

KÂVYAMÂLÂ. 70.

THE YAS'ASTILAKA OF SOMADEVA SÛRI.

WITH THE COMMENTARY OF S'RUTADEVA SÛRI.

PART I.

EDITED BY

MAHÂMAHOPÂDYÂYA PAṆḌIT S'IVADATTA

Head Pandit and Superintendent, Sanskrit Department, Oriental College, Lahore,

AND

KÂSHÎNÂTH PÂNDURANG PARAB.

PRINTED AND PUBLISHED BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR OF JÂVAJÎ DÂDÂJÎ'S "NIRṆAYA-SÂGARA" PRESS.

BOMBAY.

1901.

Price 3¾ Rupees.

काव्यमाला. ७०.

श्रीसोमदेवसूरिविरचितं

यशस्तिलकम् ।

श्रीश्रुतसागरसूरिकृतया व्याख्यया समेतम् ।

पूर्वखण्डम् ।

जयपुरमहाराजाश्रितमहामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाप्रसाददारक-
केदारनाथकृपाङ्गीकृतशोधनकर्मणा महामहोपाध्याय-
पण्डितशिवदत्तशर्मणा, मुम्बापुरवासिपरबोपाह्व-
पाण्डुरङ्गात्मजकाशीनाथशर्मणा च
संशोधितम् ।

तच्च
मुम्बय्यां निर्णयसागराख्ययन्त्रालये तदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा
प्राकाश्यं नीतम् ।

१९०१

मूल्यं सपादत्रयं रूप्यकत्रयम् ।

काव्यमाला ।

श्रीसोमदेवसूरिविरचितं

यशस्तिलकचम्पूकाव्यम् ।

श्रीश्रुतसागरसूरिकृतया चन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समेतम् ।

प्रथम आश्वासः ।

श्रियं कुवलयानन्दप्रसादितमहोदयः ।
देवश्चन्द्रप्रभः पुष्याज्जगन्मानसवासिनीम् ॥ १ ॥

श्रियं दिश्यात्स वः श्रीमान्यस्य संदर्शनादपि ।
भवेत्त्रैलोक्यलक्ष्मीणां जन्तुः कन्तु निकेतनम् ॥ २ ॥

विद्यानन्दिनमानन्दप्रदं सोमप्रभं जिनम् ।
प्रणम्य संप्रवक्ष्यामि यशस्तिलकचन्द्रिकाम् ॥

श्रियमिति । चन्द्रप्रभो देवः श्रियं पुष्यात् लक्ष्मीं करोतु । कथंभूतश्चन्द्रप्रभो देवः । कुवलयानन्दप्रसादितमहोदयः कुवलयं पृथ्वीमण्डलं तस्य आनन्दाय प्रसादितः प्रसन्नीकृतः महान् अस्तमयरहित उदयो येन स तथोक्तः । कथंभूतां श्रियम् । जगन्मानसवासिनीम् जगदेव मानसं जगन्मानसं तत्र वसतीत्येवंशीला जगन्मानसवासिनी तां तथोक्ताम् । उपमालंकारः ॥ १ ॥

श्रियमिति । स चन्द्रप्रभो देवो वो युष्मभ्यं श्रियमभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणोपलक्षितां लक्ष्मीं दिश्यात् [सः] अतिसर्जयतु । कथंभूतश्चन्द्रप्रभो देवः । श्रीमान् । बाह्याभ्यन्तरसमवसरणकेवलज्ञानादिलक्ष्मीर्विद्यते यस्य स भवति श्रीमान् । यः स्वयं श्रीमान् भवति स भक्तेभ्यः श्रियं दातुं समर्थ इत्यर्थः । स कः । यत्तदोर्नित्यसंबन्धात् यस्य भगवतः संदर्शनादपि अवलोकनमात्रादपि सम्यक्त्वादपि च जन्तुर्जीवस्त्रैलोक्यलक्ष्मीणां धरणेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रसंपदां कन्तु मनोहरं निकेतनं मन्दिरं भवति । अतिशयालंकारः ॥ २ ॥

श्रियं देयात्स वः कामं यस्योन्मीलति केवले ।
त्रैलोक्यमुत्सवोदारं पुरमेकमिवाभवत् ॥ ३ ॥
यस्याङ्घ्रिनखनक्षत्रविजृम्भाय नभस्यते ।
नमज्जगत्रयीपालकुन्तलाभोगडम्बरः ॥ ४ ॥
बालारुणायते यस्य पादद्वितयमण्डलम् ।
प्रह्वत्रिविष्टपाधीशकिरीटोदयकोटिषु ॥ ५ ॥
नखोज्जृम्भकराभोगकेसरं यत्क्रमद्वयम् ।
नम्रामरवधूनेत्रदीर्घिकास्वम्बुजायते ॥ ६ ॥
यत्पदस्मृतिसंभाराद्भुवनत्रयनायकाः ।
वाङ्मनोदैवसिद्धीनां सिद्धादेशादिवेशते ॥ ७ ॥

श्रियमिति । भगवान् चन्द्रप्रभो देवः वो युष्मभ्यं श्रियमभ्युदयोदय[स]लक्षणोपलक्षितां लक्ष्मीं देयात् ददातु । कथम् । कामं यथेष्टं तृप्तिपर्यन्तम् । स कः । तद्यदोर्नित्यसंबन्धात् यस्य भगवतश्चन्द्रप्रभस्य केवले केवलज्ञाने उन्मीलति प्रादुर्भवति । तत्रैलोक्यमेकं पुरमिवैकनगरमिवाभवत् बभूव । एकत्र मिलितमित्यर्थः । कथंभूतं त्रैलोक्यम् । उत्सवोदारमुत्सवेन महोत्सवेन उदारमतिमनोहरमतिशयेन चित्तरञ्जकम् ॥ ३ ॥

यस्येत्यादि पञ्चभिः श्लोकैः कुलकम् । तत्रान्त्यश्लोके तस्मै जिनेन्द्राय पुनः पुनर्नमः इति क्रियाकारकसंबन्धः । यस्य जिनेन्द्रस्य अङ्घ्रिनखनक्षत्रविजृम्भाय नमज्जगत्रयीपालकुन्तलाभोगडम्बरो नभस्यते अङ्घ्रिनखा एव नक्षत्राणि अतिनिर्मलत्वात् तेषां विजृम्भाय प्रसृत्यै प्रसरणाय नमन्तो नम्रीभवन्तो ये जगत्रयीपाला धरणेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रादयस्तेषां कुन्तलाभोगडम्बरः कुन्तलविस्ताराटोपो नभस्यते नभ इवाचरति चमत्करोति ॥ ४ ॥

बाला इति । गौडीया रीतिः । यस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य पादद्वितयमण्डलं चरणयुगलबिम्बं कर्तृभूतं प्रह्वत्रिविष्टपाधीशकिरीटोदयकोटिषु बालारुणायते प्रह्वा नम्रीभूता ये जगत्रयविष्टपाधीशास्तेषां किरीटानि मुकुटानि तान्येव उदय उदयाचलस्तस्य कोटिषु अग्रेषु बालारुणायते बालभास्कर इवाचरति । उपमालंकारः ॥ ५ ॥

नखेति । अम्बुजमिवाचरति । नम्राः प्रह्वीभूताः या अमरवध्वः शचीप्रभृतयो देवाङ्गनास्तासां नेत्राण्येव दीर्घिका जलभृतवापिकाः तास्तथोक्तास्तासु । कथंभूतं यत्क्रमद्वयम् । नखोज्जृम्भकराभोगकेसरम् नखानां उज्जृम्भाः प्रसरणशीला ये कराः किरणास्तेषामाभोग आटोपः स एव केसराणि किञ्जल्का यस्मिन् तत्तथोक्तम् । उपमालंकारः ॥ ६ ॥

यदिति । यत्पदस्मृतिसंभारात् यस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य पदयोः स्मृतिरनुचि-

तस्मै सत्कीर्तिपूर्ताय विश्वदृश्वैकमूर्तये ।
नमः शमसमुद्राय जिनेन्द्राय पुनः पुनः ॥ ८ ॥

अपि च ।

भूर्भुवःस्वस्त्रयं यत्र वेलाचलकुलायते ।
अपाराय नमस्तस्मै जिनबोधपयोधये ॥ ९ ॥

किं च ।

मतेः सूतेर्बीजं सृजति मनसश्चक्षुरपरं
यदाश्रित्यात्मायं भवति निखिलज्ञेयविषयः ।
विवर्तैरत्यन्तैर्भरितभुवनाभोगविभवैः
स्फुरत्तत्वं ज्योतिस्तदिह जयतादक्षरमयम् ॥ १० ॥

न्तनं तस्याः संभारः प्राचुर्यं स तथोक्तस्तस्मात् । भुवनत्रयनायकाः धरणेन्द्रनरेन्द्रदेवेन्द्राः । वाङ्मनोदैवसिद्धीनाम् । सिद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबद्ध्यते । तेनायमर्थः—वाक्सिद्धिर्मनःसिद्धिर्दैवसिद्धिस्तासां तथोक्तानां ईशते स्वामिनो भवन्ति । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—सिद्धादेशादिव । अयमर्थ एवं भवति नैमित्तिकं वचनं सिद्धादेश उच्यते तस्मादिव । इत्यनेन नीतिशास्त्रोक्तं सिद्धित्रयं भवति । उत्प्रेक्षालंकार उपमालंकारो वा ॥७॥

तस्मा इति । तस्मै त्रिभुवनप्रसिद्धाय जिनेन्द्राय जिनानां गणधरदेवादीनामिन्द्रः स्वामी जिनेन्द्रस्तस्मै जिनेन्द्राय पुनः पुनर्वारं वारं नमो नमस्कारोऽस्तु । कथंभूताय तस्मै । सत्कीर्तिपूर्ताय सती अबाधिता सा या कीर्तिः पुण्यगुणानुकीर्तनं तया पूर्तः परिपूर्णः स तथोक्तस्तस्मै । पुनः कथंभूताय तस्मै । विश्वदृश्वैकमूर्तये विश्वदृश्वनी एका अद्वितीया केवलज्ञानलक्षणा मूर्तिः स्वरूपं यस्य स तथोक्तस्तस्मै । पुनः कथंभूताय । शमस्य उत्तमक्षमायाः कर्मक्षयस्य वा समुद्रः तथोक्तस्तस्मै । अतिशयालंकारः ॥ ८ ॥

अपि च इदानीं केवलज्ञानं स्तूयते—**भूर्भुव इत्यादि** । तस्मै जिनबोधपयोधये नमः । जिनबोधः केवलज्ञानं स एव पयोधिः समुद्रः अपर्यन्तत्वात् गुणरत्नसंभृतत्वाच्च स तथोक्तस्तस्मै । कस्मै । यस्मिन् केवलनिबोधपयोधौ भूर्भुवःस्वस्त्रयं भूः पृथ्वीलोकः भुव अधोलोकः स्व ऊर्ध्वलोकस्तेषां त्रयं भूर्भुवःस्वस्त्रयं वेलाचलकुलायते वेलाचलाः समुद्रविकृतिताडनपर्वतास्तेषां कुलं समूहो वेलाचलकुलं वेलाचलकुलमिवाचरति वेलाचलकुलायते । कथंभूताय जिनबोधपयोधये । अपाराय लोकालोकव्यापकत्वात् पर्यन्तरहिताय । उपमालंकारः । रूपकालंकारः ॥ ९ ॥

अपि च इदानीं श्रुतज्ञानं स्तूयते—**मतेरित्यादि** । तद्गणधरदेवादीनां श्रुतकेवलिनां प्रसिद्धमक्षरमयं ज्योतिः श्रुतज्ञानमिहास्मिन् यशस्तिलकनाम्नि ग्रन्थारम्भे जयतात्

सर्वज्ञकल्पैः कविभिः पुरातनैरवीक्षितं वस्तु किमस्ति संप्रति ।
ऐदंयुगीनस्तु कुशाग्रधीरपि प्रवक्ति यत्तत्सदृशं स विस्मयः ॥ ११ ॥
कृतीः परेषामविलोकमानस्तदुक्तिवक्तापि कविर्न हीनः ।
कृतेक्षणो राजपथेन सम्यक्प्रयानिव प्रत्युत विस्मयाय ॥ १२ ॥
कृत्वा कृतीः पूर्वकृताः पुरस्तात्प्रत्यादरं ताः पुनरीक्षमाणः ।
तथैव जल्पेदथ योऽन्यथा वा स काव्यचोरोऽस्तु स पातकी च ॥१३॥

सर्वोत्कर्षेण वर्तताम् । तस्मै अस्माकं नमस्कार इत्यर्थः । तत्किम् । यत् श्रुतज्ञानमक्षरमयं ज्योतिर्ज्ञानमाश्रित्य सेवित्वा ग्रन्थतोऽर्थतश्च आश्रित्य अनुशील्य पुनः पुनरभ्यस्य अयं योगिनां प्रत्यक्षः आत्मा जीवो मनस आत्मनः अपरमद्वितीयं चक्षुर्लोचनं सृजति । अयमात्मा (किंतु) निखिलज्ञेयविषयश्च भवति लोकालोकस्वरूपज्ञापको भवति । अपरं कथंभूतं अक्षरमयं ज्योतिः । स्फुरत्तत्वं स्फुरन्ति चमत्कुर्वन्ति तत्वानि जीवादिद्रव्याणि यस्मिन् ज्योतिषि तत्तथोक्तम् । कैः कृत्वा स्फुरत्तत्वम् । विवर्तैर्नरकादिपर्यायैः । कथंभूतैर्विवर्तैः । अत्यन्तैः पर्यन्तरहितैः । नतैरित्यर्थः । अपरं कथंभूतैर्विवर्तैः । भरितः पूरितः संपूरितः भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आभोगविभवो विस्तारविभवः स्वरूपो यैस्ते भरितभुवनाभोगविभवास्तैस्तथोक्तैः । द्रव्याणां पर्यायाणां च स्वरूपकमित्यर्थः । जात्यलंकारः । अतिशयालंकारः ॥ १० ॥

सर्वज्ञकल्पैरित्यादि । पुरातनैः कविभिः चिरंतनाचार्यैः गौतमस्वामिसमन्तभद्राकलङ्कदेवविद्यानन्दिभिश्चिरंतनाचार्यैः अवीक्षितं वस्तु अनवलोकितं वस्तु अविज्ञातः पदार्थः किमस्ति । अपि तु न किमप्यस्ति । कथंभूतैः पुरातनैः कविभिः । सर्वज्ञकल्पैः सर्वज्ञादीषदपरिसमाप्तैः । सर्वज्ञसमानैरित्यर्थः । 'ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः' इति वचनात् । ऐदंयुगीनस्तु कविः अस्मिन् युगे भवः ऐदंयुगीनः दुःखम[य]कालोत्पन्नः संप्रति कलौ काले कुशाग्रधीरपि कुशाग्रवत् दर्भाग्रवत् तीक्ष्णा धीर्बुद्धिर्यस्येति स तथोक्तः अतिसूक्ष्मबुद्धिः यत्तत्सदृशं प्रवक्ति चिरंतनाचार्यसदृशं ब्रूते काव्ये कवते स विस्मय आश्चर्यं वर्तते । आक्षेपालंकारः ॥ ११ ॥

कृतीरित्यादि । परेषामपरकवीनां कृतीः काव्यानि अविलोकमानोऽनिरीक्षमाणः सन् तदुक्तिवक्ता अपि चिरंतनाचार्यकाव्यार्थवक्ता कविर्हीनो न भवति, किंतूत्कृष्ट एव भवति । कृतेक्षण उत्पादितचक्षुः पुमान् राजपथेन । कारकाणां विवक्षितत्वादाधारेऽपि तृतीया । राजमार्गेण सम्यक् अस्खलिततया प्रयानिव गच्छन् । इवशब्दो पादपूरणार्थः । प्रत्युत विशेषेण विस्मयाय आश्चर्यार्थं भवति । आक्षेपालंकारः ॥ १२ ॥

कृत्वेत्यादि । स कविः काव्यचोरोऽस्तु भवतु । न केवलं काव्यचोरः स कविः पापवांश्च भवतु । स कः । यः कविः पूर्वकविकृताश्चिरंतनाचार्यनिष्पादिताः कृतीः

असहायमनादर्शं रत्नं रत्नाकरादिव ।
मत्तः काव्यमिदं जातं सतां हृदयमण्डनम् ॥ १४ ॥
उक्तयः कविताकान्ताः सूक्तयोऽवसरोचिताः ।
युक्तयः सर्वशास्त्रान्तास्तस्य यस्यात्र कौतुकम् ॥ १५ ॥
किंचित्काव्यं श्रवणसुभगं वर्णनोदीर्णवर्णं
किंचिद्वाच्योचितपरिचयं हृच्चमत्कारकारि ।
अत्रासूयेत्क इह सुकृती किं तु युक्तं तदुक्तं
यद्व्युत्पत्त्यै सकलविषये स्वस्य चान्यस्य च स्यात् ॥ १६ ॥

काव्यानि पुरस्तादग्रतः कृत्वा पश्चात् प्रत्यादरपूर्वकं यथा भवन्त्येवं ताः । पुनर्वारंवारमीक्षमाणोऽवलोकमानः सन् तथैव जल्पेत् अन्यथा वा जल्पेत् जल्पति रचयति । उपमालंकारः ॥ १३ ॥

असहायमित्यादि । इदं काव्यं **यशस्तिलक**नामधेयं काव्यं **यशोधर**महाराजनामधेयचरितं च मत्तः श्री**सोमदेवाचार्या**ज्जातमुत्पन्नम् । कथंभूतमिदं काव्यम् । असहायमद्वितीयं सहायरहितं च । अपरं कथंभूतमिदं काव्यम् । अनादर्शं उपनिबन्धसामग्र्यनपेक्षकम् । अपरं कथंभूतम् । सतां विद्वज्जनानां हृदयमण्डनं हृदयस्थलविभूषणप्रायम् । कस्मात्किमिव । रत्नाकरात् समुद्रात् रत्नखनेश्च रत्नमिव माणिक्यमिव । उपमालंकारः ॥ १४ ॥

उक्तय इत्यादि । अत्रास्मिन् काव्ये यस्य पुरुषस्य कौतुकं विनोदं वर्तते तस्य पुरुषस्य उक्तयः काव्यकरणे नवीनार्थोद्भावना भवन्ति । कथंभूताः उक्तयः । कविताकान्ताः नवीनकाव्यकरणे मनोहराः । तथा—अवसरोचिताः प्रस्तावयोज्याः सूक्तयः सुभाषितानि भवन्ति । तथा—सर्वशास्त्रान्ता अवसानपर्यन्ताः सर्वशास्त्रसंबन्धिन्यस्तर्कव्याकरणच्छन्दोलंकारसिद्धान्तस्यादित्यादयस्तद्युक्तयो विचारणीयाश्च भवन्ति । अस्य शास्त्रस्य फलसूचनप्रायोऽतिशयालंकारः ॥ १५ ॥

किंचिदित्यादि । किंचिद्विवक्षितं वक्तुमिष्टं काव्यं वर्णनोदीर्णवर्णं सद्वर्णनया उत्कटा वर्णा अक्षराणि यस्मिन् वाक्ये तत्तथोक्तम् । श्रवणसुभगं कर्णामृतप्रायं शब्दडम्बरत्वात् कर्णसुखदं भवति । किंचिदपरं काव्यं वाच्योचितपरिचयं सदर्थबहुलतया हृच्चमत्कारकारि भवति सतां प्रीतिकरं भवति । अर्थबहुलत्वात् । अस्मिञ्शब्दाडम्बरसहिते काव्ये इह अस्मिन् संसारे को विद्वान् अत्रासूयेत् कोपं कुर्यात् । अपि तु न कश्चिदित्यर्थः । क्रोधात् असूयेत् कोपं कुर्यात् । शब्दाडम्बरकाव्यकोपः कर्तुं न युज्यते । किंतु विशेषमाह—[तत्र] उक्तं काव्यं युक्तं तत् काव्यं स्वस्य चान्यस्य सकलविषय इह अस्मिन् संसारे व्युत्पत्त्यै स्याद्भवेत् । अत्राप्याक्षेपालंकारः ॥ १६ ॥

आजन्मसमभ्यस्ताच्छुष्कात्तर्कात्तृणादिव ममास्याः ।
मतिसुरभेरभवदिदं सूक्तिपयः सुकृतिनां पुण्यैः ॥ १७ ॥

वाच एव विशिष्टानामनन्यसमवृत्तयः ।
स्वस्यातिशायिनं हेतुमाहुः कान्ता लता इव ॥ १८ ॥

वागर्थः कविसामर्थ्यं त्रयं तत्र द्वयं समम् ।
सर्वेषामेव वक्तॄणां तृतीयं भिन्नशक्तिकम् ॥ १९ ॥

लोको युक्तिः कलाश्छन्दोऽलंकाराः समयागमाः ।
सर्वसाधारणाः सद्भिस्तीर्थमार्ग इव स्मृताः ॥ २० ॥

आजन्मसमभ्यस्तादित्यादि । मम सोमदेवसूरेः संबन्धिन्या अस्याः प्रत्यक्षीभूतायाः सकाशात् मतिसुरभेर्बुद्धिधेनुकायाः इदं प्रत्यक्षीभूतं सूक्तिपयः यशस्तिलककाव्यक्षीरं सुकृतिनां विद्वज्जनानां पुण्यैः कृत्वा अभवत् । मतिसुरभेः सूक्तिपयः काव्यक्षीरमपि कस्मादभवत् । आजन्मसमभ्यस्तात् जन्मपर्यन्तमास्वादितात् तर्कात् प्रमाणशास्त्रात् तृणादिव घासचर्वणादिव । सूक्तिक्षीरं बभूवेत्यर्थः । उपमारूपकालंकारादयं संकरालंकार इत्यर्थः ॥ १७ ॥

वाच इत्यादि । विशिष्टानां वाच एव वाण्य एव स्वस्य आत्मनः अतिशायिनं अतिशयवन्तं हेतुं वक्तारमाहुर्ब्रुवन्ति । कथंभूता वाचः । अनन्यसमवृत्तयः न अन्यसमा अपरकविसदृशी वृत्तिः प्रवृत्तिर्यासां ताः तथोक्ताः । पुनः कथंभूता वाचः । कान्ता अतिमनोहरा अतिप्रौढिमयुक्ताः । अपरं कथंभूताः । उत्प्रेक्षिता लता इव यस्य वृक्षस्य ईदृश्यो लताः शाखा वर्तन्ते स वृक्षो महान् भविष्यतीति । अनुमानालंकारः ॥ १८ ॥

वागित्यादि । काव्यकरणे काव्यरचनायां तावत् वाक् स्याद्यन्तश्च शब्दो विलोक्यते । अपरं अर्थो वाच्यं च विलोक्यते तत्र कविसामर्थ्यं द्विविधम् । तथा चोक्तम्—'संस्कारोत्थं स्वभावोत्थं सामर्थ्यं द्विविधं कवेः । तत्र शास्त्राश्रयं पूर्वमन्यदात्मोत्थसंश्रयम् ॥' एतत्त्रयं काव्यरचनायां सामग्र्यं विलोक्यते । तत्र त्रिषु सामग्र्येषु मध्ये द्वयं शब्दार्थलक्षणं सामग्र्यं सर्वेषामेव वक्तॄणां कवीनां समं साधारणं वर्तते । यतः सर्वेऽपि कवयः स्याद्यन्तत्याद्यन्तशब्दवन्तो भवन्ति । स्वस्वसिद्धान्तानुसारेण अर्थं वाच्यं जानन्ति । परं तृतीयं कविसामर्थ्यलक्षणं सामग्र्यं भिन्नशक्तिकम् । अतिशयालंकारः ॥ १९ ॥

लोक इत्यादि । लोको व्याकरणशास्त्रम्, युक्तिः प्रमाणशास्त्रम्, कला लिखितपठितादिशब्दाः सप्ततिसंख्याः, छन्दो मात्रावर्णभेदेन द्विविधम्, अलंकाराः शब्दालंकारा अर्थालंकाराश्च, समयागमाः जिनजैमिनिकपिलकणचरचार्वाकशाक्यानां सिद्धान्ताः, सर्वसाधारणाः सद्भिः स्मृताः कथिताः प्रतिपादिताः । क इव । तीर्थमार्ग इव । यथा तीर्थमार्गे गङ्गादिमार्गे ब्राह्मणाश्चलन्ति, चाण्डाला अपि गच्छन्ति, नास्ति तत्र दोषः ।

अर्थो नाभिमतं शब्दं न शब्दोऽर्थं विगाहते ।
स्त्रीवृन्दमिव मन्दस्य दुनोति कविता मनः ॥ २१ ॥

दुर्जनानां विनोदाय बुधानां मतिजन्मने ।
मध्यस्थानां न मौनाय मन्ये काव्यमिदं भवेत् ॥ २२ ॥

सुकविकथामाधुर्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाड्यानाम् ।
पिचुमन्दकन्दलीष्विव भवतु रुचिर्मद्विधोक्तिषु बुधानाम् ॥ २३ ॥

न गद्यं पद्यमिति वा सतां कुर्वीत गौरवम् ।
किंतु किंचित्स्वसंवेद्यमन्यत्सुखमिव स्त्रियाः ॥ २४ ॥

तथा व्याकरणादिशास्त्रं जैनेन्द्रादिकं सर्वैरपि पठ्यते, न तत्र दोषः कोऽप्यस्ति । उपमालंकारः ॥ २० ॥

अर्थ इत्यादि । कविता कवीन्द्रत्वं मन्दस्य जडस्य कवेर्मनो दुनोति । अर्थोऽभिमतं न शब्दम्, शब्दोऽर्थं न विगाहते प्रवेशं न करोति । मन्दस्य नपुंसकस्य स्त्रीवृन्दमिव । यथा स्त्रीवृन्दं भोक्तुं न शक्नोति तथा च अनुभवितुं न शक्नोति । उभयशक्तिरहितत्वात् । उपमालंकारः ॥ २१ ॥

दुर्जनानामित्यादि । अहं एवं मन्ये । कथमिति चेत् । इदं काव्यं इदं प्रत्यक्षीभूतं यशस्तिलकनाम काव्यं दुर्जनानां मिथ्यादृष्टीनां विनोदाय कौतुकोत्पादनाय भवेत् भविष्यति । मध्यस्थानां मिश्रधर्माणां मौनाय न भविष्यति । तेऽपीदं पठिष्यन्ति इत्यर्थः । अतिशयालंकारः ॥ २२ ॥

सुकवीत्यादि । मद्विधोक्तिषु अहं सोमदेवसूरिः आचार्यः विधः प्रकारो येषां ते मद्विधाः मद्विधानामुक्तयः शास्त्राणि मद्विधोक्तयस्तासु । बुधानां विद्वज्जनानां रुचिरभिलाषः । श्रद्धेति यावत् । भवतु संजायताम् । कथंभूतानां बुधानाम् । सुकविकथामाधुर्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाड्यानाम् शोभनाः कवयः व्यासश्रीहर्षमाघकालिदासादयस्तेषां कथाः शास्त्राणि तत्र योऽसौ माधुर्यप्रबन्धः कर्णामृतप्रायरचना तस्याः सेवा आस्वादनं तया अतिवृद्धं अतिप्रकर्षमागतं जाड्यं जडत्वं येषां ते तथोक्तास्तेषाम् । मद्विधोक्तिषु काश्विव । पिचुमन्दकन्दलीष्विव निम्बतरुपल्लवेष्विव । यथा मधुरमास्वादयन् पुमान् कण्ठे जाड्यवान् भवति, तद्विनाशार्थं निम्बपत्राणि कटुकान्यपि भक्षयति, तद्भक्षणे तस्य कण्ठजडता विनश्यति, तथेदं यशस्तिलककाव्यम् अधीयानानां मूर्खत्वं विनश्यति इति भावः । उपमालंकारः ॥ २३ ॥

न गद्यमित्यादि । इदं काव्यं गद्यमिति च भणित्वा पद्यमिति वा भणित्वा सतां विद्वज्जनानां गौरवमादरं न कुर्वन्ति । किंतु किं तर्हि भणित्वा गौरवं कुर्वन्ति इत्याह । अस्मिन् काव्ये किंचित् पूर्वं अनिर्वचनीयं अन्यत् अपरं सुखं परमानन्दलक्षणं वर्तते ।

त एव कवयो लोके येषां वचनगोचरः ।
सपूर्वोऽपूर्वतामर्थो यात्यपूर्वः सपूर्वताम् ॥ २५ ॥
ता एव सुकवेर्वाचस्तिरश्चामपि याः श्रुताः ।
भवन्त्यानन्दनिष्यन्दामन्दरोमाञ्चहेतवः ॥ २६ ॥
न चैकान्तेन वक्रोक्तिः स्वभावाख्यानमेव वा ।
बुधानां प्रीतये किं तु द्वयं कान्ताजनेष्विव ॥ २७ ॥
अबुधेऽप्युक्तियुक्तिज्ञे कवीनामुत्सवो महान् ।
गुणाः किं न सुवर्णस्य व्यज्यन्ते निकषोपले ॥ २८ ॥

कथंभूतं सुखम् । स्वसंवेद्यं आत्मैवानुभवनीयम् । स्त्रिया इव । यथा स्त्रियाः भुज्यमानाया यत्सुखं गद्यं उक्तिगोचरं वचनगोचरं पद्यं चरणाद्यासनविन्याससंजातं सुखं न भवति, किं तु अन्यत् स्वसंवेद्यं सप्तमं धातुक्षरणं सुखं भवति । उपमालंकारः ॥२४॥

त एवेत्यादि । लोके संसारे त एव पुरुषाः कवयः कथ्यन्ते । येषां पुरुषाणां वचनगोचरः सपूर्वः सर्वलोकप्रसिद्धार्थः अपूर्वतां याति प्राप्नोति । अपूर्वो अर्थः अप्रसिद्धः अर्थः सपूर्वतां याति अनुभूतमिव चमत्करोति । अतिशयालंकारः ॥ २५ ॥

ता एवेति । ता एव सुकवेर्वाचो भवन्ति याः श्रुता आकर्णिताः सत्यः तिरश्चामपि पशूनामपि [आसतां तावन्मनुष्याः] आनन्दनिष्यन्दामन्दरोमाञ्चहेतवो भवन्ति । आनन्दः परमानन्दलक्षणं सौख्यं तस्य निष्यन्दः क्षरणम् आनन्दनिष्यन्दश्चामन्दो निबिडो योऽसौ रोमाञ्चो रोमहर्षणं आनन्दनिष्यन्दामन्दरोमाञ्चौ तयोर्हेतवः कारणानि भवन्ति । अतिशयालंकारः ॥ २६ ॥

न चेत्यादि । एकान्तेन वक्रोक्तिश्चतुरालापालंकारविशेषश्च स्वभावाख्यानमेव वा स्वभावाख्यानं चित्तार्पणं जातिनामालंकारश्च । बुधानां विद्वज्जनानां प्रीतये हर्षाय प्रेम्णे च न भवति । किं च द्वयं वक्रोक्तिः स्वभावाख्यानं च बुधानां प्रीतये भवति । कान्ताजनेष्विव । यथा कान्ताजनेषु एकान्तेन वक्रोक्तिः कुटिलवचनं प्रीतये न भवति, स्वभावाख्यानं वातिक्रीडतया स्वाभिप्रायार्पणं च प्रीतये न भवति । किंतु द्वयं प्रीतये भवति किंचिद्वक्रोक्तिः, किंचित्स्वभावाख्यानम्, एतद्द्वयं मिश्रं प्रीतये भवति शृङ्गाररसप्रधानम् । उपमालंकारः ॥ २७ ॥

अबुधेत्यादि । अबुधेऽपि अपण्डितेऽपि परम् । उक्तियुक्तिज्ञे उक्तीनां युक्तिं जानातीति उक्तियुक्तिज्ञस्तस्मिन् । कवीनां विद्वज्जनानां महानुत्सवो भवति । अमुमेवार्थं आक्षेपेण द्रढयति—सुवर्णस्य गुणाः वर्णिका निकषोपले कषपट्टिकापाषाणे किं न व्यज्यन्ते । अपि तु व्यज्यन्त एव । आक्षेपालंकारः । उक्तं च—'उक्तिर्यत्र प्रतीतिर्वा प्रतिषेधश्च जायते । आचक्षते तमाक्षेपमलंकारं बुधा यथा' ॥ २८ ॥

अवक्तापि स्वयं लोकः कामं काव्यपरीक्षकः ।
रसपाकानभिज्ञोऽपि भोक्ता वेत्ति न किं रसम् ॥ २९ ॥
वृथा वक्तुः श्रमः सर्वो निर्विचारे नरेश्वरे ।
प्राज्यभोज्यविधिः कः स्यात्तृणस्वादिनि देहिनि ॥ ३० ॥
यः पार्थिवत्वसामान्यान्माणिक्याश्मसमागमः ।
पार्थिवः पार्थिवो नूनं वृथा तत्र कवेः श्रमः ॥ ३१ ॥
अङ्गनावद्गिरोऽगण्याः प्रायेणान्यपरिग्रहात् ।
स्वयं विचारशून्यो हि प्रसिद्ध्या रज्यते जनः ॥ ३२ ॥
य स्वयं कवते नैव यश्चोक्तौ मूढधीश्वरः ।
मरणादपि दुःखाय काव्यकीर्तिस्तयोः पुरः ॥ ३३ ॥

अवक्तापीत्यादि । लोकः स्वयं अवक्तापि अकविरपि कामं यथेष्टं काव्यपरीक्षको भवति काव्यगुणदोषज्ञायकः स्यात् । अमुमेवार्थं आक्षेपेण द्रढयति—रसपाकानभिज्ञोऽपि शर्करापाकस्य अविज्ञायकोऽपि भोक्ता आस्वादकः पुमान् किं रसं न वेत्ति । अपि तु वेत्त्ययम् । उक्तिनामा आक्षेपालंकारः ॥ २९ ॥

वृथेत्यादि । निर्विचारे नरेश्वरे विचाररहिते राजनि वक्तुः कवेः सर्वोऽपि परिश्रमः [किं पुनः स्तोकोऽप्यायासः] वृथा निरर्थको निष्फलो भवति । तृणस्वादिनि घासचर्वणि देहिनि पशौ प्राज्यभोज्यविधिः प्रचुरघृतभोजनविधानं कः स्यात् । अपि तु न कश्चिदपि स्यादित्यर्थः । अयमप्याक्षेप एव ॥ ३० ॥

य इत्यादि । यः पार्थिवो नरेन्द्रः पार्थिवत्वस्य सामान्यात् माणिक्याश्मसमागमो भवति ननु माविशेषरहितभावात् । तत्र पार्थिवे राजनि कवेः कवीन्द्रस्य सर्वोऽपि श्रमः काव्यरचनाप्रयासो वृथा फल्गुर्भवति अन्तर्गड्डु स्यात् । रूपकालंकारः ॥ ३१ ॥

अङ्गनावदित्यादि । गिरो वाण्यः प्रायेण बहुलतया अन्यपरिग्रहात् विद्वज्जनस्वीकारादगण्या माननीया भवन्ति एतत् शास्त्रं एते विद्वांसः पठन्ति, इदं शास्त्रं विशिष्टं भवतीति काव्यं मानयन्ति । किंवत् । अङ्गनावत् । एषा स्त्री अनेन राज्ञा परिगृहीता वर्तते तर्हि एषा स्त्री अतीव रुचिरा भविष्यतीति मन्यते । अमुमेवार्थान्तरन्यासेन द्रढयति—हि यस्मात् कारणात् जनो लोकः स्वयं आत्मना विचारशून्योऽपि निर्विवेकोऽपि प्रसिद्ध्या कृत्वा रज्यते रागं करोति । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥ ३२ ॥

य इत्यादि । यः पुमान् स्वयं आत्मना नैव कवते न नवीनं काव्यं करोति, यश्च पुमान् उक्तौ परकीयशास्त्रे मूढधीश्वरः व्याख्यानकर्ता न भवति, तयोर्द्वयोः पुरुषयोः

अन्तःसारं भवेद्रत्नं बहिः काचं च सुन्दरम् ।
यथा तथा कवेः काव्यमकवेश्च विभाव्यताम् ॥ ३४ ॥
निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
न हि स्वर्णे ध्वनिस्तादृक्कंसे यादृक्प्रजायते ॥ ३५ ॥
काव्यकथासु त एव हि कर्तव्याः साक्षिणः समुद्रसमाः ।
गुणगणमन्तर्निदधति दोषमलं ये बहिश्च कुर्वन्ति ॥ ३६ ॥
आत्मस्थितेर्वस्तु विचारणीयं न जातु जात्यन्तरसंश्रयेण ।
दुर्वर्णनिर्वर्णविधौ बुधानां सुवर्णवर्णस्य मुधानुबन्धः ॥ ३७ ॥

पुरः अग्रे काव्यकीर्तिः काव्यप्रशंसनं मरणादपि दुःखाय भवति दुःखनिमित्तं स्यात् । जात्यलंकारः ॥ ३३ ॥

अन्तःसारमित्यादि । यथा रत्नं अन्तःसारं भवेत्, काचं च बहिर्बाह्ये सुन्दरं मनोहरं भवेत्, तथा यथासंख्यं कवेः सुकवेरकवेश्च कुकवेः काव्यं विभाव्यताम् । विचार्यतामिति यावत् । उपमालंकारः ॥ ३४ ॥

निःसारस्येत्यादि । निःसारस्य निकृष्टस्य पदार्थस्य वस्तुनः प्रायेण बहुलतया महान् गुरुतर आडम्बर आटोपः प्रजायते उत्पद्यते । स्वर्णे कनके तादृक् तादृशो ध्वनिः शब्दो न प्रजायते नोत्पद्यते, यादृक् ध्वनिः कंसे धातुविकृतिविशेषे प्रजायते उपपद्यते । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । दृष्टान्तालंकारः ॥ ३५ ॥

काव्यकथास्वित्यादि । काव्यकथासु काव्यपरीक्षासु त एव पुरुषाः साक्षिणः प्रतिभुवः कर्तव्याः करणीयाः । ते के । ये समुद्रसमा भवन्ति महार्णवतुल्या भवन्ति । ये साक्षिणो गुणगणम् औदार्यादिगुणरत्नसमूहम् अन्तर्मध्ये निदधति धरन्ति, ये च साक्षिणो दोषं कल्मषं बहिः कुर्वन्ति निष्कासयन्ति । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । उपमालंकारः ॥ ३६ ॥

आत्मस्थितेरित्यादि । आत्मस्थितेर्निजस्वरूपानुसारेण वस्तु काव्यादिकं विचारणीयम् । जातु कदाचित् जात्यन्तरसंश्रयेण अपरवस्तुपरवस्त्वाश्रयेण न विचारणीयमित्यर्थः । न यथा तर्कशास्त्रपरीक्षाविषये व्याकरणशास्त्रपरीक्षा न कर्तव्या, व्याकरणशास्त्रविषये तर्कशास्त्रपरीक्षा न कर्तव्या । किं तर्हि तर्केण तर्कस्य, व्याकरणेन व्याकरणस्य, काव्येन काव्यस्य परीक्षा कर्तव्या । यथा अयं तर्कः समीचीनो न भवति काव्याग्रतः, इदं काव्यं समीचीनं न भवति तर्कस्याग्रतः । दुर्वर्णनिर्वर्णविधौ रूप्यपरीक्षाविधाने सुवर्णवर्णस्य अनुबन्धः परीक्षा बुधानां विद्वज्जनानां मुधा वृथैव भवति । दृष्टान्तालंकारः ॥ ३७ ॥

१. 'मणि' मू०.

गुणेषु ये दोषमनीषयान्धा दोषान्गुणीकर्तुमथेशते वा ।
श्रोतुं कवीनां वचनं न तेऽर्हाः सरस्वतीद्रोहिषु कोऽधिकारः ॥ ३८ ॥
अयं कविर्नैष कविः किमत्र हेतुप्रयुक्तिः कृतिभिर्विधेया ।
श्रोत्रं मनश्चात्र यतः समर्थं वागर्थयो रूपनिरूपणाय ॥ ३९ ॥

कवितायै नमस्तस्यै यद्रसोल्लासिताशयाः ।
कुर्वन्ति कवयः कीर्तिलतां लोकान्तसंश्रयाम् ॥ ४० ॥

निद्रां विदूरयसि शास्त्ररसं रुणत्सि
सर्वेन्द्रियार्थमसमर्थविधिं विधत्से ।
चेतश्च विभ्रमयसे कविते पिशाचि
लोकस्तथापि सुकृती त्वदनुग्रहेण ॥ ४१ ॥

गुणेष्वित्यादि । गुणेषु औदार्यसमताकान्त्यादिषु ये पुरुषाः दोषमनीषया खण्डितादिदोषबुद्ध्या अन्धाः निर्विवेकिनो भवन्ति, अथ वा दोषान् खण्डितव्यस्तसंबन्धादिदोषान् गुणीकर्तुं ईशते अगुणान् गुणीकर्तुं समर्था भवन्ति, ते पुरुषाः कवीनां सुकवीनां वचनं वाक्यं श्रोतुमाकर्णितुमर्हा योग्या न भवन्ति । युक्तोऽयमर्थः । सरस्वतीद्रोहिषु सरस्वतीं द्रुह्यन्ति ते सरस्वतीद्रोहिणस्तेषु । भारतीभञ्जकेष्वित्यर्थः । कोऽधिकारः । श्रोतुं न कश्चिदधिकारो नियोग इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥ ३८ ॥

अयमित्यादि । अयं कविः सत्कविर्भवति । एष प्रत्यक्षीभूतः कविर्न भवति । कृतिभिर्विद्वद्भिः अत्र अस्मिन् काव्यशास्त्रे हेतुप्रयुक्तिर्हेतुप्रयोगो विचारो विधेया किम् । अपि तु न विधेयेत्यर्थः । यतः यस्मात् कारणात् वागर्थयोः रूपनिरूपणाय स्वरूपविज्ञानाय श्रोत्रं श्रुतिर्मनश्चित्तं च समर्थं वर्तते । यथासंख्यालंकारः ॥ ३९ ॥

कवितायै इत्यादि । तस्यै जगत्प्रसिद्धायै कवितायै नमः नमस्कारो भवतु । तस्यै कस्यै । यद्रसोल्लासिताशयाः कवयः यस्याः कवितायाः रसोऽनुरागः यद्रसः यद्रसेन उल्लासितो वृद्धिं प्रापितः आशयश्चित्तं येषां तथोक्ताः यदनुरागवर्धितचित्ताः कवयः विद्वांसः कीर्तिलतां कीर्तिरेव लता वल्ली स्वर्गादिफलदायिका कीर्तिलता तां कीर्तिलतां लोकान्तसंश्रयां त्रैलोक्यपर्यन्तव्यापिनीं कुर्वन्ति विदधति । अतिशयवद्रूपकालंकारत्वात् संकरोपमालंकारः॥४०

निद्रामित्यादि । हे कविते हे पिशाचि हे व्यन्तरि, त्वं निद्रां विदूरयसि स्वप्नं विनाशयसि । शास्त्ररसं रुणत्सि प्रतिबन्धिका भवसि । सर्वेन्द्रियार्थं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणामिन्द्रियाणामर्थं स्पर्शरसरूपगन्धशब्दादिकं असमर्थविधिं निर्बलविधानं विधत्से करोषि । तथा चेतश्च मनो विभ्रमयसे भ्रान्तिमुत्पादयसि । एतावद्दोषवती भवती त्वं वर्तसे । तथापि लोकः त्वदनुग्रहेण त्वत्प्रसादेन सुकृती पुण्यवान् भवतीति । विषमालंकारो निद्रास्तुतिर्वा ॥ ४१ ॥

कृतमतिविस्तरेण ।

अस्ति खल्विहैव सकलाश्चर्यैकपात्रे भरतक्षेत्रे चतुर्वर्गमार्गणोपकरणप्रसूतः समस्तप्रशस्तमहीवलयालंकरणभूतः सुरलोकमनोरथाविधेयो यौधेयो नाम धाम संपदो जनपदः ।

यत्र महानृपतय इव गोमण्डलवन्तः, चक्रवर्तिश्रिय इव महिषीसमाकुलाः, भरतप्रयोगा इव सगन्धर्वाः, सुगतागमा इवाविकल्पप्रधानाः, कामिनीनितम्बा इव करभोरवः, श्रुतय इवाजसंजनितविस्ताराः, श्रमणा इव जातरूपधारिणः, बृहस्पतिनीतय इवादेवमातृकाः, भागवता इव प्रतिपन्नकृष्णभूमयः, सांख्या इव समाश्रितप्रकृतयः, हरमौलय इव सुलभजलाः, संकर्षणरणकेलय इव हलबहुलाः, ब्रह्मवादा इव प्रपञ्चितारामाः, महायोगिन इव क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः, सलिलनिधय इव विद्रुमच्छन्नोपशल्याः, स्वर्गव-

---

कृतमतिविस्तरेणेत्यादि । अतिविस्तरेण कृतं पूर्णम् अतिवर्णनयालम् ॥ खलु निश्चयेन इहैव भरतक्षेत्रे जम्बूद्वीपसंबन्धिनि भरतक्षेत्रे । न तु धातकीखण्डपुष्कराधसंबन्धिनि । यौधेयो नाम जनपदोऽस्ति विद्यते । कथंभूते भरतक्षेत्रे । सकलाश्चर्यैकपात्रे यथोक्तविशेषणविशिष्टे सकलानि समग्राणि आश्चर्याणि केवलज्ञानोत्पत्त्यादिकुतूहलानि तेषां एकमद्वितीयं पात्रं तत् यथोक्तम् तस्मिन् । कथंभूतो यौधेयो नाम देशः । चतुर्वर्गमार्गणोपकरणप्रसूतः चत्वारश्च ते वर्गाश्च धर्मार्थकाममोक्षलक्षणास्तेषां मार्गणोपकरणानि जिनप्रासादजिनप्रतिमादीनि तेषां प्रसूतं उत्पत्तिर्यत्र स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो यौधेयो नाम देशः । समस्तप्रशस्तमहीवलयालंकरणभूतः समस्तानि परिपूर्णानि प्रशस्तानि प्रशंसनीयानि महीवलयानि पृथ्वीमण्डलानि तेषां अलंकरणभूतः आभरणसदृशः । अपरं कथंभूतो यौधेयः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः सुरलोकमनोरथाविधेयः सुरलोकस्य स्वर्गस्य मनोरथाः अभिलाषाः अविधेयाः अकर्तव्या यस्मिन् देशे स तथोक्तः । भूयः कथंभूतोऽपि यौधेयः । संपदो धाम लक्ष्म्याः मन्दिरम् ॥ यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे ग्रामाः सन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूताः ग्रामाः । गोमण्डलवन्तः गावः सुरभयो मण्डलाः शुनकास्ते विद्यन्ते येषु ग्रामेषु ते गोमण्डलवन्तः । क इव । महानृपतय इव महामण्डलेश्वरा इव । यथा महानृपतयो गोमण्डलवन्तः पृथ्वीवलयसंयुक्ताः भवन्ति । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । महिषीसमाकुला महिषीभिर्गर्वरीभिः समाकुलाः संयुक्ताः । का इव । चक्रवर्तिश्रिय इव सार्वभौमलक्ष्म्य इव । यथा चक्रवर्तिश्रियो महिषीसमाकुलाः पट्टमहादेवीभिः समाकुलाः सहिता भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । सगन्धर्वा अश्वसंयुक्ताः । क इव । भरतप्रयोगा इव संगीतशास्त्राणीव । यथा भरतप्रयोगाः सगन्धर्वा गन्धर्वैः सहिता भवन्ति । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । अविकल्पप्रधानाः अवीनां कल्पाः समूहाः प्रधाना मुख्या येषु ग्रामेषु तेऽविकल्पप्रधानाः । क इव । सुगतागमा इव बौद्धशास्त्राणीव । यथा सुगतागमाः अविकल्पमानस्वर्गपुण्यपापप्रकृतयश्च भवन्ति । तथा च वक्ष्यति—'नाहं नैव परो न कर्मभिरिह प्रायेण बन्धः क्वचिद्द्रोक्ता प्रेत्य न तत्फलस्य च वदेदित्थं स बौद्धो यदि । कस्मादेष तपःसमुद्यतमनाश्चैत्यादिकं वन्दते किं वा तत्र तपोऽस्ति केवलमसौ धूर्तैर्जडो वञ्चितः ॥' पुनः कथंभूताः ग्रामाः । करभोरवः करभैरुष्ट्रैः उरवो गरिष्ठाः । क इव । कामिनीनितम्बा इव । यथा कामिनीनां नितम्बाः कटीपश्चाद्भागाः करभोरवः करभस्येव उष्ट्रस्येव उरवः सक्थीनि येषां नितम्बानां ते करभोरवः । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । अजसंजनितविस्ताराः अजैश्छागैः संजनितः सम्यक् प्रणीतो विस्तारो येषु ते अजसंजनितविस्ताराः । का इव । श्रुतय इव । यथा श्रुतयो वेदाः अजेन ब्रह्मणा संजनितविस्ताराः भवन्ति । अपरं कथंभूताः ग्रामाः । जातरूपधारिणः सुवर्णधारिणः । क इव । श्रमणा इव । यथा श्रमणाः जातरूपधारिणो भवन्ति । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । अदेवमातृकाः नदीजलनिष्पन्नसस्योपजीविनः । का इव । बृहस्पतिनीतय इव । यथा बृहस्पतिनीतयश्चार्वाकशास्त्राणि देवं सर्वज्ञादिविशेषं न मन्यन्ते । पुनः कथंभूता ग्रामाः। प्रतिपन्नकृष्णभूमयः प्रतिपन्ना अङ्गीकृता कृष्णा श्यामवर्णा क्षेत्रभूमिर्हलोपजीवैर्येषु ते तथोक्ताः । क इव । भागवता इव वैष्णवा इव । यथा भागवताः कृष्णभूमिं द्वारवतिक्षेत्रं षण्मासं सेवन्ते । पुनः कथंभूता ग्रामाः । समाश्रितप्रकृतयः समाश्रिता अङ्गीकृता प्रकृतिः अष्टादशभेदभिन्ना हलजीविकादिका प्रकृतिः प्रजा यैस्ते तथोक्ताः । क इव । सांख्या इव । यथा सांख्याः समाश्रितप्रकृतयो भवन्ति समाश्रिता प्रधानापरनामा बहुधातापरनामा चतुर्विंशतिभेदभिन्ना सत्त्वरजस्तमोप्रकृतिका ज्ञानवती चतुर्विंशतिभेदभिन्ना यैस्ते । पुनः कथंभूता ग्रामाः । सुलभजलाः सुलभानि जलानि उदकानि येषु ते तथोक्ताः । क इव । हरमौलय इव श्रीमहादेवमुकुटानीव । यथा हरमौलयः सुलभजडा जडवन्तो भवन्ति । डलयोरैक्यम् । अथवा हरमौलयो गङ्गाधरत्वात् सुलभजलाः । उक्तं च—'स्त्रीषु धन्यात्र गङ्गैव परभोगोपगा प्रिया । रत्नमालेव सोल्लासं ध्रियते मूर्ध्नि शंभुना ॥' पुनः कथंभूताः ग्रामाः । हलबहुलाः हलैर्मित्रैर्बहुलाः हलबहुलाः। क इव । संकर्षणरणकेलय इव । यथा संकर्षणरणकेलयः संकर्षणस्य बलभद्रस्य रणकेलयः संग्रामक्रीडाः हलबहुलाः सीरबहुला भ न्ति । उभयपक्षेति वा हलबहुलाः । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । प्रपञ्चितारामाः प्रपञ्चिताः विस्तारं नीता आरामा उपवनानि येषु ते तथोक्ताः । क इव । ब्रह्मवादा इव । यथा ब्रह्मवादा वेदान्तवादाः प्रपञ्चितो विस्तारं नीत आरामो विद्या येषु ब्रह्मवादेषु ते प्रपञ्चितारामाः । पुनः कथंभूता ग्रामाः । क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः क्षेत्रज्ञानां हलाजीवानां प्रतिष्ठा शोभा येषु ते तथोक्ताः । क इव । महायोगिन इव यथा महायोगिनो गौतमस्वामिप्रभृतयः क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः भवन्ति आत्मनि तल्लीला भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । विद्रुमच्छन्नोपशल्याः विविधैर्द्रुमैर्विभिः पक्षि-

सतय इवातिथिप्रार्थनमनोरथाः, गगनमार्गा इव नक्षत्रद्विजराजिनः, कलत्रकुचकुम्भा इव भर्तृकरसंबाधसहाः, सुरेश्वरसेना इव स्वाम्यनुरक्ताः, सौराज्यदिवसा इव निष्कण्टकमहीभागाः, वियदापगाप्रवाहा इव विगतोपलसीमानः, सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव सर्वजीविनः, सुहृद इव च परस्परप्रेमाभिजात्याः कुक्कुटसंपात्याः सन्ति ग्रामाः ।

भिर्वा उपलक्षितानि द्रुमाणि तैश्छन्नानि आच्छादितानि उपशल्यानि ग्रामान्तिका येषु ते तथोक्ताः । क इव । सलिलनिधय इव समुद्रा इव । यथा सलिलनिधयो विद्रुमैः प्रवालैश्छन्नोपशल्या भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । अतिथिप्रार्थनमनोरथाः अतिथीनां मुनीनां प्रापूर्णकानां वा प्रार्थने याचने मनोरथा अभिलाषाः येषां ते तथोक्ताः । का इव । स्वर्गवसतय इव । यथा स्वर्गवसतयः स्वर्गभवनानि अतिथिप्रार्थनमनोरथाः कुशनन्दनाभ्यर्थनमनोरथाः भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । नक्षत्रद्विजराजिनः क्षत्राश्च राजपुत्रा द्विजाश्च ब्राह्मणाः तैर्न राजन्ते शोभन्ते इत्येवंशीला नक्षत्रद्विजराजिनः । क इव । गगनमार्गा इव । यथा आकाशमार्गाः नक्षत्रैरश्विनीप्रभृतिभिर्द्विजैश्च पक्षिभिश्च राजन्त इत्येवंशीलाः । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । भर्तृकरसंबाधसहाः भर्तुर्नरेन्द्रस्य करस्य भागधेयस्य संबाधं पीडां सहन्ते भर्तृकरसंबाधसहाः । क इव । कलत्रकुचकुम्भा इव । यथा कलत्राणां कमनीयकामिनीनां कुचकुम्भाः स्तनकलशाः भर्तृकरसंबाधसहाः पत्युः पाणिसंमर्दक्षमाः भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । स्वाम्यनुरक्ताः स्वामिनि पालके राज्ञि अनुरक्ता अनुरागिणः प्रीतिमन्तः । का इव । सुरेश्वरसेना इव । यथा सुरेश्वरसेना इन्द्रकटकानि स्वाम्यनुरक्ताः तारकमारणार्थं कार्तिकेयानुरक्ताः भवन्ति । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । निष्कण्टकमहीभागाः निष्कण्टकाः बदरखदिरकिङ्करीरहिता महीभागा भूमिप्रदेशाः येषां ते तथोक्ताः । क इव । सौराज्यदिवसा इव । यथा सौराज्यदिवसाः शोभननरेन्द्रसंयुक्तराज्यादिना निष्कण्टकभूमिभागाः क्षुद्रशत्रुरहितभूमिप्रदेशा भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । विगतोपलसीमानः पाषाणरहितसीमानः । क इव । वियदापगाप्रवाहाः इव । यथा वियदापगाप्रवाहा गङ्गानदीप्रवाहाः विभिर्हंससारसचक्रवाकादिभिर्गताः प्राप्ताः उपलानां गण्डशैलानां सीमानो येषु ते विगतोपलसीमानः । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । सर्वजीविनः सर्वैं राजतापसपक्षादिभिर्जीव्यन्ते उपजीव्यन्ते सर्वजीविनः । क इव । सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव । यथा सकलजगन्निर्माणप्रदेशा सकलस्य समस्तस्य जगतोऽधोमध्योर्ध्वनिर्माणप्रदेशाः निष्पादनप्रदेशाः सर्वजीविनश्चातुर्गतिकप्राणिवर्गसहिता भवन्ति । कथंभूताः ग्रामाः । परस्परप्रेमाभिजात्याः परस्परमन्योन्यं प्रेम्णा स्नेहेन अभिजात्या मनोहराः । क इव । सुहृद इव । यथा सुहृदोऽभीष्टवर्गाः परस्परं प्रेमवन्तो भवन्ति । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । अपरं कथंभूताः । कुक्कुटसंपात्याः कुक्कुटैस्ताम्रचूडैः उड्डीय सम्यक् प्राप्यन्ते । कुक्कुटसंपात्याः सन्ति ग्रामाः । श्लेष उपमासमुच्चयश्चालंकारः ॥

अपि च विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणाः केलितालक्कणत्कनकमयकङ्कणाः सरसनखराजिविच्छुरितभुजमण्डलाः काञ्चिकोल्लासवशदर्शितोरुस्थलाः स्वैरसंजल्पनस्मेरबिम्बाधराः कर्णकण्डूमिषोद्वलितकक्षान्तराः पृथुनितम्बवशस्खलल्लटहगतिविक्रमाः सहजश्रृङ्गाररसभरितमुखविभ्रमाः पीनकुचकुम्भ-

---

अपि च **विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणा इत्यादि** । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे शालिवप्रेषु शालिक्षेत्रेषु यान्त्यो गच्छन्त्यः गोपिकाः गोपाङ्गनाः हलाजीवभार्याः पान्थसार्थेषु पथिकसमूहेषु क्षणं मुहूर्तमेकं नयनोत्सवं नेत्रानन्दं कुर्वते सृजन्ति । पुनः पश्चाच्चिरं दीर्घकालमामरणपर्यन्तं तापं विप्रलम्भसंभवसंतापमुपाचिन्वते पुष्टिं नयन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूता गोपिकाः । विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणाः विकचानि विकसितानि उत्फुल्लानि यानि कर्णोत्पलानि कर्णमण्डलकुवलयानि तैः सह स्पर्धन्ते उपमां धरन्तीत्येवंशीलानि तरलानि चपलानि कर्णान्तविश्रान्तानि च तानि ईक्षणानि लोचनानि यासां गोपिकानां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः गोपिकाः । केलितालक्कणत्कनकमयकङ्कणाः केल्या क्रीडया योऽसौ तालः परस्परकरताडनं तेन क्वणन्ति शब्दं कुर्वन्ति यानि कनकमयानि सुवर्णघटितानि कङ्कणानि करवलयानि यासां तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः गोपिकाः । सरसनखराजिविच्छुरितभुजमण्डलाः सरसाः सान्द्राः प्रियदत्ताः याः नखराजयो नखक्षतश्रेणयस्ताभिर्विच्छुरितानि मण्डितानि भुजमण्डलानि वा वल्लीप्रदेशा यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूता गोपिकाः । काञ्चिकोल्लासवशदर्शितोरुस्थलाः काञ्चिकाः कटिमेखलास्तासामुल्लासवशेन उन्नयनकरणात् दर्शितानि प्रकटीकृतानि उरःस्थलानि वक्षःस्थलप्रदेशानि याभिस्तास्तथोक्ताः । भूयोऽपि कथंभूता गोपिकाः । स्वैरसंजल्पनस्मेरबिम्बाधराः स्वैरं संजल्पनेन यथेष्टं परस्परसंभाषणेन स्मेरा ईषद्धाससहिता बिम्बाधराः पक्वतिण्डुकेरीफलाकारा अधरा दन्तच्छन्दा यासां तास्तथोक्ताः । पुनश्च किंविशिष्टा गोपिकाः । कर्णकण्डूमिषोद्वलितकक्षान्तराः कर्णकण्डूमिषेण श्रवणखर्जनछलेन उद्वलितानि दर्शितानि कक्षान्तराणि बाहुमूलानि याभिस्तास्तथोक्ताः । पुनरपि किंविशिष्टा गोपिकाः । पृथुनितम्बवशस्खलल्लटहगतिविक्रमाः पृथवो विस्तीर्णा ये नितम्बाः कटिपश्चाद्भागास्तद्वशेन स्खलन्तः प्रस्खलन्तः प्रस्खलनं कुर्वन्तो लटहगतिविक्रमाः ललितगमनपादक्षेपाः यासां तास्तथोक्ताः । भूयोऽपि किंविशिष्टा गोपिकाः । सहजश्रृङ्गाररसभरितमुखविभ्रमाः सहजः स्वाभाविको योऽसौ श्रृङ्गाररसः तेन भरिताः पुष्टिं नीता मुखविभ्रमाः वक्त्रकमलहावा यासां तास्तथोक्ताः । पुनरपि किंविशेषणविशिष्टा गोपिकाः । पीनकुचकुम्भदर्पत्रुटत्कञ्चुकाः पीना नातिस्थूला नातिकृशा नातिदीर्घाः

दर्पत्रुटत्कञ्चुकाः शालिवप्रेषु यान्त्यः क्षणं गोपिकाः पान्थसार्थेषु नयनोत्सवं कुर्वते यत्र तापं पुनश्चिरमुपाचिन्वते ।

स यौधेय इति ख्यातो देशः क्षेत्रेऽस्ति भारते ।
देवश्रीस्पर्धया स्वर्गः स्रष्ट्रा सृष्ट इवापरः ॥ ४२ ॥

वपत्रक्षेत्रसंजातसस्यसंपत्तिबन्धुराः ।
चिन्तामणिसमारम्भाः सन्ति यत्र वसुंधराः ॥ ४३ ॥

लवने यत्र नोप्तस्य लूनस्य न विगाहने ।
विगाढस्य च धान्यस्य नालं संग्रहणे प्रजाः ॥ ४४ ॥

दानेन वित्तानि धनेन यौवनं यशोभिरायूंषि गृहाणि चार्थिभिः ।
भजन्ति सांकर्यमिमानि देहिनां न यत्र वर्णाश्रमधर्मवृत्तयः ॥ ४५ ॥

नातिह्रस्वा वर्तुलाकारा मिलिता ये कुचकुम्भाः स्तनकलशास्तेषां दर्पेण नुन्नामेन त्रुटन्ति शतखण्डीभवन्ति कञ्चुकानि कूर्पासका यासां तास्तथोक्ताः । शृङ्गाररसप्रधानो विप्रलम्भसंदर्शितो जात्यलंकारः ॥

स इत्यादि । जगत्प्रसिद्धो यौधेय इति नाम्ना ख्यातः प्रसिद्धो देशो भारते क्षेत्रे भरतक्षेत्रे अस्ति विद्यते । कथंभूतो देशः । उत्प्रेक्षते—देवश्रीस्पर्धया इन्द्रलक्ष्म्या ईर्ष्यया कृत्वा स्रष्ट्रा ब्रह्मणा अपरो द्वितीयः स्वर्गो देवलोकः सृष्टो निर्मित इव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ४२ ॥

वपत्रेत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे वसुंधराः भूमयः सन्ति विद्यन्ते । कथंभूताः वसुंधराः । वपत्रक्षेत्रसंजातसस्यसंपत्तिबन्धुराः उप्यन्ते वपत्रानि नतु खिलभूतानि खेटने रहितानि यानि क्षेत्राणि सस्याधिकरणानि तेषु संजाता उत्पन्ना या सस्यसंपत्तिः कणसंपत् तया बन्धुराः मनोहरा यास्तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूता वसुन्धराः । चिन्तामणिसमारम्भाः चिन्तामणिभिः समः सदृशश्चिन्तितफलदायित्वात् आरम्भो यासां तास्तथोक्ताः । उपमालंकारः ॥ ४३ ॥

लवन इत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे प्रजा लोकाः उप्तस्य वाजितस्य धान्यस्य सस्यस्य लवने छेदने न अलं न समर्था भवन्ति । लूनस्य छेदितस्य धान्यस्य विगाहने मर्दने न अलं न समर्था भवन्ति । विगाढस्य च मर्दितस्य धान्यस्य च संग्रहणे स्वीकरणे न अलं समर्था न भवन्ति । दीपकालंकारः ॥ ४४ ॥

दानेनेत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे देहिनां प्राणिनां इमानि प्रत्यक्षीभूतानि वस्तूनि सांकर्यं मिश्रतां भजन्ति सेवन्ते । इमानि कानि । वित्तानि धनानि दानेन विश्राणनेन सांकर्यं भजन्ति । धनेन वित्तेन यौवनं तारुण्यं सांकर्यं भजति । अर्थि-

तत्र तद्विलासिनीविलासलालसमानसानाममरकुमारकाणामनालम्बे नभस्यवतरणमार्गचिह्नोचितरुचिभिः, उपहसितशिशिरगिरिहराचलशिखरैः, अटनितटनिविष्टविकटसटोत्कटकरटिरिपुसमीपसंचारचकितचन्द्रमृगविलोचनरुचिविकचकुवलयोपहारिभिः, अरुणरथतुरगचरणाक्षुण्णक्षणमात्रविश्रमैः, अम्बरचरचमूविमानगतिवक्रिमविधायिभिः, अनवरतविहरद्विहायश्चरचक्र-

---

वशाद्विभक्तिपरिणामः । यशोभिः पुण्यगुणैरायूंषि जीवितानि सांकर्यं भजन्ति । चकाराद्गृहाणि सदनानि अर्थिभिः सह सांकर्यं भजन्ति । वर्णाः ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः, आश्रमाः ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थभिक्षुलक्षणाश्चत्वारः, तेषां धर्मवृत्तय आचारप्रवृत्तयः सांकर्यं भजन्ति । अयमपि दीपकालंकारः ॥ ४५ ॥

तत्रेत्यादि । तत्र तस्मिन् यौधेयदेशे चैत्यालयैः उपशोभितं राजपुरं नाम नगरं वर्तते इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतैश्चैत्यालयैः । तद्विलासिनीविलासलालसमानसानाममरकुमारकाणामनालम्बे नभस्यवतरणमार्गचिह्नोचितरुचिभिः तस्य राजपुरस्य या विलासिन्यः कमनीयकामिन्यस्तासां विलासाः कटाक्षविक्षेपलक्षणा लोचनचलनानि तेभ्यो लालसानि अत्यभिलाषीणि मानसानि चित्तानि येषां ते तथोक्तानाम् । स्वर्गे निश्चललोचनत्वात् । अमरकुमारकाणां अमराणां कुमारास्तेषां अनालम्बे नभसि आधाररहिते आकाशे अवतरणमार्गचिह्नाय लक्षणाय उचिता योग्या रुचिर्दीप्तिर्येषां चैत्यालयानां ते तथोक्तास्तैस्तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । उपहसितशिशिरगिरिहराचलशिखरैः उपहसितानि उज्ज्वलतया तिरस्कृतानि शिशिरगिरेर्हिमाचलस्य हराचलस्य च कैलासस्य शिखराणि कूटानि यैस्तैस्तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अटनितटनिविष्टविकटसटोत्कटकरटिरिपुसमीपसंचारचकितचन्द्रमृगविलोचनरुचिविकचकुवलयोपहारिभिः अटनीनां कटिनीनां तटानि अटिनीतटानि तेषु निविष्टा उपविष्टाः प्रासादेन सह जटिता ये विकटसटोत्कटा प्रव्यक्तकन्धरा केसरोपलक्षितप्रव्यक्ताः करटिनां गजानां रिपवो मणिघटिता ये पञ्चाननास्तेषां समीपे संचारेण गमनेन चकितो भीतो जीवत्सिंहशङ्कया वित्रस्तो योऽसौ चन्द्रमृगः शशाङ्कहरिणस्तस्य विलोचनवत् रुचिः शोभा येषां तानि च तानि विकचकुवलयानि विकसितोत्पलानि तेषां उपहारः पूजा विद्यते येषां ते उपहारिणः तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अरुणरथतुरगचरणाक्षुण्णक्षणमात्रविश्रमैः अरुणस्य सूर्यस्य योऽसौ रथस्तस्य संबन्धिनो ये तुरगाः तुरङ्गमास्तेषां चरणाः पादास्तेषां गगनगमनश्रान्तानां अक्षुण्णः परिपूर्णः क्षणमात्रं मुहूर्तमेकं विश्रमो येषु तैस्तथोक्तैः । पुनरपि कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अम्बरचरचमूविमानगतिवक्रिमविधायिभिः अम्बरचराणां देवविद्याधराणां चमूनां सेनानां यानि विमानानि तेषां गतेर्गमनस्य वक्रिमाणं कुटिलत्वं विदधति कुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते विधायिनस्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः ।

संक्रान्तकामिनीकपोलश्रमस्वेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चलपल्लवैः, रचितापराधविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकवनीपकनिकायकृतकैतवालोकनकुतूहलितलज्जितस्मितसिद्धयुवतिभिः, अतिसविधसंचरत्सुरसुन्दरीकरचापलविलुप्तकेतुकाण्डचित्रैः, अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणिमुकुरमुखाव[1]लोकनकेलिकलदिवौकःस्खलितरयविमानवाहनसंबाधानुबन्धिभिः, अप्रत्नरत्नचयनिचितकाञ्चनकलशविसरदविरलकिरणजालजनितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचि-

अनवरतविहरद्विहायश्चरचक्रसंक्रान्तकामिनीकपोलश्रमस्वेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चलपल्लवैः अनवरतमहर्निशं विहरन्तः पर्यटन्तो ये विहायश्चराः विद्याधरास्तेषां चक्राणि समूहास्तेषु संक्रान्तः उत्पन्नो योऽसौ कामिनीनां कपोलेषु श्रमस्वेदः खेदसंबन्धी स्वेदस्तस्यापनोदो विनाशस्तदर्थं मन्दस्यन्दा [अ]बहुलचलना पताकाञ्चलपल्लवा येषु तैस्तथोक्तैः । पुनरपि कथंभूतैश्चैत्यालयैः । रचितापराधविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकवनीपकनिकायकृतकैतवावलोकनकुतूहलितलज्जितस्मितसिद्धयुवतिभिः रचितः प्रकल्पितो योऽसावपराधस्तेन विरुद्धाः कोपं प्राप्ता या अङ्गनाः कमनीयकामिन्यस्तासां चरणेषु चरणकमलेषु आनता नम्रीभूता ये निलिम्पका देवास्तेषां वनीपका अब्राह्मणभट्टाः । स्तुतिपाठका इत्यर्थः । तेषां निकायः समूहस्तेन कृतं विहितं कैतवं धूर्तत्वं तेन यदवलोकनं निरीक्षणं तेन कुतूहलिताः पूर्वमाश्चर्यं प्राप्ताः पश्चाल्लज्जितास्त्रपां गताः पश्चात्स्मिता मनाक् हसिताः सिद्धानामणिमादिगुणोपेतानां देवविशेषाणां युवतयः कमनीयकामिन्यो येषु ते सिद्धयुवतयस्तैस्तथोक्तैः । पुनरपि कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अतिसविधसंचरत्सुरसुन्दरीकरचापलविलुप्तकेतुकाण्डचित्रैः अतिसविधे अतिसमीपे संचरन्त्यो याः सुरसुन्दर्यस्तासां यत्करचापलं तेन विलुप्तानि छेदितानि केतुकाण्डानां ध्वजस्तम्भानां चित्राण्यालेख्यानि येषु ते.तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणिमुकुरमुखावलोकनकेलिकलदिवौकःस्खलितरयविमानवाहनसंबाधानुबन्धिभिः अनेका बहुला ये ध्वजस्तम्भास्तेषां स्तम्भिकाः स्तम्भोपरि लघुस्तम्भास्तासूत्तम्भिता बद्धा ये मणिमुकुरा रत्नादर्शास्तेषु मुखावलोकनस्य वक्त्रबिम्बनिरीक्षणस्य या केलिः क्रीडा तया कला मनोहरा ये दिवौकसो देवास्तेषां स्खलितरयाणि भग्नवेगानि यानि विमानवाहनानि तेषां संबाधां कष्टमनुबध्नन्त्यनुकुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते अनुबन्धिनस्तैस्तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अप्रत्नरत्नचयनिचितकाञ्चनकलशविसरदविरलकिरणजालजनितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचित्रसिचयोल्लोचैः अप्रत्नानि नूतनानि यानि रत्नानि तेषां चयः समूहस्तेन निचिता जटिता ये काञ्चनकलशाः कनककुम्भास्तेभ्यो विसरन्ति प्रसरन्ति निर्गच्छन्ति यानि अविरलानि अविच्छिन्नानि किरणजालानि अंशुसमूहास्तैर्जनिता

1. 'लोकनाकुलकलकेलिदिवौकः' मूल०.

त्रसिचयोल्लोचैः, अमृतकरातपस्पर्शद्रवच्चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलज्जलजालकासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्मरशरीरयष्टिभिः अहिमधामघृष्णिसंधुक्षितदिनकृत्कान्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कृशानुकणविकास्यमानामरमुनिमध्याह्नदीपैः, अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुणदुकूलांशुकवैजयन्तीसंततिभिः, उपरितनतलचलत्प्रचलाकिबालकभयपलायमानजयविजय[1]पुरपवनाशनैः, उपान्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूप-

उत्पादिता अन्तरिक्षलक्ष्मीनिवासस्य आकाशस्य श्रीगृहस्य विचित्रसिचयोल्लोचाः पञ्चवर्णवस्त्रचन्द्रोपका यैस्ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अमृतकरातपस्पर्शद्रवच्चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलज्जलजालकासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्मरशरीरयष्टिभिः अमृतकरश्चन्द्रस्तस्यातप उद्द्योतस्तस्य स्पर्शेनोच्छोपनेन द्रवन्तो ये श्च्योतन्तो ये चन्द्रकान्ताः शशाङ्ककान्तमणयस्ताभिर्निर्वृत्तानि प्रणालानि जलनिर्गमद्वाराणि तेभ्य उच्छलन्ति उत्पतन्ति यानि जलजालकानि जलसमूहास्तेषामासारो वेगवद्वर्षस्तेन सिच्यमाना आप्यायमाना वियद्विहारिणीनां विद्याधरीणां विरहस्य विप्रलम्भस्य यत् वैश्वानरकर्म अग्निप्रवेशस्तेन मर्मरा अङ्गारीभूताः शरीरयष्टयोऽङ्गयष्ट्यो येषु चैत्यालयेषु ते तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अहिमधामघृष्णिसंधुक्षितदिनकृत्कान्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कृशानुकणविकास्यमानामरमुनिमध्याह्नदीपैः अहिमधामा श्रीसूर्यस्तस्य घृष्णयः किरणास्तैः संधुक्षितः प्रज्वलितो यो दिनकृत्कान्तकिंपिरिपर्यन्तः सूर्यकान्तमण्युपरितनभूमिमुखं तत्र स्फुरन्त उच्छलन्तो ये कृशानुकणा अग्निस्फुलिङ्गास्तैर्विकास्यमानाः प्रज्वाल्यमाना अमरमुनीनां सप्तऋषीणां मध्याह्नदीपा येषु चैत्यालयेषु ते तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुणदुकूलांशुकवैजयन्तीसंततिभिः अमला निर्मला ये कामलासाराः स्फटिकमण्युपरितनभूमयस्तत्र विलसन्तः क्रीडन्तो ये कलहंसास्तेषां श्रेणयः समूहास्तैस्ताभिर्वा द्विगुणा द्विरुक्ता दुकूलांशुकवैजयन्तीसंततयः शुक्लपट्टदुकूलवस्त्रध्वजश्रेणयो येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । उपरितनतलचलत्प्रचलाकिबालकभयपलायमानजयविजयपुरपवनाशनैः उपरितनतलमुपरिभूमिस्तत्र चलन्तः पर्यटन्तो ये प्रचलाकिबालका मयूरशिशवस्तेभ्यो भयात् पलायमानाः शीघ्रं नश्यन्तो जयविजयपुरयोः अन्तरिक्षनगरविशेषयोर्ये पवनाशना नागा यत्र तेषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । उपान्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूपधूमाडम्बरैः । उपान्तेषु समीपेषु ये स्तूपाः कृत्रिमपर्वतास्तेषु निपतन्तो निर्गच्छन्तो ये पारापतपतङ्गाः कलरवपक्षिणस्तेषां पङ्क्तिभिः श्रेणिभिः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता ये धूपधूमास्तेषामाडम्बरः आटोपो यत्र ते त-

1. 'पुरःसरपव' मूल०.

धूमाडम्बरैः, अतिनिकटविटङ्कोपविष्टशुकशावसंदिह्यमानहरितारुणमणिभिः, इतस्ततोविदूरतरचरच्चाषच्छदमूर्च्छदतुच्छच्छायाच्छाद्यमानमेचकरचनैः, अनिललयप्रेङ्खोलनकलक्कणत्किंकिणीजालवाचालपालिध्वजध्वानारब्धविद्याधरवधूद्वेल्लितविधिभिः, अनवधिसुधाप्रधावद्धामसंदिग्धस्वर्धुनीप्रवाहैः, प्रफुल्लस्तबकैरिवान्तरिक्षवृक्षस्य, श्वेतदीपसृष्टिभिरिव रोदःकोटरस्य, शिखण्डमण्डनपुण्डरीकानीकैरिव नभोदेवतायाः, पुण्यपुञ्जोपार्जनक्षेत्रैरिव त्रिभुवन-

---

थोक्तैः । वानेया हि कपोता धूसरा भवन्ति । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अतिनिकटविटङ्कोपविष्टशुकशावसंदिह्यमानहरितारुणमणिभिः अतिनिकटे अतिसमीपे ये विटङ्काः पक्षिविश्रामार्थं बहिर्निर्गतानि काष्ठानि तेषूपविष्टाः स्थिता ये शुकशावाः कीरबालकास्तेषां [स्थित्या] संदिह्यमाना भ्रान्तिमागता हरितारुणमणयो हरितवर्णा अरुणवर्णाश्च मणयो येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । इतस्ततोविदूरतरचरच्चाषच्छदमूर्च्छदतुच्छच्छायाच्छाद्यमानमेचकरचनैः इतस्ततो यत्रतत्रातिदूरतरे निकटे चरन्तः पर्यटन्तो ये चाषा भासपक्षिणः । करण्टापरनामानो जलकाका इति यावत् । तेषां छदाः पत्राणि तेभ्यो मूर्छन्ती निर्गच्छन्ती अतुच्छा प्रचुरा या छाया कान्तिस्तया आच्छाद्यमाना लुप्यमाना मेचकरचना कृष्णमणिघटना येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अनिललयप्रेङ्खोलनकलक्कणत्किंकिणीजालवाचालपालिध्वजध्वानारब्धविद्याधरवधूद्वेल्लितविधिभिः अनिलो वातस्तस्य लयः संश्लेषणं विलासो वा तेन यत्प्रेङ्खोलनं कम्पनं तस्मात् कलं मधुरं यथा भवत्येवं क्वणन्त्यः शब्दायमानाः किंकिण्यः क्षुद्रघण्टिकास्तासां जालानि समूहास्तैर्वाचालाः शब्दवन्तो ये पालिध्वजाश्चिह्नपताकास्तेषां ध्वानैः शब्दैरारब्धः प्रकल्पितो विद्याधरवधूभिर्वियच्चरकमनीयकामिनीभिरुद्वेल्लितविधिर्नर्तनं चित्तं ध्यानं येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अनवधिसुधाप्रधावद्धामसंदिग्धस्वर्धुनीप्रवाहैः अनवधि अमर्यादीभूतं यत् सुधायाश्चूर्णस्य प्रधावद्धाम प्रसरत्तेजस्तेन संदिग्धः संदेहं प्रापितः स्वर्धुनीप्रवाह आकाशगङ्गाप्रवाहो यैस्ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । प्रफुल्लस्तबकैरिवान्तरिक्षवृक्षस्य आकाशतरुवरस्य प्रफुल्लस्तबकैरिव विकसितकुसुमगुच्छैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । श्वेतदीपसृष्टिभिरिव रोदःकोटरस्य उज्ज्वलदीपरचनैरिव उच्चैः……(?) । [पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः ।] शिखण्डमण्डनपुण्डरीकानीकैरिव नभोदेवतायाः आकाशदेवतायाः शिखण्डमण्डनपुण्डरीकानीकैरिव मस्तकमण्डनश्वेतकमलसमूहैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । पुण्यपुञ्जोपार्जनक्षेत्रैरिव त्रिभुवनभव्यजनस्य त्रिभुवनस्थितभव्यजीवसमूहस्य [सुकृतस]मुदायस्योपार्जनस्याधिकरणैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । डिण्डीरपिण्डमण्डलैरिव विहायःपारावारस्य आकाशसमुद्रस्य फेनराशिसमूहैरिव । पुनः कथंभू-

भव्यजनस्य, डिण्डीरपिण्डमण्डलैरिव विहायःपारावारस्य, अट्टहासविलासैरिव व्योमव्योमकेशस्य, स्फटिकोत्कीर्णक्रीडाकुत्कीलैरिव ज्योतिर्लोकस्य, ऐरावतकुलकलभैरिवानङ्ग(न्त)वनस्य, समन्तादुत्सर्पतानेकमाणिक्यरुचितरङ्गप्रसरेण परिकल्पयद्भिरिव विनेयजनानां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय सोपानपरम्पराम्, अशेषस्य जगतः परलोकावलोकनोचितभावसंभारसारस्य संसारसागरोत्तरणपोतपात्रैरिव, विचित्रकोटिभिः कूटैर्घटनाश्रयां श्रियमुद्वहद्भिश्चैत्यालयैरपरैश्चाभ्रंलिहैरुत्तुङ्गतोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैर्महाभागभवनैरुपशोभितं राजपुरं नाम नगरम् ।

तैश्चैत्यालयैः । अट्टहासविलासैरिव व्योमव्योमकेशस्य [आकाशशंकरस्य] उद्भटहासप्रसरैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । स्फटिकोत्कीर्णक्रीडाकुत्कीलैरिव ज्योतिर्लोकस्य चन्द्रसूर्यग्रहतारकालोकस्य स्फटिकैरुत्कीर्णाष्टङ्कच्छिन्ना ये क्रीडापर्वतास्तैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । ऐरावतकुलकलभैरिवानङ्ग(न्त)वनस्य आकाशारण्यस्य ऐरावतकुलोत्पन्नगजबालकैरिव । किं कुर्वद्भिश्चैत्यालयैः । समन्तादुत्सर्पतानेकमाणिक्यरुचितरङ्गप्रसरेण परिकल्पयद्भिरिव विनेयजनानां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय सोपानपरम्पराम् समन्तात्सर्वत्रोत्सर्पतोर्ध्वं गच्छता अनेकानि बहुलानि माणिक्यानि रत्नानि तेषां रुचयो दीप्तयस्तासां तरङ्गप्रसरेण कल्लोलविसरेण कृत्वा विनेयजनानां भव्यप्राणिनां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय स्वर्गस्थानचढनाय सोपानपरम्परामारोहणश्रेणीं परिकल्पयद्भिरिव रचयद्भिरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अशेषस्य जगतः परलोकावलोकनोचितभावसंभारसारस्य संसारसागरोत्तरणपोतपात्रैरिव अशेषस्य विश्वस्य जगतो जगति स्थितासन्नभव्यजीवसमूहस्य । संसरन्ति पर्यटन्ति प्राणिनो यस्मिन्निति संसारः । 'अकर्तरि च कारके संज्ञा'……… । संसार एव समुद्रः । अनन्तभवैरप्यप्राप्तपारत्वात् । तस्य तरणमुन्मज्जनं पारप्रापणं तदर्थं पोतपात्रैरिव जलयानपात्रैरिव । कथंभूतस्य जगतः । परलोकावलोकनोचितभावसंभारसारस्य परलोकस्य सर्वकर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्यावलोकनं तत्र गमनम् । [नहि गमनमन्तरेण मोक्षो निरीक्ष्यते ।] तस्मिन्नुचितो योग्यो योऽसौ भावः परमधर्मानुरागलक्षणभक्तिस्तस्य संभारः समूहस्तेन सारमतिशयवत् तस्य तथोक्तस्य । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । विचित्रकोटिभिः कूटैर्घटनाश्रयां श्रियमुद्वहद्भिः कूटैः शिखरैः श्रियं शोभामुद्वहद्भिः । कथंभूतैः कूटैः । विचित्रकोटिभिः विचित्राः पञ्चविधमाणिक्यजटिताः कोटयोऽग्राणि ते(ये)षां कूटानां ते विचित्रकोटयस्तैः । कथंभूतां श्रियम् । घटनाश्रयामनेकरचनासंबन्धिनीम् । अपरैश्चाभ्रंलिहैरुत्तुङ्गतोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैर्महाभागभवनैरुपशोभितम् । न केवलं चैत्यालयैरुपशोभित राजपुरं नाम नगरं वर्तते, किंत्वपरैश्च महाभागभवनैर्लक्ष्मीवत्पु-

आदाय सर्वसारं विधिना दर्शयितुमस्य लोकस्य ।
अमरपुरीलक्ष्मीमिव मन्ये सृष्टं प्रयत्नेन ॥ ४६ ॥
यत्र यमोऽप्यसमर्थः प्रभवेत्कुत एव तत्र रिपुलोकः ।
धूलिस्पर्शभयादिव मन्ये प्राकारनिर्माणम् ॥ ४७ ॥
परिखावलयालंकृतमाभाति समन्ततः पुरं रम्यम् ।
आयसनिगडनिबद्धं सुरहरणभयादिव जनेन ॥ ४८ ॥

किं च ।

सौधमूर्धसु यत्रोच्चैः कुम्भाः काञ्चनकल्पिताः ।
भान्ति सिद्धवधूदत्ताः शेषाः सिद्धार्थका इव ॥ ४९ ॥

रुषमन्दिरैरुपशोभितं वर्तते । कथंभूतैर्महाभागभवनैः । अभ्रंलिहैश्चुम्बितमेघपटलैः । अपरं कथंभूतैर्महाभागभवनैः । उत्तुङ्गतोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैः उत्तुङ्गानि अत्युन्नतानि यानि तोरणानि द्वाराणि तेषां मणीनां मरीचयः किरणास्तैः पिञ्जरितानि पीतीकृतानि अमरभवनानि देवविमानानि यैस्तानि तथोक्तैः । उत्प्रेक्षादिसंकरालंकारः ॥

आदायेति । मन्ये अहमेवं जानामि । अस्य लोकस्य मध्यलोकस्थितमनुष्यसमूहस्य अमरपुरीलक्ष्मीं स्वर्गलोकशोभां दर्शयितुमिव अवलोकयितुमिव इदं नगरं विधिना ब्रह्मणा प्रयत्नेन सावधानतया सृष्टं निष्पादितम् । किं कृत्वा । पूर्वं सर्वसारं आदाय सर्वोत्कृष्टं वस्तु गृहीत्वा । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ४६ ॥

यत्रेति । यत्र यस्मिन् राजपुरे यमोऽपि धर्मराजोऽपि असमर्थः भङ्क्तुं समर्थो न भवति, तत्र तस्मिन्नगरे रिपुलोकः शत्रुसमूहः कुत एव कस्मादेव भङ्क्तुं प्रभवेत् समर्थो भवति । यदि यमोऽपि नगरभञ्जने समर्थो न वर्तते, तर्हि रिपुभयात्प्राकारः किमर्थं निर्मितो वर्तते [इत्यत आह—] मन्ये अहमेवमुत्प्रेक्षे—धूलिस्पर्शभयादिव मा मैतन्नगरं रजः स्प्राक्षीत् इत्यभिप्रायेण प्राकारनिर्माणं वर्तते । आक्षेपोत्प्रेक्षालंकारौ ॥ ४७ ॥

परिखेति । परिखायाः खाताया वलयेन मण्डलेनालंकृतं शोभितं पुरं राजपुरं समन्ततः सर्वत्र आभाति शोभते । कथंभूतं पुरम् । रम्यमतिमनोहरम् । अपरं कथंभूतम् । उत्प्रेक्षते—जनेन लोकेन सुरहरणभयाद्देवताचोरशङ्कया आयसनिगडनिबद्धमिव लोहश्रृङ्खलया निगडितमिव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ४८ ॥

किं चेति । अस्ति कश्चिद्विशेषः ॥

सौधेति । यत्र यस्मिन्नगरे सौधमूर्धसु राजभवनशिखरेषु काञ्चनकल्पिताः कनकनिर्मिताः कुम्भाः कलशा उच्चैरतिशयेन भान्ति शोभन्ते । अत्रोत्प्रेक्षते—सिद्धार्थकाः पीतसर्षपोद्भवाः शेषा आशिका इव । कथंभूताः शेषाः । सिद्धानां देव-

ब्रह्मा विलासिनीर्यत्र विनिर्माय न यौवने ।
मनोविभ्रमभीत्येव व्यधाल्लोचनगोचराः ॥ ५० ॥
यत्र स्मरस्मयध्वंसियुवलोकविलोकनात् ।
बभार सर्वदा लक्ष्मीं पुराणपुरुषो हृदि ॥ ५१ ॥
यत्कान्तकामिनीसङ्गभयादिव नगात्मजा ।
विवेश हरदेहार्धं तद्रक्षणपरायणा ॥ ५२ ॥

यत्र चानवरतप्रसाधितालकचामरोपचारैः, अलिकाङ्गणरङ्गश्रृङ्गारितभ्रूल-

---

विशेषाणां वधूभिः कमनीयकामिनीभिर्दत्ता आरोपितास्ते सिद्धवधूदत्ताः । उपमालंकारः ॥ ४९ ॥

ब्रह्मेति । यत्र यस्मिन्नगरे ब्रह्मा सृष्टिकर्ता विलासिनीः कमनीयकामिनीर्विनिर्माय सृष्ट्वा यौवने विलासिनीनां तारुण्ये सति लोचनानां गोचरान् न व्यधात् न चकार । किमिति । उत्प्रेक्षते—मनोविभ्रमभीत्येव चित्तस्खलनभयेनेव । श्लेषालंकारः ॥ ५० ॥

यत्रेति । यत्र यस्मिन्नगरे स्मरस्मयध्वंसियुवलोकविलोकनात् स्मरः कंदर्पस्तस्य स्मयो रूपगर्वस्तं ध्वंसन्ति तिरस्कुर्वन्तीत्येवंशीलाः स्मरस्मयध्वंसिनस्ते च ते युवलोकास्तरुणपुरुषास्तेषां विलोकनान्निरीक्षणात्पुराणपुरुषः श्रीनारायणो लक्ष्मीं श्रियं सर्वदा सर्वकालं हृदि हृदयस्थले बभार धृतवान् । हेतुगर्भितोत्प्रेक्षालंकारः ॥ ५१ ॥

यदिति । नगात्मजा पार्वती परमेश्वरी हरदेहार्धं श्रीमहादेवशरीरार्धं विवेश प्रविष्टा । किमर्थम् । कथंभूता नगात्मजा । तद्रक्षणपरायणा श्रीमहादेवव्यभिचारभयतत्परा । कस्मात्तद्रक्षणपरायणा । यत्कान्तकामिनीसङ्गभयादिव यस्य नगरस्य संबन्धिन्यः कान्ता अतिमनोहरा याः कामिन्यः स्त्रियस्तासां सङ्गभयात् । ताभिः सह व्यभिचरतीत्यर्थः । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ५२ ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र च यस्मिन्नगरे मनसिजमहाराजनन्दनः कामदेवनृपकुमारः । महाराजस्य नन्दनो महाराजनन्दनो महानृपकुमारः । मनसिजः कंदर्पस्तस्य(एव) महाराजनन्दनः वनादिक्रीडाप्रियत्वान्मनसिजमहाराजनन्दनो निजाराधनसरसेष्वपि आत्माराधनसरागेष्वपि उत्सवदिवसेषु श्रावणकृष्णतृतीयाफाल्गुनशुक्लत्रयोदशीदिवसेषु मदनोत्सवदिनेषु परपुरपुरंध्रीणामपरनगरस्त्रीणामर्हणासु आराधनासु परिचयं सङ्गं न चकार न कृतवान् । कथंभूतो मनसिजः । पौराङ्गनाजनैस्तन्नगरस्त्रीसमूहैर्विनोद्यमान इव क्रीडां कार्यमाण इव । कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । अनवरतप्रसाधितालकचामरोपचारैः अनवरतं निरन्तरं प्रसाधित उपढौकितः अलकचामराणां कुन्तलप्रकीर्णकानामुपचारः सेवा यैस्ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । अलिकाङ्गणरङ्गश्रृङ्गारितभ्रूलताकोटिभिः अलिकाङ्गणरङ्गो ललाटपट्टकवरनर्तनभूमिस्तत्र शृङ्गारिताः सज्जीकृता

ताकोटिभिः, उपसर्पितविलासविकासाविरलविलोकविलोचनलीलाकमलैः, संकल्पितकपोललावण्यमधुसमागमैः, विस्फारितामृतकान्तबिम्बाधररसैः, संजनितस्मरसारालापकर्णपूरैः, उदारहारनिर्झरोचितकुचक्रीडाचलविहारसंपादिभिः, स्तनमुकुलमृणाललीलावलिवाहिनीविहितजलकेलिविभ्रमैः, प्रदर्शितमनोहंसावासनाभीवलभिगर्भैः, प्रकटितचेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलि-

भ्रूलताकोटयश्छिल्लीकोटयो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । उपसर्पितविलासविकासाविरलविलोकविलोचनलीलाकमलैः विलासो नेत्रशोभा तस्य विकास उत्फुल्लनं तेनाविरलविलोकोऽविच्छिन्नविलोकनं तेनोपलक्षितानि यानि विलोचनानि नेत्राणि तान्येव लीलाकमलानि उपसर्पितानि उपढौकितानि विलासविकासाविरलविलोकविलोचनलीलाकमलानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । संकल्पितकपोललावण्यमधुसमागमैः कपोलानां लावण्यं तदेव मधु मद्यम् । क्षीबत्वकारणात् । अथवा तदेव मधुसमागमो वसन्तागमनम् । कामसहायकारित्वात् । कपोललावण्यमधुसमागमः । संकल्पितः सम्यग्रचितः कपोललावण्यमधुसमागमो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । विस्फारितामृतकान्तबिम्बाधररसैः अमृतवत् पीयूषवत् कान्तः मनोहरः । सुस्वादुत्वात् । स चासौ बिम्बाधररसः पक्वतिन्दुकेरीसमानाधस्तनौष्ठानां रसः पुण्ड्रेक्षुखण्डितनिर्यासः अमृतकान्तबिम्बाधररसः । विस्फारितः प्रचुरीकृतो विशेषेण पायितः अमृतकान्तबिम्बाधररसो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । संजनितस्मरसारालापकर्णपूरैः स्मरेण कामेन सारः सारीभूतो योऽसावालापः संभाषणं स एव कर्णपूरः कर्णाभरणं श्रवणावतंसः । हृदयसौख्यकारित्वात् । स्मरसारालापकर्णपूरः । संजनितः सम्यगारोपितः स्मरसारालापकर्णपूरो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । उदारहारनिर्झरोचितकुचक्रीडाचलविहारसंपादिभिः उदारा अतिमनोहरा ये हारा मुक्ताफलमालास्त एव निर्झराः पानीयप्रवाहास्तैरुचिता योग्यतां नीता ये कुचक्रीडाचलाः स्तनक्रीडापर्वताः । कठिनोन्नतगुणत्वात् । तेषु विहारः पर्यटनं संपादयन्ति उत्पादयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । स्तनमुकुलमृणाललीलावलिवाहिनीविहितजलकेलिविभ्रमैः स्तना एव मुकुलाः स्तनमुकुलास्तेषां··· ·········आवल्य उदररेखास्ता एव वाहिन्यो नद्यस्तत्र विहितः कृतो जलकेलिविभ्रमो जलक्रीडाविलासो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । प्रदर्शितमनोहंसावासनाभीवलभिगर्भैः प्रदर्शितः प्रकटीकृतो मनोहंसावासनिमित्तं नाभीवलभिगर्भस्तुन्दीपञ्जरमध्यो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । प्रकटितचेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिभिः चेतोवासः कामदेवस्तस्य निवासो वसतिका

१. 'लापकलाप' मूल०.

पिस्पर्धमानरोमराजिभिः, विस्तारितसमस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनैः, संचारितोरुकदलीकाण्डकाननैः, चरणनखसंपादितरतिरहस्यरत्नदीपविरचनैः पौराङ्गनाजनैर्विनोद्यमान इव मनसिजमहाराजनन्दनो निजाराधनसरसेष्वप्युत्सवदिवसेषु न परपुरपुरंध्रीणामर्हणासु परिचयं चकार ।

तत्र [चास्ति] समस्तमहीमहिलाशिखण्डमण्डनकरे पुरे सुकृतिनो हरिवंशजन्मनः प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डनमण्डलाग्रखण्डितारातिप्रकाण्डस्य चण्डमहासेनस्य नृपतेः सूनुः पराक्रमापहसितनृगनलनहुषभरतभगीरथभगदत्तो मार(रि)दत्तो नाम राजा ।

तन्निमित्तं यत् शासनं लेखतस्य संबन्धिनी या मसीलिखितलिपिर्भिन्नाञ्जनलिखिताक्षरविन्यासस्तया स्पर्धमाना तदुपमां धरन्ती या रोमराजी रोमावलिः चेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिः । प्रकटिता लोचनगोचरीकृता चेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिर्यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । विस्तारितसमस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनैः समस्तसुखं परिपूर्णसुखं तच्च तत्साम्राज्यं चक्रवर्तित्वं च तस्य चिह्नमभिज्ञानं यज्जघनसिंहासनं तत्स्त्रीकट्यविस्तरं(?) विस्तारितमुपढौकितं समस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । संचारितोरुकदलीकाण्डकाननैः केन वायुना दल्यते विदार्यते कदली, कदलीनां काण्डानि स्कन्धास्तेषां काननानि वनानि । समूहा इत्यर्थः । ऊरव एव चण्डा······कान्येव कदलीकाण्डकाननानि । स्पर्शादेव सुखशीतलोत्पादकत्वात् । संचारितानि उपढौकितानि ऊरुकदलीकाण्डकाननानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । चरणनखसंपादितरतिरहस्यरत्नदीपविरचनैः चरणानां नखाः पुनर्भवास्तैः संपादिता निष्पादिता रतेः संभोगस्य यद्रहस्यं गोप्यतत्त्वं तदुद्द्योतनं रत्नदीप[शिखा]विरचना माणिक्यप्रदीपकल्पनासृष्टिर्यैस्ते तथा तैः । संकरालंकारः ॥

तत्रेत्यादि । तत्र पुरे मार(रि)दत्तो नाम राजा वर्तते । कथंभूते पुरे । समस्तमहीमहिलाशिखण्डमण्डनकरे समस्ता परिपूर्णा या मही पृथ्वी सैव महिला कमनीयकामिनी । पुरुषस्य संसारसुखहेतुत्वात् । तस्याः शिखण्डस्य मस्तकस्य मण्डनकरं तिलकरचनाविधायकं तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतो मार(रि)दत्तो नाम राजा । चण्डमहासेनस्य नृपतेर्नरेन्द्रस्य सूनुः पुत्रः । कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । सुकृतिनः पूर्वोपार्जितविशिष्टपुण्यस्य । पुनः कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । हरिवंशजन्मनः वृषभजिन्महासामन्तहरिकान्तनरेन्द्रस्य वंशे कुले जन्मोत्पत्तिर्यस्य स हरिवंशजन्मा तस्य हरिवंशजन्मनः । पुनः कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डनम-

१. 'विनीयमान' मूल०. २. 'महिलामण्डल' मूल०. ३. 'चण्डस्य चण्डमहा' मूल०.

स बालकाल एव लब्धलक्ष्मीसमागमः, कुलवृद्धानां च प्रतिपन्नपितृवनतपोवनलोकत्वादसंजातविद्यावृद्धगुरुकुलोपासनः, समानशीलव्यसनचरित्रैर्नर्मसचिवपुत्रैः परिवृतः, समाविर्भवता च तार्तीयीकेन वयसा निरङ्कुशतां नीय-

---

ण्डलाग्रखण्डितारातिप्रकाण्डस्य प्रचण्डो बलवत्तरो योऽसौ दोर्दण्डो बाहुदण्डस्तस्य [मण्डली तस्या] मण्डनमलंकरणभूतो योऽसौ मण्डलाग्रः खड्गस्तेन खण्डितो द्विधाकृतोऽरातिप्रकाण्डः शत्रुस्कन्धप्रदेशः । ग्रीवेत्यर्थः । येन सः तथा स तस्य । पुनः कथंभूतो मार(रि)दत्तः । पराक्रमापहसितनृगनलनहुषभरतभगीरथभगदत्तः नृगश्च नृगनामा नृपतिः, नलश्च दमयन्तीपतिः, नहुषश्च नहुषनामा यादवनरेन्द्रः, भरतश्च वृषभजिनन्दनः, भगीरथश्च सगरपुत्रः, भगदत्तश्च नृपतिविशेषः, नृगनलनहुषभरतभगीरथभगदत्ताः, पराक्रमेण बलवत्तया अपहसितास्तिरस्कृता नृगादयो येन स तथोक्तः ॥

[स इत्यादि ।] यथोक्तविशेषणविशिष्टः स मार(रि)दत्तो राजा कदाचित्कस्मिंश्चिदेव वासरे सामजैर्हस्तिभिः सह चिक्रीड क्रीडां चकार इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतः । बालकाल एव लब्धलक्ष्मीसमागमः बालकाल एव कौमार्यादधस्तने च लब्धलक्ष्मीसमागमः लब्धः प्राप्तः लक्ष्म्या राजलक्ष्म्या समागमः समागमनं येन स तथोक्तः । पुनरपि कथंभूतः । कुलवृद्धानां च प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वादसंजातविद्यावृद्धगुरुकुलोपासनः विद्यया शास्त्रेण यद्वृद्धं महत्वं [प्राप्तं] तद्गुरुकुलं शास्त्रनिपुणमन्त्र्यादिसमूहः तस्योपासनं सेवनं शास्त्रसंग्रहः विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनम्, असंजातमनुत्पन्नं विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनं यस्य स तथा । कस्मादसंजातविद्यावृद्धगुरुकुलोपासनः इत्याह—कुलवृद्धानां कुलमहापुरुषाणां च प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वात् । पितृवनलोकश्च तपोवनलोकश्च पितृ[वन]तपोवनलोकौ, [प्रतिपन्नौ गमिकर्मीकृतौ पितृवनतपोवनलोकौ याभ्यां तौ प्रतिपन्नपितृवनतपोवनलोकौ,] तयोर्भावः प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वम्, तस्मात्प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वात् । केचित्कुलवृद्धाः पितृवनलोकं गताः श्मशानं प्राप्ताः । मृता इत्यर्थः । केचित्कुलवृद्धास्तपोवनलोकं गताः । संसारदेहभोगविरक्तत्वाद्दीक्षां प्राप्ता इत्यर्थः । तेन कारणेन विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनं तस्य न संजातम् । यदि गुरुकुलोपासनं तस्य न संजातं तर्हि स कीदृशः संजातः इत्याह—नर्मसचिवानां भण्डानां पुत्रास्तैः परिवृतो वेष्टितः । कथंभूतैर्नर्मसचिवपुत्रैः । समानशीलव्यसनचरित्रैः शीलं च दुष्टस्वभावः, व्यसनं वेश्यागमनादिकम्, चरित्रं च दुष्टाचारः, शीलव्यसनचरित्राणि, समानानि मार(रि)दत्तनरेन्द्रस्य च शीलव्यसनचरित्राणि येषां ते तथा तैः । अपरं किं क्रियमाणः । समाविर्भवता सम्यक्प्रादुर्भवता तार्तीयीकेन वयसा यौवनेन । तृतीयमेव तार्तीयीकं तेन तार्तीयीकेन । निरङ्कुशतां नीयमानः निरर्गलतां प्राप्यमाणः । अपरं [स] कथंभूतः मार(रि)दत्तः । स्वयंपरिगृहीतवीरपरिकरविधिः स्वयं

मानः, कदाचित्स्वयंपरिगृहीतवीरपरिकरविधिः, उभयकटकंदरान्योन्याभिमुखनिलीनमदशौर्यश्रीवेणिदण्डानुकारिणा दानद्रवेण श्यामलितकपोलभित्तिभिः, मदमदिरामोदस्वादोन्मदमधुकरारावपुनरुक्तडिण्डिमाडम्बरैः, क्रोधानलज्वालाकराललोचनाचरितसकलदिक्पालसाध्वसैः, अनूरुसारथिरथोन्माथमिथोदस्तहस्तनिष्ठुरनिष्ठ्यूतवमथुपाथःप्रवाहप्लावितसुरसदनैः, करावलेपभय-

---

स्वयमेव परिगृहीतः स्वीकृतः [वीर]परिकरविधिः शिरस्त्राणवारबाणोरस्त्राणादिविधिर्येन स तथोक्तः । कथंभूतैः सामजैः । उभयकटकंदरान्योन्याभिमुखनिलीनमदशौर्यश्रीवेणिदण्डानुकारिणा दानद्रवेण श्यामलितकपोलभित्तिभिः दानद्रवेण मदजलेन श्यामलिताः श्यामलीकृताः कृष्णीकृताः कपोलभित्तयः कटा येषां ते श्यामलितकपोलभित्तयस्तैस्तथोक्तैः । कथंभूतेन दानद्रवेण । उभयकटेत्यादि । उभयौ(भौ) वामदक्षिणौ कटौ गण्डौ तयोः कंदरो मध्यप्रदेशस्तत्रान्योन्याभिमुखनिलीने परस्परसंमुखमुपविष्टे ये मदः शौर्यश्रीश्च तयोर्वेणिदण्डौ संयतकुन्तलकलापौ तावनुकरोति तत्सदृशो भवतीत्येवंशीलः स तथोक्तस्तेन । अपरं कथंभूतैः सामजैः । मदमदिरामोदस्वादोन्मदमधुकरारावपुनरुक्तडिण्डिमाडम्बरैः मदो दानं स एव मदिरा । विह्वलकारित्वात् । तस्या आमोदो दूरव्यापी परिमलस्तस्यास्वादेन पानेनोन्मदा हर्षवन्तो ये मधुकरा भ्रमरास्तेषामाराव: शब्दस्तेन पुनरुक्तो द्विगुणीकृतस्तिरस्कृतो वा डिण्डिमाडम्बरः पटहशब्दो येषां सामजानां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । क्रोधानलज्वालाकराललोचनाचरितसकलदिक्पालसाध्वसैः क्रोधः कोप एवानलोऽग्निः । देहसंतापकारकत्वात् । तस्य ज्वालाः कीलास्ताभिः करालानि रौद्राणि यानि लोचनानि नेत्राणि तैराचरितमुत्पादितं सकलानां दिक्पालानामिन्द्रादीनां शत्रुनरेन्द्राणां वा साध्वसं भयं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । अनूरुसारथिरथोन्माथमिथोदस्तहस्तनिष्ठुरनिष्ठ्यूतवमथुपाथःप्रवाहप्लावितसुरसदनैः अनूरुररुणनामा सारथिः [सूतो यस्य स] श्रीसूर्यस्तस्य यो रथो व्योमयानं तस्योन्माथायाधःपातनाय मिथः[1] परस्परमुदस्ताः क्षिप्ताः । अत्र मिथशब्देन ···यानिर्दिष्टस्य नित्यत्वात् । 'यैसषमाक्ष्यद्भुवमीक्षेतोर्हन्' इति आशाधरेण दर्शनात्(?) । ये हस्ताः शुण्डादण्डास्तेषां निष्ठुरो निर्दयो योऽसौ निष्ठ्यूतवमथुरुद्गीर्णवमनं स एव पाथो जलं तस्य प्रवाहेन पूरेण प्लावितानि क्षालितानि सुरसदनानि देवविमानानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । करावलेपभयभ्रस्यदाशाकरटि-

---

१. 'मिषो' मूल०.

---

१. 'मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि' इत्यमरव्याख्यातृभिः सान्तत्वादन्तत्वयोरङ्गीकारात् 'मिथोदस्त' इत्यत्र संधिर्दुर्लभः । 'पिण्डं दद्याद्गयाशिरे,' 'सत्यं वदन्ति ते कस्मादसत्यं नीरजस्तमाः' इत्यादि प्रयोगदर्शनेन 'सान्ता अप्यदन्ताः' इत्यङ्गीकारेणादन्तत्वाङ्गीकारेण समाधानं प्रमाणान्तरोपलब्ध्या ज्ञेयम्.

भ्रस्यदाशाकरटिघटैः, प्रधावजवकम्पितधरणिदेवतैः, चरणन्यासनमद्भूगोलक[भार]दलितशेषफणावलयैः, प्रत्यक्पुरःपक्षभ्रमिप्रारम्भविजृम्भितप्रभञ्जनजनितकुलशैलशिखरविघटनैः, कटकण्डूयनविनोदभग्नमहामहीरुहनिवहैः, समस्तसत्त्वसंमर्दातुच्छोच्छलच्छोणितच्छटाविच्छिन्नोपहारसंतर्पितमदपुरुषैः, मनःसु धृतसंहारसमयैरिव, दृष्टिषु कृतकालाग्निरुद्रैरिव, दशनेषु विनिवेशितविशसनकर्मभिरिव, करेषु निहितवधक्रियोपायैरिव, पादेषु संपादित-

---

घटैः कराणां शुण्डादण्डानामवलेपः संचारस्तस्माद्भयेन भ्रस्यन्त आशाकरटिनां दिग्गजेन्द्राणां घटा घटना यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । प्रधावजवकम्पितधरणिदेवतैः प्रधावो वेगवद्गमनं तस्य जवेन वेगेन कम्पिता वेपिता धरणिदेवता भूमेरधिष्ठातृदेवताः यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । चरणन्यासनमद्भूगोलक[भार]दलितशेषफणावलयैः चरणानां पादानां न्यासेनारोपणेन नमन् नम्रीभवन् योऽसौ भूगोलकस्तस्य भारेण दलितानि चूर्णितानि चूर्णीकृतानि शेषफणावलयानि धरणेन्द्रभोगमण्डलानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । प्रत्यक्पुरःपक्षभ्रमिप्रारम्भविजृम्भितप्रभञ्जनजनितकुलशैलशिखरविघटनैः प्रत्यकू पश्चाद्भागः, पुरः अग्रभागः, पक्षो वामदक्षिणपार्श्वे प्रत्यक्पुरःपक्षास्तेषां भ्रमिर्भ्रमणं तस्य प्रारम्भो रचनादिकर्म तेन विजृम्भितः प्रसृतः योऽसौ प्रभञ्जनो वायुस्तेन जनितमुत्पादितं कुलशैलशिखराणां कुलपर्वतकूटानां विघटनं त्रोटनं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । कटकण्डूयनविनोदभग्नमहामहीरुहनिवहैः कटानां गण्डस्थलानां कण्डूयनविनोदेन खर्जूस्फुटनेन भग्नाश्चूर्णीकृता महामहीरुहाणां महावृक्षाणां निवहाः समूहा यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । समस्तसत्त्वसंमर्दातुच्छोच्छलच्छोणितच्छटाविच्छिन्नोपहारसंतर्पितमदपुरुषैः समस्तसत्त्वानां सर्वजीवानां संमर्देन चूर्णीकरणेन अतुच्छं बहुलमुच्छलदुत्पतच्छोणितं रुधिरं तस्य च्छटा धारास्तासामविच्छिन्नोपहारोऽखण्डपूजनं तेन संतर्पितास्तृप्तिं नीता मदपुरुषा राक्षसा यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । मनःसु धृतसंहारसमयैरिव मनःसु चित्तेषु धृत आरोपितः संहारसमयः प्रलयकालो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । दृष्टिषु कृतकालाग्निरुद्रैरिव दृष्टिषु लोचनेषु कृतो धृतः कालाग्निरुद्रः प्रलयकालरुद्रो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । दशनेषु [वि]निवेशितविशसनकर्मभिरिव दशनेषु दन्तेषु [वि]निवेशितमारोपितं विशसनकर्म हिंसाकर्म यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । करेषु निहितवधक्रियोपायैरिव करेषु शुण्डादण्डेषु निहित आरोपितो वधक्रियोपायो हिंसा बहुदुःखा यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । पादेषु संपादितवज्रसंपातैरिव

वज्रसंपातैरिव, वालधिषु च नियुक्तयमदण्डैरिव, निजमदगन्धानुबन्धबाधितापरद्विरदमदप्रभेदैः, स्यन्दनवेदमुपतिष्ठमानैः, नरशिरोदर्शं प्रधावद्भिः, तुरगालोकं पुरः प्रतिभासमानैः, सपत्नद्विपमदगन्धाघ्रायं प्रक्षुभ्यद्भिः, प्रतिपक्षेभमणिरवश्रावं संरम्भमाणैः, क्रमेलकविषयं विनिरुन्धद्भिः, छत्रगोचरं परिलुम्पमानैः, प्रलयकालानिलचलिताचलकुलविभीषणैः, प्रतिकरिशङ्कयेव

पादेषु चरणेषु संपादित उत्पादितो वज्रसंपातोऽशनिपातो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । वालधिषु च विनियुक्तयमदण्डैरिव वालधिषु पुच्छेषु च नियुक्त आरोपितो यमदण्डो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । निजमदगन्धानुबन्धबाधितापरद्विरदमदप्रभेदैः । निजमदगन्धेन स्वकीयदानपरिमलेन अनुबन्धेन सततप्रवृत्त्या बाधितः पीडितोऽपरद्विरदमदप्रभेदोऽन्यगजमदो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । स्यन्दनवेदमुपतिष्ठमानैः स्यन्दनस्य रथस्य यद्वेदनं ज्ञानम् । ['विदेः साकल्ये नम् ।'] तदुपलक्षीकृत्योपतिष्ठमानैर्ग्रहीतुमागच्छद्भिः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । नरशिरोदर्शं प्रधावद्भिः नरशिरो मनुष्यशिरो दृष्ट्वा प्रधावद्भिर्वेगवत्तयागच्छद्भिः । 'दृशो नम् साकल्ये' । पुनः कथंभूतैः सामजैः । तुरगालोकं पुरः प्रतिभासमानैः तुरगमालोक्य तुरगरथव्याप्तिपुरःसरं देदीप्यमानैः । सामजैः किं कुर्वद्भिः । सपत्नद्विपमदगन्धाघ्रायं प्रक्षुभ्यद्भिः सपत्नानां शत्रूणां संबन्धिनां द्विपानां गजानां मदगन्धाघ्रायं यथा भवत्येवं मदगन्धमाघ्राय मदगन्धस्याघ्राणं पूर्वं वा मदगन्धमाघ्राय । 'द्वितीयायां च' इत्यनेन नम्प्रत्ययः परीप्सायाम् । प्रक्षुभ्यद्भिः प्रचलद्भिः । अपरं किं कुर्वाणैः सामजैः । प्रतिपक्षेभमणिरवश्रावं संरम्भमाणैः प्रतिपक्षाणां शत्रूणामिभानां हस्तिनां मणिरवश्रावं यथा भवत्येवं संरम्भमाणैः कोपम[त]द्भिः । अपरं किं कुर्वद्भिः सामजैः । क्रमेलकविषयं विनिरुन्धद्भिः क्रमेलकानामुष्ट्राणां विषयं गोचरं विनिरुन्धद्भिः विशेषेणातिशयेन रुन्धद्भिः स्वीकुर्वद्भिः । उष्ट्राणां स्थानमङ्गीकुर्वद्भिरित्यर्थः । पुनः किं कुर्वाणैः सामजैः । छत्रगोचरं परिलुम्पमानैः । छत्रगोचरमातपवारणविषयं परिलुम्पमानैः । छत्राणि त्रोटयद्भिरित्यर्थः । (पुनः कथंभूतैः सामजैः । [1]मणीनां पादारोपितलोहचक्राणां शब्दानां श्रवणपूर्वं परिसमन्ताच्छेदयद्भिः ।) पुनः कथंभूतैः सामजैः । प्रलयकालानिलचलिताचलकुलविभीषणैः प्रलयकालः कल्पान्तकालस्तस्य संबन्धी अनिलो वातस्तेन चलितान्युड्डायितानि यानि अचलकुलानि पर्वतसमूहास्तद्वद्विभीषणास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । प्रतिकरिशङ्कयेव गिरिकलीलालुलि-

---

१. अस्य मूलं तु मूलपुस्तकेऽस्मदुपलब्धे नैवोपलभ्यते । टीकायां तु पुस्तकद्वयेऽप्युपलभ्यतेऽयं पाठः । एकस्मिन्सटीकपुस्तके मूलमध्येऽसन्नेव त्रुटिचिह्नं दत्त्वाधोभागे टीकासमानाकार एव पाठः पूरितः । नवीनलिखितसटीकपुस्तके तु टीकासमानाकार एव पाठो मूलमध्य एव लिखित उपलभ्यते.

गिरिकलीलालुलितमहाशिलाशकलनिष्पिष्टगण्डशैलैः, करनिष्पेषणपातितसालवनैः, दन्तकोटिसमुत्पाटितपुरकपाटैः, स्वकीयबलविजिज्ञापयिषयेव रविरथेषाडम्बरं रदेषु शेषं पुष्करेषु मन्दराचलं शरीरेषु महापगाः कोशकटस्रोतःसु सूर्यं लोचनेषु तारागणं बिन्दुषु चन्द्रं नखेषु पवनं च तरःसु दधानैः, विटपिभङ्गवदवधीरिताधोरणप्रणिधिभिः, बिशतन्तुवत्त्रुटितवल्लिकैः, वीरणप्ररोहवत्पर्यस्तवाहरिकैः, लताप्रतानवदुन्मथितबन्धनैः, नलदण्डवत्प्रमर्दिताला-

---

तमहाशिलाशकलनिष्पिष्टगण्डशैलैः प्रतिकरिणां शत्रुगजानां शङ्कयेव गिरिकलीला कन्दुकक्रीडा तद्वत् लुलितानि उद्धूलितानि महाशिलानां शकलानि खण्डानि तैर्निष्पिष्टाश्चूर्णीकृता गण्डशैलाः क्षुद्रपर्वता यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । करनिष्पेषणपातितसालवनैः । कराणां शुण्डादण्डानां निष्पेषणेन आस्फालनेन पातितानि मूलादुन्मूलितानि सालवनानि शालवृक्षवनानि यैस्ते तथा तैः । पुनः किं कुर्वाणैः (कीदृशैः) सामजैः । दन्तकोटिसमुत्पाटितपुरकपाटैः । दन्तकोटिभिर्दन्ताग्रैः कृत्वा समुत्पाटितानि अधःपातितानि नगरकपाटानि नगरद्वारकपाटानि यैस्ते तथा तैः । पुनः किं कुर्वाणैः सामजैः । स्वकीयबलविजिज्ञापयिषयेव निजपराक्रमं ज्ञापयितुमिच्छयेव रविरथेषाडम्बरं रवेः श्रीसूर्यस्य रथस्य या ईषा दीर्घकाष्ठं तस्या आडम्बरमाटोपं रदेषु दन्तमुसलेषु दधानैर्धरद्भिः । शेषं नागं पुष्करेषु शुण्डादण्डेषु दधानैः । मन्दराचलं मेरुपर्वतं शरीरेषु कायेषु दधानैः । महापगा गङ्गायमुनानर्मदाद्या नदीः कोशकटस्रोतःसु कोशो मेढ्ररन्ध्रं कटो गण्डस्थलं तयोः स्रोतःसु तत्र मदप्रवाहेषु दधानैः । सूर्यं भास्करं लोचनेषु नेत्रेषु दधानैः । तारागणं नक्षत्रमण्डलं बिन्दुषु मदबिन्दुषु दधानैः । चन्द्रं शशाङ्कमण्डलं नखेषु विंशतिनखेषु दधानैः । पवनं नभस्वन्तं च समुच्चये तरःसु वेगेषु दधानैः । समुच्चयदीपकालंकारः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । विटपिभङ्गवदवधीरिताधोरणप्रणधिभिः विटपिनां गृहाणां भङ्गवत्त्रोटनवदवधीरिता अवगणिता आधोरणानां हस्तिपकानां प्रणिधयो याचनानि वा अङ्कुशप्रयोगा यैस्ते तथा तैः । पुनः किंभूतैः सामजैः । बिशतन्तुवत्त्रुटितवल्लिकैः पद्मिनीकन्दभागोत्पन्नसूत्रवत्त्रुटिता भङ्गमापिता वल्लिका शृङ्खला यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । वीरणप्ररोहवत्पर्यस्तवाहरिकैः वीरणप्ररोहवदुशीरतृणाङ्कुरवत् पर्यस्ता अधःपातिता वाहरिका आलानस्तम्भा यैस्ते तथा तैः । पुनः किंभूतैः सामजैः । लताप्रतानवदुन्माथितबन्धनैः लताप्रतानवद्वल्लीजालवदुन्मथितानि शतखण्डीकृतानि बन्धनानि वरत्रादीनि यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । नलदण्डवत्प्रमर्दितालानस्तम्भैः । नलदण्डवद्धमनदण्डवत् पोटगलवत् कमलदण्डवत् प्रमर्दिताश्चूर्णीकृता आलानस्तम्भा गजस्तम्भा यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । मृणालजालवद्विघटितार्गलैः मृणालजालवत् प-

नस्तम्भैः, मृणालजालवद्वि[1]घटितार्गलैः, कुमुदकाण्डवदुन्मूलितनिकाचैः, मुखपटाभोगवदवगणितकरेणुभिः, परमाणुवल्लोचनगोचरादपि दूरतरसंचरच्चारैः, कर्णतालपवनपरिक्षिप्तदिगन्तघनसंघैः, गगनाघ्राणोत्कूणितकरसूत्कारकम्पितब्रह्मलोकैः, पांशुप्रमाथोन्मथितमार्तण्डमण्डलैः, पङ्कोपदेहदुर्दिनीकृतनभोभागैः, जलावगाहपलायितजलदेवतैः, कामचारविहारवित्रासितवनदेवीसंदोहैः, उल्लङ्घितबलवेगवीथीपरिमाणैः, शाक्यशासनप्रमाणैरिव सकलजगच्छून्यतामानेतुं प्रवृत्तिसहजैः सामजैः सह चिक्रीड ।

द्मिनीकन्दसमूहवत् विघटिता भङ्गमानीता अर्गलाः पिण्डकाष्ठानि यैस्ते तथा तैः । पुनः किंभूतैः सामजैः । कुमुदकाण्डवदुन्मूलितनिकायैः(चैः) कुमुदकाण्डवच्छ्वेतोत्पलनालवत् उन्मूलिता उत्पाटिता निकाया(चा) गात्रबन्धना यैस्ते तथा तैः । पुनः किंभूतैः सामजैः । मुखपटाभोगवदवगणितकरेणुभिः मुखपटाभोगवत्कृत्रिमसिंहमुखालेपवदवगणिता अवहेलिताः करेणवोऽपरगजा यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । परमाणुवल्लोचनगोचरादपि दूरतरसंचरच्चारैः परमाणुवल्लोचनगोचरादपि नेत्रविषयादपि दूरतरं अतिविप्रकृष्टं संचरन्तो वेष्टयन्तश्चारा वीरपुरुषा यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । कर्णतालपवनपरिक्षिप्तदिगन्तघनसंघैः कर्णतालानां कर्णतालपत्राणां पवनेन वातेन परिक्षिप्ताः उड्डायिता दिगन्तेषु घनसंघा मेघपटलानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । गगनाघ्राणोत्कूणितकरसूत्कारकम्पितब्रह्मलोकैः गगनाघ्राणायाकाशगन्धोपादानाय उत्कूणिता वक्रीकृता ये कराः शुण्डादण्डास्तेषां सूत्कारेण शब्दविशेषेण कम्पिता वेपिता ब्रह्मलोका अन्तरिक्षनगराणि यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । पांशुप्रमाथोन्मथितमार्तण्डमण्डलैः पांशुप्रमाथेन धूलिप्रक्षेपेण उन्मथित उपरिक्षिप्तं मार्तण्डमण्डलं सूर्यविमानं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । पङ्कोपदेहदुर्दिनीकृतनभोभागैः पङ्कस्य कर्दमस्य उपदेहो वृद्धिस्तया दुर्दिनीकृतो नभसो भागः प्रदेशो यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । जलावगाहपलायितजलदेवतैः जलावगाहेन नदीसरोवरादिजलविलोडनेन पलायिता दूरं नाशिता जलदेवता यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । कामचारविहार[वि]त्रासितवनदेवीसंदोहैः कामचारविहारेण स्वेच्छया पर्यटनेन [वि]त्रासिता भयं प्रापिता भीतिमापिता वनदेवीनां व्यन्तरीणां संदोहाः समूहा यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । उल्लङ्घितबलवेगवीथीपरिमाणैः उल्लङ्घितानि उत्फालेन मापितानि बलवेगेन कृत्वा वीथ्याः परिमाणानि प्रधावद्भूमिदैर्घ्यां यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः ।

---

१. 'विघटिततटिकार्गलैः' मू०.

कदाचित्कोणकोटिकलक[1]न्दुकाम्बरचारणापरिस्खलितदिग्देवताविमानमण्डलो दुष्टाश्वैः सह प्रीतिं बबन्ध।

कदाचिन्निजभुजपराक्रमव्यायोधितासरा(र)लजलव्यालो महासरसीनामर्णांसि विजगाहे।

कदाचिद्दोर्दण्डदलितदुर्दमशार्दूलः कुत्कीलकुहराघ्रायिघूकघूत्कारघोरास्वरण्यानीषु विजहार।

कदाचिन्नियुद्धायासितप्रबलवेतालः पूतनाकरोड्डमरडमरुकारवभैरवाः क्षपासु पितृवनावनीः संचचार॥

शाक्यशासनप्रमाणैरिव बौद्धसमयशास्त्रैरिव सकलं जगत् सर्वं जगत् पृथ्वीमण्डलं शून्यतामानेतुमुद्वासतां प्रापयितुं प्रवृत्तिसहजैश्चेष्टितै स्वभावो येषां ते तथा तैः। संकरालंकारः॥

कदाचिदिति। स मारिदत्तो राजा कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे पु(दु)ष्टाश्वैः सह करटघोटकैः सार्धं प्रीतिं प्रेम बबन्ध बद्धवान् बध्नाति स्म। कथंभूतः सः। कोणकोटिकलकन्दुकाम्बरचारणापरिस्खलितदिग्देवताविमानमण्डलः कोणो मूलच(व)क्रकाष्ठयष्टिस्तस्य कोटिरग्रं तया कलकन्दुकस्य अम्बरचारणा गगननयनमाकाशप्रापणं तया परिस्खलितानि अवष्टब्धानि दिग्देवतानां विमानमण्डलानि व्योमयानसमूहा येन स तथा॥

कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे महासरसीनां महासरोवराणामर्णांसि जलानि विजगाहे विलोडयामास। कथंभूतः सः। निजभुजपराक्रमव्यायोधितासरा(र)लजलव्यालः निजौ स्वकीयौ भुजौ बाहुदण्डौ तयोः पराक्रमेण बलवत्तया व्यायोधिता विविधं युद्धं कारिता असरा(र)ला महान्तो(वक्राः) जलव्याला मकरादयो जलजन्तवो येन स तथा॥

कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे अरण्यानीषु महारण्येषु विजहार पर्यटनं चकार। स कथंभूतः। दोर्दण्डदलितदुर्दमशार्दूलः दोर्दण्डेन बाहुदण्डेन दलिता मृत्युं नीता मृत्पिण्डीकृता दुर्दमा बलवत्तराः शार्दूला व्याघ्रसिंहादयो येन स तथा। कथंभूतास्वरण्यानीषु। कुत्कीलकुहराघ्रायिघूकघूत्कारघोरासु कुत्कीलानां पर्वतानां कुहराणि विवराणि जिघ्रन्ति गन्धं गृह्णन्तीत्येवंशीलाः कुत्कीलकुहराघ्रायिनस्ते च ते घूका उलूकपक्षिणस्तेषां घूत्कारैः रौद्रशब्दैर्घोरा भयानकास्तास्तथा तासु॥

कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे क्षपासु रात्रिषु पितृवनावनीः श्मशानभूमिकाः संचचार पर्यटितवान्। स कथंभूतः। नियुद्धायासितप्रबलवेतालः। नियुद्धेन बाहुयुद्धेनायासिता दमिताः प्रबलाः प्रचण्डा वेताला भूताविष्टमृतकशरीराणि येन स तथा। कथंभूताः पितृवनावनीः। पूतनाकरोड्डमरडमरुकारवभैरवाः पूतनानां राक्षसीनां करेषु हस्तेषु उड्डमरा उत्कटा ये डमरुका ढक्कास्तेषामारवाः शब्दास्तैर्भैरवा भयानकास्ताः॥

---

१. 'कन्दुकान्तर' मूल०.

कदाचिदसहायसाहसः साश्चर्यशौर्यनिर्जितविनतदुर्वारवीरावतारभूपालचूडामणिमरीचिप्रसरसरस्ताण्डवितचरणकमलः शत्रुक्षत्रियकलत्रनेत्रापाङ्गसङ्गोल्लोलाजाञ्जलिपातानामात्मानं पात्रतां निनाय॥

कदाचित्तौर्यत्रिकातिशयविशेषविजितगन्धर्वलोकः खलतिकलतालयर[1]ङ्गेषु वनदेवतानां समाजं नर्तयामास॥

कदाचिदन्ध्रीणामलकवल्लरीवि[2]जृम्भणजलधरः, चोलीषु भ्रूलतानर्तनमल-

---

कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे शत्रुक्षत्रियकलत्रनेत्रापाङ्गसङ्गोल्लोललाजाञ्जलिपातानामात्मानं पात्रतां निनाय शत्रुक्षत्रियाः सपत्नराजपुत्रास्तेषां कलत्राः(णि) यौवनमदवत्यः स्त्रियस्तासां नेत्राणां लोचनानामपाङ्गसङ्गेन कटाक्षासङ्गेन कटाक्षसंगत्या उल्लोला उत्कटा लाजाञ्जलय आर्द्रतण्डुलप्रसृतयस्तासां पाताः पातनानि तेषां ([1]आत्मानं निजशरीरं) पात्रताममत्रतां निनाय नीतवान् नयति स्म। कथंभूतः सः। असहायसाहसः अद्वितीयाद्भुतकर्मा। पुनः कथंभूतः। साश्चर्यशौर्यनिर्जितविनतदुर्वारवीरावतारभूपालचूडामणिमरीचिप्रसरसरस्ताण्डवितचरणकमलः साश्चर्यं चतुरचित्तचमत्कारकारकं यच्छौर्यं बलं तेन पूर्वं निर्जिताः भङ्गं प्रापिताः पश्चाद्विनता नम्रीभूता ये दुर्वारवीरावतारभूपालाः। दुःखेन महता कष्टेन वारयितुमशक्या दुर्वाराः। वीरेषु सुभटेष्ववतारो जन्म येषां ते दुर्वारवीरावताराः। ते च ते भूपाला राजानस्तेषां चूडामणयः शिरोरत्नानि तेषां मरीचयः किरणास्तेषां प्रसरो व्याप्तिः स एव सरस्तडागस्तत्र ताण्डवितं चरणकमलं पादपद्मं येन स तथा॥

कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे खलतिकलतालयरङ्गेषु वनदेवतानां समाजं नर्तयामास खलतिकं नाम वनानि तस्य लतालया लतामण्डपास्तेषां रङ्गेषु नर्तनभूमिषु वनदेवतानां कान्तारदेवतानां समाजं समूहं नर्तयामास नृत्यं कारितवान्। स कथंभूतः। तौर्यत्रिकातिशयविशेषविजितगन्धर्वलोकः तौर्यत्रिकं गीतनृत्यवादित्रशास्त्रं तस्यातिशयविशेषश्चातुर्यातिशयस्तेन विजिता भङ्गं प्रापिता गन्धर्वलोकाः कलत्रवाक्समूहा येन स तथा॥

स मारि(र)दत्तः कदाचित्कस्मिंश्चिद्दिवसरे कामक्रीडया स्मरं कंदर्पं विडम्बयामास तिरश्चकार। कथंभूतः सः। अन्ध्रीणां तिलिङ्गदेशवनितानां अलकवल्लरीविजृम्भणजलधरः अलकाश्चूर्णकुन्तलास्त एव वल्लर्यो मञ्जर्यो वल्लयो वा तासां विजृम्भणे उल्लासने जलधरो जीमूतसदृशः। पुनः कथंभूतः। चोलीषु चोलदेशवनितासु भ्रूलतानर्तने चि-

---

१. 'खलतिकखेलनलतालय' मूल०. २. 'विजृम्भमाग' मूल०.

---

१. अस्य धनुश्चिह्नद्वयान्तरगतस्य 'शत्रुक्षत्रिय' इत्यतः प्राक्पाठो योग्यः.

५

यानिलः, केरलीनां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः, सिंहलीषु मुखकमलमकरन्दपानमधुकरः, कर्णाटीनां कुचकलशविलासपल्लवः, सौराष्ट्रीषु वलिवाहिनीविनोदकुञ्जरः, कम्बोजीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः, पल्लवीषु नितम्बस्थलीखेलनकुरङ्गः, कलिङ्गीनां चलनकिसलयोत्सवपुष्पाकरः [स] स्मरं विडम्बयामास ॥

कदाचिदुन्निद्रारविन्दमकरन्दबिम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु, माकन्दम-

---

ल्लीवल्लीनर्तने मलयानिलश्चन्दनाचलवातसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । केरलीनां दक्षिणपथदेशविशे[षयो]षाणां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः नयनानि नेत्राणि तान्येव दीर्घिका वाप्यो वापिकाः । कान्तिजलसंभृतत्वात् । तासु केलिकरणे क्रीडाविधाने कलहंसो राजहंससदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सिंहलीषु लङ्काद्वीपवनितासु मुखकमलमकरन्दपानमधुकरः मुखान्येव कमलानि सहस्रपत्राणि । सौरभगुणविराजमानत्वात् । तेषां मकरन्दपाने पुष्परसास्वादे मधुकरो भ्रमरसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कर्णाटीनां वनवासदेशयोषितां कुचकलशविलासपल्लवः कुचा एव कलशाः । शृङ्गाररसभृतत्वात् । तेषां विलासे शोभाविधाने पल्लवः प्रवालसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सौराष्ट्रीषु गिरिनारिसौराष्ट्रियोषित्सु वलिवाहिनीविनोदकुञ्जरः वलय उदरत्रिभङ्गास्त एव वाहिन्यो नद्यः । कान्तिजलसंभृतत्वात् । तासां विनोदे क्रीडाकरणे कुञ्जरो यूथनाथसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कम्बोजीनां बृहन्मुण्डकमनीयकामिनीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः नाभ्यस्तुन्दिकास्ता एव वलभयः पटलाधारवंशपत्राणि तासां गर्भसंभोगे मध्यप्रदेशक्रीडने भुजङ्गो नागेन्द्रसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । पल्लवीषु नितम्बस्थलीखेलनकुरङ्गः पल्लवीषु पल्लवदेशवनितासु नितम्बाः स्त्रीकटिपश्चाद्भागास्त एव स्थल्य उन्नतप्रदेशास्तत्र खेलने क्रीडाकरणे कुरङ्गः कस्तूरिकामृगसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कलिङ्गीनां चलनकिसलयोत्सवपुष्पाकरः कलिङ्गीनां कोटिशिलादेशस्त्रीणां चलनाः पादास्त एव किसलयानि पल्लवाः । कोमलत्वादरुणवर्णत्वाच्च । तेषामुत्सवे उल्लासने पुष्पाकरो वसन्तसदृशः । शृङ्गाररसप्रधानत्वात् । उपमादिसंकरालंकारः ॥

स मारि(र)दत्तः कदाचिन्मधुमासवासरेषु वसन्तर्तुदिनेषु कामाश्रमधर्मचारितां कामस्य कंदर्पस्याश्रमो निवासभूमिः । स्मरमन्दिरमित्यर्थः । तस्य संबन्धिनी या धर्मचारिता संभोगक्रीडा तामाप्रपेदे प्राप्तवान् । इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । उन्निद्रारविन्दमकरन्दबिम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु उन्निद्राण्युत्फुल्लानि विकसितानि च तानि अरविन्दानि कमलानि तेषां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य बिम्बकानि मण्डलानि तैरुपलक्षितमुल्लोलमुत्कल्लोलं यज्जलं तस्य संबन्धिन्यः केलिवापिकाः क्रीडादीर्घिका येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । माकन्दमञ्जरीजालका-

ञ्जरीजालकावलोकनोल्लासितविलासिमानसेषु, मलयाचलावनीवनप्रसूनसौरभोड्डमरमरुदुद्धूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु, कामिनीमुखमदिरोन्मादितबकुलकाननेषु, विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरबकतरुषु, रमणीमणिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोकशाखिषु, परिमलमिलन्मिलिन्दसंदोहदूषितषट्पदातिथिपादपेषु, कदम्बकुसुमधूलिधूसरधराप्रष्ठेषु, कन्दरकलापसंचरद्रतिचतुरविकिरनखमुखावलिख्यमानवल्लरीशरीरेषु, का-

---

वलोकनोल्लासितविलासि[1]मानसेषु माकन्दानामाम्रतरूणां मञ्जर्यो वल्लर्यस्तासां जालकानि समूहास्तेषामवलोकनेनोदीक्षणेनोल्लासितानि आनन्दं प्रापितानि विलासिनां कामुकानां मानसानि चित्तानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मलयाचलावनीवनप्रसूनसौरभोड्डमरमरुदुद्धूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु मलयाचलश्चन्दनगिरिस्तस्यावनी भूमिस्तत्र यद्वनं चन्दनतरुवनं तस्य प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां सौरभं सौगन्ध्यं तेनोड्डमर उत्कटो योऽसौ मरुद्वातस्तेनोद्धूयमानानि कम्पमानानि मकरध्वजस्य कामदेवस्य ध्वजदुकूलानि केतुवस्त्राणि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कामिनीमुखमदिरोन्मादितबकुलकाननेषु कामिनीनां मुखानि वक्त्राणि तेषां या मदिरा मद्यं तयोन्मादितानि विशोकीकृतानि बकुलकाननानि मञ्जुलवनानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरबकतरुषु विलासिनीनां तरुणयोषितां विलोकितान्यवलोकनानि तान्येवामृतानि पीयूषाणि । जीवनदायकत्वात् । तैः संतर्प्यमाणाः संप्रीयमाणाः कुरबकतरवो येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । रमणीमणिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोकशाखिषु रमणीनां कमनीयकामिनीनां ये मणिमञ्जीरा रत्नखचितनूपुराणि तेषां शिञ्जितानि शब्दानि(ः) तैर्मुखरा वाचाला ये चरणाः पादास्तेषामास्फालनेन ताडनेन सनाथा विकासं प्राप्ता अशोकशाखिनो येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । परिमलमिलन्मिलिन्दसंदोहदूषितषट्पदातिथिपादपेषु परिमलेन सौरभेण मिलन्त एकत्रीभवन्तो ये मिलिन्दा भ्रमरास्तेषां संदोहैः समूहैर्दूषिताः कृष्णवर्णीकृताः षट्पदातिथिपादपाश्चम्पकवृक्षा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कदम्बकुसुमधूलिधूसरधराप्रष्ठेषु कदम्बानां कदम्बवृक्षाणां कुसुमानि प्रसवस्तेषां धूलिभी रजोभिर्धूसराणि ईषत्पाण्डुराणि धरापृष्ठानि भूमिमण्डलानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कन्दरकलापसंचरद्रतिचतुरविकिरनखमुखावलिख्यमानवल्लरीशरीरेषु कन्दरकलापेषु गुहासमूहेषु संचरन्तः प्रविशन्तो ये रतिचतुरविकिराः पारापतपक्षिणस्तेषां नखैर्मुखैश्चावलिख्यमानानि चुम्ब्यमानानि वल्लरीणां शरीराणि काया

---

१. 'विलासिनी' सटीकपुस्तकपाठः.

न्तारकुहरविहरत्कोकिलकुलकोलाहलोत्थापितानङ्गव्यालव्याकुलितकामुकेषु, प्रोषितयोषिद्विरहाशुशुक्षणिसंधुक्षिषु, मनसिजाजकवटंकारद्रवदध्वन्यहृदयेषु, दिवाप्यभिसारिकाजनानामन्धतमसप्रसाधिषु, धीराणामपि प्रणयिनीप्रणतिहेतुषु, मानिनामपि प्रियतमाप्रसादनदैन्यनिनादेषु[1], शूराणामपि वल्लभाचाटुकारकारणेषु, यमिनामपि रतिरसातङ्कायतनेषु, पुष्पचापशरप्रसारसारेषु, मधुमासवासरेषु कामाश्रमधर्मचारितामाप्रपेदे ॥

येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कान्तारकुहरविहरत्कोकिलकुलकोलाहलोत्थापितानङ्गव्यालव्याकुलितकामुकेषु कान्तारकुहरेषु उद्यानविवरेषु मध्येषु विहरन्तः पर्यटन्तो ये कोकिलाः पुंस्कोकिलास्तेषां कुलानि समूहास्तेषां कोलाहलः कलकलशब्दस्तेनोत्थापितः प्रकटीकृतोऽनङ्ग एव व्यालः कन्दर्पकालसर्पः । अचेतनो(नतो)त्पादकत्वात् । तेन व्याकुलिता विह्वलीकृताः कामुकाः स्त्रीलम्पटपुरुषा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । प्रोषितयोषिद्विरहाशुशुक्षणिसंधुक्षिषु प्रोषितयोषितः परदेशप्राप्तभर्तृकाः स्त्रियस्तासां विरहो विप्रलम्भः स एव आशुशुक्षणिर्वैश्वानरः । शरीरसंतापकारकत्वात् । तं संधुक्षयन्ति प्रदीपयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मनसिजाजकवटंकारद्रवदध्वन्यहृदयेषु मनसिजः कामस्तस्याजकवं धनुस्तस्य टंकारः शब्दस्तेन द्रवन्ति नश्यन्ति ह्रियन्ते अध्वन्यानां पथिकानां हृदयानि चित्तानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । दिवाप्यभिसारिकाजनानामन्धतमसप्रसाधिषु दिवा अपि दिवसेऽपि रात्रौ चापि अभिसारिकाजनानां परपुरुषलम्पटस्त्रीसमूहानामन्धतमसप्रसाधिषु अन्धतमसमन्धकारं प्रसाधयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । अन्धकारकारकेष्वित्यर्थः । 'अवतमसमन्धतमसं ध्वान्तमन्धकारं च' इति हलायुधः । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । धीराणामपि योगीश्वराणामपि । अपिशब्दात्कातराणामपि । प्रणयिनीनां स्त्रीणां प्रणतेः पादपतनस्य हेतवः कारणानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मानिनामपि प्रियतमाप्रसादनदैन्यनिनादेषु मानिनामपि अभिमानवतामपि । अपिशब्दान्निर्मानानामपि । प्रियतमानां स्त्रीणां प्रसादनेषु प्रसन्नीकरणेषु यद्दैन्यमकिंचित्करं याचकत्वं तस्य निनादाः(नि) यैस्ते तथा तेषु प्रियतमाप्रसादनदैन्यनिनादेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । शूराणामपि वल्लभाचाटुकारकारणेषु शूराणामपि सहस्रभटलक्षभटकोटिभटानामपि । अपिशब्दात्संग्रामान्निवर्तकानामपि । वल्लभानां प्रियतमस्त्रीणां चाटुकारस्य मिथ्यास्तुतेः कारणानि हेतुभूता ये तेषु वल्लभाचाटुकारकारणानि तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । यमिनामपि रतिरसातङ्कायतनेषु यमिनाम् । अपिशब्दात् अव्रतानामपि । रतेः संभोगक्रीडायाः

1. 'निदानेषु' मूल०.

कदाचिच्चरणकिसलयोल्लासमसृणितमार्गनिर्गमाभिः, पादनखमयूखोपहारितविहारमहीमण्डलाभिः, मेखलाकलापकलितोरुस्तम्भिकापुनरुक्तकाननदेवतोद्यानतोरणमालाभिः, नितम्बस्थलीद्विगुणिताशोकशाखाशयनसंनिवेशाभिः, तनूरुहराजिविजितलताप्ररोहप्रसराभिः, नाभिगर्भनिर्भर्त्सितक्रीडाकुत्कीलकन्दराभिः, वलिविलासविलुप्तवल्लरीचलनाभिः, स्तनविस्तारविडम्बितप्रसूनस्तब-

---

यो रसोऽनुरागः स एवातङ्कः सद्यःप्राणहरो व्याधिस्तस्यायतनानि आस्पदीभूतानि ते(?) रतिरसातङ्कायतनानि तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । पुष्पचापशरप्रसारसारेषु पुष्पचापः कन्दर्पस्तस्य शरा बाणास्तेषां प्रसारः प्रवृत्तिस्तेन सारा बलवत्तरा ये तथा तेषु । संकरालंकारः ॥

स मारिदत्तः कदाचित्कस्मिंश्चिदवसरे प्रमदवनेषूद्यानवनविशेषेषु युवतिभिः कमनीयकामिनीभिः सह सार्धं रेमे क्रीडां चकार । इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूताभिर्युवतिभिः । यथोक्तविशेषणविशिष्टाभिः अलंकारीकृतवनस्पतिविभूतिभिः अलंकारीकृता शरीरेष्ववतारिता वनस्पतिविभूतिरुद्यानलक्ष्मीर्याभिस्तास्तथा ताभिः । तत्कारणगर्भितविशेषणान्याह—कथंभूताभिर्युवतिभिः । चरणकिसलयोल्लासमसृणितमार्गनिर्गमाभिः चरणाः पादास्त एव किसलयानि कुम्पलानि । कोमलारुणवर्णसंयुक्तत्वात् । तेषामुल्लासः क्रीडनं तेन मसृणिताः कोमलीकृता मार्गनिर्गमाः पथःप्रवृत्तयो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । पादनखमयूखोपहारितविहारमहीमण्डलाभिः पादनखानां चरणपुनर्भवानां मयूखाः किरणास्तैरुपहारितानि पूजितानि विहारस्य पर्यटनस्य महीमण्डलानि भूमिदेशा याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । मेखलाकलापकलितोरुस्तम्भिकापुनरुक्तकाननदेवतोद्यानतोरणमालाभिः मेखलाकलापः जघनोपरिस्थितवस्त्रोच्चयस्तेन कलिता वेष्टिता ऊरुस्तम्भिकाः पिचण्डलघुस्तम्भास्ताभिः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता काननदेवतानामुद्यानदेवतानां तोरणमाला महोत्सववन्दनमाला याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । नितम्बस्थलीद्विगुणिताशोकशाखाशयनसंनिवेशाभिः नितम्बस्थलीभिः कटिपश्चाद्भागस्थलीभिर्द्विगुणितः अशोकशाखानां शयनसंनिवेशः शय्यास्थानं याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । तनूरुहराजिविजितलताप्ररोहप्रसराभिः तनूरुहराजिभी रोमराजिभिर्विजितस्तिरस्कृतो लताप्ररोहप्रसरो वल्ल्यङ्कुरप्रसारो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । [1]नाभिगर्भनिर्भर्त्सितक्रीडाकुत्कीलकन्दराभिः नाभिगर्भेण नाभिमध्येन निर्भर्त्सिता तिरस्कृता क्रीडाकुत्कीलकन्दरा क्रीडाकरणक्षुद्रपर्वतगुहा याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । वलिविलासविलुप्तवल्लरीचलनाभिः वलिविलासैस्त्रिवलीभङ्गशोभाभिर्विलुप्तानि तिरस्कृतानि वल्लरीचलनानि याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । स्तनविस्तार-

1. 'नाभिगर्तनिर्भर्त्सित' इत्यपि पाठः क्वचिट्टीकापुस्तकेषूपलभ्यते.

काभिः, भुजपञ्जरपराजितकान्तारतानाभिः, अधराधरीकृतबालप्रवालाभिः, कपोलतलोल्लसत्स्वेदजलमञ्जरीजालकुसुमितावतंसपल्लवाभिः, चिकुरकान्तिकलुषितसप्तच्छदच्छायाभिः, अलंकारीकृतवनस्पतिविभूतिभिर्युवतिभिः सह प्रमदवनेषु रेमे ॥

कदाचिन्मरकतमणिविनिर्मितमूलासु, कङ्केल्लकोपलसंपादितभित्तिभङ्गिकासु, काञ्चनोपरचितसोपानपरम्परासु, मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु, करि-

---

विडम्बितप्रसूनस्तबकाभिः स्तनानां विस्तारैर्विडम्बितास्तिरस्कृताः प्रसूनस्तबकाः पुष्पगुच्छा याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । भुजपञ्जरपराजितकान्तारतानाभिः भुजपञ्जरैर्बाहुरचनाभिः पराजितस्तिरस्कृतः कान्तारस्य वनस्य तानो दीर्घत्वं याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । अधराधरीकृतबालप्रवालाभिः अधरैर्बिम्बोष्ठैरधरीकृतास्तिरस्कृता बालप्रवालाः कोमलपल्लवा याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । कपोलतलोल्लसत्स्वेदजलमञ्जरीजालकुसुमितावतंसपल्लवाभिः कपोलतलेषु गण्डस्थलेषूल्लसन्ति उदयमानानि यानि स्वेदजलानि तान्येव मञ्जरीजालानि वल्लरीसमूहास्तैः कुसुमिताः पुष्पसंयुक्ताः कृता अवतंसपल्लवाः कर्णपूरप्रवाला याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्युवतिभिः । चिकुरकान्तिकलुषितसप्तच्छदच्छायाभिः चिकुराणां केशानां कान्तिभिः कृष्णतेजोभिः कलुषितास्तिरस्कृता अपमानविषयीकृताः सप्तच्छदानां विषमच्छदानां शारदवृक्षाणां छायाः शोभा याभिस्तास्तथा ताभिः । संकरालंकारः ॥

कदाचित्कस्मिंश्चिदवसरे गृहदीर्घिकासु गृहवापिकासु कामिनीभिर्नवयौवनाभिः स्त्रीभिः परिवृतो वेष्टितो जलक्रीडासुखमन्वभूत् आस्वादितवान् । काभिः क इव । करेणुभिः परिवृतः करी इव गज इव । यथा करेणुभिः परिवृतः करी सुखमन्वभूत् अनुभवति । कथंभूतासु दीर्घिकासु । मरकतमणिविनिर्मितमूलासु मरकतमणिभिर्विनिर्मितानि निष्पादितानि मूलानि भूतलानि यासां तास्तथा तासु । उक्तं च रत्नपरीक्षायाम्—'[1]गरुडोद्गारदुर्गोपवंशेष्वत्रकतुच्छकाः । मरकतश्चतुर्धातुश्चतुर्धोप स्याद्विषापहः ॥ म्लेच्छदेशे महाशैले कीरपक्षाणिको(क्षनिभो) भवेत् । संधिकर्बुररन्धासारूक्षता हरितः शुभः ॥' हरितमणिविनिर्मितास्वित्यर्थः । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । कङ्केल्लकोपलसंपादितभित्तिभङ्गिकासु कङ्केल्लकाः स्फटिकमणयस्तेषामुपलैः शिलाभिः संपादिता निष्पादिता भित्तीनां मेड्रकानां भङ्गिका रचना यासां तास्तथा तासु । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । काञ्चनोपरचितसोपानपरम्परासु काञ्चनेन सुवर्णेनोपरचिता निर्मापिता सोपानपरम्परा आरोहणश्रेणिर्यासां तास्तथा तासु । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु मुक्ताफलानां पुलिनैस्तोयोत्थितद्वीपैः । 'तोयोत्थितं तत्पुलिनम्' इति व-

---

1. इमौ रत्नपरीक्षाश्लोकौ यथादर्शमस्फुटार्थावेव रक्षितौ.

मकरमुखमुच्यमानवारिभरिताभोगासु, कर्पूरपारीदन्तुरतरङ्गसंगमासु, दुग्धोदधिवेलास्विव चन्दनधवलासु, वनस्थलीष्विव सकमलासु, शिशिरशैलशिलास्विव मृगमदामोदमेदुरमध्यासु, कण्ठीरवकण्ठपीठीष्विव सकेसरासु, विरहिणीशरीरयष्टिष्विव मृणालवलयिनीषु, मन्त्रवादोक्तिष्विव विविधयन्त्रश्लाघिनीषु, वसन्तलतास्विव विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फा[रस्फा]राधिंकासु गृह-

---

चनात् । तैः पेशला अतिमनोहराः पर्यन्ताः प्रान्तदेशा यासां तास्तथा तासु । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । करिमकरमुखमुच्यमानवारिभरिताभोगासु करिणां कृत्रिमहस्तिनां तथाविध(धानां) मकराणां जलचराणां [च] मुखैर्मुच्यमानं त्यज्यमानं यद्वारि जलं तेन भरिताः पूरिता आभोगा विस्तारा यासां तास्तथा तासु । इत्यनेन विशेषणेन गृहवापिकानां कृत्रिमत्वं सूचितमित्यर्थः । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । कर्पूरपारीदन्तुरतरङ्गसंगमासु कर्पूरपारीभिर्हिमवालुकाशलाकाभिर्दन्तुर उन्नतस्तरङ्गसंगमः कल्लोलसंगतिर्यासां तास्तथा तासु । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । दुग्धोदधिवेलास्विव चन्दनधवलासु । यथा दुग्धोदधिवेला क्षीरसागरजलविकृतयश्चन्दनवद्धवला भवन्ति । वापिकास्तु चन्दनेन धवलाः । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । वनस्थलीष्विव सकमलासु । सह कमलैः कमलपुष्पैर्जलैर्वा वर्तन्ते सकमलास्तासु । कास्विव । वनस्थलीष्विव । यथा वनस्थल्यः कमलैर्मृगैः सह वर्तन्ते । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । शिशिरशैलशिलास्विव मृगमदामोदमेदुरमध्यासु मृगमदस्य कस्तूरिकायाः आमोदः परिमलस्तेन मेदुराः स्निग्धा मध्यप्रदेशा यासां तास्तथा तासु । कास्विव । शिशिरशैलो हिमाचलपर्वतस्तस्य शिला दृषदो······ । यथा हिमाचलस्य शिलाः कस्तूरिकापरिमलसहिता भवन्ति तास्विव । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । कण्ठीरवकण्ठपीठीष्विव सकेसरासु । सह केसरैः कश्मीरजन्मकुसुमैर्वर्तंत इति सकेसरास्तासु । कास्विव । कण्ठीरवकण्ठपीठीष्विव । यथा कण्ठीरवकण्ठपीठ्यः सिंहानां प्रशस्तकण्ठ्यः सकेसराः केसरसहिता भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । विरहिणीशरीरयष्टिस्विव मृणालवलयिनीषु । मृणालवलयानि कमलकन्दा विद्यन्ते यासु तास्तथा तासु । कास्विव । विरहिणीशरीरयष्टिष्विव । यथा विरहिणीनां विप्रलब्धस्त्रीणां शरीरयष्टयः शरीरकाष्ठा मृणालवलयसहिता भवन्ति । शरीरस्य परितापसंयुक्तत्वाच्छीतोपचाराय कमलमृणालसहिता भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । मन्त्रवादोक्तिष्विव विविधयन्त्रश्लाघिनीषु । विविधैर्नानाप्रकारैर्यन्त्रैर्वंशनालिकादिभिः श्लाघिन्यः स्तुत्यास्तास्तथा तासु । कास्विव । मन्त्रवादोक्तिष्विव । यथा मन्त्रवादस्योक्तयो वचनानि अनेकयन्त्राणि(णां) सिद्धचक्रादीनां कत्थिका भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । वसन्तलतास्विव विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फा[रस्फा]राधिंकासु । पल्लवाश्च कुम्पलानि प्रसूनानि च कुसुमानि फलानि च जातीफलादीनि विचित्राणि नानाप्रकाराणि च

दीर्धिकासु करेणुभिः करीव कामिनीभिः परिवृतो जलक्रीडासुखमन्वभूत् ॥

अन्तर्लीनसत्त्वः शर्वरीवातूल इव रजस्तमोबहुलोऽपि, चण्डानिल इव व्यसनेषु बद्धप्रीतिरपि, वनगज इव कामाचारप्रवर्तनोऽपि, धनुर्ग्रह इवावगणितमन्त्रिलोकोऽपि, रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि, वसन्त इव विजात्यानन्द-

---

तानि पल्लवप्रसूनफलानि तेषां स्फारः प्राचुर्यं तेन स्फारः प्रचुरोऽर्घः पूजा वर्तते यासु तास्तथा तासु । कास्विव । वसन्तलतास्विव । यथा वसन्तलता वसन्तर्तुशाखावल्लयश्च विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फारा भवन्ति । संकरालंकारः ॥

स मारिदत्तः स्वस्य दैवायत्तावताराम्रिव स्वस्य आत्मनः दैवायत्तावतारां दैवसंबन्धि·········अवतारां कल्याणपरम्परामाचचक्षे कल्याणश्रेणीं सूचितवान् । 'अहं मनुष्यो न भवामि, देवोऽहम्' इति मन्यते स्म । इति क्रियाकारकसंबन्धः । स कथंभूतः । अन्तर्लीनसत्त्वः शर्वरीवातूल इव रजस्तमोबहुलोऽपि । राजसी प्रकृतिः । 'अहं राजा' इत्यहंकारवान् इति रजः । रजश्च तमश्च दैन्यलक्षणं ताभ्यां बहुलोऽपि प्रचुरोऽपि सन्नन्तर्लीनसत्त्वः अन्तर्मनसि अन्तरात्मनि वा लीनं तन्मयतां गतं सत्त्वं पुण्यपरिणामः प्रसन्नता यस्य सोऽन्तर्लीनसत्त्वः । क इव । शर्वरीवातूल इव । यथा रात्रिसंबन्धी वातूलो वातमण्डली अन्तर्लीनसत्त्वो मध्यप्रविष्टपिशाचो भवति । एवंगुणविशिष्टोऽप्यात्मानं देवावतारं मानितवान् । सत्त्वरजस्तमोलक्षणं यथा—वदननयनादिप्रसन्नता सत्त्वगुणेन स्यात् । रजोगुणेन तोषः । स चानन्दपर्यायः । तल्लिङ्गानि स्फूर्त्यादीनि । तमोगुणेन दैन्यं जन्यते । 'हा देव नष्टोऽस्मि वञ्चितोऽस्मि' इत्यादिवदनविच्छायतानेत्रसंकोचनादिव्यञ्जनीयं दैन्यं तमोगुणलिङ्गम् इति । पुनः कथंभूतः । चण्डानिल इव व्यसनेषु बद्धप्रीतिरपि [आत्मानं देवं ज्ञातवान्] । व्यसनानि वाग्दण्डपारुष्ये अर्थदूषणं पानं स्त्री मृगया द्यूतं चेति सप्त व्यसनानि तेषु बद्धप्रीतिः । क इव । चण्डानिल इव । यथा चण्डानिलः प्रचण्डवातः विविधेष्वसनेषु क्षेपणेषु बद्धप्रीतिर्भवति । पुनः कथंभूतः । वनगज इव कामाचारप्रर्वतनोऽपि [आत्मानं दैवायत्तं ज्ञातवान्] । कामाचारेषु स्वेच्छाचारेषु प्रवर्तनं यस्य स कामाचारप्रवर्तनः । क इव । वनगज इव । यथा वनगजः कामाचारप्रवर्तनो भवति । पुनः कथंभूतः । धनुर्ग्रह इवावगणितमन्त्रिलोकोऽपि अवगणितोऽनादृतो मन्त्रिलोकः सचिवलोको येन स तथा [आत्मानं दैवायत्तं ज्ञातवान्] । क इव । धनुर्ग्रह इव । यथा धनुर्ग्रहोऽसाध्यपिशाचविशेषो मन्त्रिलोकमवगणयति । पुनः कथंभूतः । रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि [आत्मानं दैवायत्तं ज्ञातवान्] । गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनासु च वर्तमानोऽप्यपिशब्दोऽत्र गर्हायां ज्ञातव्यः । सर्वत्रापि गर्हायां ज्ञातव्यः । कुवलयस्य पृथ्वीवलयस्य अनवेक्षणमवीक्षणं यस्य स कुवलयानवेक्षणः । क इव । रविरिव । यथा रविः श्रीभास्करः कुवलयानामुत्पलानामवेक्षणं न करोति । पुनः कथंभूतः । वसन्त इव

नोऽपि, द्रुमार्दन इव विदूरितकमलोत्सवोऽपि, पारिपुङ्ख इवानात्मनीनवृत्तिरपि, कमलीव दोषागमरुचिरपि, कांदिशीक इवानवस्थितक्रियोऽपि, प्रतिपच्चन्द्र इव दुर्दर्शोऽपि, चक्रवाक इव वारवनिताप्रियोऽपि, रथचरणनाभिदेश इवाक्षासक्तोऽपि, शूर्पकारातिरिव मधुलब्धविजृम्भणोऽपि, जलव्याल इवाच्छोद-

---

विजात्यानन्दनोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । विजातीनां नीचजातीनामानन्दनं यस्मात् इति विजात्यानन्दनः । क इव । वसन्त इव । यथा वसन्तो विशिष्टानां जातीपुष्पाणामानन्दं करोति । पुनः कथंभूतः । द्रुमार्दन इव विदूरितकमलोत्सवोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । कस्य आत्मनो मलं पापं कमलं तत्र उत्सव उद्यमो यस्य स कमलोत्सवः । विदूरितो निकटीकृतः कमलोत्सवो येन स विदूरितकमलोत्सवः । क इव । द्रुमार्दन इव । यथा द्रुमार्दनो हेमन्तः कमलानां पद्मपुष्पाणामुत्सवं विदूरयति हिमेन दग्धानि करोति । पुनः कथंभूतः । पारिपुङ्ख इवानात्मनीनवृत्तिरपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । आत्मने हिता आत्मनीना । हितार्थेषु चतुर्थी । 'सप्तपदादिभ्य इनण्' । न आत्मनीना न आत्महिता वृत्तिराजीविका यस्य सोऽनात्मनीनवृत्तिः । क इव । पारिपुङ्ख इव । यथा पारिपुङ्खो बौद्ध आत्मनोऽस्तित्वं न मानयति । परिपुङ्खस्य राज्ञोऽपत्यं पुमान्पारिपुङ्खः । पुनः कथंभूतः । कमलीव दोषागमरुचिरपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । दोषागमेषु पापशास्त्रेषु रुचिर्यस्य सः । क इव । कमलीव । यथा कमली चन्द्रमा दोषागमे रात्र्यागमे रुचिमान्भवति । पुनः कथंभूतः । कांदिशीक इवानवस्थितक्रियोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । न अवस्थिता न्यायमार्गे क्रिया यस्य सोऽनवस्थितक्रियः । क इव । कांदिशीक इव । यथा कांदिशीको भयद्रुतः पुमान् स्थिरक्रियो न भवति । पुनः कथंभूतः । प्रतिपच्चन्द्र इव दुर्दर्शोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । दुःखेन मूढताकष्टेन द्रष्टुमशक्यो दुर्दर्शः । सेवागतलोकानां दर्शनं न ददातीत्यर्थः । क इव । प्रतिपच्चन्द्र इव । यथा प्रतिपच्चन्द्रो [1]दुष्टो दर्शः अमावास्यानिकटवर्ती यस्य भवति स दुर्दर्शः । पुनः कथंभूतः । चक्रवाक इव वारवनिताप्रियोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । वारवनिता वारे सेवाक्रमे मुख्या वनिता वारवनिता वेश्याः प्रिया यस्य स वारवनिताप्रियः । क इव । चक्रवाक इव । यथा चक्रवाकपक्षी वारां पानीयानामवनिः भूमिस्तस्यास्ता लक्ष्मीः शोभा प्रिया वल्लभा यस्य सः । पुनः कथंभूतः । रथचरणनाभिदेश इवाक्षासक्तोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । अक्षाणामिन्द्रियाणां सुखे आसक्तो लम्पटोऽपि । क इव । रथचरणनाभिदेश इव । यथा रथचरणस्य शकटचक्रस्य नाभिदेशः पीडिकाप्रदेशः अक्षासक्तः कीलकसहितो भवति । पुनः कथंभूतः । शूर्पकारातिरिव मधुलब्धविजृम्भणोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । मधुनि मद्ये लब्धं प्राप्तं विजृम्भणं प्रवृत्तिर्येन स मधुलब्धविजृम्भणः । क इव । शूर्पकारातिरिव । यथा शूर्पकारातिः कन्दर्पो मधुना वसन्तेन लब्धविजृम्भणो भवति । पुनः

---

१. 'दुःखेन द्रष्टुं शक्यः' इत्येव व्याख्यानमत्रापि ज्ञातव्यम्.

नाभिरतोऽपि, विगतविपद्राक्षसीसमागमः स्वस्य दैवायत्तावतारामिव कल्याणपरम्परामाचचक्षे ॥

एवं तस्य धरोद्धारकुलशिखरिणः करिण इव स्वच्छन्दाचारपरागकलुषितां निजवंशलक्ष्मीमुपयच्छमानस्य, क्षणमिन्द्रियाणामानन्दजननीमसुरवृत्तिं वीरकलावतारामिवात्मनि संकल्पयतः, परत्रेह च परिणामदारुणं मृगयादिव्यसनमेष खलु क्षत्रपुत्राणां कुलधर्म इति मन्यमानस्य, मरुषु पथिकस्येव

कथंभूतः । जलव्याल इवाच्छोदनाभिरतोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । अ(आ)च्छोदने मृगयायां अभि समन्ताद्रत अ(आ)च्छोदनाभिरतः । क इव । जलव्याल इव । यथा जलव्यालो मकरादिकः [आ समन्तात्] अच्छस्य निर्मलस्य उदस्य पानीयस्य नाभौ मध्ये रतो भवति । पुनः कथंभूतः । विगतविपद्राक्षसीसमागमः विगतो विनष्टो विपद्राक्षस्याः समागम आगमनं यस्य स विगतविपद्राक्षसीसमागमः । संकरालंकारः श्लेषोपमालंकारश्च ॥

एवममुना प्रकारेण तस्य मारिदत्तस्य निजवंशलक्ष्मीमुपयच्छमानस्य उपाददतः स्वीकुर्वतः सतः कतिचित्संवत्सराः कियन्तो वर्षा व्यतिचक्रमुर्व्यतिक्रामन्ति स्म । निर्गता इत्यर्थः । इति क्रियाकारकसंबन्धः । तस्य कथंभूतस्य । धरोद्धारकुलशिखरिणः धरायाः पृथिव्या उद्धरणकार्याय कुलपर्वतस्य । यथा कुलशिखरी कुलपर्वतो धरामुद्धरति । कस्येव । करिण इव यूथनाथस्येव । यथा करी गजेन्द्रो निजवंशलक्ष्मीं स्वकीयवंशप्रदेशशोभामुपादत्ते स्वीकरोति । कथंभूतां निजवंशलक्ष्मीम् । स्वच्छन्दाचारपरागकलुषितां स्वच्छन्दाचारः स्वेच्छाचरणं स एव परागो धूलिः । शरीरस्य जीवस्य च मालिन्यकारित्वात् । तेन कलुषितानिर्मला ताम् । यथा स्वच्छन्दचारी गजो निजवंशलक्ष्मीं निजपृष्ठशोभां धूल्या कलुषितां धूलितां धरति । पुनश्च तस्य श्रीमारिदत्तस्य किं कुर्वतः । असुरवृत्तिं मृगयादिव्यसनक्रियां राक्षसाचारमात्मनि निजचित्ते वीरकलावतारामिव संकल्पयतो विचारयतः । कथंभूतामसुरवृत्तिम् । क्षणमिन्द्रियाणामानन्दजननीं क्षणं स्तोककालमिन्द्रियाणां नेत्रादीनामानन्दजननीं कौतुकोत्पादिकाम् । पुनः किं कुर्वाणस्य तस्य नरेन्द्रस्य । इति मन्यमानस्य । इतीति किम् । मृगयादिव्यसनमाखेटादिक्रियादुराचार एष प्रत्यक्षीभूतः खलु निश्चयेन क्षत्रपुत्राणां राजपुत्राणां कुलधर्मः कुलाचारः इति । कथंभूतं मृगयादिव्यसनम् । परत्रेह च परिणामदारुणं परत्र आगामिनि भवे इह च अस्मिञ्जन्मनि परिणामदारुणं परिणामे विपाके सति दारुणमतिदुःखजनकम् । पुनश्च किं कुर्वतस्तस्य नरेन्द्रस्य संवत्सरा व्यतिचक्रमुः । मनोविभ्रमहेतुषु कथास्वतितृष्यतः मनोविभ्रमहेतुषु चित्तभ्रान्तिकारणभूतासु कथासु शास्त्रेषु अतितृष्यतः । कस्येव । मरुषु पथिकस्येव । म्रियन्ते प्राणिनो येषु तृषया इति मरवो मरुस्थलभूमयः । पथिकस्येव अध्वन्य-

मनोविभ्रमहेतुषु कथास्वतितृष्यतः, परिपाकगुणकारिणीं क्रियामकल्पस्येव परोपरोधादुपयुञ्जानस्य, सत्पुरुषगोष्ठीं विषादप्यनिष्टतरां परिगणयतः, चेतोविजृम्भणकरमनुचरं वपुरप्याप्ततरमवेक्षमाणस्य, वितथस्तुतिमुखरेषु चिन्तामणेरिव फलतः, सकलजनसाधारणेऽपि स्वदेहे त्रिकमतदीक्षितस्येव देवभूयेनाभिनिविशमानस्य, निजाजीवनपरैरपायेषु नीयमानस्याप्यरण्यवारणस्येवाचेततः, खलालापानिलगलितहितोपदेशावतंसस्य, चन्दनतरोरिव दुर्जनाहिव्यूहितत्वाद्दूरतरोत्सरत्कल्याणावहलोकस्य कतिचित्संवत्सरा व्यतिचक्रमुः ॥

स्येव । यथा—मरुषु पथिको मनोविभ्रमहेतुषु कथास्वतितृष्यति अतितृष्णां करोति । पुनः किं कुर्वाणस्य तस्य । परिपाकगुणकारिणीं परिपाके उदये गुणं करोतीत्येवंशीला तथा तां क्रियामाचारं परोपरोधात्परेषां बलात्कारेण साक्षेपेण उपयुञ्जानस्य सेवमानस्य । कस्येव । अकल्पस्येव । यथा अकल्पो रोगी औषधेन गुणकारिणीं क्रियां परेषामाक्षेपेण सेवते कटुकमप्यौषधं भुङ्क्ते, न त्वात्मरुच्या । पुनस्तस्य किं कुर्वतः । सत्पुरुषगोष्ठीं पुण्यपुरुषसङ्गं विषादपि हालाहलादपि अनिष्टतरां विद्वेषकरां परिगणयतो जानतः । पुनः किं कुर्वाणस्य । चेतोविजृम्भणकरं पापप्रवर्तनकरम् अनुचरं सेवकं वपुरपि जनकादपि आप्ततरं हितकरमवेक्षमाणस्य ज्ञायमानस्य(?) (जानतः) । पुनः किं कुर्वतः । वितथस्तुतिमुखरेषु चिन्तामणेरिव फलतः असत्यस्तवनवाचालेषु पुरुषेषु चिन्तारत्नमि(स्ये)व फलं ददानस्य । अपरं किं कुर्वाणस्य । सकलजनसाधारणेऽपि सर्वलोकसमानेऽपि स्वदेहे निजशरीरे देवभूयेन देवत्वेन अभिनिविशमानस्य अभिनिवेशं कुर्वाणस्य अभिप्रायं विदधानस्य । कस्येव । त्रिकमतदीक्षितस्येव । यथा त्रिकमतदीक्षितः श्रीमहादेवदीक्षासहितः पुमान् निजदेहो देवभूतो देवत्वं प्राप्त इत्यभिनिवेशमभिप्रायं करोति । 'भुवो भावे' इति वचनात्क्यप् । पुनः किं कुर्वतः । निजाजीवनपरैरात्मोदरपूरणपरैः पुरुषैरपायेषु मृत्युस्थानेषु नीयमानस्यापि प्राप्यमाणस्यापि अचेततः अजानतः । कस्येव । अरण्यवारणस्येव । यथा अरण्यवारणो विन्ध्यवनगजो निजाजीवनपरैः पुरुषैरपायेषु नीयमानोऽपि वारीस्थानेषु प्राप्यमाणोऽपि न चेतति न जानाति । अपरं कथंभूतस्य । खलालापानिलगलि[तहि]तोपदेशावतंसस्य खलानां दुर्जनानामालापास्त एवानिलो वातः । पिण्डपीडाकरत्वात् । तेन गलितोऽधःपातित [हितः] उपदेशावतंसः इहपरलोकहितधर्मोपदेशा(श एवा)वतंसः कर्णपूरावतंसो यस्य स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य । दूरतरोत्सरत्कल्याणावहलोकस्य दूरतरं विप्रकृष्टमुत्सरन्तो नश्यन्तः कल्याणावहलोकाः शुभकारिजना यस्मादिति तथा तस्य । लोपः कस्मात् । दुर्जनाहिव्यूहितत्वात् । दुर्जना अहितकारिणो लम्बा(?)लुञ्चनकरा लोकास्त एवाहयः सर्पाः । प्राणहारित्वात् । तैर्व्यूहितो

स पुनरेकदा नृपतिरात्मराजधान्यामेव चण्डमारिदेवतायाः पुरतः सकलसत्त्वोपसंहारात् स्वयं च सकललक्षणोपपन्नमनुष्यमिथुनवधाद्विद्याधरलोकविजयिनः करवालस्य सिद्धिर्भवतीति वीरभैरवनामकात्कुलाचार्यकादुपश्रुत्य खेचरीलोकलोचनावलोकनकुतूहलितचेतास्तथैव प्रतिपन्नतदाराधनविधिः, अकालमहानवमीमहमिषसमाहूतसमस्तसामन्तामात्यजानपदः, प्रलयकालक्षुभितसप्तार्णवरवघोरानकस्वानाविर्भावितभुवनान्तरसंचरद्देवतामदः, ससंरम्भमम्बरतलादिलायाः पातालमूलाद्दिगन्तरालेभ्यश्च विभावर्यां तमःसंत-

---

वेष्टितस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात्। कस्येव । चन्दनतरोरिव। यथा चन्दनतरोः सर्पवेष्टितत्वात्कल्याणकरो लोको दूरमुत्सरति । संकरालंकारः॥

स इति। स जगत्प्रसिद्धो नृपतिर्मारिदत्तमहाराजः पुनरेकदा पश्चादेकस्मिन्प्रस्तावे तन्मिथुनाय मनुष्ययुगलनिमित्तं दण्डपाशिकभटान् कोटपालकिंकरान् चण्डकर्मकोटपालसुभटान् आदिदेश आदेशं दत्तवान्। इति क्रियाकारकसंबन्धः। किं कृत्वा। पूर्वमात्मराजधान्यामेव राजपुरनगर्यामेव वीरभैरवनामकाच्चार्वाककुत्सितशिष्यात् कुलाचार्यकात् इति ईदृशमुपदेशमुपश्रुत्य आकर्ण्य। इतीति किम्। चण्डमारिदेवतायाः पुरतः सकलसत्त्वोपसंहारात् सर्वजीवयुगलमारणपूजनात् स्वयमात्मना च सकललक्षणोपपन्नमनुष्यमिथुनवधात् मारणात् विद्याधरलोकविजयिनो विद्याधरलोकसाधकस्य करवालस्य खड्गस्य सिद्धिर्भवति इति। स नृपतिः कथंभूतः। खेचरीलोकलोचनालोकनकुतूहलितचेताः खेचरीलोकस्य विद्याधरीसमूहस्य लोचनानां नेत्राणामवलोकने निरीक्षणे खेचरीलोकशरीरभोगकरणेषु कुतूहलितचेता विनोदितमनाः। तथैव तेनैव जीवयुगलवधप्रकारेण प्रतिपन्नतदाराधनविधिः अङ्गीकृतदेवतापूजनविधिः। अपरं कथंभूतो नृपतिः । अकालमहानवमीमहमिषसमाहूतसमस्तसामन्तामात्यजानपदः अकालमहानवमीमहमिषेण चैत्रशुक्लनवमीदिवसपूजामिषेण समाहूता आकारिताः समस्ताः समग्राः सामन्ता देशपतयो राजानः, अमात्याश्च मन्त्रिणः, जानपदाश्च लोका येन स तथोक्तः। अपरं कथंभूतः। प्रलयकालक्षुभितसप्तार्णवरवघोरानकस्वानाविर्भावितभुवनान्तरसंचरद्देवतामदः प्रलयकालसंबन्धिनः क्षुभिताः क्षोभं प्राप्ता ये सप्तार्णवाः सप्त समुद्रास्तेषां रववच्छब्दवत् ये घोरानकस्वाना रौद्रवादित्रशब्दास्तैराविर्भावितः प्रकटीकृतो भुवनान्तरेषु पृथ्वीमण्डलेषु संचरन्तीनां देवतानां मदो हर्षो येन स तथोक्तः। किं कृत्वा। पूर्वं तद्देवतायतनं चण्डमारीदेवताप्रासादमुपगम्य आगत्य। न केवलं तद्देवतायतनमुपगम्य, किंतु तत्पादपीठोपकण्ठे उपविश्य चण्डमारीदेवताचरणसिंहासनसमीपे उपविश्य स्थित्वा च। कथंभूतं तद्देवतायतनम् । ससंरम्भं साटोपं यथा भवत्येवं अम्बरतलादन्तरिक्षमण्डलात्, इलाया भूमिमध्यात्, पातालमूलादधोलोकबुध्नात्, दिगन्तरालेभ्यश्चतुर्दिग्विदिग्भ्य आविर्भवन्तीभिः प्रकटीभवन्तीभि-

तिभिरिवाविर्भवन्तीभिः, गतिवेगविगलज्जटाजालाक्षिप्यमाणमहाग्रहग्राहक्षोभरुषितगगनगामिलोकाभिः, परस्परसंघट्टस्फुटत्खट्वाङ्गकोटिघटितघण्टाटंक्कृताकर्णनावतीर्णनटन्नारदजनितवैलक्ष्याभिः, कपर्दनिर्दयसंमर्दनिर्मोदालगर्दगलगुहास्फुरत्फूत्कारस्फारितललाटलोचनानलज्वालाग्लपितादितिसुतनिकेतनपताकाभोगाभिः, शिखण्डमण्डनोड्डमरनरशिरःश्रेणिपर्यन्तभ्रान्तप्रवृद्धगृद्धनिरुद्धब्रध्नदीधितिप्रबन्धाभिः, श्रवणभूषणभुजङ्गजिह्वालिह्यमानकपोलतल-

---

र्महायोगिनीभिर्महाव्यन्तरीभिर्देवताभिरापूर्यमाणपरिसरं परिपूर्यमाणप्रमाणम्। कथमाविर्भवन्तीभिः। विभावर्यां रात्रौ तमःसंततिभिरिव । यथा रात्रौ तमःसंततयोऽन्धकारश्रेणय आविर्भवन्ति । कथंभूताभिर्योगिनीभिः गतिवेगविगलज्जटाजालाक्षिप्यमाणमहाग्रहग्राहक्षोभरुषितगगनगामिलोकाभिः गतेर्वेगो गतिवेगो गतेरुत्सुकत्वं तेन विगलन्ति मुक्तानि भवन्ति यानि जटाजालानि केशसमूहास्तैराक्षिप्यमाणास्तिरस्कृतायमाना ये महाग्रहा रव्यादयो महाग्रहग्राहाश्च पिशाचास्तेषां क्षोभेण चलनेन रुषिताः कोपं प्रापिता गगनगामिलोका विद्याधरा याभिस्तास्तथा ताभिः। पुनः कथंभूताभिः। परस्परसंघट्टस्फुटत्खट्वाङ्गकोटिघटितघण्टाटंकृताकर्णनावतीर्णनटन्नारदजनितवैलक्ष्याभिः परस्परमन्योन्यं योऽसौ संघट्टो भटभेटकस्तेन स्फुटन्ति शतखण्डीभवन्ति यानि खट्वाङ्गानि [1]खट्वादेशास्तेषां कोटिषु अग्रासु घटिताः संबद्धा घण्टा नादिन्यस्तासां टंकृतानां टंकारशब्दानामाकर्णनेन श्रवणेनावतीर्ण आकाशे समागतो योऽसौ नटन्नारदः। संग्रामभ्रान्त्युत्पन्नप्रहर्षत्वात्। तस्य जनितमुत्पादितं वैलक्ष्यं निष्प्रतिपत्तिकत्वं याभिस्तास्तथा ताभिः। पुनः कथंभूताभिर्योगिनीभिः। कपर्दनिर्दयसंमर्दनिर्मोदालगर्दगलगुहास्फुरत्फूत्कारस्फारितललाटलोचनानलज्वालाग्लपितादितिसुतनिकेतनपताकाभोगाभिः कपर्दस्य सर्पबद्धजटाजूटस्य योऽसौ निर्दयसंमर्दो दयारहितपीडनं तेन निर्मोदा हर्षरहिता ये अलगर्दाः सर्पविशेषास्तेषां गलगुहाभ्यः कण्ठविवरेभ्यः स्फुरन्तो निर्गलन्तो ये फूत्काराः शब्दविशेषास्तैः स्फारिताः प्रचुरीकृता या ललाटलोचनानामनलज्वाला वैश्वानरकीलास्ताभिर्ग्लपितो भस्मीकृतोऽदितिसुतस्य श्रीभास्करस्य संबन्धिनो निकेतनस्य विमानस्य पताकाभोगो ध्वजानामाटोपो याभिस्तास्तथा ताभिः। पुनः कथंभूताभिः। शिखण्डमण्डनोड्डमरनरशिरःश्रेणिपर्यन्तभ्रान्तप्रवृद्धगृद्धनिरुद्धब्रध्नदीधितिप्रबन्धाभिः शिखण्डस्य मस्तकस्य मण्डनानि आभरणभूतानि यानि उड्डमराणि अतिभयानकानि नरशिरांसि मनुष्यमुण्डानि तेषां श्रेणयः समूहास्तेषां पर्यन्तेषु प्रान्तेषु भ्रान्ता मण्डलिता ये प्रवृद्धगृद्धा महागृद्धपक्षिणस्तैर्निरुद्ध आच्छादितो ब्रध्नस्य श्रीसूर्यस्य दीधितिप्रबन्धः किरणसमूहो याभिस्तास्तथा ताभिः। पुनः कथंभूताभिः। श्रवणभूषणभुजङ्गजिह्वालिह्यमान-

---

१. 'खट्वाङ्गं नरपञ्जरम्'.

लिखितरक्तपत्राभिः, इतरेतरस्खलनमत्सराविर्भूतोद्भटभ्रकुटिभीषणमुखमुक्तस्फीतफेत्कारभयपलायमानहिमकरहरिणपरित्राणोत्तालितनक्षत्रनिकराभिः, वियद्विहाराश्रयश्रमप्रसारितासरालरसनापसारितसुरापगापयःस्पर्शप्रकोपितसप्तर्षिभिः, अतिबाढप्ररूढदंष्ट्राङ्कुराग्रलग्नघनसंघातनिर्जितवराहवेषविष्णुसमुद्धृतधराशोभाभिः, सनादरोदःक्रोडक्रीडत्क्रमाक्रान्तिमुखरघर्घरकघोरघोषभीषितानिमिषपरिषद्भिः, दिवापि कीकसोत्कटकोटीरकीर्णकेशावकाशतया तार-

---

कपोलतललिखितरक्तपत्राभिः श्रवणानां शब्दग्रहाणां भूषणानि आभरणभूता ये भुजंगा लेलिहानास्तेषां जिह्वाभी रसनाभिरालिह्यमानान्यास्वाद्यमानानि कपोलतलेषु गण्डस्थलेषु लिखितानि रक्तपत्राणि रुधिरपत्रावलयो यासां तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । इतरेतरस्खलनमत्सराविर्भूतोद्भटभ्रकुटिभीषणमुखमुक्तस्फीतफेत्कारभयपलायमानहिमकरहरिणपरित्राणोत्तालितनक्षत्रनिकराभिः इतरेतराणां परस्पराणां स्खलनेन गतिभङ्गकरणेन योऽसौ मत्सरो द्वेषस्तेनाविर्भूताः प्रकटीभूता उद्भटा महाटोपा या भ्रकुटयो भ्रूभङ्गास्ताभिर्भीषणानि भयानकानि यानि मुखानि तेभ्यो मुक्ताः प्रकटीभूताः प्रकटीकृताः स्फीताः प्रचुरा ये फेत्काराः शब्दास्तेभ्यो भयाद्भीतेः पलायमानः शीघ्रं नश्यन् योऽसौ हिमकरस्य चन्द्रमसो हरिणः कुरङ्गस्तस्य परित्राणे रक्षणे उत्तालित उत्सुकीकृतो नक्षत्रनिकरश्चान्द्रायणीसमूहो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । वियद्विहाराश्रयश्रमप्रसारितासरालरसनापसारितसुरापगापयःस्पर्शप्रकोपितसप्तर्षिभिः वियद्विहाराश्रयश्रम आकाशगमनसंबन्धी योऽसौ खेदः शरीरखेदस्तेन प्रसारिता प्रकटिता मुखाद्बहिर्निर्गता असराला अपर्यन्ता या रसना जिह्वा तयापसारितं गलहस्तितं यत् सुरापगायाः पय आकाशगङ्गाजलं तस्य स्पर्शेन छुपनेन प्रकोपिताः कोपं प्रापिताः सप्तर्षयो मरीच्यत्रिप्रभृतयो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । अतिबाढप्ररूढदंष्ट्राङ्कुराग्रलग्नघनसंघातनिर्जितवराहवेषविष्णुसमुद्धृतधराशोभाभिः अतिबाढमतिशयेन गाढं प्ररूढा मुखाद्बहिर्निर्गता या दंष्ट्रा तस्या अङ्कुरो नवोद्भिन्नस्तस्याग्रे प्रान्ते लग्नः स्थितो योऽसौ घनसंघातो मेघसमूहस्तेन निर्जिता वराहवेषसमुद्धृतधराशोभा याभिस्तास्तथा ताभिः । वराहवेषेण विष्णुना किल दंष्ट्राग्रेण धरा पृथ्वी उद्धृता [तस्याः] शोभा महायोगिनीभिर्निर्जितेत्यर्थः । पुनः कथंभूताभिः । सनादरोदःक्रोडक्रीडत्क्रमाक्रान्तिमुखरघर्घरकघोरघोषभीषितानिमिषपरिषद्भिः सनादाः सशब्दा रोदःक्रोडे क्रीडत्क्रमाक्रान्तिर्द्यावाभूमिमध्ये क्रीडन्तो रममाणा ये क्रमाः पादास्तेषामाक्रान्तिर्व्याप्तिस्तया मुखरा वाचाला ये घर्घरका घुर्घुर्मालास्तेषां घोरो भयानको योऽसौ घोषः शब्दस्तेन भीषिता भयं प्रापिता अनिमिषाणां देवानां परिषत्समूहो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । दिवापि कीकसोत्कटकोटीरकीर्णकेशावकाशतया तारकितमिव व्योम निर्मापयन्तीभिः दिवापि दिवसेऽपि व्योमाकाशं तारकितमिव ता-

कितमिव व्योम निर्मापयन्तीभिः, सकलस्य जगतः क्षयक्षपाभिरिवातिदारुणदीर्घदेहाभिर्महायोगिनीभिरापूर्यमाणपरिसरम्, [अपि च] क्वचित्प्रनृत्यदुत्तरलतालवेतालकुलविडम्ब्यमानडाकिनीताण्डवाडम्बरम्, क्वचिद्भ्रूभङ्गाभीलभूतनिर्भर्त्सितकपिक्षपाचरभरभज्यमानाभ्यर्णभूरुहम्, क्वचित्करोड्डमरडमरुकरवलयखेलत्कपालिनीत्रिशूलवल्गननिर्भिन्नद्रवदुत्तंसचन्द्रामृतपानपरचकोरकामिनीकर्बुरीक्रियमाणककुभाभोगम्, क्वचिदुन्माथप्रमाथसार्थकदर्थ्यमानपिथुरा-

---

रकासंयुक्तमिव निर्मापयन्तीभिः रचयन्तीभिः । कया । कीकसानामस्थ्नामुत्कटानि ···त्यकानि कोटीराणि मुकुटानि तेषु कीर्णा विक्षिप्ताः प्रसारिता ये केशाः कुन्तलास्तेष्ववकाशतया प्रसारतया । पुनः कथंभूताभिः । अतिदारुणदीर्घदेहाभिः अतीवासह्यो दीर्घ आयतो देहः शरीरं यासां तास्तथा ताभिः । काभिरिव । सकलस्य जगतः क्षयक्षपाभिरिव । सकलस्य जगतः पृथ्वीमण्डलस्थितलोकस्य क्षयक्षपाभिः प्रलयकालरात्रिभिरिव । यथा प्रलयकालक्षपाः सकलस्य जगतोऽतिदारुणा अत्यसह्या दीर्घस्वरूपा भवन्ति । अपि च । अपराणि विशेषणानि दीयन्ते । कथंभूतं देवतायतनम् । क्वचित्प्रनृत्यदुत्तरलतालवेतालकुलविडम्ब्यमानडाकिनीताण्डवाडम्बरम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने प्रनृत्यन्ति नर्तनं कुर्वन्ति उत्तरलतालानि उत्कटकरताडनानि यानि वेतालकुलानि वेतालाविष्टमृतकसमूहास्तैर्विडम्ब्यमानः कदर्थ्यमानो डाकिनीनां शाकिनीनां ताण्डवाडम्बरो बाहुनर्तनाटोपो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचिद्भ्रूभङ्गाभीलभूतनिर्भर्त्सितकपिक्षपाचरभरभज्यमानाभ्यर्णभूरुहम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने भ्रूभङ्गेन भ्रकुटिबन्धेनाभीला भयानका ये भूता व्यन्तरविशेषास्तैर्निर्भर्त्सिता निर्घाटिता ये कपिक्षपाचरा वानररूपराक्षसास्तेषां भरेण भारेण भज्यमानाः स्वयमेव भङ्गं प्राप्नुवन्तोऽभ्यर्णभूरुहाः समीपतरवो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्करोड्डमरडमरुकरवलयखेलत्कपालिनीत्रिशूलवल्गननिर्भिन्नद्रवदुत्तंसचन्द्रामृतपानपरचकोरकामिनीकर्बुरीक्रियमाणककुभाभोगम् । क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने करेषु हस्तेषूड्डमरा अतिभयानका डमरुका ढक्कानामवादित्राणि तेषां रवस्य शब्दस्य लयेन साम्यतया खेलन्त्यो रममाणा याः कपालिन्यो व्यन्तरीयोगिन्यस्तासां त्रिशूलवल्गनेन त्रिशूलोच्छलनेन निर्भिन्नाश्छिद्रिता द्रवन्तः क्षरन्तो ये उत्तंसचन्द्रा मुकुटशशिनस्तेषां संबन्धीनि यान्यमृतानि पीयूषवर्षणानि तेषां पाने आस्वादने परास्तत्परा याश्चकोरकामिन्यो जीवंजीववनितास्ताभिः कर्बुरीक्रियमाणा विचित्रवर्णे विधीयमानाः ककुभाभोगा दिग्मण्डलानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचिदुन्माथप्रमाथसार्थकदर्थ्यमानपिथुरार्पितजरूथमन्थरकपालशकलम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने उन्माथा हिंसका ये प्रमाथाः पिशाचास्तेषां सार्थैः समूहैः कदर्थ्यमाना ये पिथुरा राक्षसास्तैरर्पितानि दत्तानि यानि जरूथानि आर्द्रमांसानि तैर्मन्थराणि मन्दगमनानि । भृतानीत्यर्थः । कपालशकलानि शरावख-

पितजरूथमन्थरकपालशकलम्, क्वचित्संधुक्षितक्षुदक्षुण्णाकाङ्क्षध्वाङ्क्षराक्षसक्षि-
प्यमाणयक्षरक्षितक्षेत्रनिक्षिप्तवनदेवतापोतम्, [[१]क्वचित्तरक्षुरक्षोदरावदार्यमाण-
पुराणास्थिप्रस्थम्,] क्वचित्कौशिकपलाशतुण्डखण्ड्यमानावानाजिनवैजयन्ती-
कम्, क्वचिच्छार्दूलदानववदनविदूयमानचिरच्छिन्नच्छगलगलजालजटिलतो-
रणमालम्, क्वचित्कासरासुरखुरप्रचारचूर्ण्यमानकरङ्कप्राकारम्, क्वचित्करिरूप-
कोणपकरालकरविकीर्यमाणजीर्णचर्मविनिर्मितवितानम्, क्वचित्पुरुदंशोनिशा-

---

ण्डानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्संधुक्षितक्षुदक्षुण्णाकाङ्क्षध्वाङ्क्षरा-
क्षसक्षिप्यमाणयक्षरक्षितक्षेत्रनिक्षिप्तवनदेवतापोतम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने संधुक्षिता
उद्दीपिता या क्षुद् बुभुक्षा तया अक्षुण्णाकाङ्क्षा परिपूर्णगृध्नुता येषां ते च ते ध्वाङ्क्ष-
राक्षसाः काकरूपराक्षसास्तैः क्षिप्यमाणाः प्रेर्यमाणा यक्षरक्षितक्षेत्रे धनदरक्षितस्थाने
निक्षिप्ता निर्मुक्ता वनदेवतापोता वनदेवतानां बालका यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क-
थंभूतम् । क्वचित्कौशिकपलाशतुण्डखण्ड्यमानावानाजिनवैजयन्तीकम् क्वचित्कस्मि-
श्चित्स्थाने कौशिकरूपेण घूकरूपेण ये पलाशा राक्षसास्तेषां तुण्डैश्चञ्चुभिः खण्ड्यमाना
चर्व्यमाणा आवानाजिनस्य शुष्कचर्मणो वैजयन्ती पताका यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । क्वचिच्छार्दूलदानववदनविदूयमानचिरच्छिन्नच्छगलगलजालजटिलतोरणमा-
लम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने शार्दूलदानवानां व्याघ्रवेषेण राक्षसानां वदनैर्मुखैर्विदूयमा-
नानि चर्व्यमाणानि चिरच्छिन्नानि बृहद्वेलाविदारितानि छगलगलजालानि वस्तुमुण्ड-
समूहास्तेषां जटिलाभिर्जटाभिरुपलक्षिता तोरणमाला वन्दनमाला यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । क्वचित्कासरासुरखुरप्रचारचूर्ण्यमानकरङ्कप्राकारम् क्वचित्कस्मिंश्चि-
त्स्थाने कासररूपेण महिषरूपेण येऽसुरा दानवास्तेषां खुराणां शफानां प्रचारेण
प्रकृत्या चूर्ण्यमानः शतखण्डीक्रियमाणः करङ्कप्राकारः शुष्कपशुशरीरदुर्गो यत्र तत्त-
थोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्करिरूपकोणपकरालकरविकीर्यमाणजीर्णचर्मविनि-
र्मितवितानम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने करिरूपेण गजरूपेण ये कोणपा अस्रपा राक्षसा-
स्तेषां करालकरैरुन्नतशुण्डादण्डैर्विकीर्यमाणानि विक्षिप्यमाणानि जीर्णचर्मभिर्विनिर्मि-
तानि शुष्कचर्मरचितानि वितानानि चन्द्रोपकानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभू-
तम् । क्वचित्पुरुदंशोनिशाचरखरनखरशिखोल्लिख्यमानाश्यानशोणितदत्तभित्तिपञ्चाङ्गुलम्
क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने पुरुदंशः स्वरूपेण मार्जाररूपेण ये निशाचरा राक्षसास्तेषां
खरनखरास्तीक्ष्णनखास्तेषां शिखाभिरग्रैरुल्लिख्यमानानि आश्यानानि शुष्काणि शो-
णितदत्तानि रुधिरकृतानि भित्तेः संबन्धीनि पञ्चाङ्गुलानि स्थानका यत्र तत्तथोक्तम् ।

---

१. अस्मदुपलब्धटीकापुस्तके नेदं व्याख्यातम्.

खरनखरशिखोल्लिख्यमानाश्यानशोणितदत्तभित्तिपञ्चाङ्गुलम्, क्वचिदखर्वग-
र्वोद्गूर्णगोमायुनैगमे(कषे)यजुष्यमाणपानपात्रासवनिपकर्परम्, क्वचित्साधक-
लोकनिजशिरोदह्यमानगुग्गलरसम्, क्वचिन्नरव्यालप्रबोधितस्वीयशिरावलिप्र-
दीपम्, क्वचिन्महासाहसिकात्मरुधिरधारापानप्रसाद्यमानरुद्रम्, क्वचिन्महाव्र-
तिकवीरक्रयविक्रीयमाणस्ववपुर्लूनवल्लूरम्, क्वचित्तीक्ष्णपुरुषापकृष्टस्वकीयान्त्र-
यन्त्रदोलनतोष्यमाणमातृमण्डलम्, क्वचित्परुषमनीषमनुष्यात्मीयतरसाहुति-

---

पुनः कथंभूतम् । क्वचिदखर्वगर्वोद्गूर्णगोमायुनैकषेयजुष्यमाणपानपात्रासवनिपकर्परम्
क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने अखर्वो बृहद् गर्वोऽहंकारो येषां ते अखर्वगर्वाः । अतिशयेन दर्पवन्त
इत्यर्थः । अखर्वगर्वाश्च ते उद्गूर्णा उद्यमपराः, अथवा अखर्वगर्वेणोद्गूर्णाः, अथवा
अखर्वगर्वै उद्गूर्णा उत्पन्नाः, ये च ते गोमायवः शृगालरूपेण नैकषेया राक्षसास्तैर्जुष्य-
माणानि आस्वाद्यमानानि पानस्य मद्यस्य पात्रभूता ये आसवनिपा मद्यघटास्तेषां कर्प-
राणि शकलानि भिन्नानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्साधकलोकनिज-
शिरोदह्यमानगुग्गलरसम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने साधकलोकैर्मन्त्रसाधकलोकैर्निजशि-
रसि आत्ममस्तके दह्यमानो जाज्वल्यमानो गुग्गलस्य क्षेत्रपालधूपस्य रसो निर्यासो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचिन्नरव्यालप्रबोधितस्वीयशिरावलिप्रदीपम्
क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने नरव्यालैर्दुष्टपुरुषैः प्रबोधिताः प्रज्वालिताः स्वीयशिरावलीनां नि-
जनसाश्रेणीनां प्रदीपा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचिन्महासाहसिकात्मरु-
धिरधारापानप्रसाद्यमानरुद्रम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने महासाहसिकैरात्मरुधिरस्य नि-
जरक्तस्य धारापानेन प्रसाद्यमानः प्रसन्नीक्रियमाणो रुद्रः श्रीमहादेवो यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । क्वचिन्महाव्रतिकवीरक्रयविक्रीयमाणस्ववपुर्लूनवल्लूरम् क्वचित्कस्मि-
श्चित्स्थाने महाव्रतिकवीरैश्चार्वाकसुभटैः क्रयविक्रीयमाणं मूल्येन विक्रीयमाणं स्ववपुषो
निजशरीरस्य लूनवल्लूरं छेदितमांसं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्तीक्ष्ण-
पुरुषापकृष्टस्वकीयान्त्रयन्त्रदोलनतोष्यमाणमातृमण्डलम् क्वचित्कस्मिंचित्स्थाने तीक्ष्ण-
पुरुषैर्निर्दयपुरुषैरपकृष्टान्युदराद्बहिर्निष्कासितानि स्वकीयान्यात्मीयानि अन्त्रयन्त्राणि
पुरीतत्समूहास्तेषु दोलनेन प्रेङ्खणेन तोष्यमाणमानन्द्यमानं मातृमण्डलं मातृसमूहो यत्र
तत्तथोक्तम् । उक्तं च—'ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही च
तथेन्द्राणी चामुण्डा सप्त मातरः ॥' इत्यादि । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्परुषमनीष-
मनुष्यात्मीयतरसाहुतिहूयमानसप्तजिह्वम् क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने परुषा कारुण्यरहिता
मनीषा बुद्धिर्येषां ते परुषमनीषास्ते च ते मनुष्याश्च तैरात्मीयतरसाहुतिभिर्निजमांसाहु-
तिभिर्हूयमानः संतर्प्यमाणः सप्तजिह्वोऽग्निर्यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । यम-

ह्रूयमानसप्तजिह्वम्, यमस्यापि कृतशङ्कातङ्कम्, महाकालस्यापि विहितसाध्वसोद्रेकम्, समस्तसत्त्वसंहारायतनं देवतायतनमुपगम्योपविश्य च तत्पादपीठोपकण्ठे कीनाशनगरमार्गानुकारिणा करार्पितेन तरवारिणा प्रकम्पितसुरासुरलोकस्तन्मिथुनाय दण्डपाशिकभटानादिदेश ॥

अत्रान्तरे भगवानमरचूडामणिमयूखशेखरितचरणनखशिखोल्लेखपरिधिः, सुदत्तापरनामनिधिः, अनाश्वान्, आश्चर्यपर्यायाचा(च)र्यचातुर्योद्भूतभावनाप्रभावप्रकम्पितायातविनतवनदेवतोत्तंसप्रसूनमकरन्दस्यन्ददुर्दिनीकृतक्रमः, सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थसार्थसमर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवत्सर-

स्यापि कृताशङ्कातङ्कम् आस्तां सामान्यो लोकः, यमस्यापि कृतो विहितः शङ्कातङ्को येन तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। महाकालस्यापि विहितसाध्वसोद्रेकम् महाकालस्यापि रुद्रस्यापि विहितः साध्वसस्य भयस्योद्रेक उत्कर्षता येन तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। समस्तसत्त्वसंहारायतनम् समस्तानां सत्त्वानां प्राणिनां संहारस्य प्रलयकालस्य आयतनं गृहम्। कथंभूतः स मारिदत्तः। तरवारिणा सर्वधारेण खड्गेन प्रकम्पितो भयं प्रापितः सुरासुरलोको देवदानवलोकसमूहो येन स तथा। कथंभूतेन तरवारिणा। कीनाशनगरमार्गानुकारिणा कीनाशस्य यमस्य यन्नगरं पत्तनं तस्य मार्गस्य पथोऽनुकरोति उपमां धरतीत्येवंशीलः स तथा तेन। पुनः कथंभूतेन तरवारिणा। करार्पितेन हस्तोद्धृतेन। उद्गमितेनेत्यर्थः ॥

अत्रान्तरेऽस्मिन्नवसरे भगवानिन्द्रादीनामाराध्यः सुदत्तो नामाचार्यः लोचनगोचरायामेषु लोचनानां गोचरा गम्या आयामा दैर्घ्याणि येषां ते लोचनगोचरायामास्तेषु ईदृग्विधेषु ग्रामेषु विष्वाणार्थं मुनीनां भ्रामरीनिमित्तम् अखिलश्रमणसंघं रिषिमुनियत्यनागारलक्षणम् आदिदेश आदेशं दत्तवान्। इति क्रियाकारकसंबन्धः। कथंभूतो भगवान्सुदत्तः। अमरचूडामणिमयूखशेखरितचरणनखशिखोल्लेखपरिधिः अमराणां चतुर्निकायदेवानां ये चूडामणयः शिरोरत्नानि तेषां मयूखेषु शेखरिता मुकुटीकृता ये चरणनखाः पादपुनर्भवास्तेषां शिखोच्छ्रितिस्तस्या उल्लेखपरिधिः प्रकटितमण्डलं यस्य स तथोक्तः। षड्विंशतिरावरणास्तस्य भगवतो नाम वर्तन्ते। पुनरपि कथंभूतः। सुदत्तापरनामनिधिः सुदत्त इति अपरं द्वितीयं यन्नाम तस्य नाम्नो निधिरक्षयं निधानम्। सुदत्त इति नाम सर्वैरपि गृह्यते, परं क्षयं नायाति। न हानिं प्राप्नोतीति भावः। अपरं कथंभूतो भगवान्। अनाश्वाननशनशीलः अनेकोपवासविधानस्वभावः। उक्तं च निरुक्तेषु—'योऽक्षस्तेनेष्वविश्वस्तः शाश्वते पथि निष्ठितः। समस्तसत्त्वविश्वास्यः सोऽनाश्वानिह गीर्यते ॥' इति वक्ष्यति श्रीसोमदेवाचार्यः। अपरं कथंभूतः। आश्चर्यपर्यायाचा(च)र्यचातुर्योद्भूतभावनाप्रभावप्रकम्पितायातविनतवनदेवतोत्तंसप्रसूनमकरन्दस्यन्ददुर्दिनीकृतक्रमः आश्चर्यस्याद्भुतस्य ये पर्यायास्तै[1]रुपलक्षित आचार्यस्तस्य चातुर्यं

1. 'उपलक्षितं यदाचर्यमाचरणं तस्य' इत्यपि बाहुलकेन संभवति.

प्रभावप्रकम्पितायातविनतवनदेवतोत्तंसप्रसूनमकरन्दस्यन्ददुर्दिनीकृतक्रमः, सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थसार्थसमर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवत्सर-

य(त)स्मिन्वा यच्चातुर्यं दाक्षिण्यं तस्मादुद्भूता उत्पन्ना या भावना कर्मात्मनोर्भेदविज्ञानं तस्याः प्रभावेण पूर्वं प्रकम्पिता आकम्पं प्रापिताः पश्चादायाता आगतास्तदनन्तरं विनता नम्रीभूता या वनदेवताः कान्तारदेवतास्तासामुत्तंसानि मुकुटानि तेषां प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य स्यन्दश्च्योतनं तेन दुर्दिनीकृतौ तिमिरीकृतौ क्रमौ पादपद्मौ यस्य स तथोक्तः। पुनरपि कथंभूतः। सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थसार्थसमर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवत्सरस्वतीकरक्रीडाकमलकलिपतसपर्यः सकलाश्च ते सिद्धान्ता जिनजैमिनीयकपिलकणचर[गौतम]चार्वाकशाक्यप्रणीतशास्त्राणि त एव समर्थतीर्थस्तस्य प्रार्थनं याचनं येषां ते सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनास्त एव च ते पदार्थाः। जिनसिद्धान्ते—जीवाश्रवबन्धनिर्जरामोक्षास्तत्त्वं पुण्यं पापं चेति नव पदार्थाः। जैमिनीयसिद्धान्ते—नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्य एव तत्त्वनिश्चयः। तत्र चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मस्तत्त्वम्। कपिलसिद्धान्ते—सत्त्वरजस्तमःसाम्यावस्था प्रकृतिः, प्रकृतेर्महान् महतोऽहंकारः, अहंकारात्पञ्च तन्मात्राणि एकादश चेन्द्रियाणि, तत्र—शब्दतन्मात्रादाकाशम्, रूपतन्मात्रात्तेजः, गन्धतन्मात्रात्पृथ्वी, रसतन्मात्रादापः, स्पर्शतन्मात्राद्वायुः, स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि, वाक्पाणिपादपायूपस्थानि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि, एकादशं मनश्चेति। अमूर्तश्चैतन्यरूपोऽकर्ता भोक्ता च पुरुषः, 'मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त। षोडशकश्च विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥' प्राग्बन्धवत्प्रकृतिपुरुषयोगात्पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानं मोक्षमार्गः। प्रकृतिपुरुषविवेकदर्शनान्निवृत्तायां प्रवृत्तौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः। सत्त्वरजस्तमस्त्रीणि तत्त्वानि, पञ्च तन्मात्राणि इत्यष्ट। पञ्च पृथिव्यादय इति त्रयोदश। एकादशेन्द्रियाणीति चतुर्विंशतिः, ततः पुरुषः। एवं कपिलसिद्धान्ते पञ्चविंशतिपदार्थाः। कणचरसिद्धान्ते—[द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्त पदार्थाः। गौतमसिद्धान्ते—] षोडश पदार्थाः। तथाहि—प्रमाणम्, प्रमेयम्, संशयः, प्रयोजनम्, दृष्टान्तः, सिद्धान्तः, अवयवः, तर्कः, निर्णयः, वादः, जल्पः, वितण्डा, हेत्वाभासाः, छलम्, जातिः, निग्रहस्थानं चेति। चार्वाकसिद्धान्ते—देवो(?) नास्ति मोक्ष इति। पृथिव्यप्तेजोवायवश्चेति चत्वारः पदार्थाः। शाक्यसिद्धान्ते—दुःखसमुदायनिरोधमोक्षमार्गरूपाणि चत्वारि आर्यसत्त्वानि चत्वारः पदार्थाः। तेषां पदार्थानां सार्थः समूहस्तस्य समर्थनातिशयो विचारोत्कर्षस्तस्य विशेषोऽतिशयविशेषस्तस्मात्साक्षाद्भवन्ती लोचनानां गोचरं संजायमाना या सरस्वती त्रिलोचना मयूरवाहिनी तस्याः करक्रीडाकमलं निजहस्तक्रीडाकमलं तेन कलिपता कृता सपर्या पूजा यस्य स तथोक्तः। अपरं कथंभूतो

स्वतीकरक्रीडाकमलकल्पितसपर्यः, चतुरुदधिरोधःसविधवनविनिषण्णकिंनरीवदनविरोचनविकास्यमानयशःकुशेशयावतंसितजलदेवतासमाजः, समस्तसमयानवद्यविद्याविदग्धबुधप्रकाण्डपुण्डरीकमण्डलीमार्तण्डः, कृत्स्नदिगन्तविश्रान्तविश्रुतशिष्यश्रेणिसमीरपथप्रथमानकीर्तिकलहंसीनिवासीकृतनिखिलभुवनाभोगः, शुद्धाभिसंधिसमाधिविधुविशेषोन्मेषनिर्विषीकृतविषविषमदोषकलुष-

---

भगवान् । चतुरुदधिरोधःसविधवनविनिषण्णकिंनरीवदनविरोचनविकास्यमानयशःकुशेशयावतंसितजलदेवतासमाजः चत्वारश्च ते उदधयश्च समुद्रास्तेषां [रोधसस्तटस्य] सविधानि निकटानि यानि वनानि तेषु विनिषण्णा उपविष्टाः किंनर्यश्चामुण्डामुख्यास्तासां वदनानि मुखान्येव विरोचनाः श्रीसूर्याः । महाप्रकाशत्वात् । तैर्विकास्यमानानि स्फुटीक्रियमाणानि विकचीक्रियमाणानि यशःकुशेशयानि पुण्यगुणकीर्तनकमलानि तैरवतंसितः कर्णपूरीकृतो जलदेवतासमाजः समुद्रजलदेवतासमूहो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो भगवान् । समस्तसमयानवद्यविद्याविदग्धबुधप्रकाण्डपुण्डरीकमण्डलीमार्तण्डः समस्ताः समग्रा ये समयाः शासनानि जिनशास्त्रानादिशास्त्राणि तेषां संबन्धिनी अनवद्या निरवद्या या विद्या ज्ञानं तस्यां विदग्धानि चतुराणि यानि बुधप्रकाण्डानि प्रशस्तविद्वांसस्तान्येव पुण्डरीकानि(णि) श्वेतकमलानि । [यशःकीर्तिपरिमलविराजितत्वात्, बुधमधुकरसेवितत्वाच्च ।] तेषां मण्डली समूहस्तस्य विकासकरणे मार्तण्डः [मृतण्डाया अपत्यं पुमान् मार्तण्डः] । श्रीभास्कर इत्यर्थः । पुनः कथंभूतो भगवान् । कृत्स्नदिगन्तविश्रान्तविश्रुतशिष्यश्रेणिसमीरपथप्रथमानकीर्तिकलहंसीनिवासीकृतनिखिलभुवनाभोगः कृत्स्नदिगन्तेषु सर्वदिक्प्रान्तेषु विश्रान्ताः स्थिता ये विश्रुतशिष्याः विख्यातश्रुतज्ञानसंयुक्तान्तेवासिनस्तेषां श्रेणिः समूहः स एव समीरपथः आकाशस्तत्र प्रथमाना विस्तरन्ती व्याप्नुवती या कीर्तिः पुण्यगुणकीर्तनं सैव कलहंसी राजहंसी । [नयप्रमाणलक्षणोभयपक्षशुद्धत्वात् ।] तया निवासीकृतो निखिलस्य भुवनस्य समस्तपृथ्वीमण्डलस्य आभोगो विस्तारो यस्य स तथा । पुनः कथंभूतो भगवान् । शुद्धाभिसंधिसमाधिविधुविशेषोन्मेषनिर्विषीकृतविषविषमदोषकलुषविषयविषधरः शुद्धो रागद्वेषमोहादिरहितो योऽसावभिसंधिर्मनोभिप्रायस्तत्र तेनोपलक्षितो वा योऽसौ समाधिर्ध्यानविशेषः स एव विधुविशेषश्चन्द्रमाप्रकारः । [मोक्षामृतधारावर्षित्वात् ।] तस्य उन्मेष उदयस्तेन निर्विषीकृतोविषरहितविहितो विषविषमदोषकलुषविषयविषधरो येन विषवद्धालाहलवत् विषमस्तीव्रतरो योऽसौ दोषः पापकर्म तेन कलुषः कश्मलीभूतो योऽसौ विषयः स्पर्शादिसमूहः स एव विषधरः सर्पो येन स तथा । उक्तं च—'वर्चोगृहं विषयिणां मदनायुधस्य नाडीव्रणो विषमनिर्वृतिपर्वतस्य । प्रच्छन्नपादुकमनङ्गमहाहिरन्ध्रमाहुर्बुधा जघनरन्ध्रमिदं युवत्याः[1] ॥'

1. 'सुदत्याः' ख.

विषयविषधरः, प्रसंख्यानपविपावकप्लुष्टानुत्थानमन्मथमददरिद्रितरुद्रस्मरविजयः, अरजस्तमोबहुलोऽप्याततगुणधर्मधरः, अकिंचनोऽपि रत्नत्रयनिवासः, अविभूषणोऽपि सुवर्णालंकारः, अविषमलोचनोऽपि संपन्नोमासमागमः, अकृ-

---

अपरं च कथंभूतः । प्रसंख्यानपविपावकप्लुष्टानुत्थानमन्मथमददरिद्रितरुद्रस्मरविजयः प्रसंख्यानं धर्मशुक्लध्यानं तदेव पविपावको वज्राग्निः [कर्मणां दाहपाचनकारकत्वात् ।] तेन प्लुष्टो भस्मीकृतोऽनुत्थानं यथा भवत्येवं पुनरुज्जीवनं यथा न भवत्येवं योऽसौ मन्मथमदः कंदर्प[दर्प]स्तेन दरिद्रितो अकिंचनीकृतस्तिरस्कृतो रुद्रस्य श्रीमहादेवस्य स्मरविजयः कन्दर्पनिर्जयो येन स तथा । सुदत्तः कथंभूतः । अरजस्तमोबहुलोऽप्याततगुणधर्मधरः ननु यो रजस्तमोबहुलो न भवति स आततगुणधर्मधरः आरोपितप्रत्यञ्चाचापधरः कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—रजः पापं तमोऽज्ञानम्, न तु धूल्यन्धकारः, न रजस्तमोबहुलः अरजस्तमोबहुलः । अपि निश्चयेन आतता विस्तीर्णभेदा ये गुणाः धर्मश्च चरित्रं रत्नत्रयं च उत्तमक्षमादिकश्च दशविधः तं धरतीति आततगुणधरः । उक्तं च—'रयणत्तयं च धम्मो खमादिभावो य दहविहो धम्मो । चारित्तं खलु धम्मो जीवाण य रक्खणो धम्मो ॥ [धम्मो वत्थुसहाओ खमादिभावो य दहविहो धम्मो । रत्तत्तयं च धम्मो जीवाण य रक्खणं हवे धम्मो[1] ॥] अपरं कथंभूतः । अकिंचनोऽपि रत्नत्रयनिवासः अकिंचनोऽपि दरिद्रोऽपि रत्नत्रयनिवासः माणिक्यत्रयनिवासः कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अकिंचनः नास्ति किंचन धनमस्येति अकिंचनो निर्ग्रन्थाचार्यवर्यः । अपि निश्चयेन रत्नत्रयनिवासः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमन्दिरम् । अपरं कथंभूतः । अविभूषणोऽपि सुवर्णालंकारः न विद्यन्ते भूषणानि आभरणानि यस्येति स अविभूषणः । ननु यो विभूषणः अपि निश्चयेन सुवर्णो राजकुलं तस्यालंकारः वा सुवर्णस्य कनकस्य अलंकाराणि आभूषणानि यस्य स सुवर्णालंकारः कनकाभरणः राजकुलशृङ्गारः कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अः सर्वज्ञोऽर्हन् स विभूषणं मण्डनं यस्य स अविभूषणः । अपि निश्चयेन सुवर्णो राजकुलं पुण्यगुणकीर्तनलक्षणं यशश्च सोऽलंकारो मण्डनं यस्येति सुवर्णालंकारः । पुनः कथंभूतः । अविषमलोचनोऽपि संपन्नोमासमागमः अविषमलोचनः अत्रिलोचनः । ननु यो अत्रिलोचनः स संपन्नोमासमागमः स परिपूर्णपार्वतीसंभोगः कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अविषमलोचनः विषस्य हालाहलस्य मा लक्ष्मीर्ययोस्ते विषमे ते च ते लोचने विषमलोचने, न विद्येते विषमलोचने यस्य स अविषमलोचनः । अक्रूरदृष्टिरित्यर्थः । रागद्वेषरहितसमदर्शी । अथवा शास्त्रोक्तलोचनसंयुक्तः । लोकृ लोचृ गत्यर्थत्वात् । तस्य धातोः प्रयोगत्वादन्यथा लुञ्चमिति भवति । अपि निश्चयेन संपन्ना परिपूर्णा या उमा कीर्तिः समश्च समतापरिणामः सर्वजीवेषु साम्यं आगमश्च सिद्धान्तो यस्येति संपन्नोमासमागम एव । पुनः कथं-

1. इत्यधिकः ख-पुस्तके पाठः.

ष्णोऽपि सुदर्शनविराजितः, असङ्गस्पृहोऽपि जातरूपप्रियः, अशुद्धनयनीतिरपि महाभागचरितः, [1]अकठिनवृत्तिरपि क्षमास्वभावः, अव्यालहृदयोऽपि नियमितकरणग्रामः, उदयाचलस्तपस्तपनस्य, कौमुदीचन्द्रः करुणामृतनिश्च्योतस्य, मानसप्रदेशः सरस्वतीवारलायाः, प्रभवपर्वतः प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य,

---

भूतः। अकृष्णोऽपि सुदर्शनविराजितः ननु यः अकृष्णः नारायणो न भवति स सुदर्शननाम्ना चक्रेण विराजितः कथं भवति। विरुद्धम् । परिह्रियते—अकृष्णः अपापकर्मा सुदर्शनेन शोभनाकारेण सम्यग्दर्शनेन सद्भावलोकनमात्रेण अहितमतेन वा सुदर्शनवत् मेरुविशेषवत् विशेषेण राजितः सुदर्शनविराजितः । पुनः कथंभूतः। असङ्गस्पृहोऽपि जातरूपप्रियः असङ्गस्पृहः अविद्यमाना सङ्गे परिग्रहे स्पृहा वाञ्छा यस्य सोऽसङ्गस्पृहः । ननु यः परिग्रहस्पृहारहितः स जातरूपप्रियः कनकप्रियः कथं भवति। विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—असङ्गेषु कर्ममलकलङ्करहितेषु सिद्धेषु स्पृहा वाञ्छा यस्येति असङ्गस्पृहः। अपि निश्चयेन जातरूपप्रियः नग्नरूपप्रियः इति शुद्धम्। पुनः कथंभूतः। अशुद्धनयनीतिरपि महाभागचरितः ननु यः अशुद्धनयनीतिरन्यायवृत्तिः स महाभागचरितः पुण्यकर्मेश्वरः कथम् । विरुद्धमेतत्। परिह्रियते—परस्परसाक्षेपो वस्तुधर्मनिरूपणप्रायः अशुद्धनयः तत्र नीतिः प्रवृत्तिर्यस्य स अशुद्धनयनीतिः। अपि निश्चयेन (महती) महाभागा महोद्योतः तया गच्छति (तत्) चरितं चरणं यस्य स महाभागचरितः। पुनः कथंभूतः। (अ)कठिनवृत्तिरपि क्षमास्वभावः ननु यः (अ)कठिनवृत्तिः (अ)कठोरस्वभावः क्षमास्वभावः कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—(अ)कठिनवृत्तिरपि (अ)कठिना गृहस्थानां अपीडनकरी अक्षम्रक्षणगर्तपूरणगोचारिभ्रामरिवृत्तिराजीविका आहारो यस्य सो(स) कठिनवृत्तिः। अपि निश्चयेन क्षमास्वभावः सर्वप्राणिषु अक्रोधस्वरूपः । पुनः कथंभूतः । अव्यालहृदयोऽपि नि[1]यमितकरणग्रामः न व्यालः सर्पो हृदये कण्ठे यस्य स अव्यालहृदयः यो महादेवो नास्ति स त्रिपुरदाहसहितः कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अव्यालमदुष्टं हृदयं मनो यस्य स अव्यालहृदयः। अपि निश्चयेन नियमितो वशीकृतः करणग्राम इन्द्रियसमूहो येन सः। अपरं कथंभूतः। उदयाचलस्तपस्तपनस्य उदयाचल उदयगिरिः। तप एव तपनः श्रीसूर्यः। त्रिभुवनद्योतकारित्वात्। तस्य । पुनः कथंभूतः। कौमुदीचन्द्रः करुणामृतनिश्च्योतस्य कार्तिकीपूर्णमासीचन्द्रः करुणैव दयैव अमृतं जरामरणहारित्वात् तस्य निश्च्योतः स्रवणं क्षरणं तस्य । पुनः कथंभूतः । मानसप्रदेशः सरस्वतीवारलायाः मानसस्य सरोवरविशेषस्य प्रदेशस्तद्भूमिः। सरस्वती सैव वारला परमात्महंसभार्या। येन(नय)प्रमाणोभयपक्षशुद्धत्वात्। [तस्याः]। पुनः कथंभूतः। प्रभवपर्वतः प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य प्रभवपर्वतो हिमाचलः।

---

1. अत्र 'कठिन' इत्येव पाठः साधीयान्। आदावकारः केनचित्प्रक्षिप्त इति बोध्यम्.

---

1. 'नियमितीकरण' इति ख-पुस्तकस्थः पाठः.

उत्पत्तिक्षेत्रं सौजन्यबीजस्य, उदाहरणं गम्भीरतायाः, निदर्शनमौदार्यस्य, प्रसूतिस्थानं महिम्नः, प्रत्यादेशोऽभिध्यायाः, निधिर्धैर्यस्य, आकरावनिश्च सर्वगुणमणीनाम् ।

यस्य च सकलसत्त्वसंचरणसंकोचिनि, शिशिरकणमञ्जरीजालजयविजृम्भमाणानिलकुले, सकलजगच्चण्डव्यथावेपथुस्फारिणि, विरसरसदवशदेशक-

---

प्रशम एव उपशम एव मन्दाकिनीप्रवाहः गङ्गानदीप्रवाहः। सर्वेषां संतापनिवारकत्वात्। तस्य प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य । पुनः कथंभूतः । उत्पत्तिक्षेत्रं सौजन्यबीजस्य निष्पत्तेः सस्याधिकरणम्। सौजन्यमदुर्जनत्वं तस्य बीजं अङ्कुरहेतुस्तस्य सौजन्यबीजस्य । पुनः कथंभूतः। उदाहरणं गम्भीरतायाः उदाहरणं दृष्टान्तवचनं गम्भीरतायाः । पुनः कथंभूतः । निदर्शनमौदार्यस्य निदर्शनं दृष्टान्तभूतः औदार्यस्य दातृत्वस्य । उक्तं च—'कियती सप्तसहस्री कियती लक्षा च कोटिरपि कियती। औदार्योन्नतमनसां रत्नवती वसुमती कियती ॥' पुनः कथंभूतः। प्रसूतिस्थानं महिम्नः प्रसूतिस्थानं जन्मभूमिः महिम्नो माहात्म्यस्य। पुनः कथंभूतः। प्रत्यादेशोऽभिध्यायाः प्रत्यादेशो निषेधरूपः । अभिध्यायाः परस्वविषयस्पृहायाः । पुनः कथंभूतः । निधिर्धैर्यस्य निधिरक्षय्यं निधानं धैर्यस्य। धियं प्रतिधियं समीरयतीति धीरः, धीरस्य भावो धैर्यं तस्य धैर्यस्य । पुनः कथंभूतः। आकरावनिश्च सर्वगुणमणीनाम् आकरावनिः रोहणाचलसिंहलादिद्वीपभूमिः । सर्वे च ते गुणाः सर्वगुणा औदार्यशौर्यगाम्भीर्यधैर्यादयस्त एव मणयो रत्नानि । त्रिभुवनोद्द्योतकारकत्वात् । तेषां सर्वगुणमणीनाम् । समुच्चयालंकारः ॥

यस्य चेति। यस्य च भगवतो हेमन्ते शीतकाले विभावर्यो रात्रयो विभान्ति गच्छन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूते हेमन्ते । सकलसत्त्वसंचरणसंकोचिनि सकलानां सत्त्वानां प्राणिवर्गाणां संचरणं पर्यटनं संकोचयतीत्येवंशीलः सकलसत्त्वसंचरणसंकोची तस्मिन् सकलसत्त्वसंचरणसंकोचिनि । अपरं कथंभूते हेमन्ते। शिशिरकणमञ्जरीजालजयविजृम्भमाणानिलकुले शिशिरस्य हिमस्य कणाश्चूर्णानि तेषां मञ्जर्यो वल्लर्यस्तासां जालानि समूहास्तेषां जयस्तिरस्कारस्तस्मिन् विजृम्भमाणं अनिलकुलं वातसमूहो यस्मिन् हेमन्ते स तथा तस्मिन्। पुनः कथंभूते हेमन्ते। सकलजगच्चण्डव्यथावेपथुस्फारिणि सकलस्य जगतः जगति स्थितजन्तुजातस्य समूहस्य चण्डव्यथा तीव्रवेदना वेपथुः कम्पनं च स्फारयति प्रचुरीकरोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन्। पुनः कथंभूते हेमन्ते। विरसरसदवशदेशकदशनवीणे विरसं यथा भवत्येवं रसन्ति शब्दायमाना अवशानां परवशानां देशकानां पथिकानां दशनवीणा दन्ततन्त्री यस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते। बिलमूलको-

दशनवीणे, बिलमूलकोटरकुटीसंकुचितालगर्दपरिषदि, हिमपृषतपलिताङ्कुरितकुटहारिकाकुन्तलकलापे, मृगयूथरोमन्थसामर्थ्यकदर्थिनि, प्रालेयलवमुक्ताफलितकरटिरिपुरोमभागे, व्रजपालविलासिनीकपोलविधुवैशद्यशातिनि, हलाजीवजायापदपद्मलावण्यलोपिनि, वनेचरवनिताधरदलकान्तिकर्शिनि, मुनिकामिनीकरकिशलयकृततरङ्गसङ्गे, द्विजकण्ठकुण्ठताविधायिनि, विप्रलब्धपु-

टरकुटीसंकुचितालगर्दपरिषदि बिलमूलमेव कोटरं जीर्णतरूदरम् । अवकाश(दान)दायित्वात् । तदेव कुटी एकस्तम्भवस्त्रगृहं तत्र संकुचिता संकोचं प्राप्ता अलगर्दपरिषद् सर्पसमूहो यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । हिमपृषतपलिताङ्कुरितकुटहारिकाकुन्तलकलापे । ([1]हिमस्य शिशिरस्य पृषता बिन्दवस्ते पलिता करितापकुरिता पलिक्ततकुटहारिकुलकलोप) हिमस्य शिशिरस्य पृषता बिन्दवस्तैः पलिताङ्कुरिताः पलितकचाङ्कुरसहिताः कृताः कुटहारिकाणां घटहारिचेटिकानां कुन्तलकलापाः केशसमूहा यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । मृगयूथरोमन्थसामर्थ्यकदर्थिनि मृगयूथानां हरिणसमूहानां रोमन्थश्चर्वितचर्वणं तस्य सामर्थ्यं बलं कदर्थयति पीडयति इत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । प्रालेयलवमुक्ताफलितकरटिरिपुरोमभागे प्रालेयस्य हिमस्य ये लवाः कणास्तैर्मुक्ताफलितो मुक्ताफलसहितः कृतः करटिरिपूणां सिंहानां रोमभागः स्कन्धकेसरप्रदेशो यत्र स तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । व्रजपालविलासिनीकपोलविधुवैशद्यशातिनि व्रजपालानां गोकुलिकानां या विलासिन्यो गोपाङ्गनास्तासां कपोलानि गण्डस्थलान्येव विधवश्चन्द्रमसस्तेषां वैशद्यं शुक्लत्वं शातयति विध्वंसयत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । हलाजीवजायापदपद्मलावण्यलोपिनि हलाजीवानां कर्षकाणां जायानां भार्याणां पदा एव चरणा एव पद्मानि कमलानि । कोमलविराजमानत्वात् । तेषां लावण्यं कान्तिविशेषं लुम्पति विनाशयतीत्येवंशीलस्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । वनेचरवनिताधरदलकान्तिकर्शिनि वनेचराः अरण्यचाण्डालास्तेषां वनिताः कमनीयकामिन्यः । 'वनिता जनितात्यर्थरागायां वा[र]योषिति' इत्यभिधानात् । तासामधरा ओष्ठास्त एव दलानि पर्णानि । [दन्तानामाच्छादकत्वात् ।] तेषां कान्तीर्लावण्यानि कृशाति तनूकरोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । मुनिकामिनीकरकिशलयकृततरङ्गसङ्गे मुनीनां ग्राम्यर्षीणां कामिन्यस्तपस्विन्यस्तासां करा हस्तास्त एव किशलयानि पल्लवाः । अरुणत्वकोमलत्वगुणविराजमानत्वात् । तेषु कृतो विहितस्तरङ्गसङ्गो लहरीसंगतिर्येन स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । द्विजकण्ठकुण्ठताविधायिनि द्विजानां ब्राह्मणानां कण्ठेषु गलकन्दलीमध्येषु कुण्ठतां क्रियासु मन्दतां निविदधातीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । विप्रलब्धपु-

१. अयं पाठः ख-पुस्तके नास्ति.

रन्ध्रीस्तनभारजनितजानुसंबाधे, कुचकुहरोपसर्पणरतपोतखेदितबालवतीचेतसि, विदूरितरम्भोरूभूषणाभिलाषे, सहसुप्तमिथुनघनालिङ्गनादेशिनि, निरन्तरमुल्लसन्तीभिः करतलपरामर्शसुखविलोपनसूचीभिरिव तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वति शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि, शिथिलयति दुर्विधकुटुम्बेषु जरत्कन्थापटच्चराणि, नर्तयति पथिकेषु पाणिपल्लवानि, विरचयति दयितोदवसितमनुसरन्तीनामभिसारिकाणामरालपक्ष्माग्रलग्नैस्तुषारासारशीकरैर्लुलितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि विलोचनानि, संतानयति ता-

रन्ध्रीस्तनभारजनितजानुसंबाधे विप्रलब्धा वियोगं प्राप्ता याः पुरन्ध्र्यः स्त्रियस्तासां स्तनभारैर्जनिता उत्पादिता जानूनामष्ठीवतां संबाधा दुःखं येन स तथा तस्मिन् । उक्तं च—'यस्यां दूतीं प्रियः प्रेष्य दत्त्वा संकेतमेव वा । कुतश्चित्कारणान्नैति विप्रलब्धात्र सा [1]स्मृता ॥' पुनः कथंभूते हेमन्ते । कुचकुहरोपसर्पणरतपोतखेदितबालवतीचेतसि कुचकुहरे स्तनयोर्मध्ये उपसर्पणं प्रवेशस्तत्र रतस्तत्परो योऽसौ पोतो बालकस्तेन खेदितं दुःखं प्रापितं बालवतीनां चेतो मनो यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । विदूरितरम्भोरूभूषणाभिलाषे विदूरितो निषिद्धो रम्भोरूभिः कमनीयकामिनीभिर्भूषणानां मुक्ताफलाद्याभरणानामभिलाषः प्रीतिर्यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । सहसुप्तमिथुनघनालिङ्गनादेशिनि सहसुप्तानामेकशय्यायां सुप्तानां मिथुनानां स्त्रीपुरुषयुगलानां घनालिङ्गनं घनमाश्लेषणमादिशत्यादेशं करोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः किं कुर्वति सति हेमन्ते । निरन्तरमुल्लसन्तीभिः करतलपरामर्शसुखविलोपनसूचीभिरिव तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वति शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि । शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वति सति । शबराणां भिल्लानां सहचरीणां भार्याणां वक्षोजमण्डलानि स्तनयुगलानि तनूरुहराजिभिः कृत्वा कण्टकितानि कण्टकोपेतानि कुर्वति विदधति सति । कथंभूताभिस्तनूरुहराजिभिः । निरन्तरमविच्छिन्नं उल्लसन्तीभिरुद्गच्छन्तीभिः । अपरं कथंभूताभिः । करतलपरामर्शेन हस्ततलस्पर्शेन सुखविलोपने शातनिवारणे सूचीभिरिव आयसतीक्ष्णाग्रसूचिकाभिरिव । पुनश्च किं कुर्वति सति हेमन्ते । शिथिलयति दुर्विधकुटुम्बेषु जरत्कन्थापटच्चराणि । दरिद्रजनपरिजनेषु जरत्कन्थापटच्चराणि जीर्णकन्थडिका जीर्णवस्त्राणि शिथिलयति शतखण्डीकुर्वति सति । अपरं किं कुर्वति सति हेमन्ते । नर्तयति पथिकेषु पाणिपल्लवानि । पथिकेषु अध्वगेषु पाणिपल्लवानि करकिशलयानि नर्तयति कम्पयति सति । अपरं किं कुर्वति सति हेमन्ते । विरचयति दयितोदवसितमनुसरन्तीनामभिसारिकाणामरालपक्ष्माग्रलग्नैस्तुषारासारशीकरैर्लुलितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि विलोचनानि । अभिसारि-

१. 'मता' ख.

पसीनामूरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु बृहद्भानुषु स्पृहयालुताम्, ध्वानयति पवर्णलयमनोहराणि गर्भरूपलपनेषु पटहवाद्यानि, मन्दयति चण्डशोचिषोऽपि तेजःस्फुरितिमानम्।

अपि च यत्रातिशिशिरभरात्

कान्ते कोककुटुम्बिनी न कुरुते प्राप्तेऽपि चाटुक्रियां
हंसश्चञ्चुपुटान्तरालविगलज्जम्बालकस्तिष्ठति।

काणां कान्तार्थेन संकेतस्थानं यान्तीनां स्त्रीणां अरालपक्ष्माग्रलग्नैः वक्रलोचनरोमाग्रलग्नैः तुषारासारशीकरैर्हिमसमूहकणैः कृत्वा लुलितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि लुलितानि पर्यन्त(ङ्क)स्थितानि शौक्तिकेयानि मुक्ताफलानि यासां शुक्तीनां मुक्तास्फोटानां पुटैः सह स्पर्धन्ते उपमां धरन्तीत्येवंशीलानि लुलितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि विलोचनानि नेत्राणि विरचयति कुर्वति सति। कथंभूतानामभिसारिकाणाम्। दयितोदवसितं प्रियमन्दिरमनुसरन्तीनां गच्छन्तीनाम्। उक्तं च—'कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साभिसारिका'। कथंभूतैस्तुषारासारशीकरैः। अरालपक्ष्माग्रलग्नैः अरालानि वक्राणि पक्ष्माणि नेत्ररोमाणि तेषामग्रेषु प्रान्तेषु लग्नाः संगतास्ते तथा तैः। पुनः किं कुर्वति सति हेमन्ते। संतानयति तापसीनामूरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु बृहद्भानुषु स्पृहयालुताम्। तापसीनां तापसस्त्रीणां बृहद्भानुषु अग्निषु स्पृहयालुतां श्रद्धालुतां संतानयति विस्तारयति सति। कथंभूतेषु बृहद्भानुषु। ऊरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु ऊरुपर्यन्तेषु सक्थिप्रान्तेषु। स्मरमन्दिरसमीपं यावत्। पाटलानां श्वेतरक्तानां लाञ्छनानां पटलानि समूहान् कुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु। अपरं किं कुर्वति सति हेमन्ते। ध्वानयति पवर्णलयमनोहराणि गर्भरूपलपनेषु पटहवाद्यानि। गर्भरूपलपनेषु गर्भरूपाणां शिशूनां लपनेषु मुखेषु पटहवाद्यानि ध्वानयति सति। कथंभूतानि पटहवाद्यानि। पवर्णलयमनोहराणि पपपपेति पुनः पुनः जनस्य लयः साम्यं व्यञ्जकस्तेन मनोहराणि चेतोऽनुरञ्जकानि। अपरं किं कुर्वति सति हेमन्ते। मन्दयति चण्डरोचिषोऽपि तेजःस्फुरितिमानम्। चण्डरोचिषोऽपि श्रीभास्करस्यापि तेजःस्फुरितिमानं तेजसः स्फुरितं स्फुरणं तेजःस्फुरितम्, तेजःस्फुरितस्य भावस्तेजःस्फुरितिमा। 'पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा' इत्यनेन सूत्रेण भावे इमन्प्रत्ययः। 'सहेम्नानङ्' इति सूत्रेण इमन्यय(?) पुंलिङ्गता। तं तेजःस्फुरितिमानं मन्दयति मन्दं स्तोकं करोतीति मन्दयन्, तस्मिन् मन्दयति सति।

अपि च। विशेषार्थमाह—यत्र यस्मिन् हेमन्ते अतिशिशिरभरात् अतिशयशीतात्। **कान्तेत्यादि**। कोककुटुम्बिनी चक्रवाकी कान्ते चक्रवाके निजभर्तरि प्राप्तेऽपि सति प्रभातसमये आगतेऽपि सति चाटुक्रियां मिथ्यास्तुतिकरणं न कुरुते न विदधाति। [यत्रातिशिशिरभरात्] हंसः श्वेतगरुत्पक्षी चञ्चुपुटान्तरालवि-

कृच्छ्रात्कुञ्जरहस्तवर्तितचयः पांसुः पुनः शीर्यते
भर्तॄणां शयनं न मुञ्चति परं कोपेऽपि योषिज्जनः॥ ५३॥

सिंहः संनिहितेऽपि सीदति गजे शीर्यत्क्रमस्पन्दनो
मध्याह्नेऽपि न जातशष्पकवलः प्रायः कुरङ्गीपतिः।
वत्सः कुण्ठितकण्ठनालवलनः पातुं न शक्तः स्तनं
वक्रं नैति विभातकर्मकरणे पाणिर्द्विजानामपि॥ ५४॥

पत्रैः स्तम्बतलप्ररूढविरसप्रायैर्मृगाणां रतिः
क्षोणीधूलनकेलयोऽपि विकिरैस्त्यक्ताः प्रभातागमे।

गलज्जम्बालकस्तिष्ठति चञ्चुपुटान्तरालात् त्रोटिपुटमध्यात् विगलत् अधःपतत् जम्बालकं शैवलं यस्य स चञ्चुपुटान्तरालविगलज्जम्बालकः तिष्ठति। जम्बालं चर्वितुं न शक्नोतीत्यर्थः। [यत्रातिशिशिरभरात्] कुञ्जरहस्तवर्तितचयः पांसुः धूली पुनः पश्चात् कृच्छ्रात् अतिकष्टेन शीर्यते अधः पतति। कथंभूतः पांसुः। कुञ्जरहस्तवर्तितचयः कुञ्जरेण हस्तिना हस्तेन शुण्डादण्डेन वर्तितः कृतश्चयो राशिर्यस्य पांशोः स कुञ्जरहस्तवर्तितचयः। कुञ्जरशुण्डादण्डे[नाव]लग्नो धूलीसमूहो न शीर्यते। कष्टेन अधः पततीत्यर्थः। [पुनश्च यत्रातिशिशिरभरात्] योषिज्जनो वनितालोकः भर्तॄणां शयनं पतीनां शय्यां परं उत्कृष्टं [यथा भवेत् तथा] कोपेऽपि क्रोधे कृतेऽपि सति न मुञ्चति न त्यजति। दीपकालंकारः॥ ५३॥

सिंह इत्यादि। [यत्र नीहारकालागमे] गजे हस्तिनि संनिहितेऽपि निकटवर्तिन्यपि सिंहः सीदति बुभुक्षितस्तिष्ठति। गजं मारयित्वा न भक्षयति इत्यर्थः। कथंभूतः सिंहः। शीर्यत्क्रमस्पन्दनः शीर्यत् अव्यापारं भवत् क्रमाणां चरणानां स्पन्दनं चलनं यस्य स शीर्यत्क्रमस्पन्दनः। अतिशिशिरभरादिति पूर्वोक्तं संबन्धनीम्। [यत्र नीहारकालागमे] कुरङ्गीपतिः कृष्णसारो मृगः मध्याह्नेऽपि सूर्ये ललाटं प्राप्तेऽपि वा ललाटंतपेऽपि प्रायो बाहुल्येन जातशष्पकवलो न वर्तते। जात उत्पन्नः शष्पाणां बालतृणानां कवलो ग्रासो यस्येति स जातशष्पकवलः। [यत्र नीहारकालागमे] वत्सस्तर्णकः स्तनं पातुं पयोधरं धयि(धा)तुं न शक्तो न समर्थो वर्तते। कथंभूतो वत्सः। कुण्ठितकण्ठनालवलनः कुण्ठितं मन्दक्रियं कण्ठनालस्य गलनालस्य वलनं नमनं चेष्टितं यस्य स कुण्ठितकण्ठनालवलनः। [यत्र नीहारकालागमे] द्विजानां ब्राह्मणानामपि। आस्तां(सतां) तावत् क्षत्रवनि(णि)जः। पाणिः करः विभातकर्मकरणे संध्यावन्दनकाले क उपस्पर्शादिविधाने वक्रं मुखं न एति नागच्छति। अयमपि दीपकालंकारः॥ ५४॥

पत्रैरित्यादि। [यत्र नीहारकालागमे] मृगाणां कुरङ्गाणां पत्रैः पर्णैः करणभूतैः

कोकः शुष्कमृणालजालचरणन्यासैः प्रियां वीक्षते
वक्रप्रान्तविधूनिते च कमले हंसः पदं न्यस्यति ॥ ५५ ॥
हंसी चञ्चुपुटान्तरार्पितबिसच्छेदात्खरं खिद्यते
भूमिस्रस्तकरा करेणुरवशक्षीरस्तनी ताम्यति ।
प्रातर्डिम्भविचेष्टितुण्डकलनान्नीहारकालागमे
हस्तन्यस्तफलद्रवा च शबरी बाष्पातुरं रोदिति ॥ ५६ ॥

रतिश्चर्वणं वर्तते । कथंभूतैः पत्रैः । स्तम्बतलेषु व्रीह्यादीनां प्रकाण्डप्रदेशेषु प्ररूढा उत्पन्ना विरसप्राया नीरसत्वानि येषां पत्राणां तानि स्तम्बतलप्ररूढविरसप्रायाणि तैस्तथा । अतिशीतपीडिततया मुखचलनशक्तेरभावात् पत्राण्येव चरन्ति, स्तम्बचर्वणं कर्तुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । [यत्र नीहारकालागमे] विकिरैः पक्षिभिश्चटकादिपतत्रैः प्रभातागमे सूर्योदये क्षोणीधूलनकेलयोऽपि त्यक्ताः । क्षोण्यां धूलनं लोटनं तस्य केलयः क्रीडाः क्षोणीधूलनकेलयः । [यत्र नीहारकालागमे] कोकश्चक्रवाकः शुष्कमृणालजालचरणन्यासैः कृत्वा प्रियां चक्रवाकीं वीक्षते अवलोकयति । शुष्काणि आवानानि मृणालानि पद्मिनीकन्दास्तेषां जालानि समूहास्तेषु चरणन्यासाः पादारोपणानि शुष्कमृणालजालचरणन्यासास्तैः । [यत्र नीहारकालागमे] हंसः श्वेतगरुत्पक्षी कमले पद्मे पदं चरणं न्यस्यति आरोपयति । कथंभूते कमले । वक्रप्रान्तविधूनिते वक्रस्य मुखस्य प्रान्तेन चञ्चवग्रेण विधूनिते कम्पिते ॥ ५५ ॥

हंसीत्यादि । [यत्र नीहारकालागमेऽतिशिशिरभरात्] हंसी हंसभार्या वरटेत्यपरनाम्नी खरं गाढं अतिशयेन खिद्यते दुःखिनी भवति । कस्मात् । चञ्चुपुटान्तरार्पितबिसच्छेदात् चञ्चुपुटान्तरेषु मुखमध्ये हंसेन स्नेहेन अर्पितो योऽसौ बिसच्छेदः पद्मिनीकन्दखण्डश्चञ्चुपुटान्तरार्पितबिसच्छेदस्तस्मात् । [अपरं यत्र नीहारकालागमे] करेणुर्गजकामिनी अवशक्षीरस्तनी परवशक्षीरस्तनी ताम्यति दुःखिनी भवति । तस्याश्श्वि[1]क्कस्तस्याः स्तनं शीतपीडितः पातुं न शक्नोति यतः । कथंभूता करेणुः । भूमिस्रस्तकरा भूमौ स्रस्तः पातितः करः शुण्डादण्डो यया सा तथा । [अपरं यत्र नीहारकालागमे] शबरी भिल्लभार्या बाष्पातुरं यथा भवत्येवं अश्रुपातकष्टं यथा भवत्येवं रोदिति रोदनं करोति । कथंभूता शबरी । हस्तन्यस्तफलद्रवा हस्ते करपुटे न्यस्त आरोपितो धृतः फलद्रवः द्राक्षादिफलरसो यया सा हस्तन्यस्तफलद्रवा । शबरी कस्माद्रोदिति । प्रातः प्रभाते डिम्भस्य निजबालकस्य विचेष्टि चलनादिक्रियारहितं तुण्डं मुखं तस्य कलनात् । कवलनादिक्रियारहितं तुण्डं मुखं तस्य मृतोऽयमिति संभावनात् रोदनं करोति । दीपकालंकारः ॥ ५६ ॥

---

१. 'श्वित्कतस्याः' ख.

अह्नोऽर्धेऽपि तरङ्गवारि करिणो गृह्णन्ति रोधःस्थिता
जिह्वाग्राद्गलनालमेति न पयः सिंहे सतृष्णेऽपि च ।
एणानामधरान्तराललुलितास्तिष्ठन्ति पाथःकणाः
पूर्वोत्खातविशुष्कपल्वलगतः पोत्री च मुस्ताशनः ॥ ५७ ॥

किं च ।

शून्याः पदैः कररुहां रमणीकपोलाः
कान्ताधरा न दशनक्षतकान्तिभाजः ।
स्वच्छन्दकेलिषु रता वनिता न यत्र
काले परं जनितकुङ्कुमपङ्करागे ॥ ५८ ॥

यत्र च ।

लीलाविलासविरलैर्नयनासिताब्जैः
स्पर्शासुखाधरदलैर्वदनारविन्दैः ।

अह्नोऽर्धेत्यादि । [यत्र नीहारकालागमे अतिशिशिरभरात्] करिणो गजाः अह्नोऽर्धेऽपि मध्याह्नेऽपि मध्याह्नसमयेऽपि रोधःस्थितास्तटे स्थितास्तरङ्गवारि कल्लोलजलं गृह्णन्ति पिबन्ति । [यत्र नीहारकालागमे] सतृष्णेऽपि च तृषितेऽपि च सिंहे हर्यक्षे पयः पानीयं जिह्वाग्रात् रसनाग्रात् गलनालं गलच्छिद्रं प्रति नैति न गच्छति । जिह्वाग्रे एव तिष्ठतीत्यर्थः । [यत्र नीहारकालागमे] एणानां मृगाणां अधरान्तराललुलिता ओष्ठमध्यस्थिताः पाथःकणाः जलकणाः तिष्ठन्ति । कण्ठाधो न गच्छन्तीत्यर्थः । [पुनर्यत्र नीहारकालागमे] पोत्री च अरण्यशूकरश्च पूर्वोत्खातविशुष्कपल्वलगतः सन् मुस्ताशनो भवति । मुस्ताश्चर्वयतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥

किं च । अस्ति विशेषः । **शून्या इत्यादि** । यत्र काले शिशिरकाले रमणीकपोलाः स्त्रीणां गण्डस्थलानि कररुहां नखानां पदैर्नखक्षतैः शून्या वर्तन्ते । यत्र काले कान्ताधराः स्त्रीणां दन्तच्छदाः दशनक्षतकान्तिभाजो न वर्तन्ते । दशनक्षतानां दन्तक्षतानां दन्तखण्डितानां कान्तिभाजो रक्ततायुक्ता न वर्तन्ते । यत्र काले वनिता अत्युत्पादितरागाः स्त्रियः स्वच्छन्दकेलिषु यथेष्टक्रीडासु रता रमणपरा न वर्तन्ते । कथंभूते काले । परं केवलं जनितकुङ्कुमपङ्करागे जनित उत्पादितः कुङ्कुमपङ्के काश्मीरजन्मकेसरकर्दमे रागः प्रीतिर्येन स तथा तस्मिन् । कुङ्कुमपङ्क उष्णस्वभावो भवति यस्मात् ॥ हेत्वलंकारः ॥ ५८ ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र नीहारकाले सुकृतिनः पुण्यवन्तः पुरुषाः स्त्रीभिः कमनीयकामिनीभिः सुरते संभोगक्रीडायां सखेदाः सुखमध्ये दुःखिताः कृताः । कैः । नयना-

रोमाञ्चकण्टकिततैः कुचकुड्मलैश्च
स्त्रीभिः कृताः सुकृतिनः सुरते सखेदाः ॥ ५९ ॥

तत्रानवरतमन्तःप्रवर्धमानध्यानधैर्यधनंजयावधूतहिमसमयप्रत्यूहव्यूहस्यातिनिवातसौधमध्यसमध्यासिन इव स्थण्डिलशायिनो हेमन्ते विहितविरहिजनदुर्लभविभातसमागमाः सुखेन विभान्ति विभावर्यः ।

यस्य च दावदाहद्विगुणितप्रतापातपैस्तपनोपलशैलशिलाशिखोच्छलद्-

सिताब्जैः नेत्रनीलोत्पलैः । कथंभूतैर्नयनासिताब्जैः । लीलाविलासविरलैः लीलाविलास उत्फुल्ललोचनत्वं तेन विरलैः पेलवैः । तुच्छैरित्यर्थः । अपरं कैः कृत्वा सखेदाः कृताः । वदनारविन्दैः मुखकमलैः । कथंभूतैः । स्पर्शासुखाधरदलैः स्पर्शेन असुखानि कर्कशत्वात् अधरदलानि रदवासांसि येषां मुखारविन्दानां तानि तथा तैः । अपरं कैः । कुचकुड्मलैः स्तनकलिकाभिः । कथंभूतैः कुचकुड्मलैः । रोमाञ्चकण्टकिततैः रोमाञ्चेन रोमहर्षेणेन कण्टकीनि कण्टकसहितानि तटानि प्रस्थप्रदेशा येषां तानि तथा तैः । हेतुरयमलंकारः ॥ ५९ ॥

तत्रेत्यादि । तत्र तस्मिन् हेमन्ते शिशिरकाले यस्य भगवतः विभावर्यो रात्रयः सुखेन अनायासेन विभान्ति अतिक्रामन्ति । यस्य कथंभूतस्य । स्थण्डिलशायिनः चतुष्पथस्थितस्य । (अभ्रावकाशे उद्भवस्य आकाशस्येव) । अतिनिवातसौधमध्यसमध्यासिन इव अतिनिवातः शीतरहितो योऽसौ सौधमध्यो राजसदनमध्यस्तं सम्यक् अध्यास्ते तस्मिन् तिष्ठतीत्येवंशीलः स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य । अनवरतं निरन्तरं अन्तः प्रवर्धमानध्यानधैर्यधनंजयावधूतहिमसमयप्रत्यूहव्यूहस्य अन्तश्चेतसि प्रवर्धमानं वृद्धिं गच्छत् यद्ध्यानं धर्मध्यानं तत्र यद्धैर्यं अकातरत्वं निश्चलत्वं तदेव धनंजयोऽग्निः । पापकर्मणां दाहकारकत्वात् । तेन अवधूतः स्फोटितः हिमसमयस्य शीतकालस्य प्रत्यूहव्यूहो विघ्नसमूहो येन स तथा तस्य । कथंभूता विभावर्यः । विहितविरहिजनदुर्लभविभातसमागमाः विहितो निर्मापितो विरहिजनानां विप्रलब्धमानुषाणां दुर्लभः असुखप्रायो विभातसमागमः प्रभातस्यागमनं यासु तास्तथा ॥

यस्येत्यादि । यस्य च भगवतः श्रीसुदत्ताचार्यस्य तेषु सर्वलोकप्रसिद्धेषु तपतपनकेतुषु ग्रीष्मकालदिवसेषु । तप इति अकारान्तः शब्दो ग्रीष्मकालवाची । तस्य तपस्य ग्रीष्मकालस्य तपनः श्रीसूर्यस्तस्य केतवः तपतपनकेतवः । दिवसा इत्यर्थः । तेषु तपतपनकेतुषु । ग्रीष्मकालदिवसेष्वित्यर्थः । परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना

१. अस्य मूलं तु नोपलब्धम्.

परमानन्दो निजशुद्धबुद्धैकस्वभावात्मध्यानसमुत्पन्नसौख्यं परमानन्द उच्यते, तस्य स्यन्दः क्षरणं प्रवाहः स एव सुधापयोधिरमृतसमुद्रः । जरामरणनिवारकत्वात् । परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना आत्मध्यानसमुत्पन्नसुखामृतसमुद्रेण कर्तृभूतेन परिप्लावितापघनस्य परिप्लावितः स्नापितोऽपघनः शरीरं यस्य स परिप्लावितापघनस्तस्य परिप्लावितापघनस्य मध्याह्नसमया यान्ति गच्छन्ति [इति क्रियाकारकसंबन्धः] । तस्य कथंभूतस्य । विकर्तनकरमूलविलग्नशिखशिखरिशिरःश्रितस्य विकर्तनः श्रीभास्करस्तस्य कराः किरणास्तेषां मूलं उत्पत्तिस्थानम् । श्रीसूर्यबिम्बमित्यर्थः । तत्र विलग्ना समीपवर्तिनी शिखा शिखरं यस्येति विकर्तनमूलविलग्नशिखः स चासौ शिखरी पर्वतस्तस्य शिरश्चूलिका तत्र श्रित आश्रितो विकर्तनकरमूलविलग्नशिखशिखरिशिरःश्रितस्तस्य तथोक्तस्य । अपरं कथंभूतस्य भगवतः । प्रलम्बितभुजलतायुगलस्य प्रलम्बितं दीर्घमुक्तं भुजयोर्बाह्वोर्लतायुगलं वल्लीयुग्मं येन स प्रलम्बितभुजलतायुगलस्तस्य तथोक्तस्य । अपरं कथंभूतस्य यस्य भगवतः । खरमयूखखेदिखेदितमुखमण्डलस्य खरमयूखः श्रीसूर्यस्तं खेदयति निजप्रतापेन दुःखमुत्पादयति इति खरमयूखखेदि तादृशं खेदितं सूर्यसंमुखं प्रेरितं मुखमण्डलं मुखबिम्बं येन स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य यस्य भगवतः । मनोगोचरातिचारितपश्चर्याश्चर्यितखचरलोकस्य मनोगोचरात् चित्तसंबन्धात् अतिचारिणी अतिक्रमणशीला । मनसो गम्यतायाः अतिक्रान्ताः कस्यचिन्मनसि न संमातीत्यर्थः । ईदृग्विधा या तपश्चर्या तपश्चरणं तया आश्चर्यितः अत्यद्भुतं प्रापितः खचरलोको देवविद्याधरसमूहो येन स तथा तस्य । कथंभूतेन परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना । परिपूर्णसमाधिचन्द्रोदयविजृम्भितेन परिपूर्णः पूर्णिमाचन्द्रवत् संपूर्णः स चासौ समाधिश्चेतोनिरोधनम् । धर्मशुक्लध्यानद्वयमित्यर्थः । स एव चन्द्रः समुद्रनवनीतम् । संसारसंतापनिवारकत्वात् । तस्य उदये प्रादुर्भावे सति विजृम्भितः उद्वेलः संजातः स तथा तेन । परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना किं कुर्वता । घनघर्मजलच्छलेन बहिरुद्वहता निबिडप्रस्वेदजलमिषेण बहिर्बाह्ये शरीराद्बाह्ये उद्वहता निर्गच्छता । केन । उत्प्रेक्षते—पुनरनन्तरमन्तरपर्याप्तावकाशेनेव पुनर्विजृम्भणादनन्तरं अन्तश्चेतसि अपर्याप्तावकाशेनेव न पर्याप्तः न प्राप्तः अवकाशः स्थानं येन परमानन्दसुधास्यन्दपयोधिना स अन्तरपर्याप्तावकाशस्तेन । यस्य भगवतः कथंभूतस्य । यन्त्रधारागृहं उपागतस्येव मेघवर्षामन्दिरं उपागतस्येव । कस्मिन् सति मध्याह्नसमया यान्तीति प्रश्ने 'कालभावयोः सप्तमी' इति वचनात् 'यद्भावो भावः' इति वचनात् अत्र भावे सप्तम्यन्तानि विशेषणानि ज्ञातव्यानि । भगवति संपूर्णैश्वर्यसंयुक्ते गभस्तिमालिनि श्रीभास्करे करैः किरणैः कृत्वा सकलानपि रसान् पृथ्वीरसान् ग्रसितुं अवसिते उद्यते सति । कथंभूते गभस्तिमालिनि । चिरविसर्गसमयसंधुक्षितजठरजातवेदसीव ·························जठरः स चासौ जातवेदा अग्निस्तस्मिन्निव । कथंभूतैः करैः । दावदाहद्विगुणितप्रतापातपैः दावदाहेन दावानलप्रज्वलनेन द्विगुणितौ पुनरुक्तीकृतौ प्रतापातपौ उष्णताप्रकाशौ येषां ते तथा

विरलस्फुलिङ्गसङ्गसंतापितस्थलजलजराजिभिस्तरुमूलबिलार्धविनिर्गताशीवि-
षविषधरवदनोद्गीर्णगाढगरलानलज्वालाकरालप्रकाशप्रसरैर्विरहदहनदह्यमा-
नमहिलाश्वासानिलपुनरुक्तोष्णबन्धैरुपार्जितजगज्जातज्योतिःसारैरिव कार्शा-
नवकणगर्भनिर्भरैरिव च करैश्चिरविसर्गसमयसंधुक्षितजठरजातवेदसीव
सकलानपि रसान्ग्रसितुमवसिते भगवति गभस्तिमालिनि, परागप्रसरधू-
सरितसमस्तदिगन्तरालाभिर्वातूलवृत्तिभिर्जगतो जनिताङ्गहारे परिसर्पति
समन्तान्नट इव सर्वंकषे मरुति, भुवि दिवि दिशि विदिशि च वैश्वानर-

---

तैः। पुनः कथंभूतैः । तपनोपलशैलशिलाशिखोच्छलदविरलस्फुलिङ्गसङ्गसंतापितस्थल-
जलजराजिभिः तपनोपलाः सूर्यकान्तमणयस्तेषां शैलाः पर्वतास्तेषां शिला प्रस्तरा-
स्तासां शिखाग्रेभ्यः उच्छलन्तः उत्पतन्तः अविरला अविच्छिन्ना ये स्फुलिङ्गा अग्निकणा-
स्तेषां सङ्गेन संतापिता उपतापिताः स्थलजलजानां स्थलकमलानां राजयः श्रेणयो यैस्ते
तथा तैः । पुनः कथंभूतैः करैः । तरुमूलबिलार्धविनिर्गताशीविषविषधरवदनोद्गीर्ण-
गाढगरलानलज्वालाकरालप्रकाशप्रसरैः तरूणां वृक्षाणां मूलेषु यानि बिलानि बिल-
च्छिद्राणि तेभ्यः अर्धविनिर्गताः सामिप्रादुर्भूता ये आशीविषविषधराश्चक्षुर्विषभुजङ्गा-
स्तेषां वदनैर्मुखैरुद्गीर्णा उद्वान्ता या गाढगरलानलज्वालास्तीव्रविषवैश्वानरकीलास्ताभिः
कराला अतिरौद्राः प्रकाशप्रसराः प्रद्योतप्रवृत्तयो योनयो येषां ते तथा तैः । अपरं
कथंभूतैः । विरहदहनदह्यमानमहिलाश्वासानिलपुनरुक्तोष्णबन्धैः विरहदहनेन विप्र-
लम्भाग्निना दह्यमाना भस्मीक्रियमाणाः या महिलाः कमनीयकामिन्यस्तासां श्वासानिलैः
निश्वासवातैः पुनरुक्तो द्विगुणीकृत उष्णबन्धो मन्त्रबन्धो येषां ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः । उपार्जितजगज्जातज्योतिःसारैरिव उपार्जितं स्वीकृतं जगज्जातस्य त्रिभु-
वनसमूहस्य ज्योतिःसारं तेजस्तत्त्वं यैस्ते तथा तैरिव यथार्थैः । उपमालंकारः । पुनः
कथंभूतैः करैः । कार्शानवकणगर्भनिर्भरैरिव च कृशानोर्वैश्वानरस्येमे कार्शानवास्ते च
ते कणा लेशास्तेषां गर्भेण आधानेन निर्भरा अतितीव्रास्ते तथा तैरिव यथार्थैः ।
उपमालंकारः । पुनश्च कस्मिन् सति यान्ति मध्याह्नसमयाः । परागप्रसरधूसरितसमस्त-
दिगन्तरालाभिर्वातूलवृत्तिभिर्जगतो जनिताङ्गहारे परिसर्पति । समन्तात् नट इव सर्वंकषे
मरुति । समन्तात्सर्वत्र मरुति वाते परिसर्पति प्रसरति सति । कथंभूते मरुति ।
वातूलवृत्तिभिः वातमण्डलीभिः प्रवृत्तिभिः कृत्वा जगतो लोकस्य जनिताङ्गहारे उत्पा-
दितशरीरविक्षेपे शरीरशोषे वा । कथंभूताभिर्वातूलवृत्तिभिः । परागप्रसरधूसरितसमस्त-
दिगन्तरालाभिः परागस्य धूलेः प्रसरेण प्रवर्तनेन धूसरितानि ईषत्पाण्डुरीकृतानि सम-
स्तानि समग्राणि दिगन्तरालानि दिङ्मण्डलानि याभिस्तास्तथा ताभिः । मरुति कथं-
भूते । नट इव नटाचार्यो यथा । नटः अङ्गहारं अङ्गविक्षेपं जनयति । पुनरपि कथं-

सृष्टय इव दृष्टिपथमवतरति विष्वद्रीचिलोके, विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्विव
दुःस्पर्शप्रचारासु सर्वतः शर्करिलास्विलासु, विरोचनचूर्णकीर्णेष्विव नखं-
पचपांसून्माथितातिथिषु पथिषु, वितप्यमानमूषाशुषिरेष्विव तन्निवासिवि-
लासिलोकपरितापकरेषु सौधविवरेषु, प्रलयकालपावकपातभीतास्विव पाता-
लमूलनिलीयमानतनुलतासु लेलिहानवनितासु, समाचरितपञ्चाग्निसाधन-

भूते मरुति । सर्वंकषे पाषाणानपि तापयति सर्वंकषः तस्मिन् । अपरं कस्मिन्सति
यान्ति मध्याह्नसमयाः । भुवि दिवि दिशि विदिशि च वैश्वानरसृष्टय इव दृष्टिपथमव-
तरति विष्वद्रीचिलोके विष्वद्रीचिलोके सर्वस्मिन् जगति दृष्टिपथं लोचनमार्गमव-
तरत्यागच्छति सति । कथंभूते विष्वद्रीचिलोके। भुवि पृथिव्याम्, दिवि आकाशे, दिशि
पूर्वस्यां दक्षिणस्यां पश्चिमायां उत्तरस्यां च, विदिशि च प्रतिदिशि अग्निकोण-नैर्ऋत्य-
कोण-वायुकोण-ईशानकोणलक्षणायां प्रतिदिशि, वैश्वानरसृष्टय इव अग्निरचिता इव ।
पुनश्च कासु सतीषु । विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्विव दुःस्पर्शप्रचारासु सर्वतः शर्करिला-
स्विलासु शर्करिलासु शर्करोपलसहितासु इलासु भूमिषु सर्वतः सर्वत्र दुःस्पर्शः महता
कष्टेन स्प्रष्टुमशक्यः प्रचारः पादारोपणं यासु ता दुःस्पर्शप्रचारास्तासु। [अपरं] कथंभूतासु
इलासु । विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्विव विनिर्मित उत्पादितः संजनितः मुर्मुराणां अङ्गा-
राणां उष्णाग्नीनां वा उपहाराः पूजा यासां तास्तथा तासु । अपरं केषु सत्सु । विरो-
चनचूर्णकीर्णेष्विव नखंपचपांसून्माथितातिथिषु पथिषु पथिषु मार्गेषु सत्सु । कथं-
भूतेषु पथिषु । नखंपचपांसून्माथितातिथिषु नखान् पचन्तीति नखंपचाः । 'मितनख-
परिणामेषु पचः' इति साधुः । ईदृग्विधाभिः पांसुभिर्धूलीभिरुन्माथिता मृत्युमानीता
अतिथयो अध्वगा येषु ते तथा तेषु । अपरं कथंभूतेषु पथिषु। विरोचनचूर्णकीर्णेष्विव
विरोचनचूर्णेन अग्निसमिधेन कीर्णेष्विव। पुनश्च केषु सत्सु । वितप्यमानमूषाशुषिरेष्विव
तन्निवासिविलासिलोकपरितापकरेषु सौधविवरेषु तेषु सौधेषु निवसन्तीति तन्नि-
वासिनो विलासिनो भोगिनो लोकास्तेषां परितापं संतापं कुर्वन्तीति तन्निवासिविलासि-
लोकपरितापकरास्तेषु । कथंभूतेषु सौधविवरेषु । वितप्यमानानि यानि मूषाशुषिराणि
सुवर्णउत्कालनभाजनमध्यानि तानि तेष्विव। पुनश्च कासु सतीसु । प्रलयकालपावकपात-
भीतास्विव पातालमूलनिलीयमानतनुलतासु लेलिहानवनितासु लेलिहानवनितासु (कु-
ण्डलिनी)कुण्डलिनीषु कथंभूतासु। पातालमूलनिलीयमानतनुलतासु पातालमूलेषु रसा-
तलाधोभागेषु । निलीयमाना निवेशमाना प्रवेशं कुर्वाणास्तनुलता शरीरवल्लर्यो यासां
तास्तथा तासु । अपरं कथंभूतासु लेलिहानवनितासु । प्रलयकालपावकपातभीतास्विव
प्रलयकालः क्षयकालस्तस्य संबन्धी पावको वज्राग्निस्तस्य पातात् वर्षणात् भीता भयं
प्राप्तास्तास्तथा तासु यथा । अपरं केषु सत्सु । समाचरितपञ्चाग्निसाधनमानसानामिव

मानसानामिव महीधरतापसानां प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलेषु गगनतलेषु, द्रुतदुर्वर्णरसरेखारुचिभिरिव मरुमरीचिवीचिभिर्वञ्च्यमानमनोव्याकुलेषु कमलकुलेषु, घोरघृणिघनघर्माङ्गारासारमृष्टभूगोलस्पर्शप्रकुपितेनोर्ध्वचलितदृशा दन्दशूकेश्वरेणापाङ्गनिष्ठ्यूतैः कोपकृशानुभिरिव क्वथ्यमानासु जलदेवतानामावसथसरसीषु, निजनिवासकाननदवोद्रिक्तपित्तास्विव दुःसहविदाहदेहसंदोहासु वनदेवीषु, विदूरितवसन्तसमागमास्विव विरहिणी-

---

महीधरतापसानां प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलेषु गगनतलेषु गगनतलेष्वाकाशमण्डलेषु कथंभूतेषु सत्सु। महीधराः पर्वतास्त एव तापसा जडस्वभावत्वात् तेषां महीधरतापसानां प्रवृद्धो वृद्धिं गतो मूर्धसु मस्तकेषु योऽसौ निर्ध्यामधूमो बाष्पधूमस्तेन ध्यामलानि मलिनानि प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलानि तेषु। कथंभूतानां महीधरतापसानाम्। उत्प्रेक्षते—समाचरितपञ्चाग्निसाधनमानसानामिव। समाचरितं पञ्चाग्निसाधने मानसं चित्तं यैस्ते तथा तेषाम्। अपरं कथंभूतेषु सत्सु। द्रुतदुर्वर्णरसरेखारुचिभिरिव मरुमरीचिवीचिभिर्वञ्च्यमानमनोव्याकुलेषु कमलकुलेषु। कमलकुलेषु मृगयूथेषु। कथंभूतेषु सत्सु। मरुमरीचिवीचिभिः मृगतृष्णालहरीभिर्वञ्च्यमानानि यानि मनांसि चित्तानि तैर्व्याकुलानि किंकर्तव्यतामूढानि मरुमरीचिवीचिभिर्वञ्च्यमानमनोव्याकुलानि तेषु। कथंभूताभिर्मरुमरीचिवीचिभिः। द्रुतमुत्कालितं यत् दुर्वर्णं रूप्यं तस्य रसं तस्य रेखावत् रुचिः शोभा यासां तास्तथा ताभिर्यथा। कथंभूतासु सतीषु। घोरघृणिघनघर्माङ्गारासारभ्रष्टभूगोलस्पर्शप्रकुपितेनोर्ध्वचलितदृशा दन्दशूकेश्वरेणापाङ्गनिष्ठ्यूतैः कोपकृशानुभिरिव क्वथ्यमानासु जलदेवतानामावसथसरसीषु। जलदेवतानां जलदेवीनां आवसथसरसीषु गृहसरोवरेषु। कथंभूतासु। दन्दशूकेश्वरेण नागराजेन अपाङ्गनिष्ठ्यूतैः कटाक्षोद्वान्तैः कोपकृशानुभिः क्रोधाग्निभिः क्वथ्यमानास्विव तप्यमानास्विव। कथंभूतेन दन्दशूकेश्वरेण। घोरघृणेः श्रीभास्करस्य घनस्तीव्रतरो योऽसौ घर्म आतपः स एव अङ्गारासारः अङ्गारवर्षणं तेन भृष्टः संतापितो योऽसौ भूगोलो भूमिपिण्डस्तस्य स्पर्शात् फणाग्रप्रज्वालानलात् प्रकर्षेण कुपितस्तेन तथोक्तेन। अपरं कथंभूतेन दन्दशूकेश्वरेण। ऊर्ध्वचलितदृशा ऊर्ध्वमुपरिभागे चलिताः संचलिता दृशो द्विसहस्रलोचनानि यस्य स(तेन) ऊर्ध्वचलितदृशा। अपरं कासु सतीषु। निजनिवासकाननदवोद्रिक्तपित्तास्विव दुःसहविदाहदेहसंदोहासु वनदेवीषु। वनदेवीषु कथंभूतासु। दुःसहविदाहाः असहनीयसंतापाः देहसंदोहानां शरीरसमूहानां यासां तास्तथा तासु। [अपरं] कथंभूतासु। निजनिवासकाननदवेन आत्मीयगृहवनदावानलेन उद्रिक्तं अधिकम्पितं पित्तमायुर्यासां तास्तथा तासु। इव यथार्थे। अपरं कासु सतीसु। विदूरितवसन्तसमागमास्विव विरहिणीकपोलमर्मरच्छदासु लतावनपङ्क्तिषु। लतावनपङ्क्तिषु वल्लीवनश्रेणिषु कथंभूतासु। विरहिणीकपोलमर्मरच्छदासु विरहि-

कपोलमर्मरच्छदासु लतावनपङ्क्तिषु, कृतकृष्णवर्त्मकर्मस्विव पत्रपाण्डुषु पादपेषु, स्वकीयकोशकोटरप्रसूतानां कलहंसकुटुम्बिनीनां चिन्ताज्वरकरेषु क्षयामयमन्देष्विव परिम्लायत्सु दैर्घिकेयकान्तारेषु, करेणुकरोत्तम्भितकमलिनीदलातपत्रोपचर्यमाणवारणेषु वनसरःसु, दृढदंष्ट्रोत्पाटितपुटकिनीदरकुहरविहरद्वराहासु कासारवसुंधरासु, कठोराष्ठीलपृष्ठकमठनिर्लोठलुठत्पाठीन-

---

णीनां पतिवियुक्तानां स्त्रीणां कपोलवत् गण्डस्थलवत् मर्मराः शुष्काश्छदाः पत्राणि यासां तास्तथा तासु। पुनरपि कथंभूतासु। विदूरितो विप्रकृष्टं गतो वसन्तसमागमो वसन्तर्तुसमागम आगमनं यासां तास्तथा तासु। इव यथार्थे। अपरं कथंभूतेषु सत्सु। कृतकृष्णवर्त्मकर्मस्विव पत्रपाण्डुषु पादपेषु। पादपेषु वृक्षेषु कथंभूतेषु। पत्रपाण्डुषु पत्रेषु पाण्डवः शुक्लास्ते तथा तेषु। पुनः कथंभूतेषु। कृतं विहितं कृष्णवर्त्मकर्म अग्निप्रवेशो यैस्ते तथा तेषु। इव यथार्थे। अग्निप्रवेशं कृत्वा निर्गतेष्वित्यर्थः। अपरं केषु सत्सु। स्वकीयकोशकोटरप्रसूतानां कलहंसकुटुम्बिनीनां चिन्ताज्वरकरेषु क्षयामयमन्देष्विव परिम्लायत्सु दैर्घिकेयकान्तारेषु दैर्घिकेयकान्तारेषु कमलवनेसु किं कुर्वत्सु सत्सु। परिम्लायत्सु परि समन्तात् म्लायत्सु शुष्यत्सु सत्सु। अपरं कथंभूतेषु। उत्प्रेक्षते—क्षयामयमन्देष्विव क्षयामयेन राजरोगेण मन्देष्विव रोगेष्विव। अपरं कथंभूतेषु। कलहंसकुटम्बिनीनां राजहंसीनां चिन्ताज्वरकरेषु चिन्ताज्वरविधायिषु। कथंभूतानां कलहंसकुटुम्बिनीनाम्। स्वकीयकोशकोटरप्रसूतानाम् स्वकीयेषु कोशकोटरेषु कमलमध्यकोटरेषु प्रसूतानां जातापत्यानाम्। अपरं केषु सत्सु। करेणुकरोत्तम्भितकमलिनीदलातपत्रोपचर्यमाणवारणेषु वनसरःसु। वनसरःसु उद्यानसरोवरेषु अटवीतडागेषु। कथंभूतेषु सत्सु। करेणुभिर्हस्तिनीभिः करैः शुण्डादण्डैरुत्तम्भितानि उच्चलितानि यानि कमलिनीदलातपत्राणि पद्मिनीपत्रच्छत्राणि तैरुपचर्यमाणाश्छायां प्राप्यमाणाः वारणा हस्तिनो येषु तानि तथा तेषु। अपरं कासु सतीषु। दृढदंष्ट्रोत्पाटितपुटकिनीदरकुहरविहरद्वराहासु कासारवसुंधरासु। कासारवसुंधरासु सरोभूमिषु। कथंभूतासु सतीषु। दृढदंष्ट्राभिर्बलवतीभिर्दाढाभिरुत्पाटिता उन्मूलिता याः पुटकिन्यः कमलिन्यस्तासां दरकुहरेषु छिद्रविवरेषु विहरन्तः पर्यटन्तो विलोकन्तो वराहा अरण्यशूकरा यासु तास्तथा तासु। अपरं केषु सत्सु। कठोराष्ठीलपृष्ठकमठनिर्लोठलुठत्पाठीनक्षोभकलुषवारिषु विरेयेषु। विरेयेषु हृदयेषु (ह्रदेषु) कथंभूतेषु सत्सु। कठोरं वज्रप्रायं अष्ठीलं गर्भो मध्यप्रदेशो यस्य पृष्ठस्य तेनोपलक्षिता ये कमठाः कूर्मराजास्तेषां निर्लोठनेन प्रेरणेन लुठन्तो यत्र तत्र पच(त)न्तो ये पाठीनाः सहस्रदंष्ट्रिणो मत्स्यास्तेषां क्षोभेण संचलनेन कलुषाणि अच्छानि वारीणि जलानि येषां विरेयाणां ते

क्षोभकलुषवारिषु विरेयेषुं, महानोकहगहनावगाहदोहदेषु नखायुधेषु, जरति सौरभेयेषु दर्पे, खर्वति गर्वरेषु गर्वे, गलन्तीषु पुष्पंधयेषु धृतिषु, नाडिंधमेषु नगौकसां गलनालेषु, कथाशेषासु योषितां कामकेलिषु, ज्वलदार्द्रदारुदारुणासु दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु जन्मिनां शरीरयष्टिषु, मरुस्थलेष्विव देवखातेषु, प्रधावधरणिष्विव स्रोतस्विनीषु, धान्वनधरारन्ध्रेष्विव प्रधिषु, चुलुकोञ्छुलुम्पनोचितेष्विव जलधिषु, संहारसमयदिवसेष्विव प्रशान्तजन्तुसंचारेषु वर्त्मसु च,

---

तथा तेषु । पुनश्च केषु सत्सु । महानोकहगहनावगाहदोहदेषु नखायुधेषु । नखायुधेषु सिंहव्याघ्रादिजीवेषु । कथंभूतेषु । महान्तो गुरवो अनोकहा वृक्षास्तेषां गहनानि वनानि तेषामवगाहे प्रवेशे दोहदानि मनोरथानि येषां ते तथा तेषु । अपरं कस्मिन् सति । जरति सौरभेयेषु दर्पे । सौरभेयेषु वृषभेषु दर्पे मदे जरति शतखण्डीभवति सति । अपरं कस्मिन् सति किं भवति सति । खर्वति गर्वरेषु गर्वे । गर्वरेषु महिषेषु गर्वे मदे खर्वति ह्रस्वीभवति सति । अपरं कस्मिन्सति किं भवति सति । गलन्तीषु पुष्पंधयेषु धृतिषु । पुष्पंधयेषु भ्रमरेषु धृतिषु संतोषेषु गलन्तीषु नश्यन्तीषु सतीषु । अपरं नाडिंधमेषु नगौकसां गलनालेषु । नगौकसां पक्षिणां गलनालेषु नाडिंधमेषु उच्छ्वासान् कुर्वत्सु सत्सु । अपरं कथाशेषासु योषितां कामकेलिषु । योषितां कमनीयकामिनीनां कामकेलिषु रतिक्रीडासु कथाशेषासु निवृत्तव्यापारासु । पुनः कथंभूतासु । ज्वलदार्द्रदारुदारुणासु दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु जन्मिनां शरीरयष्टिषु जन्मिनां प्राणिनां शरीरयष्टिषु कायकाष्ठीषु कथंभूतासु । दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु दीर्घाणि आयतानि अहानि दिवसानि यस्येति दीर्घाहः । 'राजन् अहन् सखि' इति अप्रत्ययान्तो निपातः । दीर्घाहश्चासौ निदाघश्च उष्णकालस्तेन निर्गलन्ति निश्चोतन्ति जलानि यासां याभ्यो वा । कथंभूतासु शरीरयष्टिषु । ज्वलदार्द्रदारुदारुणासु ज्वलन्ति आर्द्राणि सरसानि सजलानि यानि दारूणि काष्ठानि तद्वत् दारुणा अशक्यस्पर्शास्तास्तथा तासु । मरुस्थलेष्विव देवखातेषु । देवखातेषु अगाधसरोवरेषु कथंभूतेषु । [मरु]स्थलेषु इव वनभूमिष्विव । शुष्केष्वित्यर्थः । प्रधावधरणिष्विव स्रोतस्विनीषु । स्रोतस्विनीषु नदीषु कथंभूतासु । प्रधावधरणिष्विव वाह्यालीप्रदेशेष्विव । यत्र गजाश्वाः शीघ्रगतिं कार्यन्ते सा प्रधावधरणीरुच्यते । धान्वनधरारन्ध्रेष्विव प्रधिषु । प्रधिषु कूपेषु कथंभूतेषु । धान्वनधरारन्ध्रेष्विव धन्वन इयं धान्वनी सा चासौ धरा धान्वनधरा तस्या रन्ध्राणि तेषु धान्वनधरारन्ध्रेषु । मरुस्थलभूमिच्छिद्रेष्विव । उदकरहितेष्विति भावः । चुलुकोञ्छुलुम्पनोचितेष्विव जलधिषु । जलधिषु समुद्रेषु कथंभूतेषु । चुलुकोञ्छुलुम्पनोचितेष्विव

---

१. 'विरेफो नदमात्रे' इति शब्दार्थचिन्तामणिः.

येषु च—

'मार्तण्डश्चण्डतापस्तपति मरुभुवामग्निसात्त्वं दधानः
कामं व्योमान्तराणि स्थगयति किमपि द्योति धावत्पुरस्तात् ।
ऊर्ध्वं निर्ध्यामवीचीचयमिव विसृजत्येतदाशान्तरालं
मग्नाङ्गान्निम्नगानां पयसि च करिणः क्राथयन्वाति वातः ॥ ६० ॥

चुलुकैः करपुटैरुञ्छुलुम्पनं उञ्छुण्टनं तस्मिन् उचितेषु योग्येषु । अल्पजलेष्वित्यर्थः । संहारसमयदिवसेष्विव प्रशान्तजन्तुसंचारेषु वर्त्मसु । वर्त्मसु मार्गेषु कथंभूतेषु । प्रशान्तजन्तुसंचारेषु प्रशान्तो निवृत्तो जन्तूनां प्राणिनां संचारः प्रवेशो येषु तानि प्रशान्तजन्तुसंचाराणि तेषु । पुनः कथंभूतेषु । संहारसमयदिवसेष्विव प्रलयकालावसरदिनेष्विव । संहारसमये प्राणिनां संचारो न भवति ॥

येषु च तपतपनकेतुषु विलासिभिः कामुकैः पुरुषैः भूरुहवनभूमयो वृक्षवनधरणयः समध्यास्यन्ते सम्यगाश्रीयन्ते । कथंभूता भूरुहवनभूमयः । विलासिनीनां मनोहरस्त्रीणां चिकुरलोचनावलोकनामृतहरिणमनोहरा चिकुराणि कुटिलानि यानि लोचनानि नेत्राणि तेषां अवलोकनं निरीक्षणं तदेवामृतं सुधा । शरीरसंतापनिवारकत्वात् । तस्य हरिणवत् सारिणीवत् नीकवत् कृत्रिमनदीवत् मनोहराश्चित्तानुरञ्जिकाः । अपरं कथंभूता भूरुहवनभूमयः । कुचचूचुकप्रभाशष्पश्यामलितपर्यन्तवृत्तयः कुचचूचुकानां स्तनाग्राणाम् । 'चूचुकं तु स्तनाग्रं स्यात्' इति वचनात् । तेषां प्रभास्तेजांसि ता एव शष्पाणि कोमलतृणानि तैः श्यामलिताः श्यामवर्णीकृता पर्यन्तवृत्तयोऽभि समन्तात् प्रदेशा यासां तास्तथा । कथंभूतैः विलासिभिः । इति अमुना प्रकारेण मागधबुधप्रतिबोधितमध्याह्नसंध्यैः मागधबुधैर्नटाचार्यपण्डितैः प्रतिबोधिता मध्याह्नसंध्या येषां विलासिनां ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैर्विलासिभिः । सुकृतावन्ध्यैः सुकृतेन पूर्वभवपुण्येन अवन्ध्यैः सफलैः । इतीति किम् । **मार्तण्ड इत्यादि** पञ्च वृत्तानि व्याख्येयानि । तथाहि—मार्तण्डश्चण्डतापस्तपति मरुभुवामग्निसात्त्वं दधानः । मार्तण्डः श्रीसूर्यः तपति तापं करोति । कथंभूतो मार्तण्डः । चण्डतापः अतितीव्रघर्मः । मार्तण्डः किं कुर्वाणः । मरुभुवां धन्वभूमीनां अग्निसात्त्वं अग्निमयत्वं दधानः कुर्वाणः । कामं व्योमान्तराणि स्थगयति किमपि द्योति धावत्पुरस्तात् । काममतिशयेन किमपि अनिर्वचनीयं द्योति वस्तु सतेजस्कन्धवस्तु कर्तृभूतं व्योमान्तराणि गगनमण्डलानि स्थगयति झम्पति । किं कुर्वद् द्योतिवस्तु । पुरस्तात् अग्रतो धावत् शीघ्रगतिं कुर्वत् । ऊर्ध्वं निर्ध्यामवीचीचयमिव विसृजत्येतदाशान्तरालम् । एतत्प्रत्यक्षीभूतं आशान्तरालं दिङ्मण्डलं कर्तृभूतं ऊर्ध्वमाकाशोपरि निर्ध्यामवीचीचयं बाष्पलहरीसमूहं विसृजतीव प्रेषयतीव । मग्नाङ्गान्निम्नगानां पयसि च करिणः क्राथयन्वाति वातः । वातः वायुः वाति प्रवर्तते । किं कु-

मध्याह्नेऽह्नाय वाहाश्चटुलतरखुरास्तोयमार्गं त्यजन्ति
स्थानायानेतुमीशाः पयसि कृतरतीन्हस्तिनो नैव मिण्ठाः ।
शोषोत्तुण्डः शिखण्डी विमृशति शिशिरान्कन्दरद्रोणिदेशा-
न्स्वेच्छं कच्छेषु चेमाः कमलदलतलं वारलाः संश्रयन्ति ॥ ६१ ॥

आसीनप्रचलायितैः करिपतिः क्षोणीध्ररन्ध्रद्रुम-
स्कन्धालम्बितकन्धरः किमपि च ध्यायन्मुहुस्तिष्ठति ।
निद्रामुद्रितलोचनो हरिरपि ग्रीष्मेषु माध्यंदिनी-
मद्रिद्रोणिदरादरार्पितवपुर्वेलामतिक्रामति ॥ ६२ ॥

र्वैन् । निम्नगानां पयसि नदीनां जलमध्ये मग्नाङ्गान् ब्रुडितकायान् करिणो गजान् क्राथयन् क्वथयन् । अष्टावशेषजलवदुत्कालयन्नित्यर्थः ॥ समुच्चयालंकारः ॥

मध्याह्नेत्यादि । मध्याह्ने दिवसस्य मध्यवेलायां वाहा अश्वाः अह्नाय वेगेन तोयमार्गं जलमार्गं त्यजन्ति मुञ्चन्ति । कथंभूता वाहाः । चटुलतरखुराः चटुलतरा अत्युत्तालाः खुराः शफा येषां ते तथोक्ताः । मिण्ठाः पोताराः पयसि जलमध्ये कृतरतीन् विहितरागान् हस्तिनो गजान् स्थानाय हस्तिनीशालायै आनेतुं प्रापयितुं नैव ईशाः समर्था भवन्ति । शिखण्डी मयूरः शिशिरान् शीतलान् कन्दरद्रोणिदेशान् कन्दरस्य गुहायाः द्रोणिदेशाः पर्वतसंधिप्रदेशास्तान् विमृशति विचारयति। अन्वेषत इत्यर्थः । कथंभूतः शिखण्डी । शोषोत्तुण्डः शोषेण शरीरपरितापेन उत्तुण्डः ऊर्ध्वमुखः । वारलाः हंसवधूटिका इमाः प्रत्यक्षीभूताः कमलदलं पुटकिनीपत्राधोभागं संश्रयन्ति आश्रयन्ति । केषु । कच्छेषु नद्येकदेशेषु । कथमाश्रयन्ति । स्वेच्छं यथेष्टम् । निजेच्छानुसारेणेत्यर्थः ॥ अयमपि समुच्चयः ॥

आसीनप्रचलायितैरित्यादि । करिपतिः आसीनप्रचलायितैः कृत्वा आसीन एव उद्विग्नोऽपि सन् प्रचलायितैर्घूर्णितैः कृत्वा किमपि अनिर्वचनीयं मुहुर्ध्यायन् पुनः पुनश्चिन्तयन् तिष्ठति । कथंभूतः सन् तिष्ठतीत्याह—क्षोणीध्ररन्ध्रद्रुमस्कन्धालम्बित-कन्धरः क्षोणीध्रस्य पर्वतस्य रन्ध्रे विवरे योऽसौ द्रुमो वृक्षस्तस्य स्कन्धः प्रकाण्डः शाखावधि काष्ठं तत्र आलम्बिता आरोपिता कन्धरा ग्रीवा येन स तथोक्तः । हरिरपि पञ्चाननोऽपि । अपिशब्दात् व्याघ्रादिकोऽपि । निद्रामुद्रितलोचनः निद्रया मुद्रिते झम्पिते लोचने यस्य स तथा सन् । ग्रीष्मेषु घर्मेषु माध्यंदिनीं मध्याह्नसंबन्धिनीं वेलां कालम् अतिक्रामति । कथंभूतो हरिः । अद्रेः पर्वतस्य द्रोणिः संधिप्रदेशस्तत्र दरं ईषत् यथा भवत्येवं आदरेण तत्परतया अर्पितं आरोपितं वपुः शरीरं येन सः ॥ अयमपि समुच्चयालंकारः ॥

किं च ।

गण्डस्थलीषु सलिलं न जलाशयाना-
मम्भःस्रुतिः कुचनगेषु न वाहिनीनाम् ।
नाभीदरेषु वनितासु जलं न वार्धौ
नीवीलतोल्लसति शुष्यति यत्र लोकः ॥ ६३ ॥
सुदुर्लभरसोऽप्येष सरसाधरपल्लवः ।
तत्करोति च तद्द्वेष्टि चित्रं घर्मसमागमः ॥ ६४ ॥'

इति मागधबुधप्रतिबोधितमध्याह्नसंध्यैः सुकृतावन्ध्यैर्विलासिभिर्विलासिनीनां चिकुरलोचनावलोकनामृतहरिणमनोहराः कुचचूचुकप्रभाशष्पश्यामलितपर्यन्तवृत्तयः समध्यास्यन्ते भूरुहवनभूमयः, तेषु तपतपनकेतुषु विकर्तनकरमूलविलग्नशिखशिखरिशिरःश्रितस्य प्रलम्बितभुजलतायुगलस्य खरमयूखखेदिखेदितमुखमण्डलस्य मनोगोचरातिचारितपश्चर्याश्चर्यितखचरलोकस्य परिपूर्णसमाधिचन्द्रोदयविजृम्भितेन परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना पुनरनन्तरमन्तरपर्याप्तावकाशेनेव घनघर्मजलच्छलेन बहिरुद्वहता परिम्लापितापघनस्य यन्त्रधारागृहमुपागतस्येव यान्ति मध्याह्नसमयाः ॥

येन च पयोधरोन्नतिजनितजगद्वलयनीलनिचलेषु, निचलसनाथनृप-

किं च विशेषं वर्णयति—**गण्डस्थलीष्वित्यादि** । गण्डस्थलीषु कपोलमरुधूल्युच्चयेषु सलिलं जलं वर्तते, न जलाशयानां तडागानां न जलमस्ति । अम्भःस्रुतिर्जलस्रवणं कुचनगेषु स्तनपर्वतेषु वर्तते, न वाहिनीनां नदीनामम्भःस्रुतिरस्ति । वनितासु कमनीयकामिनीषु नाभीदरेषु तुन्दिकाछिद्रेषु जलं वर्तते, न वार्धौ समुद्रे जलमस्ति । नीवीलता वनितानामित्येव स्त्रीकट्यग्रवस्त्रबन्धनवल्ली उल्लसति श्वासोच्छ्वासं करोति । वर्धते इत्यर्थः । यत्र येषु तपतपनकेतुषु लोकः शुष्यति आवानो भवति ॥ अतिशयालंकारः ॥

सुदुर्लभरस इत्यादि । घर्मसमागम उष्णकालागमः तद्वस्तु करोतीति तच्च कार्यं द्वेष्टि न करोति चित्रं आश्चर्यमेतत् । कथंभूतो घर्मसमागमः । सुदुर्लभरसोऽपि सन् सरसाधरपल्लवः सजलौष्ठप्रवालः ॥ अयमप्यतिशयः ॥

येनेत्यादि । येन च श्रीसुदत्ताचार्येण तत्र तेषु वारिवाहवासरेषु वारिवाहस्य मेघस्य वासरा दिवसा वाहवासरास्तेषु मेघदिवसेषु तरुमूलनिवासिना सता शर्वर्यां रा-

तिचापसंपादिषु, संपादितखरदण्डखण्डाडम्बरखण्डनेषु, खण्डितविलासि-
नीमनोरथपरिपन्थिषु, परिपन्थिपरिषदुत्साहद्रुहेषु, द्रुहिणवाहनस्थितिप्रभे-
दिषु, प्रभिन्नगजगर्जनोर्जितपर्जन्याविच्छिन्नस्वनदुःसहेषु, दुःसहविरहशि-

---

त्रयो नीयन्ते निर्गमयन्ते । इति क्रियाकारकसंबन्धः । अत्र वासरशब्दः ‘क्लीबे दि-
वसवासरौ’ इति वचनात् यद्यपि नपुंसकलिङ्गे वर्तते, तथाप्यत्र पुंलिङ्गे विवक्षित इति
ज्ञातव्यम् । वासरशब्दस्य विशेषणानि पुंलिङ्गे सूचितत्वात् । येन कथंभूतेन । निर-
न्तरयोगोपयोगनिमग्नमनस्कारेण निरन्तरमविच्छिन्नं योगोपयोगे ध्यानचिन्तायां नि-
मग्नो ब्रुडितो मनस्कारश्चित्ताभोगो यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन येन । विहि-
तवनदेवतारक्षाधिकारेणेव विहित आचरितो वनदेवतानां कान्तारदेवतानां रक्षायाः
प्रतिपालनस्य अधिकारो नियोगो यस्य स तथा तेन । इव यथार्थे । कथंभूताः शर्वर्यः ।
निखिलस्य समस्तस्य जगतः पृथ्वीमण्डलस्य तमस्काण्डखण्डितनिजशरीरदर्शनवृत्तयः
तमस्काण्डेन अन्धकारसमूहेन खण्डिता विलोपिता निजशरीरस्य आत्मकायस्य दर्श-
नवृत्तिरवलोकनवृत्तिर्याभिः शर्वरीभिस्तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः शर्वर्यः । अभि-
सारिकाजनमनोऽपत्यपोषणगर्वर्यः अभिसारिकाजनानां कान्तार्थिनीसंकेतकाः कामु-
कस्त्रीसमूहानां मनांस्येव अपत्यानि बालकाः अज्ञानमनस्कत्वात् तेषां पोषणे प्रतिपा-
लने समर्थीकरणे गर्वर्यः महिषीसमानाः । कथंभूतेषु वारिवाहवासरेषु । पयोधरोन्न-
तिजनितजगद्वलयनीलनिचलेषु पयोधराणां मेघानां उन्नत्या आडम्बरेण जनित उ-
त्पादितो जगद्वलयस्य पृथ्वीमण्डलस्य नीलनिचलः कृष्णवर्णनिचोलकः कञ्चुको यैस्ते
तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु वारिवाहवासरेषु । निचलसनाथनृपतिचापसंपादिषु
निचलसनाथानि प्रावरणवस्त्रसहितानि नृपतीनां नरेन्द्राणां चापानि धनूंषि संपादयन्ती-
त्येवंशीलास्तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । संपादितखरदण्डखण्डाडम्बरखण्डनेषु सं-
पादितमुत्पादितं संजनितं खरदण्डखण्डानां कमलवनानां आडम्बरस्य शोभाया आटोपस्य
वा खण्डनं विध्वंसनं यैस्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । खण्डितविलासिनीमनोरथपरिप-
न्थिषु खण्डितानां पत्या मानभङ्गं प्रापितानां विलासिनीनां स्त्रीणां मनोरथानां दोहदानां
परिपन्थिनः शत्रवस्ते तथा तेषु । उक्तं च—‘निद्राकषायमुकुलीकृतताम्रनेत्रो नारी-
नखव्रणविचूर्णितसर्वगात्रः । यस्याः कुतोऽपि गृहमेति पतिः प्रभाते सा खण्डितेति कथिता
कविभिः पुराणे ॥’ अपरं कथंभूतेषु । परिपन्थिपरिषदुत्साहद्रुहेषु परिपन्थिनां शत्रूणां
परिषत् समूहस्तस्य उत्साहमुद्यमं द्रुह्यन्ति विनाशयन्तीति ये ते तथा तेषु । पुनः
कथंभूतेषु । दुहिन(द्रुहिण)वाहनस्थितिप्रभेदिषु दुहिन(द्रुहिण)वाहनानां हंसानां स्थितिं
मानससरोवरनिवासं प्रभिदन्ति विघटयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु ।
प्रभिन्नगजगर्जनोर्जितपर्जन्याविच्छिन्नस्वनदुःसहेषु प्रभिन्ना मदं प्राप्ताः । ‘प्रभिन्नो गर्जितो

खिसंधुक्षणविधायिसु, विहितनिकामकरकासारशार्दूलबलवित्रासनेषु, विशं-
सनावसरसरत्समीरसूत्कारचण्डेषु, चण्डकरकरालिमविलोपिषु, विलुप्तहिम-
धामदीधितिप्रसरेषु, प्रसरत्पूरपयःपादपनिर्मूलिषु, निर्मूलितजटतटरुहानोक-
हस्खलितकूलंकषवाहिनीप्रवाहेषु, प्रवाहपतद्धारावारिगिरिशिखरशीर्णताप्र-
साधिषु, प्रसाधितान्धकारश्यामलाखिलदिगन्तेषु, दिगन्तरधरदरोद्गीर्णजल-

---

[1]मत्तः’ इति वचनात् । ते च ते गजाः करिणस्तेषां गर्जनेन शब्देन ऊर्जिता अप्रतिहतव्या-
पाराः । [द्विगुणीभूतगर्जना इत्यर्थः ।] ते च ते पर्जन्या वारिवाहास्तेषामविच्छिन्नैः निर-
न्तरैः स्वनैः शब्दैः दुःसहा दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्या ये वासरास्ते तथा तेषु ।
पुनः कथंभूतेषु । दुःसहविरहशिखिसंधुक्षणविधायिसु दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्यो
योऽसौ विरहो विप्रलम्भः स एव शिखी सप्तजिह्वो दाहसंतापकारकत्वात् तस्य
संधुक्षणमुद्दीपनं विदधति कुर्वन्तीत्येवंशीला ये च ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु ।
विहितनिकामकरकासारशार्दूलबलवित्रासनेषु विहितं कृतं निकाममतिशयेन करका-
सारेण करकवृष्ट्या शार्दूलानां व्याघ्राणामष्टपदानां वा बलस्य पराक्रमस्य वित्रासनं
विरासनं यैस्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । विशंसनावसरसरत्समीरसूत्कारचण्डे-
षु विशंसनावसरे प्रलयकाले सरन् प्रवर्तमानो योऽसौ समीरो वायुस्तस्य सूत्कारेण
शब्दविशेषेण चण्डा बलवत्तरास्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । चण्डकरकरा-
लिमविलोपिषु चण्डकरस्य श्रीसूर्यस्य योऽसौ करालिमा रौद्रत्वं तीव्रतापत्वं तं विलु-
म्पन्ति विच्छेदं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । विलुप्तहिम-
धामदीधितिप्रसरेषु विलुप्तोऽदर्शनं प्रापितो विध्वंसितो हिमधाम्नः चन्द्रस्य दीधितीनां
प्रसरः प्रवर्तनं यैस्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । प्रसरत्पूरपयःपादपनिर्मूलिषु प्रसरन्
प्रवर्तमानो योऽसौ पूरो नदीप्रवाहस्तस्य पयसा जलेन पादपान् वृक्षान् निर्मूलयन्ति
समूलकाषं कषन्त उत्पाटयन्त्यधः पातयन्ति इत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथं-
भूतेषु । निर्मूलितजटतटरुहानोकहस्खलितकूलंकषवाहिनीप्रवाहेषु निर्मूलिता निर्मूलकाषं
कषिता जटा मूलानि येषां ते निर्मूलितजटास्ते च ते तटरुहा अनोकहास्तटोत्पन्नवृक्षास्तैः
स्खलिता अवष्टम्भिताः कूलंकषवाहिनीनां निजतटाधःपातिका[नां] नदीनां प्रवाहा
जलपूरा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । प्रवाहपतद्धारावारिगिरिशिखरशीर्ण-
ताप्रसाधिषु प्रवाहेण अविच्छिन्नतया पतन्ति या धारास्तासां वारिभिर्जलैः गिरि-
शिखराणां पर्वतमस्तकानां शीर्णतां शतखण्डत्वं प्रसाधयन्ति कुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते
तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । प्रसाधितान्धकारश्यामलाखिलदिगन्तेषु प्रसाधितं कृतं
यदन्धकारं तिमिरं तेन श्यामलाः मलिनाः अखिलदिगन्ताः सर्वदिङ्मण्डलानि येषु ते

---

१. ‘मदः’ इति सटीकपुस्तकस्थपाठः.

प्लावितदन्तिपोतेषु, पोतसंभावनाकुलकुरङ्गीजीविताशाविनाशपिशुनतडिद्दण्डसंघट्टेषु, संघट्टमुखरवारिवाहवपुर्मण्डनाखण्डलकोदण्डविलोकनाध्वन्यत्वरासज्जिषु, सज्जिताजकावकामकर्कशदशेषु, दिवमवनिमाशाः पातालानि च जलसाज्जनयत्सु,

यत्र च—

मेघोद्गीर्णपतत्कठोरकरकासारत्रसत्सिन्धुरे
पूरप्लावितकूलपादपकुलक्षुभ्यत्सरित्पाथसि ।

तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । दिगन्तरधरदरोद्गीर्णजलप्लावितदन्तिपोतेषु दिगन्तरेषु दिङ्मण्डलेषु ये धराः पर्वतास्तेषां दराः कन्दरास्तैरुद्गीर्णानि उद्वान्तानि यानि जलानि उदकानि तैः [तेषु] प्लाविता निमज्जिता दन्तिनां हस्तिनां पोताः शिशवश्शिक्षा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । पोतसंभावनाकुलकुरङ्गीजीविताशाविनाशपिशुनतडिद्दण्डसंघट्टेषु[1] पोतानां मृगशिशूनां संभावनां धारणं रक्षणं तत्र आकुला विह्वलीभूता याः कुरङ्ग्यो मृग्यस्तासां जीवितस्य प्राणधारणस्य आशा इच्छा तस्याः विनाशेऽपलापे पिशुनानि यानि तडिद्दण्डानि विद्युतां यष्टयस्तेषां संघट्टो[2] भटभटेको येषु वारिवाहवासरेषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । संघट्टमुखरवारिवाहवपुर्मण्डनाखण्डलकोदण्डविलोकनाध्वन्यत्वरासज्जिषु[3] संघट्टेन[4] परस्परनिष्ठुरप्रहारेण मुखरा वाचाला ये वारिवाहा मेघास्तेषां वपुर्मण्डनं कायशृङ्गारः यदाखण्डलकोदण्डं इन्द्रधनुस्तस्य विलोकने अध्वन्यानां पथिकानां त्वरां वेगवत्त्वं सज्जयन्ति कारयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । सज्जिताजकावकामकर्कशदशेषु सज्जितं प्रत्यञ्चं यत् आजकावं धनुस्तेन कामस्य कन्दर्पस्य कर्कशा उत्कटा दशा अवस्था येषु वारिवाहवासरेषु । किं कुर्वत्सु । दिवं आकाशं अवनिं भूमिं आशा अष्टौ दिशाः पातालानि च धरामूलानि जलसात् जलमयानि संपन्नजलानि वा जनयत्सु कुर्वत्सु ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र च वारिवाहकाले डिम्भवती कुरङ्गी बालवती शिशुमती मृगी कं देशं कमपि प्रदेशं आश्रयतु आश्रयं करोतु । कोऽपि प्रदेशो जलरहितो नास्ति यत्र कुरङ्गी तिष्ठती(ष्ठेदि)त्यर्थः । वारिवाहस्य काले कथंभूते । मेघोद्गीर्णपतत्कठोरकरकासारत्रसत्सिन्धुरे मेघेन मेघैर्वा वारिदैरुद्गीर्णा उद्वान्ताः पतन्तोऽधः पतन्तो भूमौ निलुण्ठन्तः कठोराः कर्कशा दृषत्प्राया ये करकाः वर्षोपलाः तेषामासारेण वेगवद्वर्षणेन त्रस्यन्तो भयं कुर्वन्तः सिन्धुरा गजेन्द्रा यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनरपि कथंभूते काले । पूरप्लावितकूलपादपकुलक्षुभ्यत्सरित्पाथसि पूरेण जलोल्लासेन प्ला-

---

१–२. 'संहट्ट' इति सटीकपुस्तकस्थः पाठः. ३. 'वराहवपु' मूल०.

१–२–३–४. 'संहट्ट' इति सटीकपुस्तकस्थः पाठः.

अम्भश्चण्डसमीरणाश्रयशिवाफेत्कारताम्यन्मृगे
काले सूचिमुखाग्रभेद्यतिमिरप्रायःक्षपासङ्गिनि ॥ ६५ ॥
भूयःपयःप्लवनिपातितशैलशृङ्गे
पर्जन्यगर्जितवितर्जितसिंहपोते ।
सौदामनीद्युतिकरालितसर्वदिक्के
कं देशमाश्रयतु डिम्भवती कुरङ्गी ॥ ६६ ॥

किं च—

स्त्रीणां कुचोष्मपटलैरजडावतारः
संधुक्षितः पुनरयं नयनानलेन ।
यत्राधरामृतघृताहुतिचण्डितार्चिः
संकल्पजन्मविटपी परमुत्प्रकाशः ॥ ६७ ॥

वितानि मज्जितानि यानि कूलपादपकुलानि तटवृक्षसमूहास्तैः क्षुभ्यन्ति उत्पतन्ति सरितां नदीनां पाथांसि जलानि यस्मिन् काले स पूरप्लावितकूलपादपकुलक्षुभ्यत्सरित्पाथास्तस्मिन् तथा । भूयोऽपि कथंभूते काले । अम्भश्चण्डसमीरणाश्रयशिवाफेत्कारताम्यन्मृगे अम्भोभिः पानीयैश्चण्डाः प्रचण्डास्तरूत्पाटनसमर्था ये समीरणा वातास्तेषां आश्रयेण वातताडनेन ये शिवानां शृगालानां शृगालीनां वा फेत्काराः शब्दविशेषास्तैस्ताम्यन्तो निर्जलप्रदेशमाकाङ्क्षन्तो मृगा हरिणा यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते काले । सूचिमुखाग्रभेद्यतिमिरप्रायःक्षपासङ्गिनि सूचीनां पटभेदिनीनां मुखाग्रैरग्रभागैर्भेद्यं विदारणीयमतिसघनत्वात् यत्तिमिरमन्धकारं तत्प्रायस्तेन संयुक्तः क्षपानां रात्रीणां सङ्गः संगतिर्विद्यते यस्य स तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते काले । भूयःपय:प्लवनिपातितशैलशृङ्गे भूयसां प्रचुराणां पयसां जलानां प्लवैरुत्पतनैर्निपातितानि निर्लोठितानि शैलानां पर्वतानां शृङ्गाणि शिखराणि यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते काले । पर्जन्यगर्जितवितर्जितसिंहपोते पर्जन्यानां मेघानां गर्जितैः शब्दविशेषैर्वितर्जिता निर्भर्त्सिताः सिंहानां हर्यक्षाणां पोताः शिशवो यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । पुनरपि किंविशिष्टे काले । सौदामनीद्युतिकरालितसर्वदिक्के सौदामनीनां शतह्रदानां द्युतिभिस्तेजोभिः करालिता रौद्रीकृताः सर्वाः समस्ता दिशो हरितो यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । 'नदीरुदन्ताच्छेषाद्वा' बहुव्रीहौ कः । उक्तलक्षण आक्षेपालंकारः । युग्मम् ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **स्त्रीणामित्यादि** । यत्र यस्मिन् वारिवाहस्य काले संकल्पजन्मविटपी कन्दर्पवृक्षः परं केवलं उत्प्रकाशः उत्कृष्टतेजा वर्तते । कथंभूतः संकल्पजन्मविटपी । स्त्रीणां मनोहरवनितानां कुचानां स्तनानां उष्मपटलैरुष्णतासमूहैः

अपि च—

धाराशरासारभरेण मेघः कोदण्डचण्डः सह मन्मथेन ।
बालाबला सेति च सिन्धुरुद्धश्चिन्ताकुलस्तिष्ठति यत्र पान्थः ॥ ६८ ॥

तत्र वारिवाहवासरेषु तरुमूलनिवासिना निरन्तरयोगोपयोगनिमग्नमनस्कारेण विहितवनदेवतारक्षाधिकारेणेव नीयन्ते निखिलस्य जगतस्तमस्काण्डखण्डितनिजशरीरदर्शनवृत्तयोऽभिसारिकाजनमनोऽपत्यपोषणगर्वर्यः शर्वर्यः ॥

यस्य च भगवतस्तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैरपर्याप्तव्याप्तिभिर्य-

---

अजडावतारो जलागमनरहितः । पुनर्भूयोऽपि अयं संकल्पजन्मविटपी नयनानलेन स्त्रीणां लोचनाग्निना संधुक्षितः उद्दीपितः । पुनः कथंभूतः संकल्पजन्मविटपी । अधरामृतघृताहुतिचण्डितार्चिः स्त्रीणां अधरा दन्तच्छदा एवामृतं कामुकानां जीवितप्रदानहेतुत्वात् तदेव घृताहुतिः आज्याहुतिराज्यहवनं तया चण्डिताः प्रचण्डीकृताः अर्चिषो ज्वाला यस्येति स अधरामृतघृताहुतिचण्डितार्चिः घृतस्य तेजउद्दीपनहेतुत्वात् 'तेजो वै आज्यम्' इत्यश्वमेधवचनात् हेत्वलंकारगर्भितदीपकालंकारः ॥

अपि च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **धारेत्यादि** । यत्र यस्मिन् वारिवाहस्य काले इति अमुना प्रकारेण पान्थः पथिकः चिन्ताकुलः चिन्तयापि स्मृत्या आकुलः किंकर्तव्यतामूढस्तिष्ठति अवतिष्ठति । इति किम् । मेघस्तावत् कोदण्डचण्डो वर्तते । कोदण्डेन देवेन्द्रधनुषा चण्डः प्रचण्डो बद्धाटोपकोदण्डश्चण्डः । केन कृत्वा । धाराशरासारभरेण धारा जलच्छटास्ता एव शरा बाणाः पथिकानां मर्मविदारणहेतुत्वात् तेषामासारा वेगवद्वर्षास्तेषां भरो अतिशयस्तेन तथोक्तेन । मेघः कथंभूतः । [1]सह सार्धम् । केन सह । मन्मथेन मकरकेतुना । सा विवक्षिता बाला नवयौवना मम भार्या अबला बलहीना वर्तते । कथंभूतः पान्थः । सिन्धुरुद्धः [2]नर्मदायनदीरुद्धः । सहोक्तिरलंकारः ॥

यस्य चेत्यादि । यस्य च भगवतस्तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैरपर्याप्तव्याप्तिभिः यशोभिः संभृतमिदमशेषं भुवनं असुलभमस्मदीयं सितं सर्गदर्शनं भविष्यतीति कृताशङ्क इव प्रजापतिः पुरैव प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि शेषफणासु प्रभावन्ति रत्नानि प्रजापतिर्ब्रह्मा पुरैव पूर्वमेव शेषफणासु धरणेन्द्रमुखदर्वीषु सहस्रफणानामुपरितनभागेषु प्रभावन्ति तेजस्वन्ति रत्नानि माणिक्यानि व्यधाच्चकारेति क्रियापदं गद्यप्रान्ते वर्तते । प्रजापतिः कथंभूतः इति उत्प्रेक्षते—इति अमुना प्रकारेण कृताशङ्क इव विहितभीतिरिव । कस्य कृताशङ्कः । इतीति किम् । यस्य श्रीसुदत्ताचार्यस्य भगवतो ज्ञानाति-

---

१. 'सहसधिकेन' इत्यादर्शे पाठः. २. 'नर्मदायानर्मदारुद्धः' इत्यादर्शे पाठः.

शोभिः संभृतमिदमशेषं भुवनमसुलभमस्मदीयं सितं सर्गदर्शनं भविष्यतीति कृताशङ्क इव प्रजापतिः पुरैव प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि शेषफणासु प्रभावन्ति रत्नानि, निरन्तरज्वलज्ज्वालाजालप्रकाशपिष्टातकनिकीर्णककुप्सीमन्तिनीसीमन्तपर्यन्तानि क्षीरोदधिमध्येषु वडवानलमण्डलानि, मधुमत्तविलासिनीविलोचनाडम्बरविडम्बीनि हेरम्बगुरुशिरसि जटावल्कलानि, कपर्दिनितम्बिनीस्तनाडम्बरितमृगमदपत्रभङ्गसुभगानि गोमिनीपतिश्यालव-

---

शयवतः यशोभिः पुण्यगुणकीर्तनलक्षणैः शुक्लैर्यशोभिः इदं प्रत्यक्षीभूतं अशेषं समग्रं भुवनं त्रैलोक्यं संभृतं व्याप्तं अस्मदीयमस्माकं सितं शुक्लं सर्गदर्शनं असुलभं दुष्प्रापं भविष्यति वर्त्स्यतीति कारणात् । कथंभूतैर्यशोभिः । तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैः तत्क्षणं तत्कालं क्षरत् अधःपतत् यत्क्षीरं दुग्धं तस्य त(य)त् डिण्डीरपिण्डं फेनपिण्डस्तद्वत् पाण्डुरैः शुक्लवर्णैः । अपरं कथंभूतैर्यशोभिः । अपर्याप्तव्याप्तिभिः न पर्याप्ता न समाप्तिं गता व्याप्तिः प्रसारो येषां यशसां तानि अपर्याप्तव्याप्तीनि तैस्तथोक्तैः । कथंभूतानि रत्नानि । प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि प्रदीपानां कलिकाः शिखास्तासां निकरः समूहः तद्वत्पेशलानि मनोहराणि । पुनश्च प्रजापतिः किं चकार । क्षीरोदधिमध्येषु क्षीसागरगर्भेषु वडवानलमण्डलानि व्यधादिति क्रियापदम् । इत्येवमौर्वानलसमूहांश्चकारेत्यर्थः । कथंभूतानि वाडवानलानि । निरन्तरज्वलज्ज्वालाजालप्रकाशपिष्टातकनिकीर्णककुप्सीमन्तिनीसीमन्तपर्यन्तानि निरन्तरमहर्निशं ज्वलन्ति प्रज्वलन्ति यानि ज्वालाजालानि कीलासमूहास्तेषां प्रकाश उद्योतः स एव पिष्टातकः सिन्दूरादिचूर्णं तेन निकीर्णा व्याप्ताः ककुप्सीमन्तिनीनां दिग्वनितानां सीमन्तपर्यन्ताः केशमार्गपर्यन्तवसनानि यैर्वडवानलमण्डलैस्तानि । मधुमत्तविलासिनीविलोचनाडम्बरविडम्बीनि हेरम्बगुरुशिरसि जटावल्कलानि । प्रजापतिः पुनः किं व्यधात् । हेरम्बस्य लम्बोदरस्य गुरुः पिता श्रीमहादेवस्तस्य शिरसि मस्तके जटावल्कलानि व्यधात् जटाः संलग्नकेशास्त एव वल्कलानि वृक्षत्वचः बलवत्तरत्वात् । कथंभूतानि जटावल्कलानि इत्याह—मधु मद्यं तेन मत्ताः विह्वलीभूता या विलासिन्यः कमनीयकामिन्यस्तासां विलोचनानि नेत्राणि तानि विडम्बयन्ति तिरस्कुर्वन्ति उपमां धरन्तीति तानि । जटानां शोणत्वात् । अभिज्ञानमेतत् । कपर्दिनितम्बिनीस्तनाडम्बरितमृगमदपत्रभङ्गसुभगानि गोमिनीपतिश्यालवपुषि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहांसि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । गोमिनी लक्ष्मीस्तस्याः पतिर्भर्ता श्रीनारायणस्तस्य श्यालो मैथुनश्चन्द्रस्तस्य वपुषि (कु[1]रङ्गाकृति)शरीरे चन्द्रमण्डले कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहांसि व्यधात् कुरङ्गाकृति मृगाकारं

---

१. लेखकप्रमादपतितः पाठः.

पुषि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहांसि, सततसुर[1]रमणीकरविकीर्यमाणसिन्दूरपरागपिञ्जराणि सुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिरःपिण्डकुम्भस्थलानि, प्रकामपीतपीडितमुक्तसहचरकरपल्लवपवनविनिवाप्यमानविद्याधरीबिम्बाधराकृतीनि शिशिरशिखरभृति धातुशृङ्गाणि, कुबेरपुरकामिनीकुचचूचुकपटलश्यामलानि ललितापतिशैलमेखलासु तमालतरुवनानि, निजनाथावसथपथप्रस्थानपरिणतरतिचरणशिञ्जानहिञ्जीरमणितमनोहराणि हंसपरिषत्सु

यल्लाञ्छनं चिह्नं तस्य महांसि तेजांसि व्यधात् । कथंभूतानि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहांसि इत्याह—कपर्दी श्रीमहादेवस्तस्य नितम्बिनी भार्या पार्वती तस्याः स्तनौ वक्षोजौ तयोराडम्बरितो विस्तारितो मृगमदपत्रभङ्गः कस्तूरिकातिलकरचना तद्वत्सुभगानि मनोहराणि । सततसुरतरुणीकरविकीर्यमाणसिन्दूरपरागपिञ्जराणि सुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिरःपिण्डकुम्भस्थलानि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । सुनासीरो देवेन्द्रस्तस्य करी ऐरावतः स कुमुदश्च नैर्ऋत्य[1]दिग्गजः स च पुण्डरीकश्च अग्निदिग्गजश्च [तेषु] सुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिरःपिण्डकुम्भस्थलानि व्यधात् मस्तकपिण्डेषु कुम्भस्थलानि व्यधात् । कथंभूतानि शिरःपिण्डकुम्भस्थलानि इत्याह—सततं निरन्तरं सुरतरुणीनां देवकन्यानां करा हस्तास्तैर्विकीर्यमाणो निक्षिप्यमाणो योऽसौ सिन्दूरपरागो नागगर्भधूलिका तेन पिञ्जराणि गोरोचनवर्णानि । प्रकामपीतपीडितमुक्तसहचरकरपल्लवपवनविनिवाप्यमानविद्याधरीबिम्बाधराकृतीनि शिशिरशिखरभृति धातुशृङ्गाणि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । शिशिरशिखरभृति हिमाचलपर्वते धातुशृङ्गाणि गैरिकशिखराणि व्यधात् । कथंभूतानि धातुशृङ्गाणि इत्याह—प्रकाममतिशयेन पूर्वं पीताः पश्चात्पीडितास्तदनन्तरं मुक्ताः सहचराणां भर्तृणां करपल्लवपवनैः पाणिप्रवालवायुभिर्विनिवाप्यमाना आप्यायमाना ये विद्याधरीणां वियद्गामिनीनां स्त्रीणां बिम्बाधराः पक्वबिम्बसमानोष्ठास्तेषामाकृतय आकारा येषां तानि तथा । कुबेरपुरकामिनीकुचचूचुकपटलश्यामलानि ललितापतिशैलमेखला[सु[2] तमालतरुवनानि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । ललितापतिशैलमेखलासु ललितापतिशैलः कैला]सपर्वतस्तस्य मेखलासु कटिनीषु तमालतरूणां कालस्कन्धवृक्षाणां वनानि विपिनानि व्यधात् । कथंभूतानि तमालतरुवनानि । कुबेरस्य धनदस्य पुरं नगरमलकानामकं तस्य कामिन्यो नवयौवनाः स्त्रियस्तासां कुचानां चूचुकानि स्तनाग्राणि तेषां पटलवत् प्रत(स)रवत् श्यामलानि कृष्णवर्णानि तानि तथा । निजनाथावसथपथप्रस्थानपरिणतरतिचरणशिञ्जानहिञ्जीरमणितमनोहराणि हंसप-

---

१. 'तरुणी' टीकापाठः.

---

१. इतः प्रभृति 'कुबेरपुर' इत्यतः प्राक्तनपाठे भूयान्व्यत्ययो लेखकप्रमादज आदर्शपुस्तकेषु. २. कोष्ठकान्तरगतपाठो लेखकप्रमादेन भ्रष्टोऽस्माभिः पूरितः.

शब्दितानि, कलिन्दकन्याकल्लोलजलश्यामायमानोर्मीणि मन्दाकिनीस्रोतसि पयांसि, द्विरदरदफलकमषीलिखितलिपिस्पर्धीनि सरस्वतीनिटलतटेषु कुन्तलजालानि, रजनिरसरक्ततन्तुसंतानापहासीनि सितसरसिजकोशेषु केसराणि, कम्बुकुलमान्ये च पाञ्चजन्ये कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि व्यधादहानि ॥

यस्य च सुजन्मनः प्रगुणतरुणिमोन्मेषमनोहारिणी यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुणप्रोतमणिविभूषणा निसर्गात्प्रागल्भ्यवती स्वयंवरवरणार्थ-

---

रिषत्सु शब्दितानि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । हंसपरिषत्सु हंससमूहेषु शब्दितानि शब्दानि(न्) व्यधात् । कथंभूतानि शब्दितानि । निजनाथस्य कंदर्पस्य योऽसावावसथो गृहं तस्य पन्था मार्गस्तस्मिन्प्रस्थानं गमनं तस्मिन् परिणता व्यावृत्ता यासौ रतिः कंदर्पभार्या तस्याश्चरणौ पादौ तयोर्विषये शिञ्जानाः शब्दायमाना ये हिञ्जीरा नूपुरास्तेषां मणितानि कामक्रीडावसरे कूजितानि तद्वन्मनोहराणि चित्तानुरञ्जकानि तानि तथा । कलिन्दकन्याकल्लोलजलश्यामायमानोर्मीणि मन्दाकिनीस्रोतसि पयांसि । प्रजापतिः पुनः किं चकार । मन्दाकिनीस्रोतसि गङ्गाप्रवाहे पयांसि जलानि व्यधात् । गङ्गाजलानि कथंभूतानि । कलिन्दकन्यायाः यमुनायाः कल्लोलजलानि लहर्युदकानि तैः श्यामायमाना क्रियमाणा ऊर्मयो लहर्यो येषां तानि तथा । द्विरदरदफलकमषीलिखितलिपिस्पर्धीनि सरस्वतीनिटलतटेषु कुन्तलजालानि । प्रजापतिः पुनश्च किं चकार । सरस्वतीनिटलतटेषु भारतीमस्तकतटेषु कुन्तलजालानि [केशसमूहान् चकार । कथंभूतानि कुन्तलजालानि ।] द्विरदस्य हस्तिनो रदफलके दन्तपट्टलके मष्या लिखिता वर्तिता या लिपिरक्षरविन्यासस्तां स्पर्धन्ते तिरस्कुर्वन्ति इत्येवंशीलानि तानि तथा । रजनिरसरक्ततन्तुसंतानापहासीनि सितसरसिजकोशेषु केसराणि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । सितसरसिजकोशेषु श्वेतकमलमध्येषु केसराणि किञ्जल्कान् व्यधात् । केसराणि कथंभूतानि । रजनिर्हरिद्रा । विलासिनीहरिद्रेति यावत् । तस्या रसो निर्यासस्तेन रक्तो रञ्जितो योऽसौ तन्तुसंतानः सूत्रसमूहस्तमपहसन्ति तिरस्कुर्वन्ति इत्येवंशीलानि तानि तथा । कम्बुकुलमान्ये च पाञ्चजन्ये कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि व्यधादहानि । प्रजापतिश्च पुनः किं चकार । पाञ्चजन्ये पञ्चजनः समुद्रस्तस्मिन् भवः पाञ्चजन्यः दक्षिणावर्तशङ्खस्तस्मिन् अहानि दिनानि व्यधाच्चकार । कथंभूते पाञ्चजन्ये । कम्बुकुलमान्ये कम्बूनां शङ्खानां कुलमन्ववायस्तस्मिन् मान्ये पूजनीये । अहानि कथंभूतानि । कृष्णस्य श्रीनारायणस्य करपरिग्रहो हस्तस्वीकारस्तस्मिन् निरवधीनि निर्मर्यादानि कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि । अन्तर्दीपकालंकारः ॥

यस्य च सुजन्मनः प्रगुणतरुणिमोन्मेषमनोहारिणी यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुणप्रोतमणिविभूषणा निसर्गात्प्रागल्भ्यवती स्वयंवरवरणार्थमादिष्टेव कीर्तिपतिंवरा भुवनान्त-

मादिष्टेव कीर्तिपतिंवरा भुवनान्तराणि विहरन्ती 'जरठ जराजनितजवस्खलन कमलासन, न खलु समर्थस्त्वं मे निखिलनगनगरसागरविहारकु-

---

राणि विहरन्ती 'जरठ जराजनितजवस्खलन कमलासन, न खलु समर्थस्त्वं मे निखिलनगनगरसागरविहारकुतूहलिन्याः सहचरकर्माणि कर्तुम्' इति पितामहम् । यस्य च श्रीसुदत्ताचार्यस्य सुजन्मनः पुण्यावतारस्य कीर्तिपतिंवरा कीर्तिकन्या भुवनान्तराणि सर्वाणि जगन्ति विहरन्ती पर्यटन्ती अद्यापि क्वचित् स्थितिं स्थानं न बध्नाति कस्मिंश्चिदपि स्थाने स्थितिं न करोति । किंतु सर्वेषु भुवनेषु पर्यटत्येव इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूता कीर्तिपतिंवरा । प्रगुणतरुणिमोन्मेषमनोहारिणी प्रगुणो अजिह्मो अमदः स चासौ तरुणिमा तारुण्यं तस्य उन्मेषः प्रादुर्भावः तस्य मनोहारिणी ([1]चित्तानुरञ्जिका । अत्र गुणाश्चतुरशीतिलक्षलक्षणाः ते व्यङ्ग्याः मनोहारिणी) विषयकषायमनोव्यापाररहितेति व्यङ्ग्यम् । अपरं कथंभूता कीर्तिपतिंवरा । यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुणप्रोतमणिविभूषणा यथादेशं शरीरावयवान् अनतिक्रम्य निवेशितानि परिणयप्रवणानि विवाहानुकूलानि विवाहयोग्यानि गुणैर्दवरकैः प्रोता ये मणयो रत्नानि तैरुपलक्षितानि विभूषणानि सुवर्णाभरणानि यस्याः सा तथा । अत्र व्यङ्ग्यम् । यथादेशं आदेशान् अनतिक्रमेण उपन्यासस्य परिपाट्या निवेशिता आरोपिता उपन्यस्ताः परि समन्तात् ये नया विकलादेशा'(?)न् न(य)ति सकलादेशं प्रमाणं विकालादेशो नयः(?)' इति वचनात् तेषु प्रवणा अनुकूला ये गुणा अविवक्षितपदार्थाः । 'विवक्षितो मुख्य इतीष्यतेऽन्यो गुणोऽविवक्ष्यो न निरात्मकस्ते' इति वचनात् । न मे [त ए]व मणयो रत्नानि विभूषणानि शोभाजनकानि आभरणानि यस्याः कीर्तेः सा तथा । पुनश्च कथंभूता कीर्तिपतिंवरा । निसर्गात् स्वभावेन, नतु शिक्षिततया । प्रागल्भ्यवती परचित्तप्रसादनकुशलतावती इदं विशेषणं तु उभयत्र समानम् । कथंभूता कीर्तिपतिंवरा । स्वयंवरवरणार्थमादिष्टेव स्वयं आत्मभावस्य पत्युः वरणार्थं आदिष्टेव प्रेरितेव । अत्र व्यङ्ग्यम् । शोभनो अयः शुभावहो विधिः स्वयं तद्यथाभवत्येवं क्रियाविशेषणत्वात् द्वितीयैकवचनं नपुंसकत्वं च वरस्य अवर्गादेर्वरणार्थं स्वीकरणार्थं कीर्तिरादिष्टा । 'कीर्तिमान् पूज्यते लोके परत्रेह च मानवः' इति वचनात् । कीर्तिपतिंवरा किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण पितामहं ब्रह्माणं न वरयामीत्यनेन चलिता । इतीति किम् । अरे जरठ जरठं अतिवृद्धं न वरयामीत्यग्रे चलिता । इतीति किम् । अरे जरठ अतिवृद्ध, अरे जराजनितजवस्खलन जरया विस्रसया जनितमुत्पादितं जवस्य वेगस्य स्खलनं वेगभङ्गो यस्य स जराजनितजवस्खलनः तस्य संबोधनं क्रियते हे जराजनितजवस्खलन । हे कमलासन, खलु निश्चयेन त्वं समर्थो न भवसि मे मम सहचरकर्माणि कर्तुं सहैव पर्यटितुं समर्थो न भवसि अतिवृद्धत्वात् । कथंभूतायाः मे । निखिलनगनगरसागरविहारकुतूहलिन्याः नगाश्च पर्वताः नगराणि पत्तनानि सागराश्च

---

१. अयं पाठः सटीकपुस्तके नास्ति.

तूहलिन्याः सहचरकर्माणि कर्तुम्' इति पितामहम्, 'अहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राचरानेकवीक्षण क्षतकरण पौलोमीरमण, नार्हसि प्रणयकलहकुपितायाः करजराजिपाटनप्रदानदण्डेनानुनयनानि विधातुम्' इति वृद्धावस्यन्दिनम्, 'उड्डमरपाण्डुरोगवश हुताश, नावकाशः स्वरुचि-

---

क्षीरादयो नगनगरसागराः, निखिलाश्च ते नगनगरसागराः समुद्रगिरिपुरसमुद्रास्तेषां विहारे पर्यटनाय कुतूहलं कौतुकं विद्यते यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यङ्ग्यम् । अतिवृद्धत्वे विहाराभावे च कमलाया लक्ष्म्या आसने स्वीकरणे कीर्तिर्न भवतीति । पुनः कथंभूता कीर्तिपतिंवरा । अहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राचरानेकवीक्षण क्षतकरण पौलोमीरमण, नार्हसि प्रणयकलहकुपितायाः करजराजिपाटनप्रदानदण्डेनानुनयनानि विधातुमिति वृद्धावस्यन्दिनम् । वृद्धावस्यन्दिनमिति अमुना प्रकारेण अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना तिरस्कुर्वतीत्यर्थः । हे अहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राचर अहल्यायास्तापस्याः पतिर्भर्ता गौतमऋषिस्तस्य परिग्रहो अहल्या तस्मात् स्खलितात् ब्रह्मचर्यसंभञ्जनदोषात् जाता उत्पन्ना युवतिमुद्रा [सहस्र]भगलक्षणा पूर्वं यस्य सोऽहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राचरस्तत्संबुद्धौ तथोक्त हे गौतमशापेन सहस्रभगशरीर । हे अनेकवीक्षण गौतमशापेन संजातसहस्रलोचन । हे क्षतकरण सर्वाङ्गयोनित्वात् रहितलिङ्गाकार । हे पौलोमीरमण हे पुलोमपुत्रीभर्तः पितृसमानश्वशुरघातक । त्वमिति पूर्वोक्तमेव ग्राह्यं तेनायमर्थः । हे पौलोमीरमण देवेन्द्र, त्वं मे मम अनुनयनानि माननानि प्रसन्नीकरणानि विधातुं कर्तुं न अर्हसि न योग्यो भवसि । केन कृत्वा । करजराजिपाटनप्रदानदण्डेन कृत्वा करजा मम नखास्तेषां राजिः श्रेणिस्तया पाटनेन नखैश्चूर्णप्रदानेन दण्डेन शेफेन कृत्वा अनुनयनानि कर्तुं न शक्नोषि । दण्डरहितत्वात् सर्वाङ्गभगाकारत्वात् । कथंभूताया मे । प्रणयकलहकुपितायाः स्नेहयुद्धकोपं प्राप्तायाः । अत्र व्यङ्ग्यम् । यः परस्त्रीलम्पटो भवति युवत्याकारं धृत्वा परस्त्रियं गच्छति, मुक्तिं विना अनेकस्त्रीविलोकने क्षतकरणः अङ्गविकलो भवति, श्वशुरमारकश्च स्यात्, प्रकृष्टानां नयानां स्यादस्तीत्यादीनां सप्तभङ्गानां कलहे युद्धे विवादे सति कोपं करोति, युक्त्या मिथ्यावादिनं न चारयति । कलहवचनश्रेणिभिर्निग्रहस्थानं न करोति, अनुगतानि नयनानि परस्परापेक्षत्वात् नयात्(नि) न विदधाति, वृद्धावस्यन्दी सप्तमधातुद्रावको भवति तस्य कीर्तिर्न भवति इति भावः । उड्डमरपाण्डुरोगवश हुताश, नावकाशः स्वरुचिविरचितकान्तस्वीकारायाः परिणयनस्रज इति जातवेदसम् । कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती । जातवेदसं अग्निं इति अमुना प्रकारेण अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना निर्भर्त्सयन्तीत्यर्थः । इतीति किम् । हे उड्डमरपाण्डुरोगवश उत्कटपाण्डुरोगपराधीन । हे हुताश हुतमश्नातीति हुताशस्तस्य संबोधनं हे अग्ने । त्वं मे परिणयनस्रजः स्वयंवरमालायाः अवकाशः स्थानं न भवसि । कथंभूतायाः मे । स्वरुचिविरचितकान्तस्वीकारायाः स्वरुच्या निजश्रद्धया

विरचितकान्तस्वीकारायाः परिणयनस्रजः' इति जातवेदसम्, 'अनपराधजनग्रसनलालसमानस वातापिरिपुदिगन्तवास, न स्थानमनङ्गरसनिर्भरभरितहृदयायाः केलिकलहानाम्' इति दशलोचनम्, 'उल्बणशल्यशिराशेषशरीरपरिकर निशाचर, न पदमिन्दीवरमृणालकोमलभुजलतायाः सरभसा-

---

विरचितः कृतः कान्तस्य भर्तुः स्वीकारो अङ्गीकारो यया सा तथा तस्याः । अत्रापि व्यङ्ग्यमस्ति । यः पुमान् पाण्डुरोगी भवति तस्य दीक्षाया अभावात् कीर्तिर्न भवति । दूषितशरीरत्वात् । अनु च यद्दीयते पाणिपुटे पिण्डो मुच्यते तत्सर्वमश्नाति कस्यचिद्ब्रह्मणो व्रतं न करोति तस्य यतेः कीर्तिर्न भवति । तथा स्वस्मिन् आत्मस्वरूपे रुच्या सम्यग्दर्शनेन कान्तस्य परमब्रह्मणः स्वीकारं न करोति तस्य अनेकान्तनयेषु अनिनितस्य (?) यतेः कीर्तिर्न भवतीति भावः । अनपराधजनग्रसनलालसमानस वातापिरिपुदिगन्तवास, न स्थानमनङ्गरसनिर्भरभरितहृदयायाः केलिकलहानामिति दशलोचनम् । कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण दशलोचनं यमं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना निर्भर्त्सयन्ती । इतीति किम् । अरे अनपराधजनग्रसनलालसमानस अनपराधस्य निर्दोषस्य जनस्य लोकस्य ग्रसने कवलीकरणे लालसं अत्याकाङ्क्षं मानसं चित्तं यस्य स तस्य संबोधनं हे तथा । अरे वातापिरिपुदिगन्तवास वातापिन इल्वलभ्रातुर्दैत्यविशेषस्य रिपुः शत्रुरगस्त्य इत्यर्थस्तस्य दिग् दक्षिणाशा तस्याः अन्ते अवसाने वासो निवासो यस्य स तस्य संबोधनं हे वातापिरिपुदिगन्तवास । मे केलिकलहानां कामक्रीडायाः कलहानां युद्धानां त्वं अवकाशः स्थानमेव न भवसि । कथंभूतायाः मे । अनङ्गरसनिर्भरभरितहृदयायाः अनङ्गरसेन कामरागेण निर्भरं गाढं भरितं परिपूर्णं हृदयं मनो यस्याः सा तथा तस्याः । अत्रापि व्यञ्जनीयं वर्तते । यः पुमान् अपराधरहितं मनुष्यं कवलयति ग्रसितुं गिलितुमिच्छति स पुमान् सापराधं कथं मुञ्चति, यः पुमान् दक्षिणस्यां दिशि दैत्यभक्षकसमीपे निवासं करोति स साधून् कथं मुञ्चति, यश्च अनङ्गानां सिद्धानामुपरि रागवान् न तस्य कीर्तिर्न भवति इति भावः । उल्बणशल्यशिराशेषशरीरपरिकर निशाचर, न पदमिन्दीवरमृणालकोमलभुजलतायाः सरभसालिङ्गनानामिति कैकसेयम् । कीर्तिपतिंवरा किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण कैकसेयं केकस्या अपत्यं नैर्ऋतं राक्षसं अनभिनन्दन्तीति । इतीति किम् । हे उल्बणशल्यशिराशेषशरीरपरिकर उल्बणानि उत्कटानि यानि शल्यानि अस्थीनि शिराश्च नहारवस्ताभिरुपलक्षितो अशेषः समग्रः शरीरस्य कायस्य परिकरः परिच्छदो यस्य तस्य संबुद्धिः हे तथा । अरे निशाचर निशायां रात्रौ चरति पर्यटति स निशाचरस्तस्य संबुद्धिः । मे मम सरभसालिङ्गनानां वेगेनोपगूहनानां पदं स्थानं त्वं न भवसि । कथंभूतायाः मे । इन्दीवरमृणालकोमलभुजलतायाः इन्दीवरं नीलोत्पलं तस्य मृणालो नालस्तद्वत् कोमले सुकुमारे भुजलते बाहुवल्ल्यौ यस्याः सा तथा तस्याः । अत्रापि व्यङ्ग्यं वर्तते । यः पुमान् मायामिथ्यानिदानशल्यत्र-

लिङ्गनानाम्' इति कैकसेयम्, 'उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय सागरालय, न क्षमश्चिरपरिचितकामसूत्रायाः काकिलादिकरणोदाहरणानाम्' इति प्रचेतसम्, 'अतिविदितचापलकुलप्रसूत वात, न दयितः स्थिरनायक-

---

यमण्डितकायो भवति, अनु च निशाचरो रात्रिभोजी भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति । उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय सागरालय, न क्षमश्चिरपरिचितकामसूत्रायाः काकिलादिकरणोदाहरणानामिति प्रचेतसम् । कीर्तिपतिंवरा किं कुर्वती । प्रचेतसं वरुणं अनभिनन्दन्ती अश्लाघ्यमाना । इतीति किम् । हे उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय उदीर्ण उत्कट उद्रिक्तो योऽसौ उदकोदरगदो जलोदरव्याधिस्तेन गलितो विनष्टः सुरतस्य मैथुनस्य व्यवसायो व्यापारो यस्य स तथा संबुद्धिः । अरे सागरालय सागरः समुद्र आलयो गृहं यस्य स तस्य संबोधने । काकिलादिकरणोदाहरणानां मम त्वं क्षमः समर्थो न भवसि परावर्तितदेहयोर्दम्पत्योरपि(भि)प्रयोगः काकिलमुच्यते, तदादिर्येषां चुम्बनभूषणआवर्तननिवर्तनप्रवेशादीनां तानि काकिलादिकरणानि च, तानि उदाहरणानि दृष्टान्तवचनानि तेषां काकिलादिकरणोदाहरणानां त्वं क्षमः समर्थो न भवसि । कथंभूतायाः मे । चिरपरिचितकामसूत्रायाः चिरं दीर्घकालं परिचितं परिचयोऽभ्यासः कामसूत्रे कुक्कोकादिशास्त्रे यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यङ्ग्यम् । यस्योदकोदरव्याधिना पुनः पुनर्जल(नग)रोगेण व्याख्याने क्रियमाणेऽपि उदकपानं न भवति, तथा चशोभनरतं निजात्मानुरागो यस्य न भवति, अनु च सागरस्य लक्ष्मीविषयस्य आलयो भवति निर्ग्रन्थो न स्यात्, कामं अतिशयेन जिनसूत्रे परिचयो न भवति, प्रगतिप्रणष्टचेताश्च विषयव्यापृतचित्तश्च भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति इति भावः । अतिविदितचापलकुलप्रसूत वात, न दयितः स्थिरनायकसमागमार्थिन्याः प्रीतिविलसितानामिति नभस्वन्तम् । कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण नभस्वन्तं वायुं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना । इतीति किम् । हे अतिविदितचापलकुलप्रसूत अतिशयेन विदितं विख्यातं चापलं चपलत्वं यस्य कुलस्य तत् अतिविदितचापलकुलं तस्मिन् प्रसूतः संजातः तस्य संबोधनं हे अतिविदितचापलकुलप्रसूत । हे वात वायो । त्वं मे प्रीतिविलसितानां प्रेमप्रवृत्तीनां दयितः प्रियो न भवसि वल्लभो न भवसि । कथंभूतायाः मे । स्थिरनायकसमागमार्थिन्याः स्थिरस्य निश्चलस्य नायकस्य भर्तुः समागमः प्राप्तिस्तस्यार्थिन्याः प्रयोजनवत्याः । उक्तं च—'[1]अज्जु जि आया कल्लि गया णिहस डहडकिसडणेह । बन्धिणरहि जिज्झूं पडड जिणसासन कडणेह ॥' अत्र व्यङ्ग्यम् । यः पतिश्चापलकुलप्रसूतो भवति नटविटपा(टा)दि कुलजन्मा भवति, अनु च स्थिरो न भवति, समस्य समतापरिणामस्य आगमः सिद्धान्तो अध्यात्मशास्त्रस्य अर्थी न भवति, तस्य कीर्तिर्न

---

१. आदर्शत्रयेऽप्येकविधैवानुपूर्व्यस्फुटार्था.

समागमार्थिन्याः प्रीतिविलसितानाम्' इति नभस्वन्तम्, 'अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश वित्तेश, न गोचरश्चतुरोक्तिसुधारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटायाः सहालापगोष्ठीनाम्' इति नलकूबरपितरम्, 'अनुचितचितोपकण्ठपीठ शितिकण्ठ, न भाजनममलिनचरित्रायाः पृथुजघनसिंहासनारोहणानाम्' इति कृत्तिवाससम्, 'अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख चण्डमयूख, न प्रभुः प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसंभोगायाः करसंवाहनसुखानाम्' इति

भवति इति भावः। अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश वित्तेश, न गोचरश्चतुरोक्तिसुधारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटायाः सहालापगोष्ठीनामिति नलकूबरपितरम्। कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती। इत्यमुना प्रकारेण नलकूबरपितरं धनदं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना। इतीति किम्। अरे अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश अनवरतं निरन्तरं मधुपानं मद्यास्वादनं तेन परिच्युतः परिभ्रष्टो मतिप्रकाशो बुद्धिचमत्कारो यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश। हे वित्तेश गुह्यकेश्वर, त्वं मे सहालापगोष्ठीनां गोचरो विषयो गम्यो न भवसि मया सह सार्धं आलापो मिथोभाषणं तस्य गोष्ठ्यो नानोक्तिस्थानानि सहालापगोष्ठ्यस्तासां सहालापगोष्ठीनाम्। कथंभूतायाः मे। चतुरोक्तिसुधारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटायाः चतुरोक्तयश्चतुरालापाः। वक्रोक्तय इत्यर्थः। ता एव सुधारसः पीयूषप्रवाहः तदास्वादने तदनुभवने विस्फुरितौ श्रवणाञ्जलिपुटौ कर्णाञ्जलिपुटौ यस्याः सा तस्याः। अत्रापि व्यञ्जनीयम्। यो यतिरन्तत्रिकमतदीक्षितवन्मद्यपायी भवति तस्य बुद्धिप्रकाशो न भवति, चतुराणां विदुषां उक्तिरसास्वादाय विस्फुरितो ना श्रवणेषु दिगम्बरेषु अञ्जलिपुटं न बध्नाति तस्य कीर्तिर्न भवति। अनुचितचितोपकण्ठपीठ शितिकण्ठ, न भाजनममलिनचरित्रायाः पृथुजघनसिंहासनारोहणानामिति कृत्तिवाससम्। कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती। इत्यमुना प्रकारेण कृत्तिवाससं श्रीमहादेवं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती। इतीति किम्। अरे अनुचितचितोपकण्ठपीठ अनुचिता अयोग्या या चिता मृतकाग्निस्तस्या उपकण्ठे समीपे पीठमासनं यस्य स तस्य संबोधनम्। हे शितिकण्ठ नीलग्रीव त्वं मे पृथुजघनसिंहासनारोहणानां भाजनं पात्रं न भवसि पृथु विस्तीर्णं यत् जघनं स्त्रीकट्यग्रभागस्तदेव सिंहासनं हरिविष्टरं तस्यारोहणानाम्। कथंभूताया मे। अमलिनचरित्रायाः निर्मलाचारायाः। अत्रापि व्यङ्ग्यम्। योऽनुचिताद्यपवित्रस्थाने उपतिष्ठन् स्वाध्यायादिकं करोति कण्ठे कक्षश्च भवति, यस्य च चारित्रे अतीचारो लालगीति, यश्च पृथुजघनानां सिंहानामासनेषु पर्वतादिस्थानेषु आरोहणं निवासं न करोति वनवासी न भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति। अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख चण्डमयूख, न प्रभुः प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसंभोगायाः करसंवाहनसुखानामिति हरितवाहवाहनम्। कीर्तिप-

हरितवाहवाहनम्, 'अक्षयक्षयामयसंशयितजीवित बुधतात, न शरणमगणितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलग्नायाः प्रबन्धनिधुवनविधीनाम्' इति निशादर्शम्, 'अवतानकालायसतलिकाकृतिखलतिमस्तकदेश हृषीकेश, न समीपमदयकचग्रहग्रहिलविग्रहायाः कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानाम्'

तिंवरा पुनश्च किं कुर्वती। इत्यमुना प्रकारेण हरितवाहवाहनं हरिताः शुकपक्षसमानवर्णा वाहा अश्वा वाहनं युग्यं यस्य स तं श्रीसूर्यं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती। इतीति किम्। अरे अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख अनिष्टमनभिलषितं यत् कुष्ठं पापरोगः तस्य द्रवेण पूयादिना द्रुता नष्टा चरणनखाः पादपुनर्भवा यस्य स तस्य संबोधनं हे अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख। चण्डास्तीव्रतरा मयूखाः किरणा यस्येति स चण्डमयूखस्तस्य संबोधनं हे चण्डमयूख। त्वं मे मम करसंवाहनसुखानां हस्ताभ्यां पादमर्दनशातानां प्रभुः स्वामी न भवसि। कथंभूतायाः मे। प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसंभोगायाः प्रसभस्य विशिष्टस्य पुण्यस्य शुभकर्मणः प्रभावेण माहात्म्येन लभ्यः प्राप्यः संभोगो निधुवनसुखं यस्याः सा तथा तस्याः। अत्र व्यङ्ग्यम्। यः कुष्ठी भवति तस्य चरणं चारित्रं नखमात्रमपि न भवति, मधुरवाक्यैर्लोकानां सुखं न ददाति तस्य कीर्तिर्न भवति। अक्षयक्षयामयसंशयितजीवित बुधतात, न शरणमगणितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलग्नायाः प्रबन्धनिधुवनविधीनामिति निशादर्शम्। कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती। इति अमुना प्रकारेण निशादर्शं चन्द्रं अनभिनन्दन्ती अश्लाघ्यमाना। इतीति किम्। अरे अक्षयक्षयामयसंशयितजीवित अक्षयोऽविनश्वरो योऽसौ क्षयामयः क्षयरोगस्तेन संशयितं संदेहं प्रापितं जीवितमायुर्यस्य स तस्य संबोधनं हे अक्षयक्षयामयसंशयितजीवित। हे बुधतात बुधस्य रौहिणेयस्य तातः तस्य संबोधनं हे बुधतात। त्वं मे प्रबन्धनिधुवनविधीनां शरणं न भवसि प्रबन्धेन वीर्यस्तम्भेन निधुवनं मैथुनं तस्य विधयः कारणानि प्रबन्धनिधुवनविधयस्तेषां शरणं गृहं न भवसि। कथंभूतायाः मे। अगणितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलग्नायाः अगणितं अमर्यादाभूतं यत्सुखं सौभाग्यं भाषितं आदिष्टं जन्मलग्ने उत्पत्तिमुहूर्ते यस्याः सा तस्याः। अत्र व्यङ्ग्यम्। यो मुनिः क्षयवान् रोगवान् भवति, यश्च संशयितजीवित आहारप्राप्तौ यस्य संदेहो भवति, परस्त्रियां पुत्रं चोत्पादयति, प्रबन्धानां महापुराणादिशास्त्राणां निधुवनविधीन् वाचनादिविधीन् न जानाति, निशायां रात्रौ दोषवांश्च दृश्यते, तस्य कीर्तिर्न भवति कीर्तौ सत्यां सुखं सौभाग्यं न प्राप्नोति। अवतानकालायसतलिकाकृतिखलतिमस्तकदेश हृषीकेश, न समीपमदयकचग्रहग्रहिलविग्रहायाः कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानामिति मुकुन्दम्। कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती। इति अमुना प्रकारेण मुकुन्दं श्रीनारायणं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती। इतीति किम्। अरे अवतानकालायसत-

इति मुकुन्दम्, 'अविरलगरलोल्लसल्लपनजाल भुजङ्गमलोकपाल, न संगमागमनमनल्पकल्पसंकल्पितप्राणितायास्तुण्डीराधरामृतानाम्' इति कुम्भीनसप्रभुं चानभिनन्दन्ती, मरुमरीचिवीचिनिचयवञ्च्यमाना मृगाङ्गनेव,

---

लिकाकृतिखलतिमस्तकदेश अवताना अधोमुखा या कालायसस्य लोहस्य तलिका कटाहिका तदाकृत्या तदाकारेण खलत्या लुप्तकेशिकटाव्या उपलक्षितो मस्तकदेशः शिरःप्रदेशो यस्य पुराणपुरुषत्वात् स तथा तस्य संबोधनं हे अवतानकालायसतलिकाकृतिखलतिमस्तकदेश । हे हृषीकेश हे नारायण । त्वं मे कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानां समीपं निकटवर्ती न भवसि कुटिलाः पृदाकुसर्पवत् वक्रीभूता मे कुन्तला केशास्तैराविले मिलिते विलोचने नयने तयोश्चुम्बनानि वक्रसंयोगाः तेषां तथोक्तानाम् । कथंभूतायाः मे । अदयकचग्रहग्रहिलविग्रहायाः अदयं दयारहितं यथा भवति तथा कचग्रहे हस्तद्वयेन कुन्तलग्राहे ग्रहिलो अतिनिर्बन्धो विग्रहः शरीरं यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यङ्ग्यम् । यो मुनिर्वार्धक्ये खल्वाटमस्तकः सन् दीक्षावान् न भवति, तारुण्येन तपो न गृह्णाति, हृषीकैरिन्द्रियैः प्रभूतो योजितो भवति, केशोत्पाटने लोचकरणे रङ्गवद्भ्रुवौ पातयति, विशिष्टलोचलुञ्चने अङ्गुष्ठतर्जनीग्रहणे समर्थो न भवति तस्यापि कीर्तिर्न भवति । अविरलगरलोल्लसल्लपनजाल भुजङ्गमलोकपाल, न संगमागमनमनल्पकल्पसंकल्पितप्राणितायास्तुण्डीराधरामृतानामिति कुम्भीनसप्रभुम् । कीर्तिपतिंवरा पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण कुम्भीनसप्रभुं धरणेन्द्रं नागराजं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती । इतीति किम् । अरे अविरलगरलोल्लसल्लपनजाल अविरलेन अविच्छिन्नेन गरलेन विषेण उल्लसत् उन्नमत् लपनजालं सहस्रफणगण[न]मुखसमूहो यस्य स तथा तस्य संबोधनं विधीयते हे अविरलगरलोल्लसल्लपनजाल । हे भुजङ्गमलोकपाल हे शेषनाग । त्वं मे तुण्डीराधरामृतानां तुण्डीरं पक्वबिम्बफलं तथाकारौ यावधरौ दन्तवाससी तयोरमृतानि पीयूषापानकानि तेषां तुण्डीराधरामृतानां संगमागमनं संगमं प्राप्तिर्न भवति । कथंभूतायाः मे । अनल्पकल्पसंकल्पितप्राणितायाः अनल्पकल्पेषु असंख्येयप्रलयकालपर्यन्तेषु संकल्पितं नैमित्तिकैरादिष्टं प्राणितं जीवितं यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यङ्ग्यम् । यो मुनिर्मधुरभाषी न भवति, मुखात् विषवत्कटुकानि वचनानि वर्षति, अनु च भुजङ्गमलोकान् कामुकान् पालयति, तस्यापि कीर्तिर्न भवति । कीर्तिपतिंवरा केव अद्यापि स्थितिं न बध्नाति । मृगाङ्गनेव मृगभार्येव । कथंभूता मृगाङ्गना । मरुमरीचिवीचिनिचयवञ्च्यमाना मरुमरीचिर्मृगतृष्णा तस्या वीचयः कल्लोलास्तासां निचयः समूहस्तेन वञ्च्यमाना प्रतार्यमाणा । पुनश्च कीर्तिपतिंवरा केव स्थितिं न बध्नाति । [[१]वसुमतीपतेर्मतिरिव वसुमती पृथ्वी तस्याः पते राज्ञो मतिर्बुद्धिरिव ।]

---

१. आदर्शपुस्तकेषु तु 'मुनेर्मनीषेव बुद्धिरिव बुद्धिर्यथा' इति पाठ आसीदिति तं लेखकप्रमादजं मत्वा योग्यतया पूरितोऽस्माभिः.

पदप्रत्यवसितस्य वसुमतीपतेर्मतिरिव, निखिलमलविलयोन्मीलितान्तरालोकलोचनस्य मुनेर्मनीषेव, च न क्वचिदद्यापि बध्नाति स्थितिम् ॥

यस्य च सुकृतिनस्तपस्तपनकरकाश्मीरकेसरारुणितस्तुतिमुखरसुरयोषिदलकवलयादा विदितादुदयाचलदरीसंदोहादचलदरीसंदोहवदमृतापगाप्रवाहापहसितयशःफेनपटलपाण्डुरोपलान्तरालदेशादा सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरान्मेखलाकुलकुहरनिलीनकिन्नरीगणगीयमानदयादमनियमनामशुचिपञ्च-

---

कथंभूतस्य वसुमतीपतेः । पदप्रत्यवसितस्य राज्यभ्रष्टस्य । पुनश्च कीर्तिपतिंवरा केव स्थितिं न बध्नाति । मुनेर्मनीषेव योगिनो बुद्धिरिव । केवलज्ञानमिवेत्यर्थः । कथंभूतस्य मुनेः । निखिलमलविलयोन्मीलितान्तरालोकलोचनस्य निखिलाश्च ते मलास्त्रिषष्टिप्रकृतयस्तेषां विलये विनाशे उन्मीलितान्तरात्प्रादुर्भूतं अन्तरालोकलोचनं केवलज्ञानं यस्य स तथा तस्य । उपमालंकारान्तर्दीपकालंकारः ॥

यस्य च श्रीसुदत्ताचार्यस्य सुकृतिनो विशिष्टपुण्यवतो विशिष्टविदुषो वा गुणविजृम्भितानि गुणप्रसरान् जनपदगोप्यः अनेकदेशस्थितगोपाङ्गनाः गायन्ति गानं कुर्वन्ति । कथं गायन्ति । आ मर्यादीकृत्य अभिव्याप्य वा । 'आङ् मर्यादाभिविध्योः' पर्यपाङ्योगे पञ्चमी भवति इति ज्ञातव्यम् । कस्मात् । उदयाचलदरीसंदोहात् पूर्वदिक्स्थितोदयाचलगिरिगुहासमूहात् । कथंभूतात् उदयाचलदरीसंदोहात् । तपस्तपनकरकाश्मीरकेसरारुणितस्तुतिमुखरसुरयोषिदलकवलयात् तपो द्वादशविधं तदेव तपनः श्रीसूर्यस्त्रिभुवनद्योतकारकत्वात् तस्य कराः किरणास्त एव काश्मीरकेसराणि बाह्लीकदेशकुङ्कुमनितैररुणितानि रञ्जितानि रङ्गितानि स्तुतिमुखराणां स्तवनवाचालानां सुरयोषितां देववल्लभानां अलकवलयानि मस्तकाग्रन्थितचूर्णकुन्तलमण्डलानि यस्मिन्नुदयाचलदरीसंदोहे स तथा तस्मात् । [पुनः कथंभूतात्] उदयाचलदरीसंदोहात् । विदितात् त्रिभुवनविख्यातात् । पुनश्च जनपदगोप्यो गुणविजृम्भितानि कथं गायन्ति । आ मर्यादीकृत्य अभिव्याप्य वा । कस्मात् । आ सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरात् सेतुबन्धो नाम दक्षिणदिक्पर्वत[स्त]स्य मेखलाः कटिन्यस्तासां कुलं समूहस्तस्य कुहरं विवरं गुहेत्यर्थस्तस्मात् । कथंभूतात् सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरात् । अचलदरीसंदोहवदमृतापगाप्रवाहापहसितयशःफेनपटलपाण्डुरोपलान्तरालदेशात् अचलः सेतुबन्धनाम पर्वतस्तस्य दर्यो गुहास्तासां संदोहवत् अमृतापगाप्रवाहा गगनलग्नपूरास्तानपहसन्ति तिरस्कुर्वन्ति इत्येवं शीलानि यानि यशांसि पुण्यगुणकीर्तनानि तेषां (?) फेनपटलानि डिण्डीरमण्डलानि तद्वत् पाण्डुराः शुक्लवर्णा उपलान्तरालदेशाः शिलानामभ्यन्तरप्रदेशा यस्मिन् सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरे तत्तथोक्तं तस्मात् । पुनश्च जनपदगोप्यो गुणविजृ-

मादिगीतवाचाटकन्दरादा मन्दरधराधरनितम्बाद्धराधरनितम्बाडम्बरस्थ-
पुटपथप्रस्थानमन्थरितगतिकीर्तिमन्दाकिनीतरङ्गदन्तुरदरवदनाच्चा तुहिनशै-
लचूलिकाचक्रवालात्तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालविलासीनि गायन्ति गुण-
विजृम्भितानि जनपदगोप्यः ॥

स भगवान्पुण्यपानीयवर्षी कोऽप्यपूर्वः पर्जन्य इव विनतविनेयजनसस्य-
प्रसराः पुरस्थानीयद्रोणमुखकार्वटिकसंग्रहनिगमग्रामविश्वंभराः समभिन-

---

म्भितानि कथं गायन्ति । आ अभिव्याप्य आ मर्यादीकृत्य । कस्मात् मन्दरधराधरनित-
म्बात् अस्ताचलपर्वततटात् । कथंभूतात् मन्दरधराधरनितम्बात् । मेखलाकुलकुहर-
निलीनकिन्नरीगणगीयमानदयादमनियमनामशुचिपञ्चमादिगीतवाचाटकन्दरात् मेख-
लानां कटिनीनां कुलानि समूहाः तेषां कुहराणि विवराणि तेषु निलीना उपविष्टा याः
किन्नर्यो देवाङ्गनाविशेषास्तासां गणैः समूहैः गीयमानानि गानं प्रत्यानीयमानानि दया
कारुण्यं दमो जितेन्द्रियत्वं नियमाश्च पञ्च महाव्रतानि रात्रिभोजनवर्जनषष्ठानि नाम
च श्रीसुदत्ताचार्य इति तैः शुचीनि पवित्राणि यानि पञ्चमान्त(दि)रागगीतानि तैर्वाचाटा
वाचालाः कन्दरा गुहा यस्य मन्दरधराधरनितम्बस्य स तथा तस्मात् । पुनश्च जनपद-
गोप्यो गुणविजृम्भितानि कथं गायन्ति । आ मर्यादीकृत्य अभिव्याप्य वा । कस्मात् ।
आ तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात् तुहिनशैलो हिमाचलपर्वतस्तस्य चूलिकाचक्रवालं
शिखराणां मण्डलं तस्मात् तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात् । कथंभूतात् तुहिनशैलचूलि-
काचक्रवालात् । धराधरनितम्बाडम्बरस्थपुटपथप्रस्थानमन्थरितगतिकीर्तिमन्दाकिनीत-
रङ्गदन्तुरदरवदनात् धराधरस्य हिमाचलपर्वतस्य ये नितम्बास्तटानि तेषामाडम्बर
आटोपस्तस्मिन् स्थपुट उच्चनीचो योऽसौ पन्था मार्गस्तस्य प्रस्थानेन प्रयाणेन मन्थरिता
मन्दगमना गतिर्गमनं यस्याः सा चासौ कीर्तिः पुण्यगुणवर्णनं सैव मन्दाकिनी गङ्गानदी
त्रैलोक्यमार्गत्रयगामित्वात् तस्यास्तरङ्गाः कल्लोलाः स्यादस्तीत्यादिलक्षणास्तैर्दन्तुराणि
उन्नतदन्तानि दरवदनानि गुहामुखानि यस्य तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालस्य तथा
तस्मात् । कथंभूतानि गुणविजृम्भितानि । तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालविलासीनि तुहिन-
शैलो हिमाचलपर्वतस्तस्य चूलिकाः शिखराणि तासां चक्रवालेषु मण्डलेषु विलसन्ति
उल्लसन्तीत्येवंशीलानि तानि तथोक्तानि चकार । उक्तसमुच्चयार्थालंकारः ॥

स जगत्प्रसिद्धो भगवान् इन्द्रादीनामाराध्यो ज्ञानातिशयत्वात् उद्यानं राजपुरनगर-
संबन्धि उद्यानं [नन्दन]वनमपश्यत् ददर्श इति क्रियाकारकसंबन्धः । स भगवान्
किं कुर्वाणः सन् वनमपश्यत् । विहरमाणः पर्यटनं कुर्वाणः । किं कुर्वन् विहरमाणः ।
पुरस्थानीयद्रोणमुखकार्वटिकसंग्रहनिगमग्रामविश्वंभराः समभिनन्दयन् पुरं परिखावप्रप्र-
तोलिकाप्राकारादिसमन्वितं राजाधिष्ठितं च स्थानीयं च अष्ट[शत]ग्रामप्रतिबद्धं नगर-

न्दयन्विहरमाणः, प्रणतसकलदिक्पालमौलिमण्डनीभवच्चरणनखरत्नोत्करः,
कैश्चिच्चरणकरणनयनिरूपणगुणहारविहितहृदयभूषणैः कैश्चित्समस्तश्रुतध-
रोद्धरणधृतादिपुरुषधिषणैः कैश्चित्पुराणपुरुषचरितविचारचातुरीयशुचिवचन-
सुमनोविनिर्मितावतंसभूषितभव्यश्रोत्रैः कैश्चिदात्मेतरतर्ककर्कशोदर्कवितर्का-

---

विशेषः, द्रोणमुखं च चतुःशतग्रामप्रतिबद्धम्, कार्वटिकं च द्विशतग्रामप्रतिबद्धम्, संग्र-
हश्च दशग्रामप्रतिबद्धः, निगमग्रामाश्च भक्तग्रामाः कथ्यन्ते तेषां संबन्धिन्यो विश्वंभरा
भूमयस्ताः कर्मतापन्नाः समभिनन्दयन् आनन्दं प्रापयन् । कथंभूताः विश्वंभराः ।
विनतविनेयजनसस्यप्रसराः विनता नम्रीभूता ये विनेयजना भव्यप्राणिनस्त एव सस्या-
नि धान्यानि तेषां प्रसरो व्याप्तिर्यासु पुरादिविश्वंभरासुतास्तथा । स भगवान् कथंभूतः ।
पुण्यपानीयवर्षी पुण्यमेव पानीयं जलं अमृतं जगतां जीवनत्वात् तद्वर्षति क्षरतीत्ये-
वंशीलः पुण्यपानीयवर्षी । कोऽपि अनिर्वचनीयोऽपूर्वोऽभिनवः पर्जन्य इव मेघ-
सदृशः । स भगवान् अपरं कथंभूतः । प्रणतसकलदिक्पालमौलिमण्डनीभवच्चरणनख-
रत्नोत्करः प्रणताः नम्रीभूताः सकलाः समग्रा ये दिक्पाला राजानस्तेषां मौलयः
किरीटानि 'चूडाकिरीटकेशाश्च संयता मौलयस्त्रयः' इति वचनात् तेषां मण्डलीभवन्
चरणनखरत्नोत्करो यस्य चरणयोर्नखा एव रत्नानि तेषामुत्करः समूहः स तथोक्तः । स
भगवानपरं कथंभूतः । भूरिभिः प्रचुरैः पारासरिभिस्तपस्विनीभिरपरेण अनूचानेन साङ्गे
प्रवचने अधीतिना श्रमणसंघेन ऋषिमुनियत्यनगारलक्षणेन उपास्यमानपादमूलः से-
व्यमानपादमूलाधोभागः । कथंभूतैः पारासरिभिः । कैश्चिद्विवक्षितैः चरणकरणनयनि-
रूपणगुणहारविहितहृदयभूषणैः चरणकरणं च सम्यक्चारित्रानुष्ठानं नयनिरूपणं
च नयचक्रशास्त्रविवरणं गुणाश्च ज्ञानध्यानादयस्त एव हारा मुक्तावल्यस्तैर्विहितानि
अनुष्ठितानि हृदयभूषणानि वक्षस्थलमण्डलानि येषां पारासरिणां ते तथा तैः । पुनश्च
कैश्चिद्विवक्षितैः समस्तश्रुतधरोद्धरणधृतादिपुरुषधिषणैः समस्तं समग्रं यच्छ्रुतं शास्त्रं द्वा-
दशाङ्गलक्षणं तदेव धरा भूमिर्धरः पर्वतो वा तदुद्धरणे तदुच्चालने धृता आत्मन्यारोपिता
आदिपुरुषस्य श्रीनारायणस्य वृषभजिनस्य वा धिषणा बुद्धिर्यैः पारासरिभिस्ते तथा
तैः । अपरं कैश्चिद्विवक्षितैः पुराणपुरुषचरितविचारचातुरीयशुचिवचनसुमनोविनि-
र्मितावतंसभूषितभव्यश्रोत्रैः पुराणपुरुषास्तीर्थकृच्चक्रवर्तिवलयवासुदेवत्रिषष्टिलक्षणा-
स्तेषां चरितानि ऐतिह्यानि पुराणानि तेषां विचारो विवरणं तस्य या चातुरीया च-
तुरता तयोपलक्षितानि शुचिवचनानि पूर्वापरविरोधरहितानि वचनानि तान्येव सुमनसः
पुष्पाणि तैर्विनिर्मितानि रचितानि अवतंसानि कर्णाभरणानि तैर्भूषितानि शृङ्गारितानि
भव्यानां रत्नत्रययोग्यानां पुरुषाणां श्रोत्राणि शब्दग्रहा यैस्ते तथा तैः । अपरं
कैश्चिद्विवक्षितैः आत्मेतरतर्ककर्कशोदर्कवितर्कार्कविकास्यमानभुवनाशयशत्रपत्रैः आ-

र्विकास्यमानभुवनाशयशतपत्रैः कैश्चिन्नव्यानव्यकाव्योपदेशकच्छस्वच्छन्दोञ्छनागच्छदतुच्छच्छेकच्छात्रच्छन्नव्याख्यानमण्डपानीकैः कैश्चिदैन्द्रजैनेन्द्रचान्द्रापिस(श)लपाणिनीयाद्यनेकव्याकरणोपदिश्यमानशब्दार्थसंबन्धवैदग्धीसरित्क्षालितशिष्यशेमुषीपदविन्यासावनीकैरपरैश्च तत्तद्विद्यानवद्यमतिमन्दाकिनीप्रवाहावगाहगौरितान्तेवासिमानसवासःप्रसरैः सितसिचयैरिव परिमुषितकषायकालुष्यैश्चित्रार्पितद्विपैरिव मदरहितैः कोकनदकाननैरिव प्र-

---

त्मन आर्हतमतस्य इतरेषां जैमिनिकपिलकणचरचार्वाकशाक्यानां [च] ये तर्काः प्रमाणशास्त्राणि तेषां कर्कशोदर्कः विषमतरोत्तरविचारस्तस्य वितर्को विवरणं स एवार्कः श्रीसूर्यः प्रमेयकमलानन्दकारित्वात् तेन विकास्यमानानि स्फुटीक्रियमाणानि भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आशयशतपत्राणि हृदयकमलानि यैः पारासरिभिस्ते तथा तैः । अपरं कैश्चिद्विवक्षितैः नव्यानव्यकाव्योपदेशकच्छस्वच्छन्दोञ्छनागच्छदतुच्छच्छेकच्छात्रच्छन्नव्याख्यानमण्डपानीकैः नव्यानि च आधुनिकानि च अनव्यानि च चिरंतनानि यानि काव्यानि साहित्यानि तेषामुपदेशो व्याख्यानं स एव कच्छः पुष्पवाटिका तस्य स्वच्छन्दोञ्छनं यथेष्टावचयस्तदर्थमागच्छन्तो ढौकमाना अतुच्छा बहुलाः छेका दक्षतरा ये छात्रा अन्तेवासिनस्तैः छन्नानि व्याप्तानि व्याख्यानमण्डपानीकानि व्याख्यानस्थानसमूहा येषां पारासरिणां ते तथा तैः । पुनश्च कैश्चिद्विवक्षितैः ऐन्द्रजैनेन्द्रचान्द्रापिस(श)लपाणिनीयाद्यनेकव्याकरणोपदिश्यमानशब्दार्थसंबन्धवैदग्धीसरित्क्षालितशिष्यशेमुषीपदविन्यासावनीकैः ऐन्द्रं इन्द्रेण कविना कृतम्, चन्द्रेण कविना कृतं चान्द्रम्, आपिशलिकविना कृतमापिशलम्, पाणिनीयं च पणिपुत्रकविरचितम्, तानि आदिर्येषां शाकटायनामरकाशकृत्स्नादीनां तानि च अनेकान्यष्टसंख्यानि बहुसंख्यानि वा यानि व्याकरणानि तैरुपदिश्यमानो विगीयमानो योऽसौ शब्दार्थयोः संबन्धस्तस्य वैदग्धी चातुर्यता सैव सरित् गङ्गानदी तया क्षालिता निर्मलीकृता शिष्याणां विद्यार्थिनां शेमुष्याः बुद्धेः पदविन्यासभूमिर्यैः पारासरिभिस्ते तथा तैः । अपरैश्च पारासरिभिः उपास्यमानपादमूलः । कथंभूतैरपरैः पारासरिभिः । तत्तद्विद्यानवद्यमतिमन्दाकिनीप्रवाहावगाहगौरितान्तेवासिमानसवासःप्रसरैः ताभिस्ताभिर्जगत्प्रसिद्धाभिर्ज्योतिर्मन्त्रायुर्वेदस्त्रीपुरुषरत्नपरीक्षागजागमशालिहोत्रादिभिः विद्याभिः शास्त्रैरनवद्या अकश्मला स्फुरद्रूपा या मतिर्बुद्धिः सैव मन्दाकिनी गङ्गानदी त्रैलोक्यमलप्रक्षालनसमर्थत्वात् तस्याः प्रवाहाः पुरास्तेषामवगाहेन विलोडनेन गौरिता उज्ज्वलीकृता अन्तेवासिनां शिष्याणां मानसवासःप्रसरा मनोवस्त्रविस्तारा यैः पारासरिभिस्ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैः पारासरिभिः । परिमुषितकषायकालुष्यैः परिमुषितं दूरमुज्झितं कषायकालुष्यं क्रोधमानमाया-

तिपन्नमित्रभावैः विश्वंभरेश्वरैरिव प्रणीतविग्रहदण्डैरमराङ्गैरिव परित्यक्तदोषैः कामिनीजनैरिव प्रकटितपरलोकागमकामैर्नीतिशास्त्रैरिव प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगैर[1]नङ्गभोगैरिव निरुपलेपैर्घनसमयदिवसैरिव विदूरितरजोभिरखि-

---

लोभपापं यैस्ते तथा तैः । [1]अपरं कथंभूतैः । सितसिचयैरिव शुक्लवस्त्रैरिव । यथा सितसिचया हरीतकविभीतकादिकषायरहिता भवन्ति । अपरं कथंभूतैः पारासरिभिः । मदरहितैः ज्ञानपूजाकुलजातिबलस्वापतेयरूपतयोपलक्षणाष्टाविधगर्वरहितैः । [2]अपरं कथंभूतैः । चित्रार्पितद्विपैरिव यथा चित्रलिखितद्विपाः मदरहिता पानरहिता भवन्ति । अपरं कथंभूतैः । प्रतिपन्नमित्रभावैः । प्रतिपन्नोऽङ्गीकृतो मित्रभावो विश्वप्राणिमैत्र्यं यैस्ते तथा तैः । कैरिव । कोकनदकाननैरिव रक्तकमलवनैरिव । यथा कोकनदकाननानि अङ्गीकृतसूर्यभावानि भवन्ति । अपरं कथंभूतैः । प्रणीतविग्रहदण्डैः प्रणीतः सम्यगनुष्ठितो विग्रहदण्डः कायक्लेशो यैस्ते तथा तैः । [3]भूयश्च कथंभूतैः । विश्वंभरेश्वरैरिव यथा विश्वंभरेश्वरैः चक्रवर्तिभिः विग्रहं युद्धं दण्डश्च सैन्यचालनं प्रणयन्ति कुर्वन्ति न सुसंध्यादिकं विदधति । भूयः कथंभूतैः । परित्यक्तदोषैः परित्यक्ताः परिहृता दोषा व्रतातीचारा यैस्ते तथा तैः । [4]कथंभूतैः । अमराङ्गैरिव यथा अमराणां देवानामङ्गानि शरीराणि परित्यक्तदोषाणि वातपित्तश्लेष्मरहितानि भवन्ति । भूयश्च किंविशिष्टैः । प्रकटितपरलोकागमकामैः प्रकटितः स्फुटीकृतः परलोकागमे दशाध्यायलक्षणमोक्षशास्त्रे कामः प्रीतिर्यैस्ते तथा तैः । [5]भूयश्च कथंभूतैः । कामिनीजनैरिव यथा कामिनीनां वेश्यानां जनाः समूहाः परलोकागमे कामुकजनागमे कामं कन्दर्पं प्रकटयन्ति । अपरं कथंभूतैः । प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगैः प्रकाशितः प्रकटीकृतः शमे कर्मक्षये योगे च ध्यानशास्त्रे तीर्थे च ऊर्जयन्ता(उज्जयन्त्या)दौ उद्योगो उद्यमो यैस्ते तथा तैः । [6]अपरं कथंभूतैः । नीतिशास्त्रैरिव यथा नीतिशास्त्राणि राजराद्धान्ताः शमे क्षेमहेतौ योगे च अलब्धलाभे तीर्थेषु च सेनापत्याद्यष्टादशतीर्थेषु उद्योगमुद्यमं प्रकाशयन्ति । उक्तं च—'सेनापतिर्गणको राजश्रेष्ठी दण्डाधिपो मन्त्री महत्तरो बलवत्तरश्चत्वारो वर्णाश्चतुरङ्गबलं पुरोहितोऽमात्यो महामाहात्यश्चेत्यष्टादश राज्ञां तीर्था भवन्ति'। अपरं कथंभूतैः । निरुपलेपैर्निष्पापैः निष्परिग्रहैर्वा । [7]कथंभूतैः । अनङ्गभोगैरिव यथा अनङ्गभोग आकाशविस्तारे कर्दमाद्युपलेपो न लगते । अपरं कथंभूतैः । विदूरितरजोभिः विदूरिते निराकृते रजसी ज्ञानदर्शनावरणकर्मणी चपलता वा यैस्ते तथा तैः । कैरिव । घनसमयदिवसैरिव यथा घनसमयदिवसा मेघकालदिनानि रजोरहिता धूलीविवर्जिता भवन्ति । अपरं कथं-

---

१. 'अनङ्गजाभोगैरिव' इत्यपि क्वचित्पाठः.

१.—७. अत्र सर्वत्र 'कैरिव' इत्येव पाठः साधीयान्प्रतीयते.

लद्वीपदीपैरिव तमोपहचरितैर्महावाहिनीप्रवाहैरिव वीतस्पृहाप्रवृत्तिभिः स्रक्कुसुमैरिव निसर्गगुणप्रणयिभिः कुमारश्रमणमनोभिरिवासंजातमदनफलसङ्गैर्निखिलभुवनभद्रान्तरायनेमिभिर्मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिर्धर्मामृतवर्षजनितजगदानन्दैः सब्रह्मचारितालताकन्दैश्चित्रशिखण्डिमण्डलीस्तूयमानपुण्याचरणैरन्वाचयीकृतकुसृतिसर्गावतरणैर्भूरिभिः पारासरिभिरपरेण चा-

---

भूतैः। तमोपहचरितैः अज्ञानविनाशकाचारैः। कैरिव। अखिलद्वीपदीपैरिव यथा अखिलद्वीपदीपाः श्रीसूर्यास्तमोपहचरिता ध्वान्तविध्वंसका भवन्ति। अपरं कथंभूतैः। वीतस्पृहाप्रवृत्तिभिः वीता विनष्टा स्पृहाया विषयाभिलाषस्य प्रवृत्तिः प्रवर्तनं येषां ते तथा तैः। कैरिव। महावाहिनीप्रवाहैरिव यथा महावाहिनीप्रवाहाः वीतस्पृहाश्चैतन्यरहिता भवन्ति। पुनः कथंभूतैः। निसर्गगुणप्रणयिभिः निसर्गेण स्वभावेन गुणेषु शास्त्रेषु प्रणयः प्रीतिर्विद्यते येषां ते तथा तैः। कैरिव। स्रक्कुसुमैरिव यथा स्रजां पुष्पमालानां कुसुमानां पुष्पाणां गुणेषु तन्तुषु निसर्गेण प्रणयो रचना भवति। पुनः कथंभूतैः। असंजातमदनफलसङ्गैः असंजातोऽनुत्पन्नो मदनफलस्य अपत्यलक्षणस्य सङ्गः संगतिर्येषां ते तथा तैः। बालब्रह्मव्रतैरित्यर्थः। कैरिव। कुमारश्रमणमनोभिरिव यथा कुमारश्रमणानां कुमारदीक्षितानां मनांसि हृदयानि मदनफलसङ्गरहितानि रागफलसङ्गरहितानि भवन्ति। करे विवाहकंकणबन्धाभावात्। पुनः कथंभूतैः। निखिलभुवनभद्रान्तरायनेमिभिः निखिलस्य समस्तस्य भुवनस्य पृथ्वीमण्डलस्य भद्रस्य युगपद्धनवलधर्मसुखसमूहस्य अन्तरायस्य विघ्नस्य खण्डने नेमिभिश्चक्रधारासदृशैः। पुनः कथंभूतैः। मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिः। मूलगुणाः—पञ्चमहाव्रतानि पञ्चसमितयः पञ्चेन्द्रियनिरोधाः लोचश्च षडावश्यकानि च निरम्बरत्वं च अस्नानं भूमिशयनं दन्तप्रक्षालनाभावः स्थितभोजनं एकभक्तं च। उत्तरगुणाः—उत्तमक्षमादयो दशशीलसहस्राणि द्वाविंशतिपरीसहजयश्च। तेषां उदाहरणस्य दृष्टान्तवचनस्य भूमयः पृथ्वीमण्डलानि। तत्पुरुषोऽत्र समासः। स्थानभूतैरित्यर्थः। अपरं कथंभूतैः। धर्मामृतवर्षजनितजगदानन्दैः धर्मो धर्मोपदेशः स एव अमृतवर्षः पीयूषवर्षणं तेन जनित उत्पादितो जगतां जगति स्थितभव्यजीवानां आनन्दः परमसुखं यैस्ते तथा तैः। पुनः कथंभूतैः। सब्रह्मचारितालताकन्दैः सब्रह्मचारिता समानधर्मता सैव लता वल्ली स्वर्गमोक्षफलदायि(य)कत्वात् तस्याः कन्दैर्मूलसदृशैः। पुनः कथंभूतैः। चित्रशिखण्डिमण्डलीस्तूयमानपुण्याचरणैः चित्रशिखण्डिनः 'मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। वशिष्ठश्चेति सप्तैते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः॥' इतिश्लोककथितास्तेषां मण्डली श्रेणिस्तया स्तूयमानानि श्लाघ्यमानानि पुण्याचरणानि पवित्राचारा येषां ते तथा तैः। अपरं कथंभूतैः। अन्वाचयीकृतकुसृतिसर्गावतरणैः अन्वाचयीकृतं अप्रधानीकृतं कुसृतिसर्गस्य मिथ्यामार्गस्य अवतरणमुत्पत्तिर्यैस्ते तथा तैः। तत्रैव दिवसे तस्मिन्नेव

नूचानेन श्रमणसंघेनोपास्यमानपादमूलः, तत्रैव दिवसे तदेव पुरमनुसिसीर्षुः, घनघोरानकस्वनाकर्णनादुपयुक्तमनःप्रणिधानः, सतीष्वपि नगरे महतीषु वसतिषु पौराणामतीव प्राणिवधे संरब्धा बुद्धिरित्यवधिना बोधेनावबुध्यावधीरितपुरप्रवेशः, पूर्वस्यां च दिशि निवेशितचक्षुःप्रकाशः; सुरसुरभिलपनलूनाग्रभागमिव समशिखरदेशाभोगम्, मृतसिक्तोदयमिव स्निग्धदलवलयम्, इन्द्रनीलकुत्कीलमिव लोचनोल्लासिलीलम्, अन्योन्यविभवसंभावनोद्भटाशयमिव

आगमनदिवसे चैत्रमहानवमीदिवसे तदेव पुरं नगरं अनुसिसीर्षुरनुसर्तुमिच्छुः। पुनः कथंभूतो भगवान्। घनघोरानकस्वनाकर्णनात् घनाः प्रचुरा घोरा भयानका आनकानां पटहानां स्वनाः शब्दास्तेषामाकर्णनात् श्रवणात् उपयुक्तमनःप्रणिधानः उपयुक्तं प्रेरितं मनसश्चित्तस्य प्रणिधानं चिन्तनं विचारणं येन स तथोक्तः। अपरं कथंभूतः। सतीष्वपि विद्यमानास्वपि नगरे नगरमध्ये महतीषु बृहतीषु वसतिषु चैत्यालयेषु अवधीरितपुरप्रवेशः अवधीरितो अनादृतः पुरस्य नगरस्य प्रवेशो येन स तथोक्तः। किं कृत्वा। पूर्वं अवधिना बोधेन अवधिज्ञानेन इति अमुना प्रकारेण अवबुद्ध्य ज्ञात्वा। इतीति किम्। पौराणां नगरौकसां बुद्धिर्मतिः प्राणिवधे जीववधे अतीवातिशयेन संरब्धा प्रारब्धा वर्तते। अपरं कथंभूतः। पूर्वस्यां दिशि च ऐन्द्र्यां ककुभि निवेशितचक्षुःप्रकाशः आरोपितलोचनतेजस्कः। समुच्चयालंकारः॥ **स भगवानिति।** स भगवान् पूर्वस्यां दिशि उद्यानं [नन्दन)वनं अपश्यदवलोकते स्म। इति क्रियाकारकसंबन्धः। कथंभूतमुद्यानम्। समशिखरदेशाभोगम् समो भिन्नत्वरहितः शिखरदेशस्य चूलिकाप्रदेशस्य आभोगो विस्तारो यस्य उद्यानस्य तत् समशिखरदेशाभोगम्। पुनश्च कथंभूतं उद्यानम्। उत्प्रेक्षते—सुरसुरभिलपनलूनाग्रभागमिव सुराणां देवानां सुरभयो गावः सुरभयः कामधेनवस्तासां लपनैर्मुखैर्लूनश्छेदयित्वा चर्वितोऽग्रभागः शिखरभागो यस्य तत्तथोक्तम्। अपरं कथंभूतम्। स्निग्धदलवलयम् स्निग्धानि चिक्कणानि दलानां पर्णानां वलयानि मण्डनानि यस्य तत्तथोक्तम्। अपरं कथंभूतमुद्यानम्। उत्प्रेक्षते—अमृतसिक्तोदयमिव अमृतेन सुधया सिक्त उक्षित उदय उत्पत्तिर्यस्य तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। लोचनोल्लासिलीलम् लोचनानां नेत्राणामुल्लासिनी आनन्दजननी लीला शोभा यस्य तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। उत्प्रेक्षते—इन्द्रनीलकुत्कीलमिव इन्द्रनीलो नाम मणिर्मेघवर्णो भवति तस्य कुत्कीलः पर्वतस्तद्वत्। पुनः कथंभूतम्। परस्परव्यतिकरितकिशलयम् परस्परमन्योन्यं व्यतिकरितानि संमिलितानि किशलयानि पल्लवा यस्य तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। उत्प्रेक्षते—अन्योन्यविभवसंभावनोद्भटाशयमिव अन्योन्यस्य परस्परस्य विभवस्य धनस्य संभावनया दर्शनेन उद्भट उत्कट आशयोऽभिप्रायो यस्य तत्तथोक्तम्। पुनः

परस्परव्यतिकरितकिशलयम्, अखिलविष्टपोत्पत्तिस्थानमिव गर्भितप्रसूतप्रवर्धमानमहीरुहार्भकावस्थानम्, अनङ्गमुनिमण्डलीविहितसहसंवासानुरोधमिव निर्दलितनिखिलाबाधम्, इतरेतरश्रीमत्सरितमिव सकलर्तुशोभासंरम्भोचितम्, अम्बरचरवसनवासकृतकुतूहलमिव गगनतलोच्छलत्फुल्लपरिमलम्, असमशरोद्यावदिवसमिव प्रसवपरागपिष्टातकितदिग्देवतासीमन्तसंतानम्,

---

कथंभूतम् । गर्भितप्रसूतप्रवर्धमानमहीरुहार्भकावस्थानम् गर्भिता अङ्कुरिताः प्रसूता उत्पन्नाः प्रवर्धमाना वृद्धिं गच्छन्तो महीरुहाणां वृक्षाणां ये अर्भका बालका लघुवृक्षास्तेषामवस्थानं स्थितिर्यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । उत्प्रेक्षते—अखिलविष्टपोत्पत्तिस्थानमिव यथा अखिलस्य समस्तस्य विष्टपस्य पृथ्वीमण्डलस्य उत्पत्तिस्थानं गर्भितप्रसूतप्रवर्धमानं भवति । पुनः कथंभूतम् । निर्दलितनिखिलाबाधम् निर्दलिता दूरीकृता निखिलस्य लोकस्य आबाधा दुःखं येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । उत्प्रेक्षते—अनङ्गमुनिमण्डलीविहितसहसंवासानुरोधमिव अनङ्गस्य आकाशस्य संबन्धिनो ये मुनयः सप्तर्षयः आकाशचारणा वा मुनयस्तेषां मण्डली श्रेणिस्तया सह विहितः कृतः सहसंवासः संगतिस्तस्य अनुरोध आग्रहो यस्य तत्तथोक्तम् । मुनयो यथा परेषां बाधां निराकुर्वन्ति, तथेदं वनमपि। पुनः कथंभूतम्। सकलर्तुशोभासंरम्भोचितं सकलाः समग्रा ये ऋतवो वसन्तादिषड्ऋतुवस्तेषां शोभा पुष्पफलाङ्कुरादिप्रकटता तस्याः संरम्भ आरम्भस्तस्योचितं योग्यम्। पुनः कथंभूतम्। उत्प्रेक्षते—इतरेतरश्रीमत्सरितमिव इतरेतरस्य परस्परस्य या श्रीः शोभा तस्यां मत्सरितं सु(शु)भद्वेषसहितमिव। पुनः कथंभूतम् । गगनतलोच्छलत्फुल्लपरिमलम् गगनतले आकाशमण्डले उच्छलन् उत्पतन् फुल्लानां प्रसूनानां परिमलो गन्धो यस्य तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। उत्प्रेक्षते—अम्बरचरवसनवासकृतकुतूहलमिव अम्बरचराणां देवानां वसनानां वस्त्राणां वासेषु परिमलेषु कृतं विहितं कुतूहलं विनोदो येन तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। प्रसवपरागपिष्टातकितदिग्देवतासीमन्तसंतानम् प्रसूनानां परागो रजस्तेन पिष्टातकितः पटवासचूर्णसहितकृतो दिग्देवतानां हरिद्देववधूनां सीमन्तसंतानं केशमार्गसमूहो येन तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतम्। उत्प्रेक्षते—असमशरोद्यावदिवसमिव असमशरस्य कन्दर्पस्य उद्यावदिवसमिव महोत्सवदिनमिव । अपरं कथंभूतमुद्यानम्। प्रसूनमञ्जरीभिः पुष्पवल्लरीभिरुपचितो जटित उपरितनविस्तारो यस्य तत्तथोक्तम्। कथंभूताभिः प्रसूनमञ्जरीभिः । पल्लवपुटान्तरालविनिर्गताभिः पल्लवानां किशलयानां पुटाः पल्लवपुटाः प्रवालपोटनानि तेषामन्तरालेभ्यो मध्येभ्यो विनिर्गताः प्रादुर्भूतास्तथा ताभिः। उत्प्रेक्षते—अनिमिषयोषितां सुरपुरन्ध्रीणां अलिकतटकुड्मलितहस्तनखशुक्तिभिरिव अलिकतटेषु ललाटपट्टेषु कुड्मलिता पोटलिता ये हस्ताः पाणयस्तेषां नखशुक्तिभिरिव पुनर्भवमुक्तास्फोटैरिव । कथंभूतानां

अशिशिरकरप्रणामप्रणयिनीनामगमविटपान्तरितवपुषामनिमिषयोषितामलिकतटकुड्मलितहस्तनखशुक्तिभिरिव पल्लवपुटान्तरालविनिर्गताभिः प्रसूनमञ्जरीभिरुपचितोपरितनविस्तारम् । आसन्नतरामरापगाभिषेकसंगमाद्गलद्भिः कल्मषलवैरिव मधुकरकुलैरुत्कलुषितबहिःप्रकारम्, उज्जृम्भजपापुष्पसंपादितबलिमीशानमौलिमिव परिणतनागरङ्गसंगतशिखम्, अभिनयागमप्रस्तारमिव तालबहुलव्यवहारम्, घनायतनमिव मन्दारायतनम्, जीमूतवाहनच-

---

अनिमिषयोषिताम् । अशिशिरकरप्रणामप्रणयिनीनाम् अशिशिरकरस्य श्रीसूर्यस्य प्रणामेषु नमस्कारेषु प्रणयिन्यः स्नेहिन्यस्तासां तथोक्तानाम् । अपरं कथंभूतानां अनिमिषयोषिताम् । अगमविटपान्तरितवपुषाम् अगमानां वृक्षाणां विटपेषु कटप्रदेशेषु अन्तरितानि गुप्तानि वपूंषि शरीराणि यासां तास्तथा तासाम् । पुनरपि कथंभूतं उद्यानम्। आसन्नतरामरापगाभिषेकसंगमाद्गलद्भिः कल्मषलवैरिव मधुकरकुलैरुत्कलुषितबहिःप्रकारम् । मधुकरकुलैर्भ्रमरसमूहैरुत्कलुषितः कृष्णवर्णीकृतो बहिःप्रकारो बाह्यप्रदेशो यस्य तत्तथोक्तम्। कथंभूतैः मधुकरकुलैः । गलद्भिः कल्मषलवैरिव पापकणैरिव नश्यद्भिः पापलेशैरिव । कस्मात् गलद्भिः । आसन्नतरामरापगाभिषेकसंगमादिव आसन्नतरा निकटवर्तिनी या अमरापगा आकाशगङ्गा तस्या अभिषेकसंगमात् इव स्नानसंगमात् इव। इवोत्प्रेक्षायाम् । पुनः कथंभूतम्। ईशानमौलिमिव महेश्वरमुकुटमिव । कथंभूतम्। उज्जृम्भजपापुष्पसंपादितबलिम् उज्जृम्भाणि विकसितानि यानि जपापुष्पाणि ओड्रपुष्पाणि (यासु वनकुसुमानि) तैः संपादित उत्पादितो बलिः पूजा यस्य ईशानमौलेः तत्तथोक्तम्। आदिष्टलिङ्गत्वादत्र पुंस्त्वम्। परिणतनागरङ्गसंगतशिखम् परिणतानि पक्वानि नागरङ्गाणि मुखप्रियफलानि तैः संगता संयुक्ता शिखा अग्रं यस्य तत्तथोक्तम्। अपरं कथंभूतम्। तालबहुलव्यवहारम् तालानां ताडवृक्षाणां बहुलः प्रचुरो व्यवहारः प्रवर्तनं यत्र यस्य वा तत्तथोक्तम्। पुनः उत्प्रेक्षते—अभिनयागमप्रस्तारमिव यथा अभिनयागमस्य भरतशास्त्रस्य प्रस्तारस्तारबहुलव्यवहारो भवति द्रुतविलम्बितप्रवर्तनो भवति । पुनः कथंभूतम् । मन्दारायतनम् मन्दाराणां पारिजातवृक्षाणां आयतनं स्थानं तत् । पुनः उत्प्रेक्षते—घनायतनमिव घनस्य मेघस्य आयतनं आकाशमिव । यथा घनायतनं मन्दस्य शनैश्चरस्य आरस्य मङ्गलस्य च आयतनं स्थानं भवति। पुनः कथंभूतम् । नागवल्लीविभवसुन्दरम् नागवल्लीनां ताम्बूललतानां विभवेन घनेन सुन्दरं मनोहरम् । पुनः उत्प्रेक्षते—जीमूतवाहनचरितावतारमिव यथा जीमूतवाहनस्य विद्याधरविशेषस्य चरितस्य चरित्रस्य अवतारः कथासंबन्धो नागवल्लीनां सर्पश्रेणीनां विभवेन सुन्दरो भवति। जीमूतवाहनेन किल दयालुतया गरुडस्य निजशरीरं भक्षितुं दत्तम्, नागास्तु रक्षिताः, एषा लौकिकी कथा वर्तते, सा जीमूतवाहनचरित्रात् ज्ञातव्या। पुनः कथंभूतम्।

रितावतारमिव नागवल्लीविभवसुन्दरम्, मदनायुधसदनमिव संनह्यमानबाणासनम्, मकरध्वजाराधनप्रसाधितगात्रैर्मयूरबर्हातपत्रैरिव पूगतरुभिः श्यामलितदिक्पालनिलयम्; अपि च क्वचिदक्षोलजालनिर्जितखर्जूरफलपचेलिमतारुणितदिविजविमानचन्द्रशालम्, क्वचिल्लवलीदलोड्डमरडम्बरचुम्बितजम्बीरासरालम्, क्वचिदश्वत्थोत्थानकदर्थितकपित्थस्कन्धम्, क्वचिन्नमेरुविराजितराजादनासीनसुरसुन्दरीगणगीयमानमनसिजविजयप्रबन्धम्, क्वचित्खे-

---

संनह्यमानबाणासनम् संनह्यमानः परस्परं मिलन्ते बाणा बीजवृक्षा असनवृक्षाश्च रालवृक्षा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः उत्प्रेक्षते—मदनायुधसदनमिव मदनस्य कन्दर्पस्य आयुधसदनमिव आयुधशालामिव । यथा मदनायुधसदनं आरोप्यमाणचापं भवति । पुनः पूगतरुभिर्गुवाकवृक्षैः श्यामलितदिक्पालनिलयम् श्यामलिताः कृष्णवर्णीकृता दिक्पालानां नरेन्द्राणां निलया मन्दिराणि यत्र तत्तथोक्तम् । कथंभूतैः पूगतरुभिः । मयूरबर्हातपत्रैरिव मयूरबर्हाणां मयूरपिच्छानां आतपत्रैरिव । मयूरपिच्छश्रीकारिभिरिवेत्यर्थः । कथंभूतैः मयूरबर्हातपत्रैः । मकरध्वजाराधनप्रसाधितगात्रैः मकरध्वजस्य कन्दर्पस्य आराधनाय पूजनविधये प्रसाधितानि रचितानि गात्राणि शरीराणि येषामातपत्राणां तानि मदनाराधनप्रसाधितगात्राणि तैस्तथोक्तैः । अपि च सन्ति केचिद्विशेषाः । तानेवाह—क्वचिदक्षोलजालनिर्जितखर्जूरफलपचेलिमतारुणितदिविजविमानचन्द्रशालम् क्वचित् कस्मिंश्चित्प्रदेशे । कथंभूतमुद्यानम् । अक्षोलानां कर्परालानां कन्दरालानामक्षोटानाम् । गर्वभाण्डानामिव(ति) यावत् । जालैः समूहैर्निर्जितास्तिरस्कृता ये खर्जूराः पिण्डखर्जूरवृक्षाः तेषां फलानां पचेलिमता स्वयमेव पच्यमानता । 'पचेः केलिमर् कर्मकर्तरि' इति वचनात् । तया अरुणिता अव्यक्तरागसंयुक्ताः कृताः दिविजानां देवानां विमानानां व्योमयानानां चन्द्रशालाः शिरोगृहाणि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क्वचिल्लवलीदलोड्डमरडम्बरचुम्बितजम्बीरासरालम् क्वचित् कस्मिंश्चित्प्रदेशे लवलीदलानां चन्दनलतापत्राणां उड्डमर उत्कटो योऽसौ डम्बर आटोपस्तेन चुम्बिताः स्पृष्टा ये जम्बीरा दन्तशठवृक्षास्तैरसरालमपर्यन्तम् । पुनः क्वचिदश्वत्थोत्थानकदर्थितकपित्थस्कन्धम् अश्वत्थानां पिप्पलानां उत्थानेन वृक्षोपरि वृक्षोत्पादनेन कदर्थिताः विडम्बिताः कपित्थानां मन्मथतरूणां स्कन्धाः प्रकाण्डाः शाखावधिस्थानानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क्वचिन्नमेरुविराजितराजादनासीनसुरसुन्दरीगणगीयमानमनसिजविजयप्रबन्धम् क्वचित्कस्मिंश्चित्प्रदेशे नमेरुणा पारिजातवृक्षेण विराजितः शोभितो योऽसौ राजादनः क्षीरीवृक्षः । क्षीरवृक्षोपरि नमेरुरुत्पन्न इत्यर्थः । तन्मूले आसीना उपविष्टा याः सुरसुन्दर्यो देवाङ्गनास्तासां गणेन पेटकेन गीयमानः संशब्दायमानो मनसिजस्य कन्दर्पस्य विजयप्रबन्धो जगज्जयनप्रथटको यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क्वचित्खेचरावतरणपतत्सं-

चरावतरणपतत्संतानकुम्पलसंवलितपारिजातलतान्तम्, क्वचित्परमतपश्चरणोपार्जितैः सुकृतैरिव महाफलप्रदायिभिः पनसपादपैरुपधृतपर्यन्तम्, क्वचिद्वनलक्ष्मीस्तनमिवात्मीयकान्तिजनितनीलहरिद्वदनमुद्यानमपश्यत् ॥

किं च—

यद्वृन्तगलितैः पुष्पैरुपहारमुपाहरत् ।
तारोद्भासिनभःशोभां बिभर्त्यालवालभूमिषु ॥ ६९ ॥

यत्प्रान्तपल्लवोल्लासिप्रसूनच्छन्नसंचयम् ।
दधातीन्दुमणिद्योतिपद्मरागाचलश्रियम् ॥ ७० ॥

तानकुम्पलसंवलितपारिजातलतान्तम् क्वचित्कस्मिंश्चित् प्रदेशे खेचराणां विद्याधराणां अवतरणेन आगमनेन पतन्ति त्रुटन्ति संतानकुम्पलानि वृक्षविशेषपल्लवास्तैः संवलितानि मिश्रितानि पारिजातानां नमेरुवृक्षाणां लतान्तानि पुष्पाणि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क्वचित्कस्मिंश्चित्प्रदेशे पनसपादपैरुपधृतपर्यन्तम् पनसपादपैः कण्टकिफलवृक्षैरुपधृतपर्यन्तम् उपधृततो व्याप्तः पर्यन्तः पुरस्ताद्भूमिर्यस्य तत्तथोक्तम् । कथंभूतैः पनसपादपैः । महाफलप्रदायिभिः महान्ति बृहन्ति फलानि प्रददति प्रयच्छन्तीत्येवंशीला महाफलप्रदायिनस्तैः । पुनः कथंभूतैः पनसपादपैः । सुकृतैरिव तीर्थंकरनामोपार्जनदक्षैः विशिष्टपुण्यैरिव । यथा सुकृतानि महाफलप्रदायीनि भवन्ति । कथंभूतैः सुकृतैः । परमतपश्चरणोपार्जितैः परमतपश्चरणं इच्छानिरोधलक्षणं तेनोपार्जितैः स्वीकृतैः । पुनः कथंभूतैः । क्वचित्कस्मिंश्चित्प्रदेशे आत्मीयकान्तिजनितनीलहरिद्वदनम् आत्मीयकान्त्या निजकायतेजसा जनितमुत्पादितं नीलं कृष्णवर्णं हरिद्वदनं दिङ्मण्डलं येन तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतम् । वनलक्ष्मीस्तनमिव वनश्रीकुचमिव वनलक्ष्मीस्तनं आत्मीयकान्त्या उत्पादितश्यामलितदिग्वदनं भवति । उत्प्रेक्षादिसंकरालंकारः ॥

किंच अस्ति विशेषः । **यद्वृन्तगलितैरित्यादि** । यदुद्यानं वृन्तानि प्रसवबन्धनानि तेभ्यो गलितानि अधःपतितानि तैर्वृन्तगलितैः पुष्पैः प्रसूनैः उपहारं पूजां श्रीसुदत्ताचार्यमुद्दिश्य उपाहरत् कुर्वद्वर्तते । यद्वनं आलवालभूमिषु वृक्षसेचनस्थानभूमिषु तारोद्भासिनभःशोभां ताराभिश्चान्द्रायणीभिरुद्भासि उद्भासनशीलं यन्नभः आकाशं तस्य शोभां उपमां बिभर्ति धरति । यदुद्यानं इन्दुमणिद्योतिपद्मरागाचलश्रियं दधाति इन्दुमणयश्चन्द्रकान्तमणयस्तैर्द्योतते शोभते इत्येवंशीलः इन्दुमणिद्योती स चासौ पद्मरागमणिपर्वतः तस्य श्रियं शोभां दधाति । तत्कारणगर्भितं विशेषणमाह—यदुद्यानं कथंभूतम् । प्रान्तपल्लबोल्लासिप्रसूनच्छन्नसंचयम् प्रान्तपल्लवेषु अग्रप्रवालेषु उल्लसन्तीत्येवंशीलानि प्रान्तपल्लवोल्लासीनि तानि च तानि प्रसूनानि पुष्पाणि तैश्छन्नः

यत्र च मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्ब-
विलम्बितनिजनितम्बिनीबिम्बाधरपानपरवशविलासिनि, सुरतसुखोन्मुख-
मुखरपरिखेलत्सखीसखानेकखगप्रेङ्खन्नखमुखावलिख्यमानफलितशिखरैः स-
मीपशाखिभिः स्खलितप्रसंख्यानमखसंमुखीनवैखानसमानसे, कितवसह-
चरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्तसीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिल-

संवृतः संचयः समूहोऽपचयो वा यस्य उद्यानस्य तत्तथोक्तम् । उपमालंकारः ॥

यत्र च यस्मिन् उद्याने सुन्दरीजनेन सह स्त्रीजनेन सह कामिनो विलासिनः पुरुषा
रमन्ते क्रीडां कुर्वन्ति । इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूते यत्र यस्मिन्नुद्याने । म-
धुकरकुटम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्बविलम्बितनिजनितम्बिनी-
बिम्बाधरपानपरवशविलासिनि मधुकरा भ्रमरास्तेषां कुटुम्बिन्यो भ्रमर्यस्तासां निकुर-
म्बेण आडम्बरेण आटोपतया शब्दगर्जितया वा चुम्ब्यमानः आस्वाद्यमानो योऽसौ
मकरन्दकदम्बस्तम्बः मकरन्दस्य पुष्परसस्य कदम्बः समूहस्तस्य स्तम्बो गुल्मः स
विलम्बितः अनुकृतः उपमानमानीयमानो निजनितम्बिनीनां स्वकीयकमनीयकामि-
नीनां बिम्बाधरः पक्वतिन्दुकेरीफलसमानोष्ठः तस्य पाने आस्वादने परवशा नाथवन्तः
पराधीना विलासिनः कामिनो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते उद्याने । सुरत-
सुखोन्मुखमुखरपरिखेलत्सखीसखानेकखगप्रेङ्खन्नखमुखावलिख्यमानफलितशिखरैः समी-
पशाखिभिः स्खलितप्रसंख्यानमखसंमुखीनवैखानसमानसे समीपशाखिभिर्निकटव-
र्तिभिर्वृक्षैः स्खलितप्रसंख्यानं विघटितध्यानं मखसंमुखीनवैखानसानां तापसानां मानसं
मखे यज्ञे संमुखीनाः तत्परा ये वैखानसास्तपस्विनो वानप्रस्थास्तेषां मानसं चित्तं
मखसंमुखीनवैखानसमानसं यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतैः समीपशाखिभिः ।
सुरतसुखे रतिक्रीडासौख्ये उन्मुखा बद्धोत्कण्ठा मुखरा वाचालाः परि समन्तात्खेलन्तो
रममाणाः सखीसखा निजपक्षिणीभिः संयुक्ता अनेका नानाप्रकारा ये विशेषपदकोपल-[1]
क्षिताः खगाः पक्षिणस्तेषां प्रेङ्खन्ति प्रचलन्तीति यानि नखमुखानि तैः अवलिख्यमा-
नानि चुम्ब्यमानानि फलितशिखराणि फलवदग्राणि येषां समीपशाखिनां ते तथोक्तास्तैः ।
पुनश्च कथंभूते यस्मिन्नुद्याने । कितवसहचरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्त-
सीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिलद्वनदेवताभराभुग्नककुभविटपिनि कितवसहचरैर्धूर्तभ-
र्तृभिरुपरचितं निर्मितं यत्करवाद्यं हस्ततालस्तस्य लयेन क्रियासाम्येन लास्यमाना नर्त्य-
माना या म[धुम]त्तसीमन्तिन्यो मदे(द्ये)न मत्ताः कामिन्यस्तासां समालोकनकुतूहलेन
निरीक्षणविनोदेन मिलन्त्य एकत्रीभवन्त्यो या वनदेवताः व्यन्तर्यस्तासां भरेण भुग्नाः

---

१. 'विशेषणपञ्चको' इत्यपि पाठः पुस्तकान्तरे.

द्वनदेवताभराभुग्नककुभविटपिनि, वटविटपविटङ्कसंकटकोटरोपविष्टवाचा-
टशुकपेटकपठ्यमानेन विटविकटरताटोपचाटुपाटवेन विघटमानमुनिम-
नःकपाटपुटसंधिबन्धे, विकिरकुलकलहवशविशीर्यमाणकुरबकतरुमुकुरमु-
क्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि, चपलकपिसंपातलुप्तमानभराभिर्निर्भरवि-
भ्रमारम्भसंभ्रमाभिर्भामिनीभिः परिरभ्यमाणनिभृतसरसापराधवल्लभे, भुजमू-
लपुलकवितरणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि, सरलद्रुमस्त-

---

त्रोटिताः ककुभविटपिनः अर्जुनवृक्षा यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने ।
वटविटपविटङ्कसंकटकोटरोपविष्टवाचाटशुकपेटकपठ्यमानेन विटविकटरताटोपचाटुपा-
टवेन विघटमानमुनिमनःकपाटपुटसंधिबन्धे विटानां कामुकानां विकटः प्रव्यक्तः प्रस्फुटो
योऽसौ रताटोपः कामक्रीडाडम्बरस्तस्मिन् चाटुपाटवं मिथ्यास्तुतिपटुत्वं तेन विघटमान
उद्धट्टमानो मुनीनां ग्रामर्षीणां मनःकपाटपुटस्य चित्तारययुगलस्य संधिबन्धः श्लेषो
यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतेन विटविकटरताटोपचाटुपाटवेन । वटस्य न्यग्रो-
धवृक्षस्य विटपः शाखा कटप्रस्तस्य विटङ्कः पल्लवोन्नताग्रभागस्तस्य संकटः संको-
चसहितो योऽसौ कोटरः शाखास्थितगर्भस्थानं तत्र उपविष्टं स्थितं वाचाटानां
बहुगर्ह्यवाचां शुकानां रक्ततुण्डानां यत्पेटकं समूहः तेन पठ्यमानं उच्चैरुद्गीयमानं यत्
विटविकटरताटोपचाटुपाटवं तत्तथोक्तं तेन । अपरं कथंभूते उद्याने । विकिरकु-
लकलहवशविशीर्यमाणकुरबकतरुमुकुरमुक्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि विकिराणां प-
क्षिणां यत्कुलं समूहस्तस्य कलहो युद्धं तस्य वशेन हेतुना विशीर्यमाणानि त्रुट्यन्ति
यानि कुरबकतरोः शोणाम्लानवृक्षस्य मुकुराणि बालकुड्मलानि तैर्मुक्ताफलितं मुक्ता-
फलसंयुक्तं वितर्दिकावलिकर्म वेदिकापूजाविधानं यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं
कथंभूते उद्याने । चपलकपिसंपातलुप्तमानभराभिर्निर्भरविभ्रमारम्भसंभ्रमाभिर्भामिनी-
भिः परिरभ्यमाणनिभृतसरसापराधवल्लभे भामिनीभिः कोपनकलत्रैः परिरभ्य-
माण आलिङ्ग्यमानो निभृतो मौनवान् विनीतश्च सरसापराधस्तत्कालकृतवल्लभादोष
एवं विशेषणचतुष्टयविशिष्टो वल्लभो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूताभिर्भामि-
नीभिः । चपलस्य कपेर्वानरस्य संपातेन आगमनेन लुप्तो विनाशितो मानभरश्चित्तस-
मुत्पन्नेर्ष्यातिशयो यासां भामिनीनां तास्तथोक्तास्ताभिः । अपरं कथंभूताभिर्भामि-
नीभिः । निर्भरं गाढं यथा भवत्येवं योऽसौ विभ्रमारम्भो मर्कटभ्रूक्षेपप्रारम्भस्तस्मात्
संभ्रमो भयं यासां तास्तथोक्तास्ताभिः । अपरं कथंभूते उद्याने । भुजमूलपुलकवित-
रणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि भुजमूले बाहुमूले यत्पुलकवितरणं
सशब्दपञ्चनखसंयोगस्तस्मिन् रतस्तत्परो योऽसौ कान्तो भर्ता तस्य कैतवेन कपटेन अन्त-
रायिता अन्तरायं प्रापिता युवतीनां अतिमनोहरस्त्रीणां पुष्पावचितिः कुसुमचुण्टनं यत्र

म्भसंभूतलताशोकततिविनिर्मितासु पीनस्तनलिखितपत्रलाञ्छितोरःस्थलरम-
णरसरभसोच्छलदुत्तालचलनासु लीलान्दोलासु विलसन्तीनां विलासि-
नीनां मुखरमणिमेखलाजालवाचालिमबहलपञ्चमालप्तिपल्लवितविरहवीरुधि,
जम्बूकुजकुञ्जगुञ्जत्पारापतपतङ्गसंदीपितमदनमददरिद्रितसुन्दरीसंभोगहुत-
वहे, कदलीदलातपत्रोत्तम्भनभारभरितभर्तृभुजाभोगसंभावनविकटकुचकुम्भ-

---

तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । सरलद्रुमस्तम्भसंभूतलताशोक-
ततिविनिर्मितासु पीनस्तनलिखितपत्रलाञ्छितोरःस्थलरमणरसरभसोच्छलदुत्तालचलनासु
लीलान्दोलासु विलसन्तीनां विलासिनीनां मुखरमणिमेखलाजालवाचालिमबहलपञ्चमा-
लप्तिपल्लवितविरहवीरुधि लीलान्दोलासु क्रीडाप्रेङ्खासु विलसन्तीनां रममाणानां उत्प-
तननिपतनानि कुर्वाणानां विलासिनीनां नवयौवनस्त्रीणां मुखराणि वाचालानि मणिभि-
रुपलक्षितानि मेखलाजालानि रसनासमूहास्तेषां वाचालिमा वाचालत्वं शब्दबहुलत्वं
तेन बहला द्विगुणीकृता या पञ्चमालप्तिः पञ्चमनाम ग्रामरागविशेषः सप्तमः स्वर इति
यावत् तया पल्लविता विरहवीरुत् विषलम्भलता यस्मिन् तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथं-
भूतासु लीलान्दोलासु । सरलद्रुमा देवदारुतरवस्त एव स्तम्भास्तेषु संभूता बद्धा या
लता वल्लयो अशोकततयश्च मञ्जुलतरुश्रेणयस्तासु विनिर्मिता रचितास्तास्तथा तासु ।
अपरं कथंभूतासु लीलान्दोलासु । पीनस्तनेषु लिखितानि यानि पत्राणि पत्रवल्लयस्तै-
र्लाञ्छितानि शोभितानि यानि उरःस्थलानि वक्षोमण्डलानि तेषु विषये योऽसौ रमणरसः
संभोगक्रीडारागस्तस्य रभसः औत्सुक्यं तेन उच्छलन्त उत्पतन्तः उत्तालाः शीघ्रतराः
चलनाः पादा यासु लीलान्दोलासु तास्तथा तासु । उक्तं च—'षड्जं मयूरः कवते गाव-
स्तू(स्त्व)षभभाषिणः । अजादिकं तु गान्धारं क्रौञ्चः क्वणति मध्यमम् ॥ पुष्पसाधारणे
काले पिकः कूजति पञ्चमम् । धैवतं ह्नेषते वाजी निषादं बृंहते गजः ॥' पुनश्च कथं-
भूते उद्याने । जम्बूकुजकुञ्जगुञ्जत्पारापतपतङ्गसंदीपितमदनमददरिद्रितसुन्दरीसंभोग-
हुतवहे जम्बूकुजा जम्बूतरवस्तेषां कुञ्जानि लतापिहितोदराणि तेषु गुञ्जन्तः श-
ब्दान् कुर्वन्तो ये पारापतपतङ्गाः कलस्वनपक्षिणस्तैः संदीपितः संधुक्षितो योऽसौ
मदनमदः कामोद्रेकस्तेन दरिद्रितस्तिरस्कृतः सुन्दरीणां वनितानां संभोगहुतवहो रति-
क्रीडावैश्वानरो यत्र तत्तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । कदलीदलातपत्रोत्तम्भ-
नभारभरितभर्तृभुजाभोगसंभावनविकटकुचकुम्भमण्डलानामितस्ततो विहरन्तीनां रम्भो-
रूणामनवरतझणझणायमानमणिमञ्जीरशिञ्जिताकुलितजलकेलिदीर्घिकाकलहंससंसदि र-
म्भावत् कदलीस्तम्भवत् ऊरवः पिचण्डानि यासां ता रम्भोरवः कमनीयकामिन्य-
स्तासां रम्भोरूणां अनवरतं निरन्तरं झणझणायमानाः शब्दायमानाः ये मणिमञ्जीराः
पञ्चविधमाणिक्यजटितकनकनूपुराणि तेषां शिञ्जितैरव्यक्तशब्दैराकुलिताः किंकर्तव्य-

मण्डलानामितस्ततो विहरन्तीनां रम्भोरूणामनवरतझणझणायमानमणिम-
ञ्जीरशिञ्जिताकुलितजलकेलिदीर्घिकाकलहंससंसदि, रमणरतनिरतवनि-
तारतिरसोत्सेकविचलद्विकचविचकिलप्रालम्बामोदसुरभितसुभगभुजङ्गनाभी-
वलभिगर्भे, तमालदलनिर्यासरसपूरितकरकिशलयपुटेन यमितनखलेखनी-
धारिणा खचरनिचयेन रच्यमानसहचरीकपोलफलकतलतिलकविचित्रपत्र-
भङ्गिनि, खलरताभियुक्तकुटहारिकातालुतलोत्तरलतररुतोत्प्लावितनिञ्च(चु)-

---

तायां मूढीकृता जलकेलिदीर्घिकाणां उदकक्रीडावापिकानां कलहंससंसत् राजहंसश्रेणि-
र्यत्र तत्तथा तस्मिन् । कथंभूतानां रम्भोरूणाम् । केन वायुना दल्यते विदीर्यते क-
दली वारणवुसा । अंशुमत्फलेति यावत् । तस्या दलं पर्णं तदेव आतपत्रं छत्रं तस्य
उत्तम्भनं उद्धरणमुच्चलनं तस्य भारेण गुरुतया भरितो निचितो योऽसौ भर्तृभुजाभोगः
कान्तस्य बाहुमण्डलं तस्य संभावनेन विनयकरणेन विकटं स्फुटीभूतं कुचकुम्भमण्डलं
स्तनकलशाभोगो यासां तास्तथा तासाम् । अपरं कथंभूतानां रम्भोरूणाम् । इतस्ततो
विहरन्तीनाम् यत्र तत्र पर्यटन्तीनाम् । अपरं कथंभूते उद्याने । रमणरतनिरत-
वनितारतिरसोत्सेकविचलद्विकचविचकिलप्रालम्बामोदसुरभितसुभगभुजङ्गनाभीवलभिग-
र्भे रमणरतम् । उपरि स्त्री अधः पुमान् रमणरतमुच्यते । तत्र निरता व्यावृत्तव्यापार-
वती या वनिता अत्यन्तोत्पादितरागा स्त्री तस्याः रतिरसोत्सेकः भोगक्रीडारागाधिक्यं
तेन विचलति त्रुट्यन् योऽसौ विकचानां विकसितानां विचकिलानां मोगरपुष्पाणां प्रा-
लम्ब आजातवालम्बपुष्पमाला तस्य आमोदेन अतिनिर्हारिणा परिमलेन सुरभितः
सुगन्धिकृत सुभगभुजङ्गस्य सौभाग्यवत्कामुकपुरुषस्य नाभीवलभिगर्भो यत्र नाभ्येव
वलभिः । पटलाधारो वंशपञ्जरो वलभिरुच्यते । तस्याः गर्भो मध्यप्रदेशो यत्र तत्तथोक्तं
तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । तमालदलनिर्यासरसपूरितकरकिशलयपुटेन य-
मितनखलेखनीधारिणा खचरनिचयेन रच्यमानसहचरीकपोलफलकतलतिलकविचित्रप-
त्रभङ्गिनि खचरनिचयेन विद्याधरसमूहेन रच्यमानं समर्प्यमाणं सहचरीणां विद्याध-
रीणां कपोलफलकतलेषु गण्डस्थलपट्टिकोपरि यत्तिलकं तेन विचित्रा चमत्कारकारिणी
पत्रसंबन्धिनी भङ्गी पत्रावलीरचना यत्र तत्तस्मिन् । कथंभूतेन खचरनिचयेन । तमा-
लस्य कालस्कन्धवृक्षस्य दलानि सुगन्धपर्णानि तेषां निर्यासरसेन रसद्रवेण पूरितो भ-
रितः करकिशलयपुटो हस्तपल्लवपुटो येन स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन खचरनिच-
येन । यमिता घटिता नखलुना समारिता या नखलेखनी पुनर्लिपिकारिणीव तां
धरतीत्येवंशीलो विद्याधरनिचयो यमितनखलेखिनीधारी तेन तथा । अपरं कथंभूते
उद्याने । खलरताभियुक्तकुटहारिकातालुतलोत्तरलतररुतोत्प्लावितनिञ्च(चु)लमूलबिल-
निलीनोलूकबालकालोकनाकुलकाकोलकुलकोलाहलकाहले खलस्य दुर्जनस्य रते संभो-

लमूलविलनिलीनोलूकबालकालोकनाकुलकाकोलकुलकोलाहलकाहले, बहल-
कोकिलप्रलापगलितलज्जस्य निसर्गादुत्तालतरसुरतसंरम्भिणः पण्याङ्गनाजन-
स्य कलगलोल्लसल्लोहलोल्लपितानुलपनपरसारिकाशावसंकुलकुलायकरलोप-
कण्ठजरठिताभिनवाङ्गनारतिचेतसि, माकन्दमञ्जरीमकरन्दबिन्दुस्यन्ददुर्दि-
नेन मुचकुन्दमुकुलपरिमलोल्लासिना प्रचलाकिकुलकलापसीमन्तोचितेन वा-
तचातकेनाचम्यमानसुरतश्रमखिन्नखेचरीपयोधरमुखलुलितघनघर्मजलमञ्ज-

गक्रीडायां अभियुक्ता नियोगिनी अधिकारिणी या कुटहारिका जलघटवाहिका दासी तस्यास्तालुतले काकुदमध्ये यत् उत्तरलतरं उत्सक(?)तरं यद्रुतं शब्दस्तेन उत्प्लावित उड्डायितो निच्च(चु)लस्य वृक्षस्य मूले अधोमार्गेण यद्बिलं छिद्रं तस्मिन् निलीनो गुप्तं स्थितो योऽसौ उलूकबालकस्तस्यालोकनेन दर्शनेन आकुलानि विह्वलीभूतानि यानि काकोलकुलानि वलिभुक्समूहास्तेषां कोलाहलेन कलकलशब्देन काहलं अस्फुटशब्दो [यत्र] तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । बहलकोकिलप्रलापगलितलज्जस्य निसर्गादुत्तालतरसुरतसंरम्भिणः पण्याङ्गनाजनस्य कलगलोल्लसल्लोहलोल्लपितानुलपनपरसारिकाशावसंकुलकुलायकरलोपकण्ठजरठिताभिनवाङ्गनारतिचेतसि पण्याङ्गनाजनस्य वेश्याजनस्य कलं मधुरं गले कण्ठे उल्लसन् उच्छलन् सन् लोहलोल्लपितं अव्यक्तशब्दितं तस्य अनुलपनं पुनर्जल्पलं तत्र परास्तत्परा ये शारिकाशावाः पीतपादबालकास्तैः संकुलो व्याप्तो योऽसौ कुलायो मालकस्तेनोपलक्षितो योऽसौ करलो वृक्षस्तस्य उपकण्ठे समीपे जरठितं प्रौढितं अभिनवाङ्गनाया बालवनिताया रतिचेतः संभोगचित्तं यत्र उद्याने तस्मिन् । कथंभूतस्य पण्याङ्गनाजनस्य । बहलः प्रचुरो योऽसौ कोकिलप्रलापः कोकिलानर्थशब्दस्तेन गलिता पलायिता लज्जा अपत्रपा यस्य तस्य । अपरं कथंभूतस्य पण्याङ्गनाजनस्य । निसर्गात्स्वभावेन उत्तालतरं अत्युत्सुकं यत् सुरतो मैथुनं तत् संरभते इत्येवंशीलः स तस्य । अपरं कथंभूते उद्याने । माकन्दमञ्जरीमकरन्दबिन्दुस्यन्ददुर्दिनेन मुचकुन्दमुकुलपरिमलोल्लासिना प्रचलाकिकुलकलापसीमन्तोचितेन वातचातकेनाचम्यमानसुरतश्रमखिन्नखेचरीपयोधरमुखलुलितघनघर्मजलमञ्जरीजाले सुरतस्य निधुवनस्य श्रमः खेदस्तेन खिन्ना दैन्यं प्राप्ता याः खेचर्यो विद्याधर्यस्तासां पयोधरा वक्षोजास्तेषां मुखेषु अग्रेषु लुलितानि लुठितानि घनानि प्रचुराणि यानि घर्मजलानि प्रस्वेदोदकानि तेषां मञ्जरीजालानि वल्लरीसमूहाः वातचातकेन मरुद्दर्पहेन आचम्यमानानि आस्वाद्यमानानि उपस्पृश्यमानानि सुरतश्रमखिन्नखेचरीपयोधरमुखलुलितघनघर्मजलमञ्जरीजालानि यत्रोद्याने तत्तस्मिन् । कथंभूतेन वातचातकेन । माकन्द अतिसुरभिसहकारवृक्षस्तेषां मञ्जर्यः पुष्पवल्लर्यस्तासां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य बिन्दुस्यन्दानि विप्रुट्क्षरणानि तैर्दुर्दिनो धूसरितः स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन वातचा-

रीजाले, निधुवनविधिविधुरपुरन्ध्रिकाधरदलदयितदीयमानाननचषकचारि-
तदर्दरीकबीजसीधुनि, पुण्ड्रेक्षुकाण्डमण्डपसंपातिनीभिः षिङ्गपरिषद्भिश्चण्ड-
तरमुड्डमरितडिण्डिमारवाकाण्डताण्डवितशिखण्डिमण्डले, मृद्वीकाफलग-
लनचटुलकामिनीकरवलयमणिमरीचिमेचकितकिंकिरातराजिनि, नालिकेर-
फलसलिलविलुप्यमानमिथुनमन्मथकलहावसानपयःपानातुच्छवाञ्छे, कन्दु-

तकेन । मुचकुन्दानां मध्यपुष्पविशेषाणां मुकुलानि कोरकाणि कलिकास्तेषां परिमलेन विमर्दोत्थगन्धेन उल्लसति उच्छलत्येवंशीलः स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन वातचातकेन । प्रचलाकिनां मयूराणां कुलानि समूहास्तेषां कलापानां पक्षसमूहानां सीमन्तैः केशमार्गैरुचिता(तो) योग्यः स तथा तेन । अत्र प्रथमविशेषणेन वातस्य शीतत्वं सूचितम् । द्वितीयेन तु विशेषणेन सुगन्धिता प्रकटिता । तृतीयेन विशेषणेन मन्दत्वं प्रदर्शितं भवतीति ज्ञातव्यम् । अपरं कथंभूते उद्याने । निधुवनविधिविधुरपुरन्ध्रिकाधरदलदयितदीयमानाननचषकचारितदर्दरीकबीजसीधुनि निधुवनस्य सुरतस्य क्रीडायाः योऽसौ विधिः कामशास्त्रोक्तं विधानं तेन विधुराणि पीडितानि पुरन्ध्रिकाणां नवयौवनस्त्रीणां यानि अधरदलानि दन्तच्छदपल्लवानि तेषु दयितेन भर्त्रा दीयमानं आरोप्यमाणं आननचषकेन मुखपानपात्रेण चारितं संयोजितं दर्दरीकबीजसीधु दाडिमबीजमद्यं यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । पुण्ड्रेक्षुकाण्डमण्डपसंपातिनीभिः षिङ्गपरिषद्भिश्चण्डतरमुड्डमरितडिण्डिमारवाकाण्डताण्डवितशिखण्डिमण्डले षिङ्गपरिषद्भिः कामुकसमूहैः चण्डतरं यथा भवत्येवं उड्डमरिता उत्कर्षिता डिण्डिमारवाः पटहशब्दास्तैरकाण्डे अकाले ताण्डवितं शिखण्डिनां मयूराणां मण्डलं समूहो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूताभिः षिङ्गपरिषद्भिः । पुण्ड्राः पाण्डुवर्णास्ते च ते इक्षवो रसालास्तेषां काण्डमण्डपे प्रकाण्डशालायां संपतन्त्यागच्छन्तीत्येवंशीलास्तास्तथा ताभिः । अपरं कथंभूते उद्याने । मृद्वीकाफलगलनचटुलकामिनीकरवलयमणिमरीचिमेचकितकिंकिरातराजिनि मृद्वीकानां द्राक्षाणां यानि फलानि तेषां गलने अदने भक्षणार्थं चटुला चपलतरा ये कामिनीनां कराः पाणयः तेषां वलयानि तेषां मणयो रत्नानि तेषां मरीचयः किरणास्तैर्मेचकिता[नि] कर्बुरीकृता[नि] किंकिरातराजी कुरण्टकतरुश्रेणी यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । नालिकेरफलसलिलविलुप्यमानमिथुनमन्मथकलहावसानपयःपानातुच्छवाञ्छे नालिकेराणां लाङ्गलितरूणां यानि फलानि सस्यानि तेषां सलिलानि पानीयानि तैर्विलुप्यमाना उच्छिद्यमाना मिथुनानां स्त्रीपुरुषाणां मन्मथकलहावसाने कन्दर्पयुद्धपर्यन्ते पयःपानस्य जलपानस्य अतुच्छा प्रचुरतरा वाञ्छा यत्र तत्तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते

कविनोदव्याजविस्तारितविभ्रमेण तरुणजनसंनिधानविवृद्धशृङ्गारमत्सरेण भ्रमिविभ्रमोद्भ्रान्तभासत्परिमलमिलन्मिलिन्दसुन्दरीसंदोहमण्डितापाङ्गपातेन विव्वोकिनीसमाजेन यावकारुणचरणपाटलितबकुलालवालभूमिनि, रजनिरसपिञ्जरितकुचकलशमण्डलाभिर्महीरुहनिवहमहिलाभिरिव परिपाकपेशलफलविनतमध्याभिर्बीजपूरवल्लरीभिरपराभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिर-

---

उद्याने । कन्दुकविनोदव्याजविस्तारितविभ्रमेन तरुणजनसंनिधानविवृद्धशृङ्गारमत्सरेण भ्रमिविभ्रमोद्भ्रान्तभासत्परिमलमिलन्मिलिन्दसुन्दरीसंदोहमण्डितापाङ्गपातेन विव्वोकिनीसमाजेन यावकारुणचरणपाटलितबकुलालवालभूमिनि विव्वोको विलासो विद्यते यासां ता विव्वोकिन्यः । उक्तं च हलायुधेन कविना—'हेलाविलासविव्वोकलीलाललितविभ्रमाः । स्त्रीणां शृङ्गारचेष्टाः स्युर्हावपर्यायवाचकाः ॥' विव्वोकिनीनां समाजः समूहो विव्वोकिनीसमाजस्तेन यावकेन अलक्तकेन लाक्षारसेन अरुणा अव्यक्तरागा ये चरणाः पादास्तैः पाटलिता श्वेतरक्तीकृताः बकुलालवालानां केसरतर्वालवालानां मदगन्धिवृक्षस्थानकानां भूमिर्यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतेन विव्वोकिनीसमाजेन । कन्दुकविनोदव्याजेन गिन्दरिकक्रीडामिषेण विस्तारितः प्रकटीकृतो विभ्रमो भ्रूक्षेपो येन स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन विव्वोकिनीसमाजेन । तरुणजनानां नवयौवनपुरुषाणां संनिधानेन उपकण्ठतया विवृद्धो विशेषेण वृद्धिं गतः शृङ्गारस्य शरीरमण्डनस्य मत्सरः परशुभद्वेषो यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन विव्वोकिनीसमाजेन । भ्रमिविभ्रमेण कम्पितभूक्षेपेण उद्भ्रान्तं उल्लसितं यद्भासत् भास्वरं मुखम् । 'भसद्भास्वरमासयोः' इति वचनात् (?) । तस्य परिमलेन सौरभेण मिलन्त्य एकत्रीभवन्त्य या मिलिन्दानां भ्रमराणां सुन्दर्यो भ्रमर्यस्तासां संदोहेन समूहेन मण्डितः शोभितः अपाङ्गपातः कटाक्षविक्षेपो यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूते उद्याने । रजनिरसपिञ्जरितकुचकलशमण्डलाभिर्महीरुहनिवहमहिलाभिरिव परिपाकपेशलफलविनतमध्याभिर्बीजपूरवल्लरीभिरपराभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिरमणीये बीजपूरवल्लरीभिः मातुलिङ्गवल्लीभिरतिरमणीये अतिशयेन मनोहरे । कथंभूताभिर्बीजपूरवल्लरीभिः । परिपाकेन परिपचनतया पेशलानि मनोहराणि यानि फलानि तैर्विनतो विशेषेण नम्रीभूतो मध्योऽन्तरालं यासां ताः परिपाकपेशलफलविनतमध्यास्ताभिः । अपरं कथंभूताभिर्बीजपूरवल्लरीभिः । महीरुहाणां वृक्षाणां निवहस्य समूहस्य महिलाभिरिव भार्याभिरिव । तत्कारणगर्भितं विशेषणमाह—कथंभूताभिर्महिलाभिः । रजनिरसेन हरिद्राद्रवेण पिञ्जरितानि पीतरक्तानि कुचकलशमण्डलानि यासां तास्तथोक्ताभिः । न केवलं बीजपूरवल्लरीभिरतिरमणीयम्, अपि तु अपराभिश्च अन्याभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिरमणीये वृक्षाश्च पुष्पफलसहिता आम्रादितरवः, औषधयश्च फलपाकान्ताः कदलीवृक्षादयः,

मणीये, नरखचरामराणां मिथः संभोगलक्ष्मीमिव दर्शयति निखिलभुवनवनानां श्रियमिवादाय जातजन्मनि, रोध्रपरागवैध्र्यनीरन्ध्रितकेतकीरजःपटलनिर्मलितकपोलदर्पणेन विविधकुसुमदलविनिर्मितललामकर्मणा कुटजकुड्मलोल्बणमल्लिकानुगतकुन्तलकलापेन तापिच्छगुलुञ्छविच्छुरितशतपत्रीस्रक्संनद्धचिकुरभङ्गिना मरुबकोद्भेदविदर्भितदमनकाण्डशिखण्डितकेशपाशेन प्रियालमञ्जरीकणकलितकर्णिकारकेसरविराजितसीमन्तसंततिना

वनस्पतयश्च फलिनो वृक्षाः, लताश्च वल्लर्यस्तास्तथोक्ताभिः । उक्तं च—'फली वनस्पतिर्ज्ञेया वृक्षाः पुष्पफलोपगाः । औषध्यः फलपाकान्ताः वल्ल्यो गुल्माश्च वीरुधः ॥' उद्याने किं कुर्वति सति । नरखचरामराणां मिथः संभोगलक्ष्मीं सुरतक्रीडाश्रियं दर्शयतीव दर्शनं कारयतीव । कथंभूते उद्याने । निखिलभुवनवनानां श्रियमिवादाय जातजन्मनि निखिलभुवनवनानां समस्तत्रैलोक्योद्यानानां श्रियं आदाय शोभां गृहीत्वा जातजन्मनीवोत्पन्नजन्मनि यथा । कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । रोध्रपरागवैध्र्यनीरन्ध्रितकेतकीरजःपटलनिर्मलितकपोलदर्पणेन रोध्रस्य अर्जुनतरोः । 'गालवः सा(शा)वरो रोध्रस्थि(स्ति)रीटस्तिल्वमार्जुनौ' इत्यभिधानात् । रोध्रपरागस्य गालवतरुरजसो यद्वैध्र्यं शुक्लता तेन नीरन्ध्रितो निश्छिद्रीकृतः । सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । स च केतकीरजःपटलनिर्मलितः केतकीरजसः पटलेन समूहेन निर्मलित उद्वर्तितः कपोलदर्पणो गण्डस्थलादर्शो यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । विविधकुसुमदलविनिर्मितललामकर्मणा विविधानि अनेकप्रकाराणि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां दलैः पत्रैर्विनिर्मितं विशेषेण कृतं ललामकर्म तिलकरचना येन स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । कुटजकुड्मलोल्बणमल्लिकानुगतकुन्तलकलापेन कुटजस्य इन्द्रयववृक्षस्य कुड्मलानि मुकुलानि तैरुल्बणा उद्रिक्ता या मल्लिका शीतभीरुपुष्पविशेषा 'नलिकवेल' इत्यादेशात् मल्लिकापुष्पैरनुगतः संयुक्तः कुन्तलकलापः केशहस्तो यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । तापिच्छगुलुञ्छविच्छुरितशतपत्रीस्रक्संनद्धचिकुरभङ्गिना तापिच्छस्य तमालवृक्षस्य ये गुलुञ्छाः पुष्पस्तबकास्तैर्विच्छुरिता शोभिता शतपत्री सिवन्तीपुष्पाणि तस्याः स्रक् माला तया संनद्धा बद्धा चिकुरभङ्गी केशरचना यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । मरुबकोद्भेदविदर्भितदमनकाण्डशिखण्डितकेशपाशेन मरुबकोद्भेदैः सुगन्धपत्रमञ्जरीभिर्विदर्भिता गुम्फिता ये दमनकाण्डाः सुगन्धपत्रस्तम्बास्तैः शिखण्डितो मुकुटितः केशपाशः कुन्तलकलापो यस्य स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन । प्रियालमञ्जरीकणकलितकर्णिकारकेसरविराजितसीमन्तसंततिना प्रियालस्य क्षीरिकायास्तरोर्या मञ्जर्यो वल्लर्यस्तासां कणैः पुष्पकणैः कलिताः संयुक्ता ये कर्णिकारकेसरा द्रुमोत्पन्नकिंजल्कास्तैर्विराजिता विशेषेण शोभिता सीम-

चम्पकचितविकचकच(काञ्च)नारविरचितावतंसेन माधवीप्रसूनगर्भगुम्फितपुन्नागमालाविलासिना रक्तोत्पलनालान्तरालमृणालवलयाकुलशकोटेन(?) सौगन्धिकानुबद्धकमलकेयूरपर्यायिणा सिन्दुवारसरसुन्दरकदलीप्रवालमेखलेन शिरीषवशबाणकृतजङ्घालंकारचारुणा मधुकानुविद्धबन्धूकधृतनूपुरभूषणेन अन्यासु च तासु तासु कामदेवकिलिकिञ्चितोचितासु क्रीडासु बद्धानन्देन सुन्दरीजनेन सह रमन्ते कामिनः ॥

न्तसंततिः केशमार्गश्रेणिर्यस्य स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । चम्पकचितविकचकाञ्चनारविरचितावतंसेन । चम्पकैर्हेमपुष्पकैश्चिताः संयुक्ता ये विकचकाञ्चनारो विकसितयमलपत्रकपुष्पाणि । उक्तं च धन्वन्तरिणा—'कोविदारे काञ्चनारः कुद्दालः कुण्डली हली । ताम्रपुष्पश्चमरिको महायमलपत्रकः ॥' तैर्विरचितः कल्पितोऽवतंसो मुकुटकर्णपूरो येन स तथा तेन। पुनः कथंभूतेन सुन्दरीजनेन। माधवीप्रसूनगर्भगुम्फितपुन्नागमालाविलासिना माधवी वासन्ती तस्याः प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां गर्भेषु मध्येषु गुम्फितानि ग्रथितानि । 'पुन्नागः पुरुषस्तुङ्गः केसरो देववल्लभः' इत्यभिधानात् । तेषां मालायाः विलासः शोभा विद्यते यस्य स तथा तेन। पुनः कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । रक्तोत्पलनालान्तरालमृणालवलयाकुलशकटेन रक्तोत्पलस्य नालं तस्य अन्तराले मध्ये मृणालवलयं पद्मनीकन्दकङ्कणं तेनाकुलः संयुक्तः शकटो(?) बाहुर्यस्य स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन सुन्दरीजनेन। सौगन्धिकानुबद्धकमलकेयूरपर्यायिणा सौगन्धिकेषु कह्लारेषु रक्तकमलेषु अनुबद्धानि गुम्फितानि यानि कमलानि श्वेतकमलानि तेषां केयूरस्य बाहूरक्षस्य पर्यायः संगतिर्विद्यते यस्य स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । सिन्दुवारसरसुन्दरकदली प्रवालमेखलेन सिन्दुवार इन्द्रसुरसः तस्य सरो हारः तेन सुन्दराणि मनोहराणि यानि कदलीप्रवालानि लतानां बालपल्लवानि तेषां मेखला कटिमेखला यस्य स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । शिरीषवशबाणकृतजङ्घालंकारचारुणा शिरीषाणां वशानि शिरीषपुष्पमध्येषु गुम्फितानि यानि बाणानि झिण्टीपुष्पाणि तैः कृतो विहितो योऽसौ जङ्घालंकारः प्रस्तताभरणं तेन चारुर्मनोहरस्तेन तथोक्तेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । मधुकानुविद्धबन्धूकधृतनूपुरभूषणेन मधुकेषु गुडपुष्पेषु मध्ये अनुविद्धानि प्रोतानि यानि बन्धूकानि बन्धुजीवकपुष्पाणि तैर्धृतं कृतं नूपुरभूषणं हिञ्जीराभरणं येन संघातेन । अपरं कथंभूतेन सुन्दरीजनेन । अन्यासु च अपरासु च तासु तासु जगत्प्रसिद्धासु क्रीडासु बद्धानन्देन आनन्दसहितेन । कथंभूतासु क्रीडासु । कामदेवकिलिकिञ्चितोचितासु कामदेवस्य कन्दर्पस्य यत्किलिकिञ्चितं हर्षादुदितगीतादिदिव्यामिश्रं किलिकिञ्चितं तस्मिन्नुचिता योग्या स्तास्तथा तासु । समुच्चयालंकारः ॥

तदेवमनेकलोकोत्पादितप्रत्ययायाः पुरदेव्याः सिद्धायिकायाः सर्वसत्त्वाभयप्रदावासरसं स्मरसौमनसं नामोद्यानमवलोक्य,

ब्रह्मस्तम्बनितम्बिनीरतिकथाप्रारम्भचन्द्रोदयाः
कामं कामरसावतारविषयव्यापारपुष्पाकराः ।
प्रायः प्राप्तसमाधिशुद्धमनसोऽप्येते प्रदेशाः क्षणा-
त्स्वान्तध्वान्तकृतो भवन्ति तदिह स्थातुं न युक्तं यतेः ॥ ७१ ॥

इति च वितर्क्य, मनागन्तःस्तिमितमानसः प्रसरदनेकवितर्करसः स-

पुनश्च भगवान् किं कृतवान् । [[1]स्मरसौमनसं] श्मशानारण्यं व्यलोकत ददर्श। इति क्रियाकारकसंबन्धः । किं कृत्वा पूर्वम्। तत्पूर्वोक्तम् एवं अमुना प्रकारेण सिद्धायिकायाः सिद्धायिकाना[2]म्न्याः पुरदेव्या राजपुरनगरदेवतायाः स्मरसौमनसं नाम उद्यानं वनं अवलोक्य । कथंभूतायाः पुरदेवतायाः । अनेकलोकोत्पादितप्रत्ययायाः अनेकेषां लोकानां उत्पादितो जनितः प्रत्ययो विश्वासो यया सा तथा तस्याः । कथंभूतमुद्यानम् । सर्वसत्त्वाभयप्रदावासरसम् सर्वेषां सत्त्वानां प्राणिनां अभयप्रदो अभयदानदायकः आवासरसोऽनुरागो यत्र तत्तथोक्तं यथोक्तविशेषणविशिष्टम् । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं श्मशानारण्यं व्यलोकत । इति वितर्क्य इति ईदृशं पूर्वोक्तप्रकारं वितर्क्य पर्यालोच्य संकल्पविकल्पं कृत्वा। इतीति किम्।

ब्रह्मेत्यादि। एते प्रदेशा पूर्वोक्तोद्यानस्थानानि यतेः संयतलोकस्य क्षणात् मुहूर्तात् स्वान्ते ध्वान्तकृतो भवन्ति चित्तमध्ये रागोत्पादका भवन्ति संजायन्ते । कथंभूतस्य यतेः। प्राप्तसमाधिशुद्धमनसोऽपि प्राप्तः स्वाधीनः कृतोऽसौ समाधिः शुद्धोपयोगस्तेन शुद्धं निर्मलं मनश्चित्तं यस्य स तथा तस्य । कथं स्वान्तध्वान्तकृतो भवन्ति। प्रायो बाहुल्येन । कस्यापि यतेः स्वान्तध्वान्तकृतो न भवन्तीत्यर्थः । तत्तस्मात्कारणात् इह अस्मिन् सरागोद्द्योतने यतेः स्थातुं स्थितिं कर्तुं युक्तं योग्यं न भवति । कथंभूता एते प्रदेशाः । ब्रह्मस्तम्बनितम्बिनीरतिकथाप्रारम्भचन्द्रोदयाः ब्रह्मस्तम्बस्य त्रैलोक्यस्य या नितम्बिन्यः कामिन्यस्तासां रतेः संभोगस्य कथाप्रारम्भो वाक्यप्रबन्धप्रारम्भस्तस्य [चन्द्रोदयाः चन्द्रोदयसदृशाः।] चन्द्रोदये सति रतिकथाप्रारम्भो भवति। अपरं कथंभूता एते प्रदेशाः । कामं कामरसावतारविषयव्यापारपुष्पाकराः कामं यथेष्टं कामरसस्य कन्दर्परागस्य अवतारो यत्र विषयव्यापारे स कामरसावतारः स चासौ विषयव्यापारः सुरताभिनियोगस्तदर्थं पुष्पाकराः वसन्तर्तुसदृशाः ॥

कथंभूतो भगवान्। मनाक् ईषत् अन्तःस्तिमितमानसः। अभ्यन्तरे निश्चलचित्तः। अपरं कथंभूतः। प्रसरदनेकवितर्करसः प्रसरन्तो विजृम्भमाणाः अनेके वितर्करसाः

---

१. लेखकप्रमादपतितः प्रतिभाति. २. 'नां रूपाः' इत्यादर्शे पाठः.

कलजगदाघातघटनाघस्मरः स्मरः खलु श्मशानवासिनमप्यानयत्यात्मनो निदेशभूमिम्, किं पुनर्न गोचरपतितम्; मनो हि केवलमपि स्वभावतो विषयाटवीमवगाहते, किं पुनर्न लब्धानङ्गश्टङ्गारप्रदेशम्; कथापि खलु कामिनीनां चेतो विभ्रमयति, किं पुनर्नयनपथमुपगतस्तासां संभोगसंभवः केलिप्रबन्धः; करणानि तु नियमनियन्त्रितान्यपि स्वच्छन्दं विजृम्भन्ते, किं पुनर्न प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि; बोधाधिपतिराकाशेऽपि संकल्पराज्यमारचयति, किं पुनर्न पर्यवसितबहिःप्रकृतिः; वयोऽपि न यमस्येव मनसिजव्यापारस्य किंचित्परिहर्तव्यमस्ति प्रत्युतावानेष्विन्धनेषु वह्निरिव नितान्तं ज्वलति वृद्धेषु मकरध्वजः, तच्च मनो महामुनीनामपि दुर्लभं यत्र कुलिशे घुणकीट इव प्रभवितुं न शक्नोति विषयवर्गः, श्रूयते हि किलालक्ष्यजन्मनो दक्षसुतानां जलकेलिविलोकनात्तपःप्रत्यवायः, पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात्, कैवर्तीसंगमात्पाराशरस्य, रथनेमेश्च नटीनर्तनदर्शनात् ।

अपि च—

क्षीणस्तपोभिः क्षपितः प्रवासैर्विध्यापितः साधु समाधितोयैः ।
तथापि चित्रं ज्वलति स्मराग्निः कान्ताजनापाङ्गविलोकनेन ॥ ७२ ॥

विचारानुरागा यस्य स तथा । केन प्रसरदनेकवितर्करसः । तानेवाह—सकलजगदाघातघटनाघस्मरः स्मरः खलु श्मशानवासिनमप्यानयत्यात्मनो निदेशभूमिं किं पुनर्न गोचरपतितं मनो हि केवलमपि स्वभावतो विषयाटवीमवगाहते किं पुनर्न लब्धानङ्गश्टङ्गारप्रदेशम् (चूर्णिगद्यमेतत्[1]।) स्मरः कन्दर्पः खलु निश्चयेन श्मशानवासिनमपि परेतवनस्थितमपि मनुष्यं आत्मनः स्वस्य निदेशभूमिं आदेशस्थानं आनयति प्रापयति, लब्धानङ्गश्टङ्गारप्रदेशं लब्धः प्राप्तः अनङ्गश्टङ्गारस्य कामसंबन्धिश्टङ्गारस्य प्रदेशस्थानं येन स तथा तं पुरुषं किं पुनः आत्मनो निदेशभूमिं नानयति । अपि त्वानयत्येव । काकुवक्रोक्तिरियम् । कथंभूतः स्मरो यथोक्तविशेषणविशिष्टः । सकलं च तज्जगत्त्रैलोक्यं तस्य आघातो निष्ठुरप्रहारस्तस्य घटना रचना तस्यां घस्मरः सर्वभक्षकः । पुनश्च किंविशिष्टो वितर्क्य श्मशानारण्यं व्यलोकत । कथापि खलु कामिनीनां चेतो विभ्रमयति, किं पुनर्नयनपथमुपगतस्तासां संभोगसंभवः केलिप्रबन्धः कामिनीनां स्त्रीणां कथापि वार्तापि खलु निश्चयेन चेतो मनो विभ्रमयति विशेषेण चालयति, तासां केलिप्रबन्धः क्रीडाप्रघट्टकः नयनपथमुपगतो विलोकितः किं पुनर्न विभ्रमयति । अपि तु विभ्रमयत्येव । कथंभूतः केलिप्रबन्धः । संभोगसंभवः सुरतोत्पन्नः । पुनश्च किं वितर्क्य । करणानि तु नियमनिमन्त्रितान्यपि स्वच्छन्दं विजृम्भते, किं पुनर्न प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि करणानि तु नेत्रादीन्द्रियाणि तु नियमयन्त्रितान्यपि व्रतबन्धनैर्बद्धान्यपि स्वच्छन्दं निरवग्रहं यथा भवत्येवं विजृम्भन्ते प्रसरन्ति । प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि लब्धनिजविषयवर्तनानि किं पुनर्न विजृम्भन्ते, अपि तु विजृम्भन्त एव । पुनश्च किं वितर्क्य । बोधाधिपतिराकाशेऽपि संकल्पराज्यमारचयति किं पुनर्न पर्यवसितबहिःप्रकृतिः बोधाधिपतिरयं आत्मा आकाशेऽपि शून्यस्थानेऽपि संकल्पराज्यं आरचयति स्थापयति, पर्यवसितबहिःप्रकृतिः परिप्राप्तस्त्र्यादिलक्षणा (अ)मात्यादिः, किं पुनर्न संकल्पराज्यमारचयति, अपि तु रचयत्येव । वयोऽपि न यमस्येव मनसिजव्यापारस्य किंचित्परिहर्तव्यमस्ति प्रत्युतावानेष्विन्धनेषु वह्निरिव नितान्तं ज्वलति वृद्धेषु मकरध्वजः मनसिजव्यापारस्य किंचिदपि वयः काचिदप्यवस्था बालकुमारतरुणवृद्धलक्षणावस्थापि परिहर्तव्यं नास्ति । कस्येव । यमस्येव कृतान्तस्येव । यथा यमस्य किंचिदपि बालकुमारतारुण्यवार्द्धक्यलक्षणं वयो न परिहर्तव्यं वर्तते । प्रत्युत विशेषेण वृद्धेषु जराजीर्णेषु मकरध्वजः कन्दर्पः नितान्तमतिशयेन ज्वलति प्रज्वलति । क इव । आवानेषु शुष्केषु इन्धनेषु काष्ठेषु वह्निरिव अग्निरिव । यथा शुष्केषु इन्धनेषु अग्निर्नितान्तं प्रज्वलति । तच्च मनो महामुनीनामपि दुर्लभं दुष्प्रापं यत्र मनसि विषयवर्गः स्पर्शादिगोचरसमूहः प्रभवितुं पराभवं कर्तुं न शक्नोति न समर्थो भवति । कस्मिन् क इव । कुलिशे घुणकीट इव । यथा कुलिशे वज्रे घुणकीडः क्षुद्रजन्तुः प्रभवितुं न शक्नोति । श्रूयते हि किलालक्ष्यजन्मनो दक्षसुतानां जलकेलिविलोकनात्तपःप्रत्यवायः किलेति लोकोक्तौ शास्त्रोक्तौ अरुचौ वा अलक्ष्यजन्मनः श्रीमहादेवस्य दक्षसुतानां दक्षप्रजापतिपुत्रीणां जलकेलिविलोकनात् जलक्रीडानिरीक्षणात् तपःप्रत्यवायः तपसि दोषः श्रूयते आकर्ण्यते । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात् पितामहस्य ब्रह्मणस्तिलोत्तमायाः स्वर्गलोकवेश्यायाः संगीतकात् गीतकात् गीतनृत्यवादित्रसमुदायात् तपःप्रत्यवायः श्रूयते । कैवर्तीसङ्गमात्पाराशरस्य मत्स्यवेधपुत्रीसंयोगात् पाराशरस्य वेदव्यासजनकस्य तपःप्रत्यवायः श्रूयते । रथनेमेश्च नटीनर्तनदर्शनात् तपःप्रत्यवायः श्रूयते । रथनेमिः किल दिगम्बराचार्यः नटीनर्तनदर्शनात् नटपुत्रीं परिणीतवान्, पश्चात् कुम्भकारपुत्रीं परिणीतवान्, तदनन्तरं राजपुत्रीं परिणीतवान्, पुनः पुनश्च दीक्षां गृहीतवान्, पश्चात्त्रिभिः पुत्रैः सह कुम्भकाराणां पाकोपसर्गस्योद्वा(?) मुक्तिं जगामेति कथाकोशे कथा प्रसिद्धा वर्तते ॥

अपि च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **क्षीण इत्यादि** । चित्रमाश्चर्यमेतत् । स्मराग्निः कन्दर्पवैश्वानरः कान्ताजनापाङ्गविलोकनेन स्त्रीजनकटाक्षदर्शनेन तथापि ज्वलति मृ-

---

1. व्याख्येयस्य गद्यत्वसूचकमेतत्.

तावत्तपो वपुषि चेतसि तत्त्वचिन्ता
कामं हृषीकविषयः परमः शमश्च ।
यावन्न पश्यति मुखं मृगलोचनानां
शृङ्गारवृत्तिभिरुदाहृतकामसूत्रम् ॥ ७३ ॥

श्रोत्रं श्रुतो हरति वीक्षणमीक्ष्यमाण-
श्चित्तं स्मृतः कृतसमागतिरङ्गकानि ।
प्राणान्पुनः प्रणयवान्वियुतो रतिं च
लोके तथापि वनिताजन एव यत्नः ॥ ७४ ॥

तपो मृगायते पुंसां समं धीधैर्यलज्जितैः ।
स्त्रीणां भ्रूचापविश्रान्तनेत्रापाङ्गशराहतेः ॥ ७५ ॥

तोऽपि जीवति । यद्यपि तपोभिरुपवासादिभिः क्षीणोऽतिदुर्बलः संजातः, प्रवासैः धर्मक्षेत्रादिविहारकर्मभिः क्षपितः क्षयं नीतः, समाधितोयैर्यमध्यानादिजलैः साधु यथा भवत्येवं विध्यापितः शीतलतां नीतः । रूपकातिशयालंकारः ॥

तावदित्यादि । वपुषि शरीरे तावत्कालं तपो दीक्षा वर्तते । चेतसि मनसि तावत्कालं तत्त्वचिन्ता आत्मभावना वर्तते । हृषीकविषये इन्द्रियाणां स्पर्शादिगोचरे परम उत्कृष्टः शम उपशमश्च वर्तते । कथम् । कामं अतिशयेन । यावत्कालं मृगलोचनानां स्त्रीणां पुमान् मुखं न पश्यति । कथंभूतं मुखम् । शृङ्गारवृत्तिभिः शृङ्गारक्रीडाभिः उदाहृतं कामसूत्रम् उदाहरितं निदर्शनसंयुक्तं कृतं कामस्य कन्दर्पस्य सूत्रं व्याकरणसूत्रम् । उपमालंकारः ॥

श्रोत्रमित्यादि । लोके लोकमध्ये तथापि तदपि वनिताजन एव स्त्रीजन एव लोकस्य यत्नस्तात्पर्यं वर्तते । तथापि कथम् । वनिताजनः श्रुत आकर्णितः सन् श्रोत्रं कर्णं हरति चोरयति । ईक्ष्यमाणो दृश्यमानः सन् वीक्षणं लोचनं हरति । स्मृतश्चिन्तितः सन् चित्तं मनो हरति । कृतसमागतिः आलिङ्गितः सन् अङ्गकानि कोमलधातून् हरति । पुनः पश्चात् प्रणयवान् स्नेहवान् सन् प्राणान् हरति । मारयतीत्यर्थः । वियुक्तो विप्रलब्धः सन् रतिं अन्नादिरुचिं हरति । इत्येवं महाचौरोऽयं स्त्रीजन इति सूचितं भवति । दीपकालंकारः ॥

तपो मृगायत इत्यादि । पुंसां पुरुषाणां तपो दीक्षाव्रतग्रहणं मृगायते नश्यति । कथम् । समं सार्धम्[1] । कैः समम् । धीधैर्यलज्जितैः धीर्बुद्धिः, धैर्यं निश्चलता, लज्जितं अपत्रपा, तैः तपः कृतं मृगायते पलायते । स्त्रीणां वनितानां भ्रूचापविश्रान्तनेत्रापा-

1. 'साधकैः' इत्यादर्शे पाठः.

तथा सकृच्चलितं च चेतः प्रासाद इव पुनः दुष्करमुद्धर्तुम्, दूरतरमुन्नतानि गिरिशिखराणीव शक्यन्ते शरीरिणां हृदयानि सुखेनैवाधस्तात्पातयितुमारोहयितुं न पुनर्दुःखेनापि,

अस्ति च 'श्रेयांसि बहुविघ्नानि' इति विदुषां प्रवादः, श्रुताभ्यासश्च बिसतन्तुर्दन्तिनमिव प्रत्यवस्यन्तमात्मानमलं न भवति निवारयितुम्, तनुच्छद इवाधीरधीषु न जायते चलतश्चित्तस्य त्राणाय देहदाहकरागमः

ङ्गशराहतेः भ्रुवावेव चापं धनुस्तत्र विश्रान्ता आरोपिता ये नेत्राणाम् अपाङ्गशराः कटाक्षबाणास्तेषां हतेस्ताडनात् । उपमासहोक्तिरूपकालंकाराः ॥

तथा सकृच्चलितं च चेतः प्रासाद इव पुनः दुष्करमुद्धर्तुम् । तथा च भगवान् विचारयति—सकृदेकवारं चेतो मनश्चलितं विघटितं सत् पुनरुद्धर्तुं पुनरपि स्थानमानेतुं दुष्करं दुःसाध्यं भवति । क इव । प्रासाद इव । यथा प्रासादो देवसदनं राजमन्दिरं वा सकृच्चलितः सन् पुनरुद्धर्तुं दुष्करो भवति । दूरतरमुन्नतानि गिरिशिखराणीव शक्यन्ते शरीरिणां हृदयानि सुखेनैवाधस्तात्पातयितुमारोहयितुं न पुनर्दुःखेनापि शरीरिणां प्राणिनां हृदयानि चित्तानि दूरतरं अतिशयेन उन्नतानि विषयसुखपराङ्मुखानि सन्ति अधस्तात्पातयितुं विषयेषु लम्पटानि कर्तुं सुखेनैव अनायासेनैव शक्यते । कानीव । गिरिशिखराणीव—यथा गिरिशिखराणि पर्वतमस्तकानि अधस्तात्पातयितुं सुखेनैव शक्यन्ते । आरोहयितुं उपर्यानेतुं दुःखेनापि न पुनः शक्यन्ते नाध्यवस्यन्ते ।

अस्ति च श्रेयांसि बहुविघ्नानीति विदुषां प्रवादः । विदुषां विद्वज्जनानां इति ईदृक् प्रवादः प्रसिद्धिश्चास्ति । इतीति किम् । श्रेयांसि पुण्यकर्माणि बहुविघ्नानि भवन्ति । पापानां विघ्नो न वर्तते इत्यर्थः । तथा चोक्तम्—'श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति पापा(प्म)नामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां यान्ति क्वापि विनायकाः ॥' श्रुताभ्यासश्च बिसतन्तुर्दन्तिनमिव प्रत्यवस्यनामात्मानमलं न भवति निवारयितुम् श्रुताभ्यासश्च शास्त्रानुशीलनं आत्मानं चित्तं प्रत्यवस्यन्तं विषयसुखं ग्रसमानं निवारयितुं निषेद्धुं अलं समर्थो न भवति । क इव । बिसतन्तुरिव पद्मिनीकन्दसूत्रमिव । यथा बिसतन्तुर्दन्तिनं हस्तिनं प्रत्यवस्यन्तं पर्यटन्तं मदेन विघटमानं निवारयितुमलं न भवति । तथा चाह विद्यानन्दिः—'प्रत्यवस्यति ग्रसते, वि(व्य)वस्यति उद्यमं करोति अध्यवस्यति । शक्नोति भरते व्याप्नोति' इति । तनुच्छद इवाधीरधीषु न जायते चलतश्चित्तस्य त्राणाय देहदाहकरागमः । संयमः । संयमश्चारित्रपालनं अधीरधीषु चपलचित्तेषु पुरुषेषु चलतो विघटमानस्य चित्तस्य हृदयस्य त्राणाय रक्षणाय न जायते नोत्पद्यते । कथंभूतः संयमः । देहदाहकरागमः देहस्य शरीरस्य दाहकरः संतापकारकः आगमः प्रारम्भो यस्य संयमस्य देहदाहकरागमः । क इव । तनुच्छद इव यथा तनुच्छदस्तनुत्राणं

संयमः, बहिरुत्थावस्थितः पारदरस इव द्वन्द्वपरिगतः पुमान्क्षणमपि नास्ते प्रसंख्यानक्रियासु, वृन्दमपीदं वनादानीतं करियूथमिवाद्यापि न संभवति प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितम्, सर्वदोषदुष्टं व्यालशुण्डालमिवामीषामपरिपक्वशिक्षोपदेशमिन्द्रियग्राममतियत्नेनापि संरक्षितुं न तरति पुरश्चारीलोकः ।

किं च—

तावद्गुरवो गण्यास्तावत्स्वाध्यायधीरतं चेतः ।
यावन्न मनसि वनितादृष्टिविषं विशति पुरुषाणाम् ॥ ७६ ॥

अधीरधीषु कातरेषु चलचित्तस्य त्राणाय न जायते । कथंभूतः तनुच्छदः । देहदाहकरागमः शरीरोष्मकरागमः शरीरोष्मकारकः । बहिरुत्थावस्थितः पारदरस इव द्वन्द्वपरिगतः पुमान्क्षणमपि नास्ते प्रसंख्यानक्रियासु । पुमानात्मा द्वन्द्वपरिगत एकान्ते प्राप्तः प्रसंख्यानक्रियासु धर्मध्यानादिकर्मसु क्षणमपि मुहूर्तमेकमपि नास्ते न तिष्ठति । क इव । पारदरस इव पारदद्रव इव । यथा पारदरसः सूतो बहिरुत्थावस्थितः सन् अग्न्युपरि स्थापितो द्वन्द्वपरिगतः ओषधैः वेष्टितोऽपि क्षणमपि नास्ते । उड्डीय गच्छतीत्यर्थः । वृन्दमपीदं वनादानीतं करियूथमिवाद्यापि न संभवति प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितम् । इह प्रत्यक्षीभूतं वृन्दं मुनिसंघोऽपि अद्यापि संयमसाधनकालेऽपि प्रायेण बाहुल्येन क्षान्तिनिष्ठितं विषयसुखपराङ्मुखं न संभवति न संगच्छते । किमिव । वनादानीतं करियूथमिव । यथा वनादानीतं अरण्यादाहृतं करियूथं गजवृन्दं प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितं अद्यापि संभवति बन्धनकालेऽपि क्षमावन्न भवति । सर्वदोषदुष्टं व्यालशुण्डालमिवामीषामपरिपक्वशिक्षोपदेशमिन्द्रियग्राममतियत्नेनापि संरक्षितुं न तरति पुरश्चारीलोकः । अमीषां मुनीनां इन्द्रियग्रामं संरक्षितुं प्रतिपालयितुं विषयेभ्यो निषेद्धुं पुरश्चारीलोकः मुनिजनानां मुख्यः सूरिलोकः, अन्यत्र हस्तिपकः, अतियत्नेनापि अतिसावधानतयापि न तरति न शक्नोति । कथंभूतं इन्द्रियग्रामम् । अपरिपक्वशिक्षोपदेशम् न परिपक्वो न परिणतो न मनसि प्रविष्टः शिक्षायाः अनुप्रेक्षोपलक्षणाया उपदेशो यस्य इन्द्रियग्रामस्य स तथा तम् । अपरं कथंभूतं इन्द्रियग्रामम् । सर्वदोषदुष्टम् सर्वैं रागद्वेषमोहादिभिर्दोषैरादीनवैर्दुष्टं दूषितम् । कमिव । व्यालशुण्डालमिव यथा शुण्डालं दुष्टगजं सर्वदोषदुष्टं अगृहीतशिक्षोपदेशं संरक्षितुं पुरश्चारीलोको न तरति न शक्नोति । उपमालंकारः ॥

किंचेति । अस्ति कश्चिद्विशेषः । **तावदित्यादि** । तावत्कालं गुरव आचार्या गण्या माननीया भवन्ति । तावत्कालं चेतो मनः स्वाध्यायधीरतं भवति स्वाध्यायस्य वाचनाप्रच्छनानुप्रेक्षाम्नायधर्मोपदेशलक्षणपञ्चप्रकारस्य धीरभिप्रायोऽनुशीलनबुद्धिस्तत्र

तावत्प्रवचनविषयस्तावत्परलोकचिन्तनोपायः ।
यावत्तरुणीविभ्रमहृतहृदयो न प्रजायेत ॥ ७७ ॥
गुरुवचनस्य हि वृत्तिस्तत्र न यत्रास्ति संगमः स्त्रीभिः ।
अबलालापजलप्लवबधिरितकर्णे कुतोऽवसरः ॥ ७८ ॥
संसर्गेण गुणा अपि भवन्ति दोषास्तदद्भुतं नैव ।
स्थितमधरे रमणीनाममृतं चेतांसि कलुषयति ॥ ७९ ॥
लटहैर्युवतिकटाक्षैर्गाढमगुरुतां जनः स्वयं नीतः ।
चित्रमिदं ननु यत्तां पश्यति गुरुबन्धुमित्रेषु ॥ ८० ॥

रतं तत्परम् । तावत्कालं यावत्कालं पुरुषाणां मुनीनां वनितादृष्टिविषं अवलोकनहालाहलं मनसि चित्ते न विशति न प्रवेशं करोति । रूपकालंकारः ॥

तावत्प्रवचनेत्यादि । तावत्कालं प्रवचनस्य तत्त्वार्थश्लोकवार्तिकालंकारादिशास्त्रस्य विषयो गोचरो भवति । तावत्कालं परलोकस्य मोक्षस्य चिन्तनोपायः साधनोपायो भवति । तावत्कियत् । यावत्कालं तरुणीविभ्रमहृतहृदयो न प्रजायेत तरुणीनां नवयौवनानां स्त्रीणां विभ्रमैः भ्रूक्षेपैर्हृतं चारितं हृदयं मनो यस्य पुरुषस्य तरुणीविभ्रमहृतहृदयो पुमान् न संजायेत न प्रभवेत् । जात्यालंकारः ॥

गुरुवचनस्येत्यादि । गुरुवचनस्य भट्टारकादेशस्य वृत्तिः प्रवृत्तिस्तत्र तस्मिन् पुरुषे नास्ति न भवति । तत्र कुत्र । यत्र यस्मिन् पुरुषे स्त्रीभिः सह संगमोऽस्ति भवति । अबलालापजलप्लवबधिरितकर्णे कुतोऽवसरः अबलानां स्त्रीणां आलापाः परस्परभाषणानि त एव जलानि पानीयानि तेषां प्लवः पूरस्तेन बधिरितौ अश्रुतीकृतौ कर्णौ शब्दग्रहौ यस्य स तस्मिन् । अवसरः कुतो न भवति अपि न कुतोऽपि अवसरः । रूपकाक्षेपालंकारः ॥

संसर्गेणेत्यादि । संसर्गेण सङ्गत्वात् गुणा अपि ज्ञानविज्ञानादयोऽपि यत दोषा भवन्ति तदद्भुतमाश्चर्यं नैव वर्तते । रमणीनां स्त्रीणामधरे अधस्तनदन्तवाससि स्थितं रहितं अमृतं पीयूषं चेतांसि हृदयानि कलुषयति विषमानवदचेतनानि करोति । दृष्टान्तालंकारः । उक्तं च—'सुधा चन्द्रे न पाताले न कान्ताधरपल्लवे । सुधा यशोधराधीश तवारिकरपल्लवे' ॥

लटहैरिति । लटहैर्मनोहरैर्युवतिकटाक्षैः स्त्रीणां लोचनापाङ्गदर्शनैः कर्तृभूतैर्जनो लोकः कर्मतापन्नः गाढमतिशयेन अगुरुतां नीतो लघुत्वं प्रापितः । कथम् । स्वयं आत्मनैव । ननु अहो इदं प्रत्यक्षीभूतं चित्रं आश्चर्यम् । इदं किम् । यत् यस्मात् कारणात् तां युवतिं गुरुबन्धुमित्रेषु दीक्षादातृसहाध्यायिअभीष्टवर्गेषु स्थितोऽपि सन् पश्यति विलोकते । जात्यालंकारः ॥

तस्मात्—

द्वयमेव तपःसिद्धौ बुधाः कारणमूचिरे ।
यदनालोकनं स्त्रीणां यच्च संग्लापनं तनोः ॥ ८१ ॥

इति च विचिन्त्य, 'तदलमत्र बहुप्रत्यूहव्यूहासाद्यया निषद्यया' इति च निश्चित्य, परिक्रम्य च स्तोकमन्तरम्, सप्तजिह्वाजिह्मज्वालाजालाहुतीकृताकाशलावण्यं श्मशानारण्यं व्यलोकत ॥

(स्वगतम् ।) अहह, पश्यत सकलानामप्यमङ्गलानामसमसमीहाभवनं पितृवनम् ।

यतः—

कालव्यालरदाङ्कुरोद्भटभरैः शल्योत्करैः पूरितं
कालग्राहविगीर्णफेनविकलैः कीर्णं शिरोमण्डलैः ।

तस्मात् कारणात् । **द्वयमिति** । तपःसिद्धौ तपःप्राप्त्यर्थं द्वयमेव कारणं बुधा विद्वांस ऊचिरे प्रतिपादितवन्तः । किं तत् हेतुद्वयम् । एकं तावत् कारणं यत् स्त्रीणामनालोकनमनिरीक्षणम्, द्वितीयं यच्च तनोः शरीरस्य संग्लापनं तपोभिः कृशीकरणम् । समुच्चयालंकारः ॥ इति विचिन्त्य श्मशानारण्यं व्यलोकत । तथा च इति विनिश्चित्य श्मशानारण्यं व्यलोकत । इतीति किम् । तत्तस्मात्कारणात् अत्र निषिद्यया स्थानेनालं पूर्णम् । कथंभूतया निषद्यया । बहुप्रत्यूहव्यूहा विघ्नसमूहाः आसाद्या यत्र निषद्यायां सा तथा तथा । पुनश्च किं कृत्वा । पूर्वं स्तोकमल्पं अन्तरं मार्गं परिक्रम्य गत्वा श्मशानारण्यं व्यलोकत । कथंभूतं श्मशानारण्यम् । सप्तजिह्वाजिह्मज्वालाजालाहुतीकृताकाशलावण्यम् सप्तजिह्वस्य अग्नेरजिह्मा अकुटिलाः । उग्रतरा इत्यर्थः । या ज्वाला अर्चिषस्तासां जालानि समूहास्तेषु आहुतीकृतं वषट्कृतम् । धूसरीकृतमित्यर्थः । आकाशस्य व्योम्नो लावण्यं कान्तिर्येन तत्तथोक्तम् । स्वगतं आत्मगतं विचारयत्यार्यः । अहह, पश्यत सकलानामप्यमङ्गलानामसमसमीहाभवनं पितृवनम् । अहह इति खेदे, आश्चर्ये वा । पश्यत भो लोकाः, विलोकयत यूयं पितृवनं श्मशानं सकलानामपि समग्राणामपि अमङ्गलानामश्रेयसामशुभानामसमसमीहाभवनं विषमचेष्टागृहम् ।

यतो यस्मात्कारणात् । **कालव्यालेत्यादि** । कथंभूतं पितृवनम् । शल्योत्करैः पूरितं शल्योत्करैरस्थिराशिभिः पूरितं भूतम् । कथंभूतैः शल्योत्करैः । कालव्यालरदाङ्कुरोद्भटभरैः कालो यमः स एव व्यालो दुष्टगजः । सर्वेषां संहारकारकत्वात् । तस्य रदा दन्तास्तेषामङ्कुरा बालप्ररोहास्तेषां उद्भटो भयानको भरोऽतिशयो येषां शल्योत्कराणां

कालव्याधविनोदपाशविवशैः केशैश्चितं सर्वतः
कालोत्पातसकृत्प्रसूछदचयैश्छन्नं च भस्मोच्चयैः ॥ ८२ ॥

इतश्च यत्र—

अर्धदग्धशवलेशलालसैर्भण्डनोद्भटरटद्गलान्तरैः ।
कालकेलिकरकौतुकोद्यतैर्विश्वकद्रुभिरुपद्रुतान्तरम् ॥ ८३ ॥

यत्र च—

श्येनकुलं घूककुलं द्रोणकुलं श्वकुलभण्डनाद्भीतम् ।
शवपिशितप्राशवशाद्दिवि भुवि च समाकुलं पुरतः ॥ ८४ ॥

ते तथा तैः । अपरं कथंभूतं पितृवनम् । शिरोमण्डलैः शुष्कमस्तकसमूहैः । कपालवृन्दैरित्यर्थः । कीर्णं व्याप्तम् । कथंभूतैः शिरोमण्डलैः । कालग्राहविगीर्णफेनविकलैः कालो यमः स एव ग्राहो मकरः । सर्वेषां भक्षकत्वात् । तेन विगीर्णा उद्गीर्णा उद्गालिता ये फेनाः अस्थिकफास्तैर्विकलानि सदृशानि तैः । यमेन पूर्वं मृतकानि भक्षितानि, पश्चादुद्गालः कृत इत्यर्थः । अपरं कथंभूतं पितृवनम् । केशैः कुन्तलैः सर्वतः सर्वत्र चितं जटितं व्याप्तम् । कथंभूतैः केशैः । कालव्याधविनोदपाशविवशैः कालो यमः स एव व्याधो लुब्धको । नग(?)मृगमारकत्वात् । तस्य विनोदपाशाः क्रीडापाशास्तैर्विवशाः सदृशास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतं पितृवनम् । भस्मोच्चयैश्छन्नं भसितराशिभिर्व्याप्तम् । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । भस्मोच्चयैः कथंभूतैः । कालोत्पातसकृत्प्रसूछदचयैः कालो यमः स एव उत्पातसकृत्प्रसूः अशुभनिमित्तशुक्लकाकस्तस्य छदाः पक्षास्तेषां चया समूहा राशयस्तत्सदृशैः । रूपकालंकारः ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे । यत्र श्मशानारण्ये । **अर्धदग्धेत्यादि** । विश्वकद्रुभिर्मृगयाकुशलैः कुक्कुरैरुपद्रुतान्तरं उपद्रवं प्रापितमध्यं वर्तते । कथंभूतैर्विश्वकद्रुभिः । अर्धदग्धशवलेशलालसैः अर्धदग्धानां सामिभस्मीभूतानां शवानां मृतकानां लेशेषु खण्डेषु लालसा अत्याकाङ्क्षा येषां तैः । पुनः कथंभूतैर्विश्वकद्रुभिः । भण्डनोद्भटरटद्गलान्तरैः भण्डने युद्धे उद्भटानि बद्धाटोपानि रटन्ति कुत्सितं शब्दं कुर्वन्ति गलान्तराणि कण्ठमध्यं येषां ते तथा तैः । पुनश्च कथंभूतैर्विश्वकद्रुभिः । कालकेलिकरकौतुकोद्यतैः कालस्य यमस्य केलिकराणि क्रीडाविधायकानि यानि कौतुकानि विनोदास्तेषु उद्यता उद्यमं प्राप्तास्ते तथा तैः । रथोद्धताछन्दः । जात्यालंकारः ॥

यत्र च श्मशानारण्ये । **श्येनकुलमित्यादि** । पुरत एकस्मिन् पार्श्वे दिवि आकाशे भुवि च भूमण्डले श्येनकुलं शशादनसमूहः, घूककुलं काकारिवृन्दम्, द्रोणकुलं काकसंघातः, समाकुलं किंकर्तव्यतामूढं वर्तते । कस्मात् । शवपिशितप्राशवशात्

इतश्च—

गृध्राघ्रातसमांसकीकसरसस्रावोत्पथाः पादपाः

प्रेतोपान्तपतत्पतत्रिपरुषप्रायाः प्रदेशा दिशः ।

एते च प्रबलानिलाश्रयवशाच्छीर्यच्छिखाः सर्वतः

संसर्पन्ति जरत्कपोतरुचयो धूमाश्रिताचक्रजाः ॥ ८५ ॥

इतश्च यत्र—

कालाग्निरुद्रनिटिलेक्षणदुर्निरीक्षाः

कीनाशहोमहुतवाहविरुक्षवीक्षाः ।

दाहद्रवच्छववपुःस्फुटदस्थिमध्य-

प्रारब्धशब्दकठिना दहनाश्रितानाम् ॥ ८६ ॥

मृतकमांसभक्षणपराधीनत्वात् । कथंभूतं श्येनकुलं घूककुलं द्रोणकुलं च । श्वकुलभण्डनाद्भीतम् शुनां कुर्कुराणां कुलस्य समूहस्य भण्डनं परस्परं युद्धं तस्मात् श्वकुलभण्डनात् भीतं भयं प्राप्तम् । यथासंख्यालंकारः ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे । **गृध्राघ्रातेत्यादि** । पादपाः वृक्षाः कथंभूता वर्तन्ते । गृध्राघ्रातसमांसकीकसरसस्रावोत्पथाः गृध्रैः श्यामलिकाभिराघ्रातानि गृहीतानि समांसानि मांससहितानि यानि कीकसानि अस्थीनि तेषां रसस्रावेण रसवर्षणेन उत्पथा अमार्गाः । तेषु पादपेषु संचरितुं न शक्या इत्यर्थः । तथा दिशः प्रदेशाः दिङ्मण्डलस्थानानि कथंभूताः । प्रेतोपान्तपतत्पतत्रिपरुषप्रायाः प्रेतानां मृतकानां उपान्तेषु समीपेषु पतन्तः आगच्छन्तो ये पतत्रिणः पक्षिणस्तैः परुषप्रायाः कठिनप्रायाः । पुनः कथंभूता वृक्षाः । प्रबलानिलाश्रयवशाच्छीर्यच्छिखाः प्रबलश्चासावनिलस्तस्य आश्रयवशात् शीर्यच्छिखाश्च्युत्यच्छिखाः । (इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे) एते प्रत्यक्षीभूताश्चिताचक्रजाः मृताग्निसमूहसमुत्पन्ना धूमाः आर्यानामानः सर्वतः सर्वत्र संसर्पन्ति सम्यक् सरन्ति । कथंभूता धूमाः । जरत्कपोतरुचयः जरतां अतिवृद्धानां कपोतानां पारापतानां रुचिः शोभा येषां ते तथोक्ताः । समुच्चयालंकारः ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे यत्र श्मशानारण्ये । **कालेत्यादि** । चितानां मृतकाग्नीनां दहना वैश्वानराः । कथंभूताः । कालाग्निरुद्रनिटिलेक्षणदुर्निरीक्षाः कालाग्नेः प्रलयकालस्य संबन्धी योऽसौ रुद्रः श्रीमहादेवस्तस्य निटिलस्य ललाटपट्टस्य यदीक्षणं लोचनं तद्वत् दुर्निरीक्षा अवलोकितुमशक्याः । अपरं कथंभूताश्चिताग्निदहनाः । कीनाशस्य यमस्य संबन्धी योऽसौ होम आहुतिदानं तस्य संबन्धी योऽसौ हुतवाहो वैश्वानरस्तद्वद्विशेषेण रुक्षा निर्दया वीक्षा अवलोकनं येषां दहनानां ते तथोक्ताः । भूयश्च कथंभूताश्चितानां

इतश्च—

सर्वदेहभृतभस्मनिकायः प्रेतचीवरकरालितकायः ।

कन्दलोल्बणवपुः पवमानः क्रीडति प्रमथनाथसमानः ॥ ८७ ॥

किं च—

भ्रश्यच्छरीरशवशीर्णशिरोजसारः

कुथ्यत्कलेवरकरङ्कहतप्रचारः ।

दग्धार्धदेहमृतकाग्निमयप्रबन्धो

वातः करोति ककुभोऽशुभगन्धबन्धाः ॥ ८८ ॥

दहनाः । दाहद्रवच्छववपुःस्फुटदस्थिमध्यप्रारब्धशब्दकठिनाः दाहेन भस्मीकरणेन द्रवन्ति श्चोतन्ति यानि शवानां मृतकानां वपूंषि शरीराणि तेषां स्फुटन्ति भेदं प्राप्नुवन्ति यानि अस्थीनि हड्डानि तेषां मध्ये अन्तरालेषु प्रारब्धा राभस्यं प्राप्ता ये शब्दाः कटत्करवास्तैः कठिनाः कर्णस्फोटनप्रायाः । उपमालंकारः । वसन्ततिलकाछन्दः ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे । यत्र श्मशानारण्ये । **सर्वदेहेत्यादि** । पवमानो वायुः क्रीडति विहरति । कथंभूतः पवमानः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः प्रमथनाथसमानः श्रीमहादेवसदृशः । कथंभूतः पवमानः प्रमथनाथश्च । सर्वदेहभृतभस्मनिकायः सर्वस्मिन् देहे विश्वस्मिन् शरीरे भृत आरोपितो भस्मनिकायो भसितसमूहो येन स तथोक्तः । अपरं कथंभूतः पवमानः प्रमथनाथश्च । प्रेतचीवरकरालितकायः प्रेतकानां मृतकानां चीवरैः कर्पटैः करालितो रौद्रीकृतः कायः स्वरूपो यस्य स तथा । पुनश्च कथंभूतः पवमानः श्रीमहादेवश्च । कन्दलोल्बणवपुः कन्दलैरुल्बणमुद्रिक्तं वपुः शरीरं यस्य स तथोक्तः । 'स्वागतेति रनभाद्गुरुयुग्मम्' । उपमालंकारः ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **भ्रश्यच्छरीरेत्यादि** । यत्र श्मशानारण्ये वातो वायुः कर्तृभूतः ककुभो दिशः कर्मतापन्ना अशुभगन्धबन्धाः दुर्गन्धसहिताः करोति विदधाति । कथंभूतो वातः । भ्रश्यच्छरीरशवशीर्णशिरोजसारः भ्रश्यन्ति घटित्वाधः पतन्ति शरीराणि येषां शवानां तानि भ्रश्यच्छरीराणि तानि च तानि शवानि मृतकानि तेषां शीर्णाः शटित्वा पतिताः ये शिरोजाः केशास्त एव सारो धनं यस्य वातस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो वातः । कुथ्यत्कलेवरकरङ्कहतप्रचारः कुथ्यन्ति दुर्गन्धं प्राप्नुवन्ति यानि कलेवराणि तेषां करङ्कैः शुष्कशरीरैरस्थित्वग्भूतदेहैर्हतो विनाशितः प्रचारो गतिर्यस्य स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो वातः । दग्धार्धदेहमृतकाग्निमयप्रबन्धः दग्धा भस्मीभूता अर्धदेहाः शरीराणि येषां तानि दग्धार्धदेहानि तानि च तानि मृतकानि चैषां संबन्धी योऽसौ अग्निस्तेन निर्वृतो निष्पन्नो दग्धार्धदेहमृतकाग्निमयः प्रबन्धो यस्य वा तस्य स तथोक्तः । मधुमाधवीछन्दः । रूपकालंकारः ॥

इतश्च यत्र—

यान्युत्सवेषु कृतिनां कृतमङ्गलानि
वाद्यानि मोदिजनगेयनिरर्गलानि।
तान्येव शोकवशबन्धुरवोद्धुराणि
नर्दन्ति संस्थितवतां विरसस्वराणि॥ ८९॥

अपि च—

यमभुक्तिसमयपिशुनः क्रव्यादसमाजसंह्वयव्यसनः।
जगदस्थैर्योद्घोषः परासुतूरस्वरः परुषः॥ ९०॥

किं च—

अचिरेण तत्कुरुध्वं यतो भवेन्नाजवञ्जवक्लेशः।
नो चेदियं दशा वो भवितेति ध्वनति शवतूरम्॥ ९१॥

इतश्च यत्र एकस्मिन् पार्श्वे यत्र श्मशानारण्ये। **यान्युत्सवेष्वित्यादि**। यानि वाद्यानि उत्सवेषु पुत्रजन्मविवाहादिषु कृतिनां पुण्यवतां कृतमङ्गलानि संजातानि। श्रेयस्कराणि संजातानि इति शेषः। कथंभूतानि वाद्यानि। मोदिजनगेयनिरर्गलानि मोदिनो हर्षवन्तो ये जना लोकास्तेषां गेयानि गीतानि निरर्गलानि अनिवारितानि येषु वाद्येषु तानि तान्येव वाद्यानि संस्थितवतां संस्थितानां मृतकानां संबन्धीनि विरसस्वराणि निरसशब्दानि नर्दन्ति कुत्सितान् शब्दान् कुर्वन्ति। कथंभूतानि वाद्यानि। शोकवशबन्धुरवोद्धुराणि शोकस्य शोचनस्य वशा नाथवन्तो ये बन्धवः कुटुम्बवर्गास्तेषां रवै रटनैः शब्दैरुद्धुराणि उत्कटा[नि]। मधुमाधवीछन्दः। जात्यालंकारः॥

अपि च तथैव च। **यमभुक्तीत्यादि**। परासुतूरस्वरो मृतकवादित्रशब्दः परुषः कर्णस्फोटनप्रायत्वात् कठिनतरः। कथंभूतः परासुतूरस्वरः। यमभुक्तिसमयपिशुनः यमस्य धर्मराजस्य भुक्तिसमयो भोजनकालस्तस्य पिशुनः सूचकः। अपरं कथंभूतः। क्रव्यादसमाजसंह्वयव्यसनः क्रव्यादानां राक्षसानां समाजः समूहः तस्य संह्वये आह्वाने व्यसनं आसक्तिर्यत्र परासुतूरस्वरे यस्य स तथा। भूयश्च कथंभूतः। जगदस्थैर्योद्घोष जगतः संसारस्य अस्थैर्यं अध्रुवत्वं तस्य उद्घोषः डुम्वा(१)पातः स तथा। आर्या। रूपकालंकारः॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः। **अचिरेणेत्यादि**। शवतूरं मृतकवादित्रमितीदृशं ध्वनति सूचयति—अचिरेण शीघ्रतया तत्किमपि समीचीनं कर्म हे भव्याः, यूयं कु-

१. 'धूरीपातः' इति पुस्तकान्तरे.

इतश्च यत्र—

अस्तोकशोकवशिकाशयशीर्णशङ्कै-
र्लोकैश्चिताचरितबान्धवसंनिवेशैः।
मुक्ता न कस्य हृदयं परिखेदयन्ति
बाष्पोद्गतिस्खलितवेगवशा विलापाः॥ ९२॥

इतश्च यत्र—

कलिकालकायकालाः शोकादिव दहनबान्धवक्षयजात्।
अङ्गाराः शल्यधराः क्षयक्षपातारकाकाराः॥ ९३॥

रुध्वं कुर्वन्तु भवन्तः। तत्किम्। यतो यस्माच्छुभकर्मणः सकाशात् आजवञ्जवक्लेशः संसारदुःखं न भवेत् न जायेत। नो चेत् यदि शुभं कर्म न करिष्यन्ति भवन्तस्तर्हि इयं प्रत्यक्षीभूता मृतकस्य दशा अवस्था वो युष्माकं भविता भविष्यति। उपमैव॥

इतश्च यत्र। **अस्तोकेत्यादि**। लोकैर्जनै मुक्ता उच्चैः शब्दिता विलापाः रोदनध्वनयः कस्य पुरुषस्य हृदयं मनो न परिखेदयन्ति न दुःखं जनयन्ति। अपि तु सर्वस्यापि हृदयं दुःखयन्ति। कथंभूतैर्लोकैः। अस्तोकशोकवशिकाशयशीर्णशङ्कैः अस्तोकः प्रचुरतरो योऽसौ शोकः पश्चात्तापस्तेन वशिको शून्यो योऽसावाशयश्चित्तं तेन शीर्णा शतखण्डीभूता शङ्का गुर्वादिभयो विचारो येषां लोकानां ते तथोक्तैः। अपरं कथंभूतैर्लोकैः। चिताचरितबान्धवसंनिवेशैः चितायां मृतकाग्नौ आचरितो रचितो बान्धवस्य बन्धुवर्गस्य संनिवेशः समारोपणं यैस्ते तथोक्तैः। कथंभूता विलापाः। बाष्पोद्गतिस्खलितवेगवशाः बाष्पाणामश्रुजलानामुद्गतिरुत्पत्तिस्तया स्खलितो अवष्टब्धो योऽसौ वेगो रयस्तस्य वशा नाथवन्तस्ते तथोक्ताः। वसन्ततिलका। आक्षेपालंकारः॥

इतश्च यत्र श्मशानारण्ये। **कलिकालेत्यादि**। अङ्गाराः मुर्मुराः शल्यधराः अस्थिधराः वर्तन्ते। कथंभूता अङ्गाराः। कलिकालकायकालाः कलिकालो दुःखम[य]कालस्तस्य कायः स्वरूपं तद्वत् कालाः कृष्णवर्णाः। कस्मात् काला अङ्गाराः संजाताः। उत्प्रेक्षते—दहनबान्धवक्षयजात् शोकादिव दहनो वैश्वानरः स च बान्धवः कुटुम्बवर्गस्तस्य क्षये विनाशे जायते उत्पद्यते दहनबान्धवक्षयजस्तस्मात्। 'सप्तमी पञ्चम्यन्ते जनेर्डः'। पश्चात्तापादिव। कथंभूता अङ्गाराः। क्षयक्षपातारकाकाराः क्षयस्य प्रलयस्य क्षपा रात्रिस्तस्याः संबन्धिन्यो यास्तारकाश्चान्द्रायिण्यस्तासामाकारा येषां अङ्गाराणां ते तथोक्ताः। अर्थानुत्प्रेक्षालंकारः॥

इतश्च यत्र—

दन्तोत्कीलितशुष्ककीकसकलाकीलोद्दलत्तालुकाः
कण्ठान्तःप्रविलग्नशल्यशकलोद्गालस्खलत्कुक्षयः ।
प्रेतप्रान्तपुराणपादपपतत्पत्त्रप्रदुष्यद्दृशः
प्रभ्राम्यन्त्यविशङ्कफेत्कृतिकृतिक्षीबाः शिवाः सोद्धवाः ॥ ९४ ॥

इतश्च—

कथं नामेयमनङ्गग्रहग्रहिललोकलोचनानन्दचन्द्रिका चेतोभवानुचरमानवमनोमर्कटक्रीडावनविहारवसतिर्युवतिरुड्डीनान्तरात्महंसा गण्डमण्डलावासवायसपक्षप्रान्तापादितावतंसा इदमवस्थान्तरमवातरत् ॥

इतश्च यत्र दन्तोत्कीलितेत्यादि । शिवाः शृगाल्यः प्रभ्राम्यन्ति पर्यटन्ति । कथंभूताः शिवाः । दन्तोत्कीलितशुष्ककीकसकलाकीलोद्दलत्तालुका दन्तेषु दशनेषु उत्कीलिता क्षुब्धा या शुष्ककीकसस्य कला निर्मांसहड्डस्य खण्डा सैव कीलः शङ्कुस्तेन उद्दलद्विदार्यमाणं तालु काकुदं यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः शिवाः । कण्ठान्तःप्रविलग्नशल्यशकलोद्गालस्खलत्कुक्षयः कण्ठस्य गलस्य अन्तर्मध्ये प्रविलग्नं क्षुब्धं शल्यस्य अस्थ्नः शकलं खण्डं तस्य उद्गालेन उद्गमनेन स्खलन् चलन् कुक्षिरुदरं यासां शिवानां तास्तथा । अपरं कथंभूताः शिवाः । प्रेतप्रान्तपुराणपादपपतत्पत्त्रप्रदुष्यद्दृशः प्रेतानां मृतकानां प्रान्तेषु पुराणा जीर्णा ये पादपा वृक्षास्तेभ्यः पतन्ति क्षरन्ति यानि पत्त्राणि छदास्तैः प्रदुष्यन्त्यो विकृतिं प्राप्नुवन्त्यो दृशो लोचनानि यासां ताः । अपरं कथंभूताः शिवाः । यथोक्तविशेषणविशिष्टाः । अविशङ्कफेत्कृतिकृतिक्षीबाः अविशङ्कं निर्भयं यथा भवत्येवं या फेत्कृतिकृतिः फेत्कारकरणं तया तस्यां वा क्षीबा मत्ताः । पुनश्च कथंभूताः । सोद्धवाः सगर्वाः । शार्दूलविक्रीडितम् । जात्यलंकारः ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे 'मृतां स्त्रियं श्मशाने पतितां दृष्ट्वा भगवानिति विचारयति' ([1]इति सोपस्कारवचनं संबन्धनीयम्) । इतीति किम् । कथं केन प्रकारेण । नामेति संभावनायाम् । युवतिर्नवयौवना स्त्री इदं प्रत्यक्षीभूतं अवस्थान्तरं जीवेदितरां[2] दशां अवातरत् प्राप्ता । कथंभूता युवतिः । अनङ्गग्रहग्रहिललोकलोचनानन्दचन्द्रिका अनङ्गः कन्दर्पः स एव ग्रहः पिशाचः । लोकानां ग्राथिल्यजनकत्वात्, चित्तविभ्रमकारित्वाच्च । तेन ग्रहिला विकलमूर्तयो ये लोकाः पञ्चजनास्तेषां लोचनानां नेत्राणां आनन्दाय आह्लादनोत्पादनार्थं चन्द्रिका चन्द्रज्योत्स्ना । अपरं कथंभूता युवतिः । चेतोभवानुचरमानवमनोमर्कटक्रीडावनविहारवसतिः चेतोभवः कन्दर्पस्तस्य अनुचरा दासा

---

१. कस्मिंश्चित्पुस्तके नास्त्ययं पाठः. २. 'जीवितान्तराम्,' 'जीवितेतराम्'.

तथा हि—

या पूर्वं स्मरकेलिचामररुचिः कर्णावतंसोत्पल-
श्लिष्टेन्दिदि(दिन्दि)रसुन्दरद्युतिरभूद्गण्डस्थलीमण्डनम् ।
सेयं कुन्तलवल्लरी पितृवने वातेरिता सांप्रतं
धूलीधूसरिता दधाति विसरत्संमार्जनीचेष्टितम् ॥ ९५ ॥

ये पूर्वं कामकोदण्डकोटिप्रकटविभ्रमे ।
ते संप्रति भ्रुवौ जाते शुष्कवल्लूरकल्मषे ॥ ९६ ॥

एव ये मानवा मनुष्यास्तेषां मनश्चित्तं तदेव मर्कटो वानरः । चपलस्वभावत्वात् । तस्य क्रीडावनविहाराय विनोदारण्यपर्यटनाय वसतिः स्थानम् । अपरं कथंभूता युवतिः । उड्डीनान्तरात्महंसा उड्डीनः पलायितोऽन्तरात्मा जीव एव हंसो मानसौका यस्याः सा उड्डीनान्तरात्महंसा । अपरं कथंभूता युवतिः । गण्डमण्डलावासवायसपक्षप्रान्तापादितावतंसा गण्डमण्डलं कपोलस्थलं आवासो मालकं यस्य स गण्डमण्डलावासः स चासौ वायसः काकस्तस्य पक्षप्रान्तेन पत्त्राग्रेण आपादितं रचितं अवतंसं कर्णपूरो यस्याः सा तथा । किमिव अवस्थान्तरं अवातरत् इत्युक्ते—तथाहि । तदेवावस्थान्तरं निरूपयति । रूपकालंकारः ॥

या पूर्वमित्यादि । या कुन्तलवल्लरी केशवल्ली पूर्वं जीवदवस्थायां गण्डस्थलीमण्डनं अभूत् कपोलस्थलभूषणं संजाता । कथंभूता कुन्तलवल्लरी । स्मरकेलिचामररुचिः स्मरकेलिषु कामक्रीडासु चामररुचिः प्रकीर्णकवच्छोभिता । कन्दर्पस्य चामरं कृष्णमेव भवति यतः । अपरं कथंभूता कुन्तलवल्लरी । कर्णावतंसोत्पलश्लिष्टेन्दिदि(दिन्दि)रसुन्दरद्युतिः कर्णावतंसं कर्णपूरीकृतं यदुत्पलं कुवलयं तत्र श्लिष्टाः आलिङ्गनं प्राप्ता ये इन्दिदि(दिन्दि)रा भ्रमरास्तद्वत् सुन्दरा अतिमनोहरा द्युतिः शोभा यस्याः सा तथा । सा पूर्वोक्तलक्षणा । इयं प्रत्यक्षीभूता कुन्तलवल्लरी पितृवने श्मशानारण्ये वातेरिता वातप्रेरिता सती धूलीधूसरिता च सती धूलीभिरीषत्पाण्डुरा च सती सांप्रतमिदानीं विसरत् संमार्जनीचेष्टितं दधाति विसरन्ती प्रसरन्ती त्रुट्यन्ती वा या संमार्जनी बहुकरी तस्याश्चेष्टितं आचारं दधाति धरति । शार्दूलविक्रीडितम् । उपमालंकारः ॥

ये पूर्वमित्यादि । ये भ्रुवौ चिल्ल्यौ पूर्वं जीवदवस्थायां कामकोदण्डकोटिप्रकटविभ्रमे कामस्य कन्दर्पस्य कोदण्डं धनुः तस्य कोटी अग्रे तयोरिव प्रकट स्फुट विभ्रम उपमा ययोस्ते तथोक्ते जाते बभूवतुः । ते भ्रुवौ संप्रति इदानीं शुष्कवल्लूरकल्मषे जाते शुष्कमांसवर्तिके इव जाते । वस्तु(?)छन्दः । उपमालंकारः ॥

१६

ये नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे दृशौ ।
ते जीर्णोदञ्चनच्छिद्रद्रवबुद्बुदसंनिभे ॥ ९७ ॥
ये कलाकेलिदोलाभे मुखलक्ष्मीलतोपमे ।
ते श्रुती विचटन्नद्धवाध्रीरन्ध्राधमस्थिती ॥ ९८ ॥

कस्तूरिकातिलकपत्रविचित्रितश्री-
योऽभून्मृगाङ्कसमकान्तिरयं कपोलः ।
सोऽद्य च्छविं वहति वायसबालभुक्तः
कोथप्रदीर्णतनुतुम्बफलोपमेयाम् ॥ ९९ ॥

ये नीलेति । ये दृशौ ये लोचने [पूर्वं] नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे नीले कृष्णवर्णे रक्ते कोकनदच्छविनी ते च ते रत्ने माणिक्ये तयोरन्ते प्रान्ते ये चन्द्रकान्ते रत्ने तयोर्दशा अवस्था ययोस्ते नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे जज्ञाते । ते दृशौ ते लोचने कथंभूते संजाते । जीर्णोदञ्चनच्छिद्रद्रवबुद्बुदसंनिभे जीर्णे शटिते उदञ्चने नालिकेरफले [ये छिद्रे] रोके तयोश्छिद्रयोर्विषये योऽसौ द्रवो दुर्गन्धनिर्यासस्तस्मिन् यौ बुद्बुदौ जलस्फोटौ ताभ्यां संनिभे सदृशे । उपमालंकारः ॥

ये कलेति । ये श्रुती पूर्वं कथंभूते जाते । कलाकेलिदोलाभे कलानां सि(लि)खितपठितादीनां केलिदोले क्रीडाप्रेङ्खे तयोराभा शोभा ययोः श्रुत्योस्ते तथोक्ते । अपरं कथंभूते श्रुती । मुखलक्ष्मीलतोपमे मुखस्य वक्त्रस्य लक्ष्मीः शोभा तस्या लते वल्ल्यौ तयोरुपमा सादृश्यं ययोस्ते तथोक्ते । ते श्रुती इदानीं मृतावस्थायां कथंभूते संजाते । विचटन्नद्धवाध्रीरन्ध्राधमस्थिती विचटन्ती स्फुटन्ती नद्धा बन्धनं प्राप्ता या वाध्री चर्मरज्जुस्तस्या रन्ध्रं छिद्रं तद्वदधमा निकृष्टा स्थितिर्व्यवस्था ययोः श्रुत्योस्ते तथोक्ते । उपमेव वा ॥

कस्तूरिकातिलकेत्यादि । यः कपोलः अयं प्रत्यक्षीभूतः मृगाङ्कसमकान्तिः मृगाङ्कस्य चन्द्रस्य समा कान्तिः शोभा यस्येति स तथा । कथंभूतः कपोलः । कस्तूरिकातिलकपत्रविचित्रितश्रीः कस्तूरिकाया मृगमदस्य या तिलक···पत्रावलिका तेन विचित्रिता श्रीः शोभा यस्येति स तथोक्तः । इत्यनेन चन्द्रस्य लावण्यं सूचितम् । स जगत्प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षीभूतः कपोलः वायसबालभुक्तः काकशावकभक्षितः सन् अद्य इदानीं छविं शोभां वहति इति । कथंभूतां छविशोभां विदधति धरति । कथंभूतां छविम् । कोथप्रदीर्णतनुतुम्बफलोपमेयाम् कोथेन कुष्ठेन प्रदीर्णा छिद्रिता कोरिता तनुः शरीरं यस्य तच्च तत्तुम्बफलं दौग्धिकसस्यं तेन उपमेया उपमां प्रापणीया उपमातुमारब्धा या छविः सा तथा ताम् । उपमालंकारः ॥

या कामकेलीशुकतुण्डकान्ता पातुं मुखामोदमिवायताभूत् ।
सा गन्धवाहा विवरावशेषनिवेशनिर्गच्छदतुच्छपूया ॥ १०० ॥

यत्राधरेऽमृतधिया नवपल्लवाभे
कामं कृतार्थहृदयः समपादि लोकः ।
सोऽजस्रविस्रविवशस्रुतपूयपूर-
पर्यन्तवृत्तिरधरत्वमगण्यमागात् ॥ १०१ ॥

या चन्द्ररत्नाङ्कुरसंनिवेशा मूले श्रिता शोणमणिद्रवेण ।
सा दन्तपङ्क्तिः करपत्रवक्त्रश्यावच्छविः कं न दुनोति लोकम् ॥१०२॥

या कामकेलीत्यादि । या गन्धवाहा या नासिका आयता अभूत् दीर्घा संजाता । किं कुर्वती आयता अभूत् । उत्प्रेक्षते—मुखामोदं मुखकमलपरिमलं पातुमिव गन्धोपादानं कर्तुमिव । कथंभूता गन्धवाहा । कामकेलीशुकतुण्डकान्ता कामस्य कन्दर्पस्य केलीशुकः क्रीडाकीरस्तस्य तुण्डवन्मुखवत्कान्ता मनोहरा । सा गन्धवाहा कथंभूता संजाता । विवरावशेषनिवेशनिर्गच्छदतुच्छपूया विवरस्य छिद्रस्य अवशेषः उद्धारो योऽसौ निवेशः स्थानं तस्मान्निर्गच्छन् निर्गलत् अतुच्छं प्रचुरं पूयं नष्टरुधिरं यस्यां यस्या वा सा तथोक्ता । उत्प्रेक्षोपमालंकारः ॥

यत्राधरेत्यादि । यत्र यस्मिन् अधरे दन्तच्छन्दे अमृतधिया अमृतपानबुद्ध्या कामं यथेष्टं लोकः कामुकजनः कृतार्थहृदयः कृतकृत्यमनाः समपादि जातः । कथंभूते अधरे । नवपल्लवाभे प्रत्यग्रप्रवालसदृशे । स अधरः अगण्यमपर्यन्तं अधरत्वं निकृष्टत्वं आगात् संप्राप्तः । कथंभूतोऽधरः । अजस्रविस्रविवशस्रुतपूयपूरपर्यन्तवृत्तिः अजस्रं निरन्तरं विस्रमपक्वं विडगन्धं विवशेन परवशेन स्रुतं निर्गलितं यत्पूयं नष्टरुधिरं तस्य पूरः प्रवाहः पर्यन्तवृत्तौ प्रान्तस्थाने यस्याधरस्य तथोक्तः । उपमालंकारः ॥

या चन्द्रेत्यादि । या दन्तपङ्क्तिर्दशनावलिः चन्द्ररत्नानि चन्द्रकान्तमणयस्तेषामङ्कुरा अभिनवोद्भिदस्तद्वत्संनिवेशो रचना यस्या दन्तपङ्क्तेः सा तथोक्ता । अपरं कथंभूता दन्तपङ्क्तिः । शोणमणिद्रवेण पद्मरागरत्नरसेन मूले अधस्तनभागे श्रिता आश्रिता संजाता सा दन्तपङ्क्तिः कं लोकं न दुनोति । अपि सर्वलोकं संतापयतीत्यर्थः । कथंभूता दन्तपङ्क्तिः । लोकानामुद्वेगकारणं गर्भितं विशेषणमाह—करपत्रवक्त्रश्यावच्छविः करपत्रस्य क्रकचस्य यद्वक्त्रं मुखं तद्वत् श्यावा कर्दमाभा छविः शोभा यस्याः सा तथोक्ता । आक्षेपोपमालंकारः ॥

य: कण्ठ: कम्बुसंकाश: कलकोकिलनिस्वनः।
स विशीर्णशिरासंधिर्जरत्पञ्जरतां गतः॥ १०३॥

यौ हारनिर्झरलसन्नवपत्रकान्तौ
क्रीडाचलाविव मनोजगजस्य पूर्वम्।
तौ पूतिपुष्पफलदुष्टदशाविदानीं
वक्षोरुहौ बलिभुजां बलिपिण्डकल्पौ॥ १०४॥

लावण्याम्बुधिवीचिकोचितरुचौ हस्तौ मृणालोपमौ
कामारामलताप्रतानसुभगौ प्रान्तोल्लसत्पल्लवौ।
यौ पुष्पास्त्रपिशाचबन्धविधुरौ लीलाविलासालसौ
तौ जातौ गतजङ्गलौ प्रविजरत्कोदण्डदण्डद्युती॥ १०५॥

यः कण्ठ इत्यादि। यः कण्ठो गलकन्दली पूर्वं कम्बुसंकाशो नारायणकरशङ्खसदृशः संजातः। पुनश्च कथंभूतः कण्ठः। कलकोकिलनिस्वनः कलो मधुरः कोकिलस्येव निस्वनः शब्दो यस्य कण्ठस्य स तथोक्तः। स कण्ठः विशीर्णशिरासंधिः विशीर्णो शटिता शिराणां नहारूणां संधिः यस्य स विशीर्णशिरासंधिर्विघटितस्नसासंधानः सन् जरत्पञ्जरतां जीर्णपक्षिग्रहोपमानं गतः प्राप्तः। उपमालंकारः॥

यौ हारेत्यादि। यौ वक्षोरुहौ स्तनौ पूर्वं जीवदवस्थायां मनोजगजस्य कन्दर्पयूथनाथस्य क्रीडाचलाविव केलिपर्वतसदृशौ संजातौ। कथंभूतौ वक्षोरुहौ। अचलधर्मगर्भितं विशेषणमाह—हारनिर्झरलसन्नवपत्रकान्तौ हारो मुक्ताफलमाला स एव निर्झरो जलपूरनिर्गमो लसच्छोभमानं नवपत्रं प्रत्यग्रपत्रावली हारनिर्झरश्च लसन्नवपत्रे ताभ्यां कृत्वा कान्तौ मनोहरौ। तौ वक्षोरुहौ इदानीं अधुना [पूति]पुष्पफलदुष्टदशौ सन्तौ [पूति यत्] पुष्पफलं कपित्थफलं तद्वद् दुष्टा दशा अवस्था ययोस्तौ। कथंभूतौ। बलिभुजां काकानां बलिपिण्डकल्पौ काकाय बलिदानाय यौ पिण्डौ भक्तग्रासौ ताभ्यां कल्पौ सदृशौ। उपमालंकारः॥

लावण्येत्यादि। यौ हस्तौ पूर्वं कथंभूतौ जातौ। लावण्याम्बुधिवीचिकोचितरुचौ लावण्यं कान्तिर्लावण्यमेवाम्बुधिः समुद्रस्तस्य वीचिका लहरी तद्वत् उचिता योग्या रुक् शोभा ययोस्तौ। अपरं कथंभूतौ हस्तौ। मृणालोपमौ मृणालस्य पद्मिनीकन्दस्य उपमा ययोस्तौ। अपरं कथंभूतौ। कामारामलताप्रतानसुभगौ कामस्य कन्दर्पस्य आराम उपवनं तस्य संबन्धी योऽसौ वल्लीविस्तारस्तद्वत् सुभगौ प्रीत्युत्पादकौ। अपरं कथंभूतौ हस्तौ। प्रान्तोल्लसत्पल्लवौ प्रान्तयोः पर्यन्तयोरुल्लसन्तौ पल्लवौ प्रवालौ ययोस्तौ। अपरं कथंभूतौ। पुष्पास्त्रपिशाचबन्धविधुरौ पुष्पास्त्रः कन्दर्पः स एव

यः कृशोऽभूत्पुरा मध्यो वलित्रयविराजितः।
सोऽद्य द्रवद्रसो धत्ते चर्मकारदृतिद्युतिम्॥ १०६॥

केलिवापीव कामस्य नाभी गम्भीरमण्डला।
यासीत्सा निर्गताक्रान्ता स्वपत्सर्पबिलाविला॥ १०७॥

या कामशरपुङ्खाग्रसमग्राभोगनिर्गमा।
सार्धदग्धाजिनप्रान्तविवर्णा तनुजावली॥ १०८॥

स्मरद्विपविहाराय यज्जातं जघनान्तरम्।
तद्गलत्क्लेदविक्लिन्नं जघन्यत्वमगात्परम्॥ १०९॥

पिशाचो ग्रहो श्लथिल्यकारित्वात् तस्य बन्धविधुरौ बन्धनसदृशौ। अपरं कथंभूतौ हस्तौ। लीलाविलासालसौ लीलाविलासे कामक्रीडाविस्तारे अलस आलस्यं ययोस्तौ तथोक्तौ। तौ हस्तौ इदानीं कथंभूतौ जातौ। गतजङ्गलौ मांसरहितौ सन्तौ। प्रविजरत्कोदण्डदण्डद्युती प्रकर्षेण विशेषेण च जरत् जीर्णं भवत् यत्कोदण्डं धनुस्तस्य दण्डो यष्टिस्तद्वत् द्युतिः शोभा ययोस्तौ। उपमालंकारः॥

यः कृश इत्यादि। यो मध्यो मध्यप्रदेशः पुरा पूर्वं कृशो मुष्टिमध्यसंमेयोऽभूत् बभूव। कथंभूतो मध्यः। वलित्रयविराजितः वलित्रयेण रेखात्रयेण विशेषेण राजितः शोभितः। स मध्यः अद्य इदानीं द्रवद्रसः प्रवहत्प्रथमधातुः सन् चर्मकारदृतिद्युतिं धत्ते चर्मकारस्य पादूकृतो या दृतिश्चर्मप्रसेवकस्तस्या द्युतिं शोभां धत्ते धरति। उपमालंकारः॥

केलिवापीत्यादि। या नाभी तुन्दिका गम्भीरमण्डला अगमन्(अगाध)मध्या आसीद्बभूव। कथंभूता नाभी। कामस्य कन्दर्पस्य केलिवापीव क्रीडादीर्घिकेव। सा नाभी निर्गताक्रान्ता सती बहिर्निर्गतपुरीतत् प्रान्ता सती स्वपत्सर्पबिलाविला स्वपन्तो निद्रां कुर्वन्तो ये सर्पा दीर्घपृष्ठास्तेषां बिलं छिद्रं तद्वत् आविला अतुच्छा जाता। उपमालंकारः॥

या कामशरेत्यादि। या तनुजावली रोमराजी कामशरपुङ्खाग्रसमग्राभोगनिर्गमा पूर्वं जाता। कामः कन्दर्पस्तस्य शरो बाणस्तस्य पुङ्खः काण्डमूलं तस्य अग्रं प्रान्तस्तद्वत् समग्रः परिपूर्ण आभोगनिर्गमः परिपूर्णताप्रादुर्भावो यस्यास्तनुजावल्याः सा तथोक्ता। सा तनुजावलिः इदानीं कथंभूता जाता। अर्धदग्धाजिनप्रान्तविवर्णा अर्धं सामिदग्धं भस्मीभूतं अजिनं चर्म तस्य प्रान्तवत् पर्यन्तवत् विरूपको वर्णो रूपं यस्याः सा तथोक्ता जाता। उपमालंकारः॥

स्मरद्विपेत्यादि। यज्जघनान्तरं कट्यग्रमण्डलं स्मरद्विपविहाराय जातम्। स्मरः कन्दर्पः स एव द्विपो गजः सर्वेषां घातकत्वात् तस्य विहारः पर्यटनं स्मरद्विपविहाराय

या कामकलभालानस्तम्भिकेवोरुवल्लरी ।
सा श्वनिर्लूनलावण्या वानवेणुपरप्रभा ॥ ११० ॥

ये पूर्वं स्मरशरधी श्लक्ष्णच्छविवर्तिते सुवृत्ते च ।
कोलिकनलकाकारे ते जङ्घे सांप्रतं जाते ॥ १११ ॥

यत्रालक्तकमण्डनं विरचितं यत्रालितौ नूपुरौ
यत्रासीन्नवमौक्तिकावलिकलाकान्ता नखानां ततिः ।
यत्राशोकदलोच्चयश्च समभूत्क्रीडाविहारोचित-
स्तावेरण्डजरण्डकाण्डपटलप्रस्पष्टचेष्टौ क्रमौ ॥ ११२ ॥

जातं संपन्नम् । तज्जघनान्तरं गलत्क्लेदविक्लिन्नम् गलता निर्गलता क्लेदेन पूयादिना आर्द्रभावेन विक्लिन्नं विरूपं भिन्नं सत् परं उत्कृष्टं जघन्यत्वं निकृष्टत्वं अगात् जगाम । उपमालंकारः ॥

या कामकलभेत्यादि । या ऊरुवल्लरी सक्थिलता कामकलभालानस्तम्भिका इव संजाता । कामः कन्दर्पः स एव कलभो गजबालको लोकानां मारणहेतुत्वात् तस्य आलानस्तम्भिका बन्धनलघुस्तम्भस्तद्वत्संजाता । सा ऊरुवल्लरी इदानीं कथंभूता संजाता । श्वनिर्लूनलावण्या सती श्वभिः सरमासुतैर्निर्लूनं समूलोत्काषितं लावण्यं कान्तिर्यस्या ऊरुवल्लर्याः सा तथा श्वनिर्लूनलावण्या सती । कीदृशी जाता । वानवेणुवत् जीर्णवंशवत् परा अ[न]न्यादृशी प्रभा यस्याः सा वानवेणुपरप्रभा । उपमालंकारः ॥

ये पूर्वमित्यादि । ये जङ्घे पूर्वं चैतन्यकाले स्मरशरधी कामेषुधिसमाने जाते । कथंभूते जङ्घे । श्लक्ष्णच्छविवर्तिते श्लक्ष्णया मनोहरया छव्या कान्त्या वर्तिते लिप्ते । पुनश्च कथंभूते । सुवृत्ते गोपुच्छवद्वर्तुलाकारे । ते जङ्घे ते प्रस्तुते सांप्रतमिदानीं अचैतन्यकाले कोलिकस्य तन्तुवायस्य कुविन्दस्य यन्नलकं तन्तुमोचनोपकरणं सापिकेति देश्याम् तस्य आकारो मूर्तिर्ययोर्जङ्घयोस्ते तथोक्ते । उपमालंकारः ॥

यत्रालक्तेत्यादि । यत्र ययोः क्रमयोः आलक्तकमण्डनं लाक्षारसभूषणं विरचितं निष्पादितम् । यत्र ययोः क्रमयोर्नूपुरौ मञ्जीरौ आलितौ शब्दितौ । ययोः क्रमयोः नखानां ततिः पुनर्भवानां श्रेणिः कामाङ्कुशानामावलिर्नवमौक्तिकावलिकलाकान्ता संजाता नवानि प्रत्यग्राणि यानि मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषामावलिः श्रेणिस्तस्याः कला शोभा तद्वत्कान्ता मनोहरा । यत्र ययोः क्रमयोः अशोकदलोच्चयः अशोकपल्लवप्रकरः क्रीडाविहारोचितो लीलापर्यटनयोग्यः समभूत्संजातः । तौ क्रमौ एरण्डजरण्डकाण्डपटलप्रस्पष्टचेष्टौ एरण्डो वातारिवृक्षस्तस्य जरण्डकाण्डपटलं जीर्णस्कन्धप्रतरं प्रस्पष्टा प्रत्यक्षीभूता चेष्टा अवस्थौ ययोस्ता तथोक्तौ [जातौ] । उपमानसमुच्चयालंकारः ॥

किं च—

या कौमुदीव सरसीव मृणालिनीव
लक्ष्मीरिव प्रियसखीव विलासिनीव ।
तैस्तैर्गुणैरजनि सा सुतनुः प्रजाता
प्रेतावनीवनवशा विवशा वराकी ॥ ११३ ॥

यस्याः केलिकलैः कलं कररुहैः सीमन्तिताः कुन्तला
यस्याश्चन्दनवन्दनं प्रणयिभिर्भालान्तरे निर्मितम् ।
यस्याश्चैणमदेन कामिभिरयं चित्रः कपोलः कृतः
सा खट्वाङ्गकरङ्कवक्रविकृतिं तत्रैव धत्तेऽद्भुतम् ॥ ११४ ॥

या मानसकलहंसी नेत्रोत्पलचन्द्रिका च या जगतः ।
सा कालमहाव्रतिना खट्वाङ्गकरङ्कतां नीता ॥ ११५ ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **या कौमुदीत्यादि** । या सुतनुः शोभनशरीरा स्त्री तैस्तैर्जगत्प्रसिद्धैः गुणैः कान्त्यादिभिरजनि संजाता । कीदृशी अजनि । कौमुदीव चन्द्रज्योत्स्नेव । अपरं कथंभूता अजनि । सरसीव लावण्यरसभूतत्वात् सरसीव अगाधसरोवरसदृशी । अपरं कथंभूता । मृणालिनीव उत्फुल्ललोचनमुखत्वात् पद्मिनीव । अपरं कथंभूता संजाता । लक्ष्मीरिव त्यागगुणोपेतत्वात् नारायणपत्नीव । अपरं कथंभूता । प्रियसखीव प्रतिपन्नतायुक्तत्वात् वल्लभजनस्येव (?) । अपरं कथंभूता । विलासिनीव चतुरालापोपेतत्वात् भामिनीव । सा सुतनुः प्रेतावनीवनवशा सती श्मशानारण्यपरवशा सती विवशा एकाकिनी वराकी चर्पटिका प्रजाता । उपमालंकारः ॥

यस्या इत्यादि । यस्याः स्त्रियाः कुन्तलाः केशाः कलं मनोहरं यथा भवत्येवं केलिकलैर्विटपुरुषैः कररुहैः नखैः कृत्वा सीमां प्रापिताः । यस्याः स्त्रियाः प्रणयिभिः पुरुषैः स्नेहवद्भिः पुरुषैर्भालान्तरे ललाटमध्ये चन्दनवन्दनं चन्दनेन परमोत्तमचन्दनेन वन्दनं तिलकं निर्मितं कृतम् । यस्याः स्त्रियाः कामिभिः पुरुषैरयं प्रत्यक्षीभूतः कपोलो गण्डस्थलं एणमदेन कस्तूरिकारङ्गेण चित्रो मनोहरः कृतः । सा स्त्री तत्रैव कुन्तलभालान्तरकपोलेषु खट्वाङ्गकरङ्कवक्रविकृतिं धत्ते खट्वाङ्गस्य ईषादेः करङ्कस्य, वक्त्रस्य मुखस्य, विकृतिं विकारं धरति । अद्भुतमाश्चर्यमेतत् । उपमालंकारः ॥

या मानसेत्यादि । या स्त्री मानसे चित्ते सरोवरे कलहंसी राजहंसी जाता । या स्त्री नेत्रोत्पलानां लोचनकुवलयानां चन्द्रिका चन्द्रज्योत्स्ना विकासकारिणी जाता ।

यदभ्यस्यति यो लोकः स भवेत्तन्मयः स्फुटम् ।
प्रकामाभ्यस्तखट्वाङ्गे युक्ता खट्वाङ्गता ततः ॥ ११६ ॥
लतिकेव प्रणयतरोर्या वनदेवीव केलिवनभूमेः ।
सा यमनृपतिविमुक्ता फेलेव प्राश्यते पतगैः ॥ ११७ ॥
जीवन्त्येषा यथैवासीत्सर्वस्य हृदयंगमा ।
मृताप्यभूत्तथैवेयं दुस्त्यजा प्रकृतिर्यतः ॥ ११८ ॥
हंसायितं वदनपङ्करुहे स्मरार्तै-
र्यस्या गजायितमभूत्कुचकुम्भमध्ये ।
एणायितं च जघनस्थलमेखलायां
तस्याः कलेवरममी निकषन्ति कङ्काः ॥ ११९ ॥

कस्य । जगतः जगतिस्थितकामुकजनस्य । सा स्त्री कालमहाव्रतिना यमचार्वाकगुरुणा खट्वाङ्गकरङ्कतां नीता प्रापिता । समुच्चयोपमालंकारः ॥

यदभ्यस्यतीत्यादि । यो लोको यो जनो यद्वस्तु अभ्यस्यति अनुशीलयति स लोकः स्फुटं निश्चयेन तन्मयस्तद्वस्तुमयो भवति संजायते । तत्तस्मात्कारणात् प्रकामाभ्यस्तखट्वाङ्गे जने खट्वाङ्गता युक्ता घटत एव । रूपकालंकारः । अर्थान्तरन्यासो वा ॥

लतिकेवेत्यादि । या स्त्री प्रणयतरोः स्नेहवृक्षस्य लतिकेव वल्लीव संजाता । या स्त्री केलिवनभूमेः[1] क्रीडास्थानभूमिकायाः वनदेवीव वनदेवतासदृशी संजाता । सा स्त्री पतगैः काकादिभिः शकुन्तैः प्राश्यते भक्ष्यते । कीदृशी । यमनृपतिविमुक्ता फेलेव यमराजभोजनोद्वारिता फेलेव भुक्तोषित(च्छिष्ट)मिव संजाता । उपमालंकारः ॥

जीवन्तीत्यादि । एषा स्त्री यथैव येनैव प्रकारेण जीवन्ती सती सर्वस्य लोकस्य हृदयंगमा मनोवल्लभा आसीद्बभूव । तथैव तेनैव प्रकारेण इयं स्त्री मृतापि सती तथैव हृदयंगमैव अभूद्बभूव । यतो यस्मात्कारणात् प्रकृतिः स्वभावो दुस्त्यजा दुस्त्याज्या भवति । हृदयंगमा मनस उद्वेगजननीत्यर्थः । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

हंसायितमित्यादि । यस्याः स्त्रियाः स्मरार्तैः पुरुषैः कामपीडितैः पुरुषैर्वदनपङ्करुहे मुखकमले हंसायितं हंसैरिवाचरितम् । यस्याः स्त्रियाः कुचकुम्भमध्ये स्तनकलशान्तरे गजायितं गजैरिवाचरितमभूद्बभूव । यस्या जघनस्थलमेखलायां कट्यग्रभागकटिन्यां एणायितं मृगैरिवाचरितमभूत् । तस्याः स्त्रियाः कलेवरं शरीरं अमी प्रत्यक्षीभूताः कङ्का बका निकषन्ति त्रोटयन्ति । समुच्चयोपमालंकारः ॥

१. 'केलिक(स)दनभूमे' इति सटीकपुस्तकपाठः.

पायं पायं मधु मधुरदृक्पूर्वमुद्दर्वभावा-
त्स्मारं स्मारं वदति च कलं या मुदा कुञ्चितभ्रूः ।
साद्यैतस्मिन्नपगतमनोमर्कटत्वादनीहा
प्रेतावासे निवसति गता भोज्यभावं शिवानाम् ॥ १२० ॥
यामन्तरेण जगतो विफला प्रयासा
यामन्तरेण भवनानि वनोपमानि ।
यामन्तरेण हतसंगति जीवितं च
तस्याः प्रपश्यत जनाः क्षणमेकमङ्गम् ॥ १२१ ॥
आश्लिष्टं परिचुम्बितं परमितं यद्रागरोमाञ्चितै-
स्तत्संसारसुखास्पदं वपुरभूदेवं दशागोचरम् ।
शीर्यच्चर्मचयं पतत्पलभरं भ्रश्यच्छिरापञ्जरं
व्यस्यत्संधिबलं गलन्नलकुलं कुथ्यत्स्नसाजालकम् ॥ १२२ ॥

पायं पायमित्यादि । या मधुरदृक् मनोहरलोचना स्त्री मधु मद्यं पायं पायं पीत्वा पीत्वा पूर्वमुद्दर्वभावात् । स्मारं स्मारं स्मृत्वा स्मृत्वा कलं मधुरं वदति च ब्रूते च । कया । मुदा हर्षेण । सा कथंभूता । कुञ्चितभ्रूः कुटिलभ्रूभागा । सा स्त्री अद्य इदानीं एतस्मिन् प्रत्यक्षीभूते प्रेतावासे श्मशाने निवसति तिष्ठति । कथंभूता । अनीहा निश्चेष्टा । कस्मात् । अपगतमनोमर्कटत्वात् नष्टचित्तवानरत्वात् । पुनः कथंभूता तिष्ठति । शिवानां शृगालीनां भोज्यभावं भोजनत्वं प्राप्ता । उपमालंकारः ॥

यामन्तरेणेत्यादि । यां स्त्रीमन्तरेण विना जगतो जगति स्थितलोकस्य प्रयासाः कष्टानि विफला निष्फला भवन्ति । यां स्त्रीमन्तरेण विना भवनानि गृहाणि वनोपमानि अटवीसदृशानि भवन्ति । यां स्त्रीमन्तरेण विना जीवितं प्राणितं हतसंगति भवति मृतसदृशं भवति । हे जनास्तस्याः स्त्रियः अङ्गं शरीरं क्षणमेकं मुहूर्तमेकं यावत् तावत्प्रपश्यत अवलोकयत यूयम् । उपमालंकारः ॥

आश्लिष्टमित्यादि । यद्वपुर्यच्छरीरं क्षणमेकं रागरोमाञ्चितैः पुरुषैः रागेन कण्टकितशरीरैः पुरुषैराश्लिष्टं बाहुभ्यां गाढमालिङ्गितम् । यद्वपुः परिचुम्बितं वक्त्रसंयोगमानीतम् । यद्वपुः परमितं स्मरमन्दिरकामलतासंयोगमानीतम् । कथंभूतं यद्वपुः । संसारसुखास्पदम् । आजवं जवं सातस्थानम् । तद्वपुः तच्छरीरं एवं दशागोचर ईदृशीं व्यवस्थाविषयोऽभूत् बभूव । एवं कथमिति चेत् शीर्यच्चर्मचयं शतखण्डीभवदजिनपटलम् । पतत्पलभरं गलन्मांससारम् । भ्रश्यच्छिरापञ्जरम् अधःपतत् नहारुबन्धनम् ।

आः, कष्टादपि कष्टतरमहो स्मरविलसितम् ।
इत्थमन्तर्दुरन्ताङ्गी बहिर्मधुरविभ्रमा ।
विषवल्लीव मोहाय यदेषा जगतोऽजनि ॥ १२३ ॥

अपि च—

मायासाम्राज्यवर्याः कविजनवचनस्पर्द्धिमाधुर्यधुर्याः
स्वप्नाप्तैश्वर्यशोभाः कुहकनयमयारामरम्योत्तराभाः ।
पर्जन्यागारसारास्त्रिदिवपतिधनुर्बन्धुराश्च स्वभावा-
दायुर्लावण्यलक्ष्म्यस्तदपि जगदिदं चित्रमत्रैव सक्तम् ॥ १२४ ॥

व्यस्यत् संधिबलं नश्यत् संश्लेषसारम् । गलन्नलकुलं स्रवदस्थिसमूहम् । कुथ्यत्स्नसा-जालकं शटत् सिराकुत्सितसमूहम् । रूपकालंकारः ॥

आः कष्टादपि कष्टतरमहो स्मरविलसितम् । आ इति कोऽर्थः । श्रीसुदत्ताचार्यश्चि-न्तयति । अहो लोकाः, अहो आश्चर्यं वा, स्मरविलसितं कन्दर्पचरित्रं कष्टादपि कष्टतरं निन्द्यादप्यतिशयेन निन्द्यम् ॥

इत्थमिति । यत् यस्मात् कारणात् जगति स्थितलोकस्य एषा स्त्री मोहाय अचैतन्योत्पादनाय अजनि संजाता । कथंभूता एषा स्त्री । इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण अन्तर्मध्ये दुरन्ताङ्गी दुष्टस्वभावशरीरा बहिर्बाह्ये मधुरविभ्रमा मनोहरत्वभ्रान्त्युत्पादिका । कथंभूता । विषवल्लीसदृशा । यथा विषवल्ली अन्तर्मध्ये दुष्टस्वभावा भवति, बाह्ये तु सुस्वादुर्भवति अचैतन्यं चोत्पादयति । उपमालंकारः ॥

अपि च तथा च । **मायासाम्राज्येत्यादि** । आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः आयुश्च जीवितकालः, लावण्यं च शरीरकान्तिः, लक्ष्मीश्च स्वापतेयम्, आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः । कथंभूताः । मायासाम्राज्यवर्याः विद्याधरादिमायया कृतं यत्साम्राज्यं चक्रवर्त्तित्वं तद्वत् वर्या मुख्याः । मनोहरा इत्यर्थः । अपरं कथंभूता आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः । कविजन-वचनस्पर्द्धिमाधुर्यधुर्याः कविजनानां विद्वज्जनानां ये जनाः समूहास्तेषां वचनानि शृङ्गारादिरसबहुलानि तैः सह स्पर्द्धते उपमां धरति यन्माधुर्यं मधुरत्वं मिष्टत्वं तस्मिन् धुर्याः मुख्यास्तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । स्वप्नाप्तैश्वर्यशोभाः स्वप्नेति निद्रायां आप्तं प्राप्तं मनसा लालितं यदैश्वर्यं राज्यं तद्वत् शोभा यासामायुर्लावण्य-लक्ष्मीणां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः । कुहकनयमयारामरम्योत्तराभाः कुह-कनय इन्द्रजालं तेन निर्वृत्तः कुहकनयमयो योऽसावाराम उद्यानं वनं तद्वत् रम्या अतिमनोहरा उत्तरा उत्कृष्टतरा आभा प्रतिभासा यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथं-भूताः । पर्जन्यागारसाराः पर्जन्यस्य मेघपटलस्य यदागारं प्रासादस्तद्वत्सारो मनोहरत्वं यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः । त्रिदिवपतिधनुर्बन्धुराः त्रिदिवः स्वर्ग-

हंहो हृदय, स्वरं दूरमन्वसरः । तदलमवस्तुनि व्यासङ्गेन । इदमिह ननु प्रस्तुतमवधार्यम्—

'नैवात्र सन्ति यमिनामुचितावकाशाः
स्वाध्यायबन्धुरधरावसराः प्रदेशाः ।
वृन्दं महत्तपन एष तपत्युदारं
वाताश्च वान्ति परितः परुषप्रचाराः ॥ १२५ ॥

किं च—

यन्मृतानामवस्थानं तत्कथं जीवतां भवेत् ।
अन्यत्र शवशीलेभ्यः को नामेहाग्रहस्ततः ॥ १२६ ॥

स्तस्य पतिः स्वामी देवेन्द्रस्तस्य धनुर्मेघपटलस्थितचापं तद्वत् बन्धुरा मनोहराः । कस्मात् । स्वभावात् प्रकृत्यैव अस्थिरत्वात् । तदपि तथापि इदं प्रत्यक्षीभूतं जगत् पृथ्वीमण्डलस्थितलोकसमूहः अत्रैव आयुर्लावण्यलक्ष्मीषु सक्तमनुबन्धपरं वर्तते । चित्रमाश्चर्यमेतदिति शेषः । उपमालंकारः ॥

हंहो हृदय, स्वरं दूरमन्वसरः । तदलमवस्तुनि व्यासङ्गेन । इदमिह ननु प्रस्तुत-मवधार्यम् । हंहो अहो हृदय आत्मन्, स्वरमतिशयेन दूरं विप्रकृष्टं अन्वसरः (आजग्मि यत्वम् ।) किमित्येतावान्विचारस्त्वया कृत इत्यर्थः । तत्तस्मात् कारणात् अवस्तुनि आत्मातिरिक्तपदार्थे व्यासङ्गेन प्रसङ्गत्या अलं पूर्णम् । ननु अहो हृदय, इह अस्मिन् प्रस्तावे इदं प्रत्यक्षीभूतं प्रस्तुतं प्रस्तावागतं सुभाषितमवधार्यं ज्ञातव्यम् । इदं किमिति चेत्—**नैवात्रेत्यादि** । हंहो हृदय, अत्र श्मशानारण्ये यमिनां मुनीनां उचितावकाशाः योग्यावकाशाः प्रदेशाः स्थानानि नैव सन्ति नैव वर्तन्ते । ते कथंभूताः प्रदेशाः । स्वाध्यायबन्धुरधरावसराः (निवर्तन्ते) स्वाध्यायः वाचना-प्रच्छनानुप्रेक्षाम्नायधर्मोपदेशलक्षणः पञ्चविधः । तदर्थं बन्धुरधरा क्षेत्रशुद्धिसंयुक्तभूमि-स्तस्या अवसरः प्रस्तावो येषु प्रदेशेषु ते तथोक्ताः । वृन्दं सङ्घो गणो महत् प्रचुरतरं वर्तते । एष प्रत्यक्षीभूतस्तपनः श्रीभास्कर उदारमुत्कृष्टं तपति संतापं करोति । ललाटं-तपो वर्तते इत्यर्थः । वाताश्च वायवः परितः समन्तात् परुषप्रचारा अतिकठिन-वर्तिनो वान्ति समागच्छन्ति । तेनात्र स्थातुं न योग्यमिति भावः । समुच्चयालंकारः ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । **यन्मृतानामित्यादि** । यत् अवस्थानं मृतानां प्रेतानां वर्तते तदवस्थानं जीवतां पुरुषाणां कथं केन प्रकारेण भवेत्संजायते । न कथ-मपि चेदित्यर्थः । कथम् । अन्यत्र विना । केभ्यो विना । शवशीलेभ्यः शाकिनी-डाकिनीराक्षसान् वर्जयित्वा इत्यर्थः । त एवात्र राक्षसादयस्तिष्ठन्ति इत्यर्थः । तत्त-

पुनर्यावदयं दिगन्तरालेषु लोचने प्रचारयति तावदुत्तरस्यां हरिति राजपुरस्याविदूरवर्तिनं मुनिमनोहरमेखलं नाम खर्वतरं पर्वतमपश्यत् । यः खलु धम्मिल्लविन्यास इव नागनगरदेवतायाः, किरीटोच्छ्रय इवाटवीलक्ष्म्याः, स्तनाभोग इव महीमहिलायाः, क्रीडाकन्दुक इव वनदेवतायाः, मातृमोदक इव दिग्बालकलोकस्य, ककुदोद्गम इव भूगोलगवेन्द्रस्य, द्वारपिधानस्तूप इव भुजङ्गभुवनस्य, यष्टयधिष्ठानबन्ध इव विहायोविहङ्गमस्य, त्रिविष्टपकुटनिर्माणमृत्पिण्ड इव प्रजापतिजनस्य, केलिप्रासाद इव ककुप्पालककन्यकानिकरस्य, गतिस्खलनलोष्ट इव कलिकालस्य, मान-

---

स्मात् कारणात् इह अस्मिन् स्थाने को नाम आग्रहः को नाम निर्बन्धः । न कश्चिन्निर्बन्ध इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

पुनः पुनरपि श्मशानावलोकनादनन्तरं यावत्कालं अयं भगवान् दिगन्तरालेषु दिङ्मण्डलेषु लोचने द्वे नयने प्रचारयति, तावत्कालं उत्तरस्यां हरिति कौबेर्यां ककुभि पर्वतमपश्यत् । कथंभूतं पर्वतम् । राजपुरस्य नगरस्य अविदूरवर्तिनं निकटतरम् । पुनश्च कथंभूतं पर्वतम् । मुनिमनोहरमेखलनामधेयम् । पुनश्च कथंभूतं पर्वतम् । खर्वतरं ह्रस्वतरम् । यः खलु धम्मिल्लविन्यास इव नागनगरदेवतायाः यः पर्वतो नागनगरदेवतायाः भोगवतीपुरदेवतायाः खलु निश्चयेन धम्मिल्लविन्यास इव केशजूट इव । किरीटोच्छ्रय इवाटवीलक्ष्म्याः अरण्यश्रियः किरीटोच्छ्रय इव मुकुटोच्चय इव । स्तनाभोग इव महीमहिलायाः पृथ्वीस्त्रियः स्तनाभोग इव कुचाटोप इव । क्रीडाकन्दुक इव वनदेवतायाः ································लीलागिरिक इव । मातृमोदक इव दिग्बालकलोकस्य डिम्भसमूहस्य मातृमोदक इव मातृभिर्दत्तो मोदक इव । ककुदोद्गम इव भूगोलगवेन्द्रस्य भूगोलगवेन्द्रस्य पृथ्वीपीठवृषभस्य ककुदोद्गम इव स्कन्धोन्नतप्रदेश इव । द्वारपिधानस्तूप इव भुजङ्गभुवनस्य भुजङ्गभुवनस्य पाताललोकस्य द्वारपिधानस्तूप आवरणोच्चय इव । यष्ट्यधिष्ठानबन्ध इव विहायोविहङ्गमस्य विहायोविहङ्गमस्य आकाशपक्षिणः यष्ट्यधिष्ठानबन्ध इव काष्ठारोपणाय स्थण्डिलमिव । त्रिविष्टपकुटनिर्माणमृत्पिण्ड इव प्रजापतिजनस्य प्रजापतिजनस्य विधातृलोकस्य त्रिविष्टपं त्रैलोक्यं तदेव कुटो घटो जीवनाधारत्वात् तस्य निर्माणे निष्पादने मृत्पिण्ड इव मृत्तिकायाः पिण्ड इव । केलिप्रासाद इव ककुप्पालककन्यकानिकरस्य ककुप्पालककन्यकानिकरस्य दिक्पालकन्यासमूहस्य केलिप्रासाद इव क्रीडासदनमिव । गतिस्खलनलोष्ट इव कलिकालस्य दुःखमयकालस्य गतिस्खलने गमनस्खलने मृत्पिण्ड इव । मानस्तम्भ इवैकशिलाघटितारम्भः

स्तम्भ इवैकशिलाघटितारम्भः, शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयितासमावेशः, अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः, तपश्चरणागम इव समुत्सारितवर्षधरसमागमः, क्षप[ण]कश्रेणिरिव तपःप्रत्यवायरहितक्षोणिः, महावृत्तप्रस्तार इव विस्तीर्णपादविस्तारः, समीरकुमारैर्विरचितविशुद्धिरिव स्वाध्यायोचितः, कान्तारदेवताभिः संमार्जित इव कमनीयकन्दरः, पर्यन्तपादपैः संपादितकुसुमोपहारः प्रदत्तरङ्गावलिरिव गुहापरिसरेषु, क्षुपावृतोपान्तोपत्यकः पुलकित इव महामुनिसमागमात्, स्रवन्निकुञ्जनिर्झरजलः

एकया अखण्डया शिलया दृषदा घटितः कल्पितः आरम्भो रचना यस्य स सैकशिलाघटितारम्भो मानस्तम्भ इव समवसरणसंबन्धी स्तम्भ इव । शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयितासमावेशः विदूरितो दूरीकृतो निषिद्धो दयितानां स्त्रीणां समावेशः प्रवेशो यत्र स तथोक्तः शिवः मोक्षस्तदेव शातकुम्भं सुवर्णं तस्य प्रदेश इव । (खमिव) अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः विगतो नष्टो जन्तुजातानां पिपीलिकादिजीवसमूहानामवकाशः प्रवेशो यस्मिन् स तथा अलोकाकाशः प्राणिप्रवेशरहितो भवति । तपश्चरणागम इव समुत्सारितवर्षधरसमागमः समुत्सारितो दूरीकृतो वर्षधराणां नपुंसकानां समागम आगमनं यत्र तथा तपश्चरणागम इव दीक्षाग्रहणसिद्धान्त इव । यथा तपश्चरणागमो नपुंसकप्रवेशनिषिद्धः । क्षप[ण]कश्रेणिरिव तपःप्रत्यवायरहितक्षोणिः तपःप्रत्यवायेन तपोदोषेण रहितभूमिः क्षप[ण]कश्रेणिरिव यथा क्षप[ण]कश्रेणिः अपूर्वकरणगुणस्थानादारभ्य द्वादशगुणस्थानपर्यन्तं गुणस्थानचतुष्टयदोषरहितभूमिकं भवति । ······························ पुनर्महावृत्तप्रस्तारः विस्तीर्णपादानां प्रत्यन्तपर्वतानां विस्तारो यस्य स तथा । महावृत्तं षड्विंशतिवर्णपादः श्लोकस्तस्य प्रस्तारः इव । यथा महावृत्तप्रस्तारो मयरसतजभनगुरुलघुप्रस्ताराणां महाविस्तारवान् भवति । समीरकुमारैर्विरचितविशुद्धिरिव स्वाध्यायोचितः पुनः स्वाध्यायोचितः स्वाध्याययोग्यः समीरकुमारैः विरचिता विशुद्धिः निर्मलता यस्य स तथोक्तः । तीर्थंकरविहारभूमिरिव । कान्तारदेवताभिः संमार्जित इव कमनीयकन्दरः पुनः कमनीया मनोहरा कन्दरा गुहा यस्य स तथा कान्तारदेवताभिः वनदेवताभिः संमार्जित इव शोधित इव । बहुवा(क)रित इव । पर्यन्तपादपैः संपादितकुसुमोपहारः प्रदत्तरङ्गावलिरिव गुहापरिसरेषु गुहापरिसरेषु गुहानां प्राङ्गणेषु पर्यन्तपादपैः पुरस्ताद्वृक्षैः संपादितकुसुमोपहारः निष्पादितपुष्पप्रकरः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रदत्तरङ्गावलिरिव विहितचतुष्कार्चन इव । क्षुपावृतोपान्तोपत्यकः पुलकित इव महामुनिसमागमात् । पुनरपि कथंभूतः । क्षुपैर्ह्रस्वशाखैर्वृता वेष्टिता उपान्ते समीपे उपत्यका पर्वतासन्नभूमिर्यस्य स

प्रकटितानन्दलोचनबाष्प इव संयमिसंभावनाराधनात्, लयनशिलाश्लाघ्यमेखलः परिकल्पितोशीर इव द्वयातिगानाम्, एवमन्यैरपि तैस्तैरघमर्षणैर्गुणैस्त्रिविधस्यापि कर्मन्दिवृन्दस्योत्पादितप्रीतिः ॥

तमुपसद्य निषद्य च निर्वर्तितमार्गमध्याह्नक्रियः स्वयं तद्दिवसोपात्तोपवासः [स] समाकलय्य च परिणतकालमहर्दलमखिलं श्रमणसंघमात्मदेशीयेनान्तेवासिनाधिष्ठितं लोचनगोचरारामेषु ग्रामेषु विष्वाणार्थमादिदेश ॥

तथोक्तः । उक्तं च—'उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका' । महामुनीनां समागमात् दिगम्बरगुरुसमागमात् पुलकित इव रोमाञ्चकञ्चुकित इव । स्रवन्निकुञ्जनिर्झरजलः प्रकटितानन्दलोचनबाष्प इव संयमिसंभावनाराधनात् । पुनः कथंभूतः पर्वतः । स्रवन्निकुञ्जनिर्झरजलः स्रवन्ति निर्झरन्ति निकुञ्जेषु लतादिपिहितोदरेषु स्थानेषु निर्झराणां जलान्युदकानि यस्य स तथोक्तः । संयमिनां संभावनाराधनात् प्रकटिता आनन्दस्य संबन्धिनो लोचनबाष्पा नेत्रजलानि येन स तथा । लयनशिलाश्लाघ्यमेखलः परिकल्पितोशीर इव द्वयातिगानाम् । पुनः कथंभूतः पर्वतः । लयनैः शिलोत्कीर्णगृहैः शिलाभिश्च बृहत्पाषाणैः श्लाघ्या प्रशंसनीया मेखला कटिनी यस्य स तथोक्तः । द्वयातिगानां रागद्वेषरहितानां परिकल्पितोशीर इव । उत्प्रेक्षते—संपादितशयनासन इव । उक्तं च—'औशीरं चामरे दण्डेऽप्यौशीरः शयनासने' । एवमन्यैरपि विस्तीर्णत्वप्रासुकत्वादिभिर्गुणैस्तैस्तैर्मुनिजनप्रसिद्धैरघमर्षणैः पापोपशमकैर्गुणैः त्रिविधस्यापि आचार्योपाध्यायसर्वसाधुलक्षणत्रिप्रकारस्यापि कर्मन्दिवृन्दस्य कर्मन्दिनां तपस्विनां वृन्दस्य सङ्घस्य उत्पादितप्रीतिः संजनितरागः ॥

स भगवान् अखिलं समस्तं श्रमणसंघं ऋषिमुनियत्यनगारलक्षणं चतुर्विधं गणं लोचनगोचरारामेषु ग्रामेषु लोचनानां नेत्राणां गोचरा गम्या आरामा उपवनानि येषां ते लोचनगोचरारामास्तेषु ईदृग्विधेषु ग्रामेषु आवसथेषु विष्वाणार्थं भोजननिमित्तं आदिदेश आदेशं दत्तवान् । कथंभूतं श्रमणसंघम् । आत्मदेशीयेन निजात्मनः सकाशात् मनाक् न्यूनेन अन्तेवासिना बृहता शिष्येण अधिष्ठितं रक्षितम् । किं कृत्वा । पूर्वं तं पूर्वोक्तं खर्वतरं उपसद्य गत्वा तं केवलं निषद्य तस्मिन् वने उपविष्टस्यैव । कथंभूतो भगवान् । निर्वर्तितमार्गमध्याह्नक्रियः निर्वर्तिता निष्पादिता मार्गस्य मध्याह्नस्य च क्रिया येन तथोक्तः । मार्गातिचारशोधनार्थं प्रतिक्रमणं कृत्वा देववन्दनां च विधायेत्यर्थः । अपरं कथंभूतः । तद्दिवसोपात्तोपवासः तद्दिवसे महानवमीदिवसे उपात्तं गृहीतं उपवासं उपवसनं येन स तथोक्तः । अष्टमीदिने उपोषितवानपि हिंसादिवसत्वात् नवमीदिनेऽपि उपोषितवानित्यर्थः । पुनश्च किं कृत्वा । पूर्वं अहर्दलं मध्याह्नसमयं परिणतकालं संजातवेलं समाकलय्य परिज्ञाय ॥

तत्र च नन्दिनीनरेन्द्रस्य यशोधरमहाराजात्मजस्य यशोमतिकुमारस्याग्रमहिष्यां चण्डमहासेनसूनुतासरित्संवर्धितस्य मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्यानुजन्मतालताकन्दल्यां कुसुमावल्यां सह संभूतं पूर्वभवस्मरणात्संसारसुखान्यागामिजन्मदुःखाङ्कुरप्रसूतिक्षेत्राणीव मन्यमानमङ्गस्याद्यापि जिनरूपग्रहणायोग्यत्वाच्चरमाचारवशामुपासकदशामाश्रितवदलं मुनिकुमारक-

---

तत्र च श्रमणसंघमध्ये मुनिकुमारकयुगलं अभयरुच्यभयमतिनामधेयं देशव्रतियुगलम् । तत्रैव पुरे तस्मिन्नेव राजपुरनामधेये नगरे तदर्थं विष्वाणार्थमादिष्टवान् । नियोगं दत्तवानित्यर्थः । इति क्रियाकारकसंबन्धः । किं कृत्वा । पूर्वं अवधिबोधप्रदीपेन अवधिज्ञानमण्डलप्रदीपेन इति अमुना प्रकारेण प्रत्यवमृश्य सम्यग्विचार्य । कथंभूतेन अवधिबोधप्रदीपेन । अन्तःसंकल्पकृशानुकृतप्रबोधेन अन्तःसंकल्पो मनोव्यापारः स एव कृशानुर्वैश्वानर उद्द्योतकारकत्वात् तेन कृतो विहितः प्रबोधः प्रज्वलनं यस्य स तथोक्तः तेन । इतीति किम् । अस्मात् मुनिकुमारकयुगलात् खलु निश्चयेन अद्य इदानीं अस्मिन्नेव दिने पौरपुरेश्वरदेवतानां उपशमः सम्यक्त्वं भविष्यति जनिष्यते । कस्मात्सम्यक्त्वं भविष्यति । धर्मकर्मावेशात् धर्मस्य प्राणिरक्षणलक्षणस्य यत्कर्म प्रतिपालनं तस्य आवेशोऽभिप्रायः धर्मकर्मावेशस्तस्मात् । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । कुसुमावल्यां कुसुमावलीनामधेयायां सह संभूतं यमतया संजातम् । कथंभूतायां कुसुमावल्याम् । यशोमतिकुमारस्य यशोमतिकुमारनामधेयस्य महाराजस्य अग्रमहिष्यां पट्टमहादेव्याम् । कथंभूतस्य यशोमतिकुमारस्य । नन्दिनीनरेन्द्रस्य उज्जयिनीनगरपरमेश्वरस्य । अपरं कथंभूतस्य यशोमतिकुमारस्य । यशोधरमहाराजपुत्रस्य । पुनरपि कथंभूतायां कुसुमावल्याम् । मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्यानुजन्मतालताकन्दल्याम् मारिदत्तनामा योऽसौ महीश्वरः पृथ्वीपतिः स एव महीरुहो वृक्षः अर्थिजनवाञ्छितफलप्रदायकत्वात्, प्रजानां छायाकारित्वात् मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्तस्य तथोक्तस्य अनुजन्मता लघुभगिनीत्वं सैव लताकन्दली वल्ल्यग्रभागः अनुजन्मतालताकन्दली तस्यां तथोक्तायाम् । कथंभूतस्य मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्य । चण्डमहासेनसूनुतासरित्संवर्धितस्य चण्डमहासेननामा यादवनरेन्द्रस्तस्य सूनुता पुत्रत्वं सैव सरित् नदी शीलजलसंभृतत्वात् तया संवर्धितः सम्यग् वृद्धिं प्रापितः तस्य तथोक्तस्य । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । पूर्वभवस्मरणात् पूर्वजन्मपरिज्ञानात् संसारसुखानि इष्टस्रग्वनिताचन्दनादीनि आगामिजन्मदुःखाङ्कुरप्रसूतिक्षेत्राणीव मन्यमानम् आगामिजन्म भविष्यद्भवान्तरं तस्य संबन्धीनि दुःखानि शारीरमानसागन्तुलक्षणानि तान्येव अङ्कुरा अभिनवोद्भिदः पुनरसातहेतुत्वात् तेषां प्रसूतौ उत्पत्तौ क्षेत्राणीव सस्याधिकरणसमानानि मन्यमानं सम्यग् जानन्तम् । अपरं कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । उपासकदशां क्षुल्लकावस्थां अलमतिशयेन

युगलम् 'अस्मात्खल्वद्य पौरपुरेश्वरदेवतानां धर्मकर्मावेशादुपशमो भवि-
ष्यति' इत्यन्तःसंकल्पकृशानुकृतप्रबोधेनावधिबोधप्रदीपेन प्रत्यवमृश्य तत्रैव
पुरे तदर्थमादिक्षत् ॥

तदपि तं भगवन्तमुपसंगृह्य मनुष्यरूपेण परिणतं धर्मद्वयमिव, मर्त्य-
लोकावतीर्णं स्वर्गापवर्गमार्गयुगलमिव, नयनविषयतां गतं नययमलमिव,
प्रदर्शितात्मरूपं प्रमाणद्वितयमिव, बहिःप्रकटव्यापारं शुभध्यानयुग्ममिव,
तपश्चिकीर्षया प्रतिपन्नसोदरभावं रतिस्मरमिथुनमिव, पुरो युगान्तरावलो-

---

आश्रितवत् आश्रितम् । कथंभूतां उपासकदशाम् । चरमाचारवशां चरमाचार एकादशी-
प्रतिमा एकादशं स्थानं तस्य वशा आयत्ता तथोक्ताम् । तर्हि लघुदीक्षां किमित्याश्रि-
तवत्, महाव्रतदीक्षां किमिति नाग्रहीदित्याह—अङ्गस्य शरीरस्य अद्यापि संजाततपः-
परिज्ञानेऽपि जिनरूपस्य निर्ग्रन्थमुद्रायाः ग्रहणे अयोग्यत्वात् । अनुचितत्वादिति शेषः।
अतिकोमलत्वात् । उपमालंकारः ॥

तदपि मुनिकुमारकयुगलमपि कर्मतापन्नं तैर्जगत्प्रसिद्धैर्नागरिकानुचरगणैर्दुर्गपाल-
किंकरसमूहैः कर्तृभूतैः । नगररक्षायां नियुक्तो नागरिकः कोट्टपालस्तस्य अनुचराः किंक-
रास्तेषां गणाः समूहास्तैस्तथोक्तैः । महाभैरवं नाम तज्जगत्प्रसिद्धं देवतायतनं चण्ड-
मारीभवनं अनुक्तकर्मतापन्नं आनिन्ये आनीतमिति क्रियाकारकसंबन्धो ज्ञातव्यः ।
कथंभूतं तन्मुनिकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—मनुष्यरूपेण मानवाकारेण परिणतं पर्या-
यान्तरमागतं धर्मद्वयमिव अनगारागारधर्मयुगलमिव । किं कृत्वा । मनुष्यरूपेण परिणतं
तं जगत्प्रसिद्धं भगवन्तं श्रीसुदत्ताचार्यं उपसंगृह्य वन्दित्वा धर्मद्वयेन भगवन्तं वन्दित्वा
मनुष्यरूपं गृहीतमित्यर्थः । अपरं कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—स्वर्गा-
पवर्गमार्गयुगलमिव स्वर्गश्च त्रिदशावासः अपवर्गश्च मोक्षस्तयोर्मार्गयुगलं पन्थयुग्मम् ।
कथंभूतं स्वर्गापवर्गमार्गयुगलम् । मर्त्यलोकावतीर्णं मनुष्यलोकमागतम् । अपरं कथंभूतं मु-
निकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—नययमलमिव द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयद्वयमिव । कथं-
भूतं नययमलम् । नयनविषयतां गतं लोचनगोचरतां प्राप्तम् । अपरं कथंभूतं मुनि-
कुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—प्रमाणद्वितयमिव प्रत्यक्षपरोक्षलक्षणं प्रमाणद्वयमिव ।
कथंभूतं प्रमाणद्वितयम् । प्रदर्शितात्मरूपं प्रकटितनिजशरीरं सकलवस्तुग्राहकं प्रमाणम्,
विकलस्त्वेकदेशग्राहकत्वात् । विकलदेशो नयः । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् ।
शुभध्यानयुग्ममिव धर्मध्यानशुक्लध्यानयुगलमिव । कथंभूतं शुभध्यानयुग्मम् । बहिः-
प्रकटव्यापारं मनसो निर्गत्य बाह्यस्फुटीभूतम् । अपरं कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् ।
उत्प्रेक्षते—रतिस्मरमिथुनमिव रतिकन्दर्पद्वन्द्वमिव । कथंभूतं रतिस्मरमिथुनम् । तप-
श्चिकीर्षया तपश्चरणकरणेच्छया प्रतिपन्नसोदरभावं अङ्गीकृतभगिनीभ्रातृत्वम् । मुनि-

कप्रणिधानाधारैर्दयार्द्रनयनव्यापारैरभयदानामृतमिव प्राणिषु प्रवर्षत्, सम-
न्तादुन्मुखालेखार्हैश्चरणनखमयूखप्ररोहबर्हैर्वर्त्मनि कृतसत्त्वानुकम्पनं संयमो-
पकरणमिव पुनरुक्तवत्, परिगृहीतमहातपश्चरणभारमिव मन्दमन्दमध्वनि
विहितविहारम्, अभिमानव्ययभयाद्बिभ्यदिव पुरवीथिषु निभृतजिह्वारथम्,
अतिबालिशदशमपि श्लाघनीयशीलैस्तपःपयोधिकल्लोलैर्वरीयसामपि शंसि-
तव्रतचेतसामाचरिताश्चर्यचित्तचमत्कारम्,

कुमारकयुगलं किं कुर्वत् । प्राणिषु जीववर्गेषु दयार्द्रनयनव्यापारैरभयदानामृतं प्रवर्षदिव
दयया करुणया आर्द्राः सरसा नयनानां ये व्यापाराः प्रवृत्तयस्तैः करणभूतैः अभयदानामृतं
अभयदानमेव अमृतं जीवानां जीवनहेतुत्वात् कर्मतापन्नं प्रवर्षदिव प्रक्षरदिव । कथंभूतै-
र्दयार्द्रनयनव्यापारैः । पुरो युगान्तरावलोकप्रणिधानाधारैः पुरोऽग्रे युगान्तरेण हस्त-
चतुष्टयेन योऽसाववलोकोऽवलोकनं तस्मिन् प्रणिधानं सावधानता तस्य आधारैरधिकर-
णभूतैः । मुनिकुमारकयुगलं पुनश्च किं कुर्वत् । वर्त्मनि मार्गे चरणनखमयूखप्ररोहाः
किरणाङ्कुरास्त एव बर्हाणि मयूरपिच्छानि तैस्तथोक्तैः कृत्वा संयमोपकरणं दयाप्रति-
पालनं मयूरपिच्छं पुनरुक्तवदिव द्विगुणीकुर्वदिव । कथंभूतैश्चरणनखमयूखप्ररोहबर्हैः ।
समन्तात्सर्वत्र उन्मुखा आलेखा अग्राणि तैः अर्हाणि योग्यानि तैः समन्तादुन्मुखाले-
खार्हैः । कथंभूतं संयमोपकरणम् । कृतसत्त्वानुकम्पनं कृतं विहितं सत्त्वानां प्राणिनां
अनुकम्पनं कारुण्यं येन संयमोपकरणेन तत्तथोक्तम् । मयूरपिच्छेन प्रतिलेखिताः किल
प्राणिनः शिबिकारूढा एव सुखिनो भवन्ति । मयूरपिच्छानि नेत्रप्रविष्टान्यपि वेदनां न
कुर्वन्ति । अन्यानि प्रतिलेखनानि नेत्रप्रविष्टानि अयःसूचिका इव क्षुभ्नन्ति महावे-
दनां कुर्वन्ति । तथा चोक्तम्—'रजसेदाणमगहणं मद्दवसुकुमालदालहुत्तं च । जत्थे दे
पञ्च गुणा तं पडिलेहं परूविन्ति ॥' इत्यनेन चमरीबालादीनां अधिकरोम्णां प्रतिलेखनं
प्रत्युक्तं न भवतीति भावार्थः । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । अध्वनि मार्गे मन्दमन्दं
शनैः शनैर्विहितविहारं कृतगमनम् । उत्प्रेक्षते—परिगृहीतमहातपश्चरणभारमिव परिगृ-
हीतं स्वीकृतो मस्तकोपरि धृतो महातपश्चरणस्य उत्कृष्टचारित्रस्य भारो येन तत्तथो-
क्तम् । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । पुरवीथिषु नगरमार्गेषु निभृतजिह्वारथं नि-
भृतो निश्चलो जिह्वारथो वदनव्यापारो यस्य तत्तथोक्तम् । मुनिकुमारकयुगलं किं
कुर्वत् । उत्प्रेक्ष्यते—अभिमानव्ययभयाद्बिभ्यदिव । वचनव्यापारे सति खलु अभिमान-
विनाशो भवति तेन मौनेन गच्छदित्यर्थः । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । अति-
बालिशदशमपि अतीव बालावस्थायुक्तमपि श्लाघनीयशीलैः श्लाघनीयं प्रशंसनीयं
शीलमाचारो येषु ते श्लाघनीयशीलास्तैः । ईदृग्विधैस्तपःपयोधिकल्लोलैस्तपश्चरणस-
मुद्रलहरीतरङ्गैः कृत्वा वरीयसामपि अतिवृद्धवयसामपि शंसितव्रतचेतसां शंसितानि

'न दैन्यात्प्राणानां न च हृदयहरिणस्य रतये
न दर्पादङ्गानां न च करणकरिणोऽस्य मदनात् ।
विधावृत्तिः किं तु क्षतमदनचरितश्रुतविधेः
परे हेतौ मुक्तेरिह मुनिषु न खलु स्थितिरियम् ॥ १२७ ॥
श्रुताय येषां न शरीरवृद्धिः श्रुतं चरित्राय च येषु नैव ।
तेषां बलित्वं ननु पूर्वकर्मव्यापारभारोद्वहनाय मन्ये ॥ १२८ ॥
संसारवार्धेस्तरणैकहेतुमसारमप्येनमुशन्ति यस्मात् ।
तस्मान्निरीहैरपि रक्षणीयः कायः परं मुक्तिलताप्रसूत्यै' ॥ १२९ ॥

श्लाघनीयानि व्रतानि येषां वरीयसां ते शंसितव्रतास्तेषां चेतसां मनसां आचरिताश्चर्यचित्तचमत्कारं आचरितः कृत आश्चर्येण अत्यद्भुतेन चित्तस्य हृदयस्य चमत्कारो येन तत्तथोक्तम् । मुनिकुमारकयुगलं किं कुर्वत् । इति अमुना प्रकारेण विचिन्तयन् पर्यालोचयन् विचारयन् । मीमांसमानमित्यर्थः । इतीति किम् ।

न दैन्यादित्यादि । इह अस्मिन् संसारे मुनिषु मुनिवरेषु प्राणानां उच्छ्वासादीनां दशप्राणानां दैन्यात् रक्षणात् विधावृत्तिः आहारप्रवृत्तिः न वर्तते । यथा हृदयहरिणस्य मनोमृगस्य रतये रत्यर्थं संपोषणार्थमपि विधावृत्तिर्न च नैव वर्तते । यथा अङ्गानां अष्टसंख्यानां दर्पात् दर्पहेतोर्बलवत्करणार्थं विधावृत्तिर्न वर्तते । तथा अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य करणकरिणः लिङ्गगजस्य मदनात् विधावृत्तिर्न वर्तते । किं तु एकस्मिन् कारणे विधावृत्तिर्वर्तते । किं तत् कारणं यस्मिन् विधावृत्तिः वर्तते इत्याह—मुक्तेर्मोक्षस्य परे उत्कृष्टे हेतौ कारणे विधावृत्तिर्वर्तते । कथंभूताया मुक्तेः । क्षतमदनचरितश्रुतविधेः क्षतं विध्वस्तं मदनस्य कन्दर्पस्य चरितं आचरणं येन स क्षतमदनचरितः सर्वज्ञवीतरागस्तस्य श्रुतं दयारसप्रधानं शास्त्रं तस्य विधिरनुक्रमो यस्यां मुक्तौ सा तथा तस्याः । इह अस्मिन् संसारे मुनिषु यतिवरेषु इयं प्रत्यक्षीभूता स्थितिर्विधालक्षणाचारः खलु निश्चयेन वर्तते । मध्यदीपकालंकारः ॥

श्रुतायेत्यादि । येषां पुरुषाणां मुनीनां वा शरीरवृद्धिः कायवर्धनं श्रुताय शास्त्रानुशीलनाय न भवति । येषु च पुरुषेषु श्रुतं शास्त्रं चरित्राय चारित्रप्रतिपादनार्थं नैव भवति । तेषां पुरुषाणां बलित्वं दृढत्वं ननु निश्चयेन पूर्वकर्मव्यापारभारोद्वहनाय पूर्वाणि पुरा कृतानि यानि कर्माणि पापानि तेषां व्यापाराणि योगस्तस्य भारो भारौघः तस्य उद्वहनाय अहं मन्ये जानामि । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

संसारवार्धेरित्यादि । यस्मात् कारणात् एनं प्रत्यक्षीभूतं असारमपि कायं संसारवार्धेः संसारवारिधेः संसारसमुद्रस्य तरणे पारप्रेषणे एकमद्वितीयं हेतुं कारणं

इति विचिन्तयन्, तस्मान्महामुनिसमानन्दितवनदेवतामुखमण्डलाद्गण्डशैलात्त्रिचतुराणि निवर्तनान्यतिक्रान्तम्, आपातदुःसहैर्महापरीषहैरिव तपः परीक्षितुमुपात्तासुराकारविधिभिरधर्मप्रणिधिभिरिव प्रतिपक्षभावनाप्रकोपप्रपूर्तैः कर्मभिरिव धर्मध्वंसप्रबलैः कलिकालबलैरिव च तैस्तदानयनाय तेन महीक्षिता प्रेषितैर्नागरिकानुचरगणैः परिगृह्य परस्पराचरितवक्रवीक्षणैः 'आः, कष्टा खलु शरीरिणां सेवया जीवनचेष्टा पुरुषेषु । यस्मात्

उशन्ति कथयन्ति । तीर्थंकराः परे देवा इति शेषः । तस्मात् कारणात् निरीहैरपि निरम्बरैरपि कायः शरीरं रक्षणीयः प्रतिपालनीयः । परं निश्चयेन मुक्तिलताप्रसूत्यै मुक्तिवल्ल्या उत्पादनायेत्यर्थः । उपमालंकारः ॥

कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । तस्मात् पूर्वोक्तात् मुनिमनोहरमेखलानामकात् गण्डशैलात् क्षुद्रपर्वतात् त्रिचतुराणि त्रीणि वा चत्वारि वा निवर्तनानि क्षेत्रमयमानानि अतिक्रान्तं चलितम् । कथंभूतात् गण्डशैलात् । महामुनिसमानन्दितवनदेवतामुखमण्डलात् महामुनिभिर्निरम्बराचार्यैः समानन्दितं परमानन्दं प्रापितं वनदेवतानां मुखमण्डलं मुखकमलं यत्र गण्डशैले स तथा तस्मात् । कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । आपातदुःसहैर्महापरीषहैरिवआपातमात्रेण आगमनमात्रेण दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्या आपातदुःसहास्तैरिव । पुनरपि कथंभूतैः महापरीषहैरिव । यथा महापरीषहाः क्षुधादयो द्वाविंशतिसंख्या आपातदुःसहा भवन्ति । पुनरपि कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । उपात्तासुराकारविधिभिः उपात्तो गृहीतो असुराणां नारकयोधानां आकारविधिर्वेषविधानं यैस्ते तथोक्तैः । अपरं कथंभूतैः । तपः परीक्षितुं निरतिचारचारित्रप्रतिपालनं निकषितुं धर्मप्रणिधिभिर्धर्मस्य चारित्रस्य हेरकैरिव । यथा धर्मप्रणधयश्चारित्रचरा गृहीतासुराकारविधाना भवन्ति । अपरं कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । प्रतिपक्षभावनाप्रकोपप्रपूर्तैः प्रतिपक्षाणां शत्रूणां भावनया संभावनेन प्रकोपप्रपूर्तैः प्रकृष्टक्रोधपरिपूर्णैः । अपरं कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । कर्मभिरिव । यथा ज्ञानावरणादीनि अष्टकर्माणि प्रतिःपक्षस्य आत्मनो भावनायाः प्रकृष्टं कोपं कुर्वन्ति । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । धर्मस्य ध्वंसे प्रबलैर्बलवत्तरैः कलिकालबलैरिव । यथा कलिकालस्य दुःख(ष)मकालस्य बलाः सामर्थ्यानि धर्मध्वंसप्रबला भवन्ति । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । तेन जगत्प्रसिद्धेन महीक्षिता मारिदत्तेन राज्ञा तदानयनाय मनुष्यमिथुनस्य आनयनाय आनयनार्थं प्रेषितैः प्रहितैः । पुनश्च कथंभूतैः । परस्पराचरितवक्रवीक्षणैः परस्परस्य अन्योन्यस्य आचरितमनुष्ठितं वक्रस्य मुखस्य वीक्षणमवलोकनं यैस्ते तथोक्तैः । किं कृत्वा । पूर्वं परिगृह्य मुनिकुमारयुगलं गृहीत्वा । अपरं कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । इति अमुना प्रकारेण अनल्पकल्पकल्लोलोल्लोलस्वान्तसिन्धुभिः अनल्पा बहवो ये कल्पा-

सत्यं दूरे विहरति समं साधुभावेन पुंसां
धर्मश्चित्तात्सह करुणया याति देशान्तराणि ।
पापं शापादिव च तनुते नीचवृत्तेन सार्धं
सेवावृत्तेः परमिह परं पातकं नास्ति किंचित् ॥ १३० ॥
सौजन्यमैत्रीकरुणामणीनां व्ययं न चेद्भृत्यजनः करोति ।
फलं महीशादपि नैव तस्य यतोऽर्थमेवार्थनिमित्तमाहुः' ॥ १३१ ॥

संकल्पविकल्पास्त एव कल्लोलास्तरङ्गा उत्पन्नप्रध्वंसिस्वभावात् तैरुत्कर्षेण लोलश्चपलः स्वान्तसिन्धुर्मनःसमुद्रो येषां ते तथोक्तास्तैः । इतीति किम् । आः कोपे पीडायां वा । शरीरिणां जीवानां पुरुषेषु मानुषेषु सेवया शुनकवृत्त्या जीवनचेष्टा आजीवनक्रिया खलु निश्चयेन कष्टा निन्दनीया वर्तते । किमिति कष्टेति चेत्—यस्मात् कारणात् ।

सत्यमित्यादि । सत्यं सत्यवचनं दूरे विप्रकृष्टे विहरति गच्छति । केषाम् । पुंसाम् । सेवावृत्त्या जीविनां पुरुषाणां सत्यं किमेकाक्येव गच्छति । नहि । एकाकी गच्छत्सत्यं मार्गे बिभेति । [तर्हि] कथम् । समं सार्धं गच्छति । केन समम् । साधुभावेन । दक्षः कुशलो हितश्च साधुरुच्यते । साधोर्भावः साधुभावस्तेन साधुभावेन सह । सत्यं गच्छतीत्यर्थः । तथा धर्मः प्राणिरक्षणं चित्तात् हृदयात् देशान्तराणि याति परदेशान् गच्छति । धर्मः किमेकाक्येव गच्छति । नहि । एकाकी गच्छन् धर्मो मार्गे बिभेति । तेन कारणेन सह सार्धं गच्छति । कया । करुणया दयया सहितः । यः सेवां करोति तस्य धर्मः करुणा च नास्तीति भावः । तथा पुंसां पुरुषाणां पापं पातकं तनुते विस्तरति । कस्मात् । शापादिव । यथा महामुनिदत्तः शापः शतधा सहस्रधा कोटिधा च विस्तरति । पापं किमेकाक्येव वर्धते । नहि । सार्धं सह । केन सार्धम् । नीचवृत्तेन चाण्डालादिकर्मणा सह । अमुमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन द्रढयति—सेवावृत्तेः सेवयोदरपूरणात् परमन्यत् इह अस्मिन् संसारे परमुत्कृष्टं किंचित् किमपि पातकं नास्ति पापं न वर्तते । सहोक्त्यलंकारः । मन्दाक्रान्ताछन्दः ॥

सौजन्यमैत्रीत्यादि । सुजनस्य सत्पुरुषस्य भावः सौजन्यम्, मित्रस्य भावो मैत्री, परेषां पीडाया अकरणं करुणा प्राणिरक्षा, ता एव मणयो रत्नानि येषां तेषां सौजन्यमैत्रीकरुणामणीनां चेद्यदि भृत्यजनः सेवकसमूहो व्ययं वित्तस्य समुत्सर्गं न करोति न विदधाति, तर्हि महीशात् नृपात् तस्य भृत्यजनस्य फलमपि नैव नहि वर्तते । यतः यस्मात् कारणात् अर्थमेव धनमेव च अर्थनिमित्तं धननिमित्तं आहुर्ब्रुवन्ति । विद्वांसः इति शेषः । परिवृत्त्यलंकारः । उपजातिच्छन्दः ॥

पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । इति अमुना प्रकारेण अभिप्राये आशये हृदये योऽसौ

इत्यनल्पकल्पकल्लोलोल्लोलस्वान्तसिन्धुभिः, 'भवतु नामैवम् । तथाप्यस्मिन्भर्तुरादेशकर्मणि न प्रायेणाश्रेयांसि । यस्मादस्माकमप्याजन्माधर्मकर्मोपजीविनां निसर्गत आयःशूलिकाशयवशाभिनिवेशासेविनामेतद्दर्शनरभसात्करुणारसः स्वभावकाठिन्यनिष्ठुरोदयं हृदयं मृदूकरोति किं पुनर्न तस्य महीपतेर्विवेकबृहस्पतेः प्रकृत्यैव च विधुरबान्धवस्थितेः । तदत्र यथा स्वामिशासनमन्यथावृत्तिं न भजेत, यथा चेदं प्राणप्रयाणभयान्नोद्विजते, तथानुतिष्ठामः' इत्यभिप्रायप्रणयपरायणैरदुष्टान्तःकरणैः, 'अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान अशिश्विदान धर्मक-

---

प्रणयः स्नेहस्तस्मिन् परायणैस्तत्परैः । इतीति किम् । भवतु नामैवम् । सेवावृत्तिः एवं उत्कृष्टं पातकं भवतु । नामेति संभावनायाम् । तथापि तदपि अस्मिन् प्रत्यक्षीभूते भर्तुर्मारिदत्तमहाराजस्य आदेशकर्मणि आज्ञाविधाने प्रायेण बाहुल्येन अश्रेयांसि अकल्याणानि न भविष्यन्ति । अस्माकमिति शेषः । किमिति अश्रेयांसि न भविष्यन्ति इत्याह—यस्मात् कारणात् अस्माकमपि एतद्दर्शनरभसात् मुनिकुमारकयुगलविलोकनवेगात् करुणारसः कारुण्यपरिणामो हृदयं चित्तं मृदूकरोति कोमलं विदधाति । कथंभूतानां अस्माकम् । आजन्माधर्मकर्मोपजीविन आजन्म जन्मपर्यन्तं अधर्मकर्म पापकर्म तेन उपजीवन्तीति आजन्माधर्मकर्मोपजीविनस्तेषां तथोक्तानाम् । अनन्तं नपुंसको वेति वचनात् आजन्ममिति अदन्तो निपातः । अपरं कथंभूतानामस्माकम् । निसर्गतः स्वभावेन आयःशूलिकाशयवशाभिनिवेशासेविनां आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत् ईदृशो योऽसावाशयश्चित्तं तस्य वशे योऽसौ अभिनिवेशोऽभिप्रायस्तमासेवन्त इत्येवंशीलास्ते तथा तेषाम् । कथंभूतं अस्माकं हृदयम् । स्वभावकाठिन्यनिष्ठुरोदयं स्वभावेन प्रकृत्यैव यत्काठिन्यं निर्दयत्वं तेन निष्ठुरो निस्त्रिंश उदयो यस्य हृदयस्य तत्तथोक्तम् । यद्यपि हृदयं एतद्दर्शनात् करुणरसो मृदूकरोति तर्हि तस्य जगत्प्रसिद्धस्य महीपतेर्मारिदत्तमहाराजस्य हृदयं किं पुनर्न मृदूकरिष्यति । कथंभूतस्य तस्य महीपतेः विवेकबृहस्पतेः विवेकेन बृहस्पतिः सुराचार्यो विवेकबृहस्पतिस्तस्य तथोक्तस्य । अपरं कथंभूतस्य । प्रकृत्यैव स्वभावेनैव विधुरबान्धवस्थितेः विधुरे दुःखे सति बान्धवस्येव भ्रातुरिव स्थितिः स्वभावो यस्य स तथोक्तस्य । तत्तस्मात् कारणात् अत्र अस्मिन् आदेशकर्मणि यथा येन प्रकारेण स्वामिशासनं प्रभुशासनं अन्यथावृत्तिं उल्लङ्घनं न भजेत नाश्रयति । यथा च येन प्रकारेण इदं मुनिकुमारकयुगलं प्राणप्रयाणभयात् नोद्विजते नोद्वेगं करोति तथा तेनैव प्रकारेण अनुतिष्ठामो वयं कुर्मः । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । अदुष्टान्तःकरणैः न दुष्टं अन्तःकरणं मनो येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । इति अमुना प्रकारेण भाषिते वचने योऽसौ भूमिः परवञ्चनहेतुराडम्बरस्तेन निर्भरैः परिपूर्णैः ।

थासनाथगल मुनिकुमारकयुगल, एतस्मिन्नुपान्तवर्तिनि वने भवानीभवनगतश्चातुराश्रमगुरुर्भवद्व्रतमन्त्रमाहात्म्याकृष्टसकलर्तुसंभूतप्रसूनफलपल्लवालंकृतकरशाखाजालाद्वनपालात्तत्रभवतोः स्वयमेव स्वयंभुवा भुवनानन्दसंपादितदेहसौन्दर्यवतोरागमनमाकर्ण्य युष्मद्दर्शनकुतूहली द्वावपि भवन्तौ व्याहरति । तदित इत आगम्यताम्' इति भाषितभूमिनिर्भरैः, अमीषां च सर्वंकषमनुष्याणामिव तं भीषणं वेषमीषदुन्मेषेण चक्षुषा निरीक्ष्य

इतीति किम् । अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान निखिलं समग्रं यद्भुवनं त्रैलोक्यं तस्य अद्वितीयं यन्मङ्गलं पापगालनं सुखदानं च तस्मिन् उचिता योग्या या कीर्तिमन्दाकिनी गङ्गानदी तया पवित्रिता पावनीकृता या मूर्तिः शरीरं तस्य निधानं अक्षयनिधिस्तथोक्तं तस्य संबोधनं क्रियते—अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान । अहो अशिश्विदान अहो अमलितचरित्र । अहो धर्मकथासनाथगल धर्मकथाभिर्महापुराणादिशास्त्रैः सनाथः संयुक्तो गलः कण्ठो यस्य तत्तथा हे तथोक्त हे मुनिकुमारकयुगल एतस्मिन् प्रत्यक्षीभूते उपान्तवर्तिनि समीपतरे वने उद्याने भवानीभवनगतश्चण्डमारीदेवताप्रासादमध्ये संस्थितः चातुराश्रमगुरुः ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थभिक्षूणां स्वामी चातुराश्रमगुरुः वनपालात् ऋषिनिवेदकात् तत्रभवतोः पूज्ययोरागमनमाकर्ण्य युष्मद्दर्शनकुतूहली युवयोरवलोकनकौतुकी भवन्तौ युवां द्वावपि व्याहरति आमन्त्रयति । कथंभूताद्वनपालात् भवद्व्रतमन्त्रमाहात्म्याकृष्टसकलर्तुसंभूतप्रसूनफलपल्लवालंकृतकरशाखाजालात् भवतोर्युवयोर्व्रतश्चारित्रं स एव मन्त्रो बीजाक्षरन्यासस्तस्य माहात्म्येन प्रभावेण आकृष्टा आकर्षणमानीता ये सकलर्तवो हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षाशरल्लक्षणास्तेषु संभूतानि उत्पन्नानि प्रसूनानि पुष्पाणि फलानि सस्यानि पल्लवानि प्रसूनफलपल्लवानि तैरलंकृतं शोभितं करशाखाजालं अङ्गुलिसमूहो यस्य स तथोक्तस्तस्मात् । कथंभूतयोस्तत्रभवतोः । स्वयमेव आत्मनैव स्वयंभुवा प्रजापतिना भुवनानन्दसंपादितदेहसौन्दर्यवतोः भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आनन्दार्थं प्रहर्षनिमित्तं संपादितं निष्पादितं देहेषु कायप्रतीकेषु यत् सौन्दर्यं मनोहरत्वं तद्विद्यते ययोस्तौ भुवनानन्दसंपादितदेहसौन्दर्यवन्तौ तयोस्तथोक्तयोः । तत्तस्मात्कारणात् इतः एतस्मात् स्थानात् इतः एतस्मिन् स्थाने आगम्यतां भवद्भ्यां आगमनं क्रियताम् । मुनिकुमारकयुगलं किं कुर्वत् । इति अमुना प्रकारेण ध्यायत् संचिन्तयत् । किं कृत्वा । पूर्वं अमीषां नागरिकानुचरगणानां तं जगत्प्रसिद्धं भीषणं भयानकं वेषमाकल्पं आकारं चक्षुषा लोचनेन निरीक्ष्य दृष्ट्वा । कथंभूतानां अमीषाम् । सर्वंकषमनुष्याणामिव यमकिंकरसमानानाम् । कथंभूतेन चक्षुषा । ईषदुन्मेषेण मनागुद्घाटनेन ॥

'सोढस्त्वत्प्रणयादनेन मनसा तद्दुःखदावानलः
संसाराब्धिनिमज्जनादपि कृतं किंचित्त्वदानन्दनम् ।
त्वत्क्रीडागमकारणोचितमतेस्त्यक्तः श्रियः संगमो
यद्यद्यापि विधे न तुष्यसि तदा तत्रापि सज्जा वयम् ॥ १३२ ॥
अयं महानेष निरस्तदोषः कृती कथं ग्रासपथे मम स्यात् ।
इति व्यपेक्षास्ति न जातु दैवे तस्मादलं दैन्यपरिग्रहेण' ॥ १३३ ॥

इति ध्यायत्, अनायतनसेवनं च तदाराधनधूतधिषणानामसंशयं तद्दर्शनं तिमिरयतीति चानुस्मरणस्मेरान्तःकरणम्, शरीरेण प्रतिपन्नतन्मनुष्यमार्गानुसरणम्, तत्र कानने कैश्चित्कृतान्तदंष्ट्राकोटिकुटिलकरवालार्धोल्लासत्रस-

---

मुनिकुमारकयुगलं किं ध्यायत् । **सोढ इत्यादि**—हे विधे विधिशब्दवाच्यपूर्वोपार्जितकर्म, त्वत्प्रणयात् तव स्नेहात् अनेन प्रत्यक्षीभूतेन मनसा आत्मना तद्दुःखदावानलोऽपि विषादिमरणदुःखदावाग्निः सोढः क्षान्तः । तथा संसाराब्धिनिमज्जनात् अपि मयूरशुनकादिभवसमुद्रमध्यपचनादपि किंचित् मनाक् त्वदानन्दनं त्वदाह्लादनं कृतं विहितम् । तथा श्रियो राज्यलक्ष्म्याः संगमोऽपि त्यक्तः परिहृतः । कथंभूतायाः श्रियः । त्वत्क्रीडागमकारणोचितमतेः तव क्रीडायाः आगमस्य कारणार्थं हेत्वर्थं उचिता योग्या मतिरभिप्रायो यस्याः श्रियः सा तथोक्ता तस्याः । यदि चेत् हे विधे, अद्यापि इदानीमपि न तुष्यसि अपरमपि दुःखं दातुमिच्छसि तदा तर्हि तत्रापि अपूर्वदुःखदानेऽपि वयं सज्जा बद्धगात्रिका वर्तामहे । रूपकालंकारः ॥

अयं महानेषेत्यादि—दैवे कर्मणि । यमराजे इत्यर्थः । इति ईदृशी व्यपेक्षा विचारणा इच्छा जातु कदाचित् न अस्ति न वर्तते । इतीति किम् । अयं प्रत्यक्षीभूतः तथा एषः पुमान् कृती पुण्यवान् वर्तते स मम ग्रासपथे मम कवलमार्गे कथं केन प्रकारेण स्याद्भवेत् । तस्मात् कारणात् दैन्यपरिग्रहेण दीनत्वाश्रयेण अलं पूर्णम् । आक्षेपालंकारः ॥

कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । इति अमुना प्रकारेण च अनुस्मरणस्मेरान्तःकरणं अनुस्मरणेन विचारणेन स्मेरं ईषद्विकसितं अन्तःकरणं मनो यस्य तत्तथोक्तम् । इतीति किम् । अनायतनसेवनं च कुत्सितदेवतागृहगमनं तदाराधनधूतधिषणानां सम्यग्दर्शनाराधनेन आरोपितमतीनां पुरुषाणां असंशयं निःसंदेहं तत् अनायतनसेवनं दर्शनं संयुक्तरत्नं तिमिरयति मलिनं करोति । अपरं कथंभूतं तन्मुनिकुमारकयुगलम् । शरीरेण कायेन न तु मनसा प्रतिपन्नतन्मनुष्यमार्गानुसरणं प्रतिपन्नमङ्गीकृतं तन्मनुष्याणां नागरिककिंकराणां मार्गानुसरणं मार्गस्य अनुगमनं येन तत्तथोक्तम् ।

न्मानसमेषमहिषमयमातङ्गमितंद्रूपद्रुतपाणिभिः कैश्चित्कीनाशरसनातरलतरवारिधाराजलरुधिरावलेहलालसपलाशावेशभयभ्रश्यत्कुम्भीरमकरसालूरकुलीरकमठपाठीनकठोरकरप्रयत्नैः कैश्चिन्मृत्युमुखावर्तनिभोद्भ्रान्तभ्रमिलभ्रमिभीषितभेरुण्डक्रौञ्चकोककुर्कुटकुररकलहंसग्रहणविह्वलितबाहुभिः कैश्चित्परेतपतिपुरमार्गानुकारिकाण्डचण्डितचमरचमूरु(र)हरिहरिणवृकवराहवा-

कथंभूतं महाभैरवं नाम देवतायतनम्। तत्र कानने तस्मिन्नुद्याने वने पञ्चजनैर्मनुष्यैः परिवृतं वेष्टितम्। कथंभूतैः पञ्चजनैः। कैश्चित् विवक्षितैः कथंभूतैः परिवृतम्। कृतान्तदंष्ट्राकोटिकुटिलकरवालार्धोल्लासत्रसन्मानसमेषमहिषमयमातङ्गमितंद्रूपद्रुतपाणिभिः कृतान्तस्य यमस्य दंष्ट्रा दाढा तस्याः कोटिः अग्रं तद्वत् कुटिलो वक्रतरो योऽसौ करवालः खड्गस्तस्य अर्धोल्लासेन अर्धनिष्कासनेन त्रसन्ति बिभ्यति वा मानसानि हृदयानि येषां ते कृतान्तदंष्ट्राकोटिकुटिलकरवालार्धोल्लासत्रसन्मानसास्ते च ते मेषाश्च अवयो महिषा रजस्वला रक्ताक्षाः। लुलाया इति यावत्। मयाश्च क्रमेलकाः। उष्ट्रा इति यावत्। मातङ्गाश्च हस्तिनो मितंद्रवश्च अश्वास्तैरुपद्रुताः सहिताः पाणयः करा येषां पञ्चजनानां ते तथोक्ताः तैः। पुनः कथंभूतैः पञ्चजनैः। कैश्चिदगृहीतनामभिः कीनाशरसनातरलतरवारिधाराजलरुधिरावलेहलालसपलाशावेशभयभ्रश्यत्कुम्भीरमकरसालूरकुलीरकमठपाठीनकठोरकरप्रयत्नैः कीनाशो यमस्तस्य रसना जिह्वा तद्वत् तरलश्चपलतरो योऽसौ तरवारिः एक[धारः] खड्गस्तस्य धाराजले अग्रपानीये यत् वर्तते रुधिरं असृक् तस्य अवलेहे समन्तादास्वादने लालसा अत्याकाङ्क्षा ये पलाशा राक्षसास्तेषामावेशस्तरवारिप्रवेशस्तस्माद्भयात् भ्रश्यन्तोऽधःपतन्तः कुम्भीराश्च नक्रा मकराश्च जलहस्तिनः सालूराश्च दर्दुराः। मण्डूका इति यावत्। कुलीराश्च कर्कटाः। कुरचला इति यावत्। कमठाश्च कच्छपाः पाठीनाश्च सहस्रदंष्ट्रिणस्तेषां ग्रहणेन कठोरः कर्कशः। निर्दय इति यावत्। कराणां हस्तानां प्रयत्नः सावधानता येषां पञ्चजनानां ते तथा तैः। पुनः कथंभूतैः पञ्चजनैः। कैश्चिदगृहीतनामभिः मृत्युमुखावर्तनिभोद्भ्रान्तभ्रमिलभ्रमिभीषितभेरुण्डक्रौञ्चकोककुर्कुटकुररकलहंसग्रहणविह्वलितबाहुभिः मृत्युर्यमराजः तस्य मुखं वक्त्रं तदेव आवर्तो भ्रमणम्। लोकानां निमज्जनकारित्वात्। तेन निभं सदृशमुद्भ्रान्तं ऊर्ध्वं चलितं यद्भ्रमिलं चक्रं तस्य भ्रमिणा चलनेन भीषिता भयं प्रापिता ये भेरुण्डाश्च महापक्षिणः क्रौञ्चाश्च उत्क्रोशाः कोकाश्चक्रवाकाः कुर्कुटाश्च ताम्रचूडाः कुरराश्च जलकाकाः कलहंसाश्च राजहंसाः। रक्तवर्णलोचनमुखपादाः कलहंसाः कथ्यन्ते। तेषां ग्रहणेन विह्वलिता बाहवो भुजदण्डा येषां पञ्चजनानां ते तथा तैः। अपरं कथंभूतैः पञ्चजनैः। कैश्चिदनुपात्ताभिधेयैः परेतपतिपुरमार्गानुकारिकाण्डचण्डितचमरचमूरु(र)हरिहरिणवृकवराहवानरगौरखुराकुलितहस्तैः

१. 'ग्रहण'पदं टीकायामुपलभ्यते, नादर्शपुस्तकेषु.

नरगौरखुराकुलितहस्तैरपरैश्च यमावासप्रवेशपरप्रासपट्टिसदुःस्फोटभुषुण्डिभिण्डिमा(न्दिपा)लमुद्गराद्यनेकायुधाबाधनिरोधितस्थलजलबिलान्तरालजातजन्तुजनितभुजप्रयासैरद्यापि काश्यपीश्वरेण स्वयमालम्भनारम्भासंभवादविहितहिंसाव्यवसायैर्नगनगरग्रामारण्यजन्मसमवायैः पञ्चजनैः समस्तं जगत्संजिहीर्षुभिः पिनाकपाणिपरिजनैरिव परिवृतं महाभैरवं नाम तद्देवतायतनमानिन्ये ॥

परेतपतिर्यमस्तस्य पुरं नगरं तस्य मार्गानुकारिणो मार्गसदृशा ये काण्डा इषवस्तैश्चण्डिताः कुपितभीता ये चमराश्चमरमृगाश्चमूराश्च व्याघ्रा हरयश्च सिंहा हरिणाश्च मृगा वृकाश्च तरक्षवो वराहाश्च शूकरा वानराश्च मर्कटा गौरखुराश्च गर्दभाकाराः पञ्चेद्रियसन्मूर्छकजीवास्तैराकुलिता विह्वलीभूता हस्ताः करा येषां पञ्चजनानां ते तथोक्तैः। न केवलमेतैरेव पञ्चजनैः परिवृतं देवतायतनम्, किंतु अपरैश्च पुरुषैः परिवृतम्। अपरैः कथंभूतैः। यमावासप्रवेशपरप्रासपट्टिसदुःस्फोटभुषुण्डिभिण्डिमा(न्दिपा)लमुद्गराद्यनेकायुधाबाधनिरोधितस्थलजलबिलान्तरालजातजन्तुजनितभुजप्रयासैः यमः कृतान्तस्तस्य आवासो मन्दिरं तस्य प्रवेशपराः संचारसदृशा ये प्रासाः कुन्ता पट्टिसाश्च पट्टका दुःस्फोटाश्च मुसलानि भुषुण्डयश्च गर्जका भिण्डिमा(न्दिपा)लाश्च गोफणाः मुद्गराश्च लोहघनास्ते आदिर्येषां यष्टिशक्तिछुरिकाकट्टारकयमदंष्ट्रादीनां तानि च तानि अनेकानि अगणितानि आयुधानि शस्त्राणि तैरबाधं अनिवारितं निरोधिता रुद्धा ये स्थलजाता मृगादयो जलजाताश्च मत्स्यादयो बिलजाताश्च गोधा गोधात्मजसर्पसरीसृपादयो अन्तरालजाताश्च श्येनगृध्रश्यामलिकाचटकपारापतादयस्ते च ते जन्तवो जीवास्तैर्जनितो निष्पादितो भुजेषु बाहुदण्डेषु प्रयासो दुःखं येषां पञ्चजनानां ते तथा तैः। पुनरपि कथंभूतैः पञ्चजनैः। अद्यापि सर्वजीवानामेकत्रीकरणकालेऽपि काश्यपीश्वरेण पृथिवीनाथेन मारिदत्तेन राज्ञा स्वयमात्मना आलम्भनारम्भासंभवात् आलम्भनस्य मारणस्य योऽसावारम्भः प्रथमहिंसा तस्य असंभवात् अभावात् अविहितहिंसाव्यवसायैः अविहितो न कृतो हिंसायाः जीवघातस्य व्यवसायः कर्म यैः पञ्चजनैस्ते तथा तैः। अपरं कथंभूतैः पञ्चजनैः। पुनरपि नगनगरग्रामारण्यजन्मसमवायैः नगाश्च पर्वता नगराणि च चतुर्गोपुराणि दुर्गखातादिसहितानि ग्रामाश्च कण्टकवृतिवेष्टिता अरण्यानि च वृक्षजालानि विपिनानि तेषु जन्मोत्पत्तिर्येषां तेषां समवाया मेलापका येषु पञ्चजनेषु ते तथा तैः। पुनरपि कथंभूतैः। समस्तं समग्रं जगत्पृथ्वीमण्डलं संजिहीर्षुभिः संहारं कर्तुमिच्छुभिः। पुनः कथंभूतैः। पिनाकपाणिपरिजनैरिव पिनाकपाणेः श्रीमहादेवस्य परिजनैरिव कुटुम्बवर्गसदृशैः। उपमालंकारः। समुच्चयश्च कथ्यते ॥

तत्र च ताभ्यां 'क चावयोर्जन्म, क चेदं वयः, क चायं चरमदशाश्लाघनीयतपश्चरणप्रक्रमः, क चेयं धर्मान्तरायपरम्परायां दैवस्य महती निम्नता, क चायम[1]सदृशप्रदेशप्रवेशः' इति मनागनुशयस्तिमितगतिभ्यामखिलदिग्वलयावलोकिभिरवलोकितैरुपहारायोपनीतानामङ्गिनामाजन्मजीवनजुषः कमलकुवलयकुसुमाशिष इव स्पर्शयद्भ्यामुत्सर्पिभिस्त्रैलोक्यपावनालेखैः पादनखमयूखैस्तथाविधेषु देहिषु वधानुबन्धिवयांसि मनस्तमांसीव सादयद्भ्याम्

तत्र च भवान्या भवने महाभैरवनाम्नि मन्दिरे मुनिबालकाभ्यां मुनिकुमारकयुगलेन कर्तृभूतेन भूपः श्रीमारिदत्तमहाराजः कर्मतापन्नो व्यलोकि दृश्यते स्म । विलोकित इत्यर्थः । कथंभूतः भूपः । उत्खातखड्गः उद्घाटितमण्डलाग्रः । पुनरपि कथंभूतो भूपः । आपगाया नद्या मध्ये तटीधरः पर्वत इव । कथंभूतस्तटीधरः । नितम्बबिम्बोत्फणभोगिभीमः । नितम्बबिम्बे कटनीमण्डले उत्फण ऊर्ध्वीकृतभोगः स चासौ भोगी कालसर्पस्तेन भीमो भयानकः स तथोक्तः । कथंभूताभ्यां मुनिबालकाभ्याम् । इति अमुना प्रकारेण मनाक् ईषत् अनुशयस्तिमितगतिभ्यां अनुशयेन पश्चात्तापेन स्तिमिता मन्दा गतिर्गमनं ययोस्तौ ताभ्याम् । इतीति किम् । क च क्केव आवयोर्द्वयोर्जन्म वर्तते । क च इदं प्रत्यक्षीभूतं वयो अवस्था बालत्वं वर्तते । क च क्केव अयं प्रत्यक्षीभूतश्चरमदशाश्लाघनीयतपश्चरणप्रक्रमः चरमदशायां चतुर्थे वयसि श्लाघनीयः प्रशंसनीयः तपश्चरणस्य दीक्षायाः प्रक्रमः प्रारम्भो वर्तते । क च क वा इयं प्रत्यक्षीभूता धर्मान्तरायपरम्परायां धर्मस्य अन्तरायस्य विघ्न[स्य] परम्परायां श्रेणौ दैवस्य कर्मणो महती गुरुतरा निम्नता तत्परता वर्तते । क च क वा अयं प्रत्यक्षीभूतः असदृशप्रदेशप्रवेशः असदृशस्य अयोग्यस्य प्रदेशस्य स्थानस्य प्रवेशो गमनं वर्तते । विषमालंकारः । पुनरपि कथंभूताभ्यां मुनिबालकाभ्याम् । अखिलदिग्वलयावलोकिभिरवलोकितैरुपहारायोपनीतानामङ्गिनामाजन्मजीवनजुषः कमलकुवलयकुसुमाशिष इव स्पर्शयद्भ्याम् अखिलं समस्तं दिग्वलयं दिङ्मण्डलं अवलोकन्ते विलोकयन्तीत्येवंशीलानि अखिलदिग्वलयावलोकीनि तैरखिलदिग्वलयावलोकिभिरीदृग्विधैरवलोकितैरवलोकनैः कृत्वा उपहाराय मारयित्वा पूजनाय उपनीतानां आनीतानां अङ्गिनां प्राणिनां आजन्म जीवनं जुषन्ते प्रत्यासेवन्ते यास्ताः आजन्मजीवनजुषः कमलकुवलयकुसुमाशिषः कमले च बिसप्रसूने कुवलये च उत्पले ते च ते कुसुमे प्रसूनैर्या आशिषो मस्तके पुष्पनिक्षेपान्कर्मतापन्नान्स्पर्शयद्भ्यामिव । कमलसदृशे यशस्तिलकलोचने, कुवलयसदृशे मदनमतिचक्षुषी । यथासंख्योपमालंकारः । अपरं कथंभूताभ्यां मुनिकुमारकाभ्याम् । उत्सर्पिभिस्त्रैलोक्यपावनालेखैः पादनखमयूखैस्तथाविधेषु देहिषु वधानुबन्धिवयांसि मनस्तमांसीव सादयद्भ्याम् उत्सर्पिभिः प्रसरण-

१. 'मसदृशप्रवेशावेशः' इति टीकायां क्वचित्पाठः.

उत्खातखड्गो मुनिबालकाभ्यां व्यलोकि भूपो भवने भवान्याः ।
नितम्बबिम्बोत्फणभोगिभीमस्तटीधरो मध्य इवापगायाः ॥ १३४ ॥

अपि च हिंसाध्यवसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धाद्बद्धक्रमोत्साहः सिंह इव व्यालोललोचनः, संहाराविष्टः शिपिविष्ट इव भ्रुकुटिभीमः, समालोकितारातिघटः सुभट इव स्फुरिताधरः, सपत्नलोहितविहितस्नानकामः परशुराम इव शोणशरीरः, प्रकटिततडिद्दण्डडम्बरः प्रलयकाला-

शीलैस्त्रैलोक्यपावनालेखैः त्रिभुवनपवित्रीकरणाग्रभागैः ईदृग्विधैः पादनखमयूखैश्चरणनखकिरणैः तथाविधेषु पूर्वोक्तलक्षणेषु देहिषु जीवेषु वधानुबन्धिवयांसि मारणसंबन्ध्यवस्थानि ईदृग्विधानि मनस्तमांसि हृदयदैन्यानि सादयद्भ्यामिव । उपमालंकारः॥

भूपः कथंभूतः । अपि च [1]विशेषार्थतया वर्णनीयो वर्तते । कथंभूतो भूपः । हिंसाध्यवसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धाद्बद्धक्रमोत्साहः हिंसाया जीवघातस्य अध्यवसायो व्यापारस्तस्य आशयो अभिप्रायस्तस्य स्खलनं क्रियानिपतनं तेन प्रवृद्धो वृद्धिं गतो योऽसौ क्रोधस्तीव्रकोपस्तस्य अनुबन्धः संततं यो(या) प्रवृत्तिः(वृत्तिः) हिंसाध्यवसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धस्तस्मात् तथोक्तात् बद्धक्रमोत्साहो बद्धः क्रमयोः पादयोरुत्साहो उद्यमो यस्य स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो भूपः । व्यालोललोचनः विशेषेण चपलचक्षुः । [2]पुनः [कथंभूतः] । सिंह इव पञ्चानन इव । यथा सिंहो हिंसास्खलने बद्धक्रमोत्साह उच्चलिताग्रपादद्वयो भवति चपललोचनः स्यात् । उपमालंकारः । पुनः कथंभूतो भूपः । भ्रुकुटिभीमः भ्रुकुट्या भ्रूभङ्गेन भीमो भयानकः । अपरं कथंभूतः । शिपिविष्ट इव शिपिप(?)चर्मणि विष्टं दोषो यस्य स शिपिविष्टः श्रीमहादेवः दुश्चर्मत्वात् । कर्कशशरीरत्वादित्यर्थः । कथंभूतः शिपिविष्टः । संहाराविष्टः पृथिवीप्रलयकरणाभिप्रायः । अपरं कथंभूतो भूपः । स्फुरिताधरः चलिताधस्तनदन्तच्छदः । अपरं कथंभूतः । सुभट इव सहस्रभटलक्षभटकोटीभटसदृशः । कथंभूतः सुभटः । समालोकिताराति घटः सम्यगालोकिता दृष्टा अरातीनां शत्रूणां घटा रचना येन स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो भूपः । सपत्नलोहितविहितस्नानकामः परशुराम इव शोणशरीरः शोणं रक्तं शरीरं यस्य स तथा । [अपरं कथंभूतः ।] परशुराम इव जमदग्निपुत्र इव । कथंभूतः परशुरामः । सपत्नानां क्षत्रियाणां लोहितेन रुधिरेण विहितः कृतः स्नानस्य मज्जनस्य कामोऽभिलाषो येन स तथोक्तः । [पुनः कथंभूतो भूपः ।] प्रकटिततडिद्दण्डडम्बरः

१. 'विशेषार्थव्यावर्णने' इति सटीकपुस्तकपाठः. २. 'क इव' इति पाठ उचितः.

म्भोधर इव निस्त्रिंशदुर्दर्शः, प्रत्यूहितस्वान्तः कृतान्त इव भीषणाकारः, क्रौर्यानलस्फुलिङ्गवर्षोंचितैर्वीक्षितैः पर्यन्तेषु दावदाहव्याप्तिमिव परिस्फारयन्

किं च ।

ज्वलन्निवान्तर्ज्वलितेन तेजसा दहन्निवोग्रेण विलोकितेन ।
आशीर्विषः सर्प इवातिरौद्रश्चण्डेन खादन्निव चेष्टितेन ॥ १३५ ॥

सा देवता च ।

दंष्ट्राकोटिनिविष्टदृष्टिकुटिलव्यालोकविस्फारित-
भ्रूभङ्गोद्भटभावभीषणमुखत्रस्यत्त्रिलोकीपति ।

प्रलयकालाम्भोधर इव निस्त्रिंशदुर्दर्शः । पुनः[1] कथंभूतो भूपः । निस्त्रिंशेन खड्गेन कृत्वा दुःखेन महता कष्टेन द्रष्टुमशक्यः स तथा । [क इव ।] प्रलयकालाम्भोधर इव कल्पान्तकालमेघ इव । कथंभूतः प्रलयकालाम्भोधरः । प्रकटितः स्फुटीकृतस्तडिद्दण्डस्य विद्युद्दण्डस्य डम्बर आटोपो येन स तथोक्तः । कथंभूतो भूपः । भीषणाकारः भयानकमूर्तिः । पुनः[2] कथंभूतः । कृतान्त इव यमसमानः । कथंभूतः कृतान्तः । प्रत्यूहितस्वान्तः प्रत्यूहितं स्खलितं विघ्नासायितं(?) स्वान्तं मनो यस्य तथोक्तः । भूपः किं कुर्वन् । वीक्षितैरवलोकनैः कृत्वा पर्यन्तेषु पुरस्तात् दावदाहव्याप्तिं दावानलप्रज्वलनप्रसारं परिस्फारयन्निव प्रचुरीकुर्वन्निव । कथंभूतैर्वीक्षितैः ।.........क्रौर्यानलस्फुलिङ्गा अग्निकणास्तेषां वर्षोचितैः वर्षणसदृशैः । किंच अस्ति कश्चिद्विशेषः । **ज्वलन्निवेत्यादि** । अन्तर्ज्वलितेन अभ्यन्तरप्रदीप्तेन तेजसा प्रतापेन ज्वलन्निव । पुनश्च किं कुर्वन् भूपः । उग्रेण तीव्रेण असह्येन विलोकितेन अवलोकनेव दहन्निव जगत् भस्मीकुर्वन्निव । पुनश्च किं कुर्वन् भूपः । चण्डेन प्रचण्डेन चेष्टितेन व्यापारेण खादन्निव भक्षयन्निव । कथंभूतो भूपः । अतिरौद्रः अतिशयेन क्रूरस्वभावः । पुनः आशीर्विषः सर्प इव आशीर्विषं दंष्ट्रायां विषं हालाहलं यस्य स आशीर्विषः सर्प इव दन्दशूको यथा । उपमालंकारः ॥

सा देवता च व्यलोकीति पूर्वोक्तमेव क्रियापदं ग्राह्यम् । **दंष्ट्राकोटीत्यादि** । यस्याः देवतायाः प्रचण्डं अतीवोद्भटं वपुः शरीरं विजयते अप्रतिहतव्यापारं वर्तते । कथंभूतं वपुः । दंष्ट्राकोटिनिविष्टदृष्टिकुटिलव्यालोकविस्फारितभ्रूभङ्गोद्भटभावभीषणमुखत्रस्यत्त्रिलोकीपति दंष्ट्रा दाढा तस्याः कोटिरग्रं तत्र निविष्टा उपविष्टा लग्ना यासौ दृष्टिः लोचनं यस्याः कुटिलव्यालोकेन वक्रवीक्षितेन विस्फारितः प्रचुरीकृतो योऽसौ भ्रूभङ्गो भ्रूविक्षेपस्तस्य उद्भट आडम्बरसहितो योऽसौ भावोऽभिप्रायः सर्वप्राणिभक्षणलक्षणस्तेन भीषणं

---

१. 'पुनः कथंभूतो भूपः' इति 'प्रकटित–' इत्यतः प्रागेवोचितः. २. 'क इव' इत्युचितः. क्वचित्पुस्तके तु 'क इव' इत्येव पाठ उपलभ्यते.

लालाटोल्बणलोचनानलमिलज्ज्वालाकरालाम्बर-
प्लुष्टद्विष्टपुरत्रयं विजयते यस्याः प्रचण्डं वपुः ॥ १३६ ॥

यस्याश्च ।

उत्सर्पद्दर्पसर्पाकुलविकटजटाजूटबिभ्यद्विधूनि
प्रान्तप्रेङ्खत्कपालावलिचलनरणद्धण्टखट्वाङ्गकानि ।
दैत्यध्वंसप्रमोदोद्धुरविधुतकराभोगखर्वद्गिरीणि
स्फाराघाताङ्घ्रिपातोच्छलदुदधिजलान्युद्धतोद्वेल्लितानि ॥ १३७ ॥

भयानकं यन्मुखं लपनं तस्मात् त्रस्यन्तो बिभ्यतो भयं कुर्वन्तस्त्रिलोकीपतयः इन्द्रचन्द्रशेषनागादयो यस्मात् वपुषस्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं वपुः । लालाटोल्बणलोचनानलमिलज्ज्वालाकरालाम्बरप्लुष्टद्विष्टपुरत्रयम् ललाटे भवं लालाटं उल्बणमुद्रिक्तं यल्लोचनं तृतीयं चक्षुस्तस्य संबन्धी योऽसावनलो वैश्वानरस्तस्मिन् मिलन्त्य एकत्रीभवन्त्यो या ज्वालाः कीलास्ताभिः करालं रौद्रं यदम्बरमाकाशं तत्र प्लुष्टं भस्मीकृतं द्विष्टस्य त्रिपुरदानवस्य पुरत्रयं नगरत्रयं येन वपुषा तत्तथोक्तम् । गौडीया रीतिः । अतिशयालंकारः ॥

यस्याश्च । **उत्सर्पदित्यादि** । चण्डमारीदेवतायाः उद्धतोद्वेल्लितानि उत्सर्पद्दर्पसर्पाकुलविकटजटाजूटबिभ्यद्विधूनि उत्सर्पति प्रसरति दर्पो मदो येषां ते उत्सर्पद्दर्पास्ते च ते सर्पाः कालहयस्तैराकुलो वेष्टितो विकटः प्रस्फुटीभूत उन्नततया गगनं गतो योऽसौ जटाजूटो लग्नकचग्रन्थिस्तस्मात् बिभ्यन्तो(तो) भयं कुर्वन्तो विधवश्चन्द्रा येषु उद्धतोद्वेल्लितेषु तानि तथोक्तानि । अपरं कथंभूतानि उद्वेल्लितानि । प्रान्तप्रेङ्खत्कपालावलिचलनरणद्धण्टखट्वाङ्गकानि प्रान्तेषु शरीरपुरस्तात् प्रेङ्खन्ती चलन्ती या कपालावलिर्मुण्डमाला तस्या चलनेन चलनात् रणन्त्यः शब्दान् कुर्वन्त्यो(त्यो) घण्टा नादिन्यो येषु तानि प्रान्तप्रेङ्खत्कपालावलिचलनरणद्धण्टानि ईदृग्विधानि खट्वाङ्गकानि खट्वाया ईषाशीर्षकाणि येषु तानि तथोक्तानि । अपरं कथंभूतानि उद्वेल्लितानि । दैत्यध्वंसप्रमोदोद्धुरविधुतकराभोगखर्वद्गिरीणि दैत्यानां महिषासुरादीनां ध्वंसात् मारणात् समुत्पन्नो योऽसौ प्रमोदो हर्षस्तेन उद्धुरा उत्कटा विधुताः कम्पिता ये करा हस्तास्तेषामाभोगेन आडम्बरेण खर्वन्तो भग्नशिखरतया ह्रस्वीभवन्तो गिरयः पर्वता येषु उद्वेल्लितेषु तानि तथोक्तानि । अपरं कथंभूतानि उद्वेल्लितानि । स्फाराघाताङ्घ्रिपातोच्छलदुदधिजलानि स्फाराः प्रचुरा ये आघाता निष्ठुरप्रहारास्तैरुपलक्षिता ये अङ्घ्रिपाताः पादपातास्तैरुच्छलन्ति गच्छन्ति उदधीनां समुद्राणां जलान्युदकानि येषु उद्वेल्लितेषु तानि तथोक्तानि । लाटीया रीतिः । अतिशयालंकारः ॥

अपि च तस्याः शरीरे मनसि च किमिव नैर्घृण्यं वर्ण्यते । यस्याः कपालमालाः शिखण्डमण्डनानि, शवशिशवः श्रवणावतंसाः, प्रमितप्रकोष्ठाः कर्णकुण्डलानि, परेतकीकसमणयः कण्ठभूषणानि, परासुनलरसाः शरीरवर्णकानि, गतजीवितकरङ्काः करक्रीडाकमलानि, सीधुसिन्धवः संध्याचमनकुल्याः, पितृवनानि विहारभूमयः, चिताभसितानि चन्द्रकवलाः, चण्डातकमार्द्रचर्माणि, सारसनं मृतकान्त्रच्छेदाः, प्रनर्तनप्रदेशः संस्थितोरःस्थलानि, कन्दुकविनोदः स्तभोत्तमाङ्गैः, जलकेलयः शोणितदीर्घिकाभिः, निशावलिप्रदीपाः श्मशानकृशानुकीलाभिः, प्रत्यवसानोपकरणानि नरशिरःकरोटिभिः, महान्ति दोहदानि च सर्वसत्त्वोपहारेण ।

अपि च अनु च तस्याश्चण्डमार्याः शरीरे काये मनसि च हृदये किमिव कीदृशं नैर्घृण्यं निर्दयत्वं वर्ण्यते । अनीदृशं नैर्घृण्यमित्यर्थः । यस्याश्चण्डमार्याः कपालमालाः मनुष्यमुण्डश्रेणयः शिखण्डमण्डनानि शिरोरत्नानि वर्तन्ते । शवशिशवो मृतकमनुष्यबालकाः श्रवणावतंसाः कर्णपूरा वर्तन्ते । प्रमितप्रकोष्ठाः मृतकविस्तृतकराः कर्णकुण्डलानि श्रवणवेष्टनानि वर्तन्ते । परेतकीकसमणयः मृतकानां अस्थिघटितमणयः कण्ठभूषणानि ग्रीवालंकाराणि वर्तन्ते । परासुनलरसाः परासूनां मृतकानां नलानां पादास्थ रसा निर्यासा द्रव्याणि शरीरवर्णकानि कायविलेपनानि वर्तन्ते। गतजीवितकरङ्काः मृतकशु कशरीराणि करक्रीडाकमलानि केल्यम्बुजानि वर्तन्ते । सीधुसिन्धवः मद्यसमुद्राः संध्याचमनकुल्याः संध्यानां आचमनानां उपस्पर्शानां कुल्याः सरिण्यो वर्तन्ते । पितृवनानि श्मशानानि विहारभूमयः क्रीडावनानि वर्तन्ते । चिताभसितानि मृतकाग्निभस्मानि चन्द्रकवलाः सुखमण्डनभूषणानि वर्तन्ते। चण्डातकं चण्डभङ्गम्। अतिचण्डातकं अर्धोरुकं वस्त्रं चलनकमिति यावत् । आर्द्रचर्माणि प्रत्यग्राजिनानि वर्तन्ते । सारसनं कटिमेखला मृतकान्त्रच्छेदाः पुरीतत्खण्डानि वर्तन्ते । प्रनर्तनप्रदेशो नृत्यभूमिः संस्थितोरःस्थलानि संस्थितानां मृतकानां उरस्थलानि हृदयभूमयः । कन्दुकविनोदो कन्दुककेलिः स्तभोत्तमाङ्गैश्छ[1]गलमस्तकैः कृत्वा । जलकेलयो जलक्रीडाः शोणितदीर्घिकाभिः शोणितवापिकाभिः । निशावलिप्रदीपाः संध्यापूजनदीपाः श्मशानकृशानुकीलाभिः श्मशानवैश्वानरज्वालाभिः । प्रत्यवसानोपकरणानि भोजनभाजनानि नरशिरःकरोटिभिः नराणां मनुष्याणां शिरःकरोटिभिर्मस्तकास्थिभिः । महान्ति बृहन्ति दोहदानि मनोरथाः सर्वसत्त्वोपहारेण सर्वजीवमारणपूजनेन । चकारात् अत्यपकृष्टवस्तु। समुच्चयालंकारः ॥

---

१. 'श्वगल' इति सटीकपुस्तके.

या च लघीयसी भगिनीव यमस्य, जननीव महाकालस्य, दूतिकेव कृतान्तस्य, सहचरीव कालाग्निरुद्रस्य, महानसिकीव मातृमण्डलस्य, धात्रीव यातुधानलोकस्य, श्राद्धभूमिरिव पितृपतिपक्षस्य, क्षयरात्रिरिव समस्तजन्तूनाम्,

न केवलमसौ नाम्ना चण्डमारीति पप्रथे ।
अप्यङ्गचित्तचारित्रैश्चण्डमारीति विश्रुता ॥ १३८ ॥

तत्र सकलकुवलयामृतरुचिरभयरुचिमुनिकुमारस्तादृग्विधं जनसंबाधमवनिधातारं देवताकारं चावलोक्य

'विशुद्धबोधं तप एव रक्षा ग्रामेष्वरण्येषु च संयतानाम् ।
अतः कृतान्तेऽपि समीपवृत्तौ मातर्मनो मा स्म कृथा निरीशम् ॥१३९॥

या च देवता यमस्य कृतान्तस्य लघीयसी भगिनीव कनीयसी स्वसेव । महाकाल[स्य] रुद्रस्य जननीव मातेव वर्तते । कृतान्तस्य यमस्य दूतिकेव संचारिकेव । कालाग्निरुद्रस्य प्रलयकालसंबन्धिरुद्रस्य सहचरीव सखीव वर्तते । मातृमण्डलस्य सप्तमातृसमूहस्य महानसिकीव रसवती पाचिकेव । सप्तमातॄणां श्लोको यथा— 'ब्रह्माणी चैव चेन्द्राणी वाराही भैरवी तथा । चामुण्डा कर्णमोटी च चर्चा स्युः सप्त मातरः ॥' यातुधानलोकस्य राक्षसलोकस्य धात्रीव उपमातेव । पितृपतिपक्षस्य यमकर्णागतस्य श्राद्धभूमिरिव पितृपीन(प्रीणन)स्थानमिव । समस्तजन्तूनां सर्वजीवानां क्षयरात्रिरिव संहारशर्वरीव ॥

नेति[1] । असौ देवता केवलं नाम्ना कृत्वा चण्डमारी इति न पप्रथे न प्रसिद्धा जाता । किं तु अङ्गचित्तचारित्रैरपि शरीरमनःक्रियाभिरपि चण्डमारी इति विश्रुता विख्याता वर्तते । मालोपमालंकारः ॥

तत्र देवताप्रासादमध्ये अभयरुचिमुनिकुमारः अभयमतेः स्वसुर्भगिन्याः मुखमवालोकिष्ट विलोकितवान्। कथंभूतो अभयरुचिमुनिकुमारः । सकलकुवलयामृतरुचिः सकलस्य कुवलयस्य पृथिवीमण्डलस्य अमृतरुचिराह्लादकारकश्चन्द्र इव । कथं स्वसुर्मुखमवालोकिष्ट । सकरुणं दयासहितं यथा भवत्येवम् । किं कृत्वा । पूर्वं तादृग्विधं पूर्वोक्तलक्षणं जनसंबाधं लोकसंघट्टं अवनिधातारं राजानं देवताकारं च चण्डमारीमूर्तिं च अवलोक्य दृष्ट्वा । अभयरुचिः किं कुर्वन् मुखमवालोकिष्ट । इति ईदृशं भावं निवेदयन्निव निजभगिन्या ज्ञापयन्निव । इतीति किम् ।

विशुद्धबोधमित्यादि । हे मातः हे भगिनि, अतः एतस्मात् कारणात्

---

१. समग्रोऽपि मूलश्लोकष्टीकादर्शद्वयेऽपि.

जीवस्य सद्दर्शनरत्नभाजश्चारित्रयुक्तस्य समाहितस्य ।
आशंसितो मृत्युरुपप्रयातः परं प्रमोदस्य समागमाय ॥ १४० ॥
सा मृतिर्यत्र जन्तूनां पुरो दुःखपरम्परा ।
देहस्यास्य पुनर्मोक्षात्पुण्यभाजां महोत्सवः ॥ १४१ ॥'

इति निवेदयन्निव यतो मा कदाचिदस्याः स्त्रैणो भावश्चिरान्मनोरथशतैरासादितमिदं मनुष्यजन्म विफलतां नैषीदिति कृतानुकम्पनः सकरुणमभयमतेः स्वसुर्मुखमवालोकिष्ट ।

यद्देवैरपि
पर्याप्तं विरसावसानकटुकैरुच्चावचैर्नाकिनां
सौख्यैर्मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मभिः ।

कृतान्तेऽपि यमेऽपि समीपवृत्तौ निकटवर्तिनि सत्यपि मनश्चित्तं निरीशं निर्नाथं मा स्म कृथाः मा कार्षीः । मा जानीहीत्यर्थः । अतः कुतः कारणात् । संयतानां विशुद्धबोधं सम्यग्ज्ञानमहितं तप एव इच्छानिरोधलक्षणं तपश्चरणमेव [न] अन्यत्किमपि । ग्रामेषु नगरादिषु अरण्येषु च अटव्यादिषु रक्षा वर्तते । समुच्चयालंकारः ॥

जीवस्येत्यादि । हे मातः, जीवस्य आत्मनो मृत्युर्मरणं उपप्रयात आयात आशंसितः संश्लाघितो भवति । न केवलमाशंसितः परं निश्चयेन प्रमोदस्य परमानन्दस्य समागमाय आगमनाय भवति । कथंभूतस्य जीवस्य । सद्दर्शनरत्नभाजः सद्दर्शनं सम्यक्त्वं तदेव रत्नं चिन्तामणिः । त्रैलोक्योद्द्योतकारकत्वात् शोभायाः कारकत्वात् च । स सद्दर्शनरत्नभाक् तस्य तथोक्तस्य । पुनः कथंभूतस्य जीवस्य । चारित्रयुक्तस्य व्रतोपपन्नस्य । भूयोऽपि कथंभूतस्य जीवस्य । समाहितस्य आर्तरौद्रध्यानद्वयरहितस्य । यथासंभवधर्मध्यानेन शुक्लध्यानेन च सहितस्य । रूपकालंकारः ॥

सा मृतिरित्यादि । हे मातः,जन्तूनां प्राणिनां सा जगत्प्रसिद्धा मृतिर्मरणं वर्तते । सा का । यत्र यस्यां पुर आगामिनि भवे दुःखपरम्परा दुःखश्रेणिर्भवति । पुण्यभाजां पुण्यवतां पुरुषाणां अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य देहस्य शरीरस्य मोक्षात्परित्यागात् पुनः विशेषेण महोत्सवो महत्पर्व भवति । तथा चोक्तम्—'मृत्युकल्पद्रुमं प्राप्य येनात्मार्थो न साधितः । निमग्नो जन्मजम्बाले स पश्चात्किं करिष्यति ॥'

अभयरुचिः कथंभूतः । इति एतस्मात् कारणात् कृतानुकम्पनः विहितकारुण्यः । इतीति किम् । यतः यस्मात् कारणात् चिरात् दीर्घकालात् मनोरथशतैः बहुभिर्दोहदैरासादितं प्राप्तं इदं प्रत्यक्षीभूतं मानुष्यं(मनुष्यजन्म) मानवावतारं अस्याः अभयमतेः स्त्रैणो भावः स्त्रीत्वपर्यायः कदाचित् कस्मिंश्चित् प्रघट्टके विफलतां निष्फलतां मा नैषीत् मा स्म प्रापयत् ॥

यदिति । पर्याप्तमिति । यत् यस्मात् कारणात् देवैरपि आसतां तावन्नारकति-

इत्थं स्वर्गसुखावधीरणपरैराशास्यते तद्दिनं
यत्रोत्पद्य मनुष्यजन्मनि मनो मोक्षाय धास्यामहे ॥ १४२ ॥
यस्तु लब्ध्वापि जन्मेदं न धर्माय समीहते ।
तस्यात्मकर्मभूमीषु विजृम्भन्तां भवाङ्कुराः ॥ १४३ ॥

स्थिरप्रकृतिरभयमतिरपि
तेनैव पर्याप्तमुदारबुद्धे स्नेहेन मे पूर्वकृतेन वत्स ।
तस्मात्स्वदेहे मयि च क्षताशः परं पदे तत्र मनो निधेहि ॥ १४४ ॥

र्यङ्मनुष्याः, किं तु देवैरपि चतुर्विधैरपि तद्दिनं जगत्प्रसिद्धं दिवसं आशास्यते अभिलष्यते । तत्किम् । यत्र यस्मिन् दिने मनुष्यजन्मनि उत्पद्य मानवभवे संभूय मोक्षाय सर्वकर्मक्षयलक्षणाय परमनिर्वाणाय मनश्चित्तं धास्यामहे धरिष्यामो वयम् । कथंभूतैः दैवैः । इत्थममुना प्रकारेण स्वर्गसुखावधीरणपरैः स्वर्गलोकसौख्यावहेलनतत्परैः त्यजनतत्परैः । इत्थं कथमिति चेत् इत्याह—नाकिनां देवतानां सौख्यैः सुखैः पर्याप्तं अस्माकं परिपूर्णं जातम् । कथंभूतैः नाकिनां सौख्यैः । विरसावसानकटुकैः विरसानि नीरसानि तानि अवसाने कटुकानि अन्ते हालाहलविषसमानि विरसावसानकटुकानि तैः । अपरं कथंभूतैः सौख्यैः । उच्चावचैः उच्चानि उत्कृष्टानि क्वचित् इन्द्रादिषु अवचानि निकृष्टानि क्वचित्किल्बिषान्ते उच्चावचानि तैः । अपरं कथंभूतैः सौख्यैः । मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मभिः मनसि भवं मानसम् । शैषिकेण अण्प्रत्ययेन सिद्धं रूपमिदम् । मानसं च तद्दुःखं च मानसदुःखं तदेव दावदहनः दावानलः । सर्वेषां देवानां दाहसंतापकारकत्वात् । तस्य व्यापारः प्रज्वलनं तेन दग्धा भस्मीकृता आत्मानः स्वरूपाणि येषां सौख्यानां तानि मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मानि तैस्तथोक्तैः । रूपकालंकारः ॥

यस्तु लब्ध्वेत्यादि । यः पुमान् इदं प्रत्यक्षीभूतं जन्म मनुष्यभवं लब्ध्वापि संप्राप्यापि धर्माय प्राणिदयालक्षणाय न समीहते न सम्यक् चेष्टते तस्य पुरुषस्य आत्मकर्मभूमीषु जीवकर्मणोः प्रदेशेषु भवाङ्कुराः जन्मान्तरनवोद्भिदो विजृम्भन्तां प्रसर्पन्तु प्रसरन्तु उत्पद्यन्ताम् । रूपकालंकारः ॥

स्थिरेति । अभयमतिरपि मदनमतिरपि प्रसादवद्भिः प्रसन्नतरैरपाङ्गपातैर्निशितविलोकितैः कृत्वा तदाननं अभयरुचिमुखकमलमपश्यत् ददर्श । कथंभूता अभयमतिः । स्थिरप्रकृतिः चारित्रप्रतिपालने निश्चलस्वभावा । अपरं कथंभूता अभयमतिः । इति अमुना प्रकारेण विदितपरमार्थतया विज्ञाततत्त्वज्ञानतया अवधीरितमरणभया निवारितमृत्युभीतिः । इतीति किम् । **तेनैवेत्यादि** । हे वत्स । वत्सेति कोमलालापे । हे उदारबुद्धे हे उन्नतमते । तेनैव पूर्वकृतेन चन्द्रमतिभवान्तरोत्पन्नेन स्नेहेन सौहार्देन मे

त्वं मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः स्त्रीत्वान्न तन्मान्यमिदं वपुर्मे।
अतो मदीयाङ्गहतान्तरायो मुक्त्यङ्गनासंगमने यतस्व ॥ १४५ ॥

इति विदितपरमार्थतयावधीरितमरणभया प्रसादवद्भिरपाङ्गपातैः सहजन्मनश्चेतसि शोचनचिन्तामिवापचिन्वती तदाननमपश्यत्।

किं च।

देहायत्ते कर्मण्ययं नरः स्त्रीजनोऽयमिति भवति।
चित्तायत्ते कर्मण्यधिका नारी तु मध्यमः पुरुषः ॥ १४६ ॥

अचलापतिरपि स मारि(र)दत्तः प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य मुनिकुमारकयुगलस्य विलोकनात्कुम्भोद्भवोदयात्तोयाशय इव नितरां प्रससाद

मम पर्याप्तं परिपूर्णता जाता। तस्मात् कारणात् स्वदेहे तव शरीरे मयि च मयि विषये क्षताशो निराशः सन् परं निश्चयेन तत्र पदे निर्वाणस्थाने मनस्तव चित्तं निधेहि आरोपय। जात्यलंकारः ॥

त्वमित्यादि। उदारबुद्धे, स त्वं भवान् मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः मोक्षलक्ष्म्यां मोक्षश्रियां क्षमा समर्था दीक्षा व्रतं यस्य स मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षः एवंविधो देहः शरीरं यस्य स मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः मे मम इदं प्रत्यक्षीभूतं वपुः शरीरं तन्मान्यं मोक्षदीक्षायां माननीयं न भवति। कस्मात्। स्त्रीत्वात्। स्त्रीपर्याये मोक्षो न भवतीत्यर्थः। अतः कारणात् मदीयाङ्गहतान्तरायः सन् मदीये अङ्गे हतः अन्तरायश्चिन्ताचक्रं येन स मदीयाङ्गहतान्तरायः मुक्त्यङ्गनासंगमने मुक्तिस्त्रीसंगमे यतस्व त्वं यत्नं कुरुष्व। रूपकालंकारः ॥

अभयमतिः किं कुर्वती। सहजन्मनो निजभ्रातुश्चेतसि मनसि शोचनचिन्तां शोकार्तिं अपचिन्वतीव निराकुर्वतीव। उत्प्रेक्षालंकारः ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः। **देहायत्ते इत्यादि**। देहायत्ते कर्मणि शरीराधीनायां क्रियायां अयं नर एष पुरुषोऽयमेष स्त्रीजनः इति एवं भवति संजायते। चित्तायत्ते कर्मणि हृदयाधीनायां क्रियायां नारी तु अधिका पूज्यतरा इव भवति सीतादिवत्। पुरुषस्तु पुमान् मध्यमो निकृष्टतरो भवति दशग्रीवादिवत्। जात्यलंकारः ॥

अचलापतिरपि स मारि(र)दत्तः प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य मुनिकुमारकयुगलस्य विलोकनात्कुम्भोद्भवोदयात्तोयाशय इव नितरां प्रससाद चेतसि। स जगत्प्रसिद्धो मारदत्तो बाहुबलिदेव एनं देयात् मारदत्तः। 'क्तिच्क्तौ च संज्ञायामाशिषि' इति वचनात् क्तलक्षणकृत्प्रत्ययः। 'दद्दो धः' इति वचनात् दाधातोर्ददादेशः। स मारदत्तोऽपि अचलापतिः राजापि मुनिकुमारकयुगलस्य विलोकनात् यशस्तिलकमदनमतिकुमारकयुग्मस्य

चेतसि, विश्वद्युतिदर्शनान्नभ इव मुमोच कलुषतां लोचनयोः, जिनैतिह्यावगमान्महाभाग इव करुणरसमवाप करणेषु, प्रणिधानविशेषान्मुमुक्षुरिव तमस्तिरश्चकारान्तरात्मदिशि। पुनः कोपप्रसादयोरपरनरपाललक्ष्मीलाघवेतरव्यवहारपरिच्छेदविडम्बिततुलादण्डविभ्रमेण भ्रूलतोल्लासनसं-

---

दर्शनात् चेतसि मनसि नितरामतिशयेन प्रससाद प्रसन्नो बभूव। कस्मात् क इव। कुम्भोद्भवोदयात् अगस्त्योदयात् तोयाशय इव जलाशय इव। कथंभूतस्य तस्य मुनिकुमारकयुगलस्य। प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य प्रतीहारेण द्वारपालेन निवेदितं विज्ञापितं आगमनस्य वृत्तं वार्ता यस्य तत्तथोक्तं तस्य। विश्वद्युतिदर्शनान्नभ इव मुमोच कलुषतां लोचनयोः। सः अचलापतिः लोचनयोर्नेत्रयोः कलुषतां कालुष्यं मालिन्यं मुमोच तत्याज। कस्मात्किमिव। विश्वद्युतिदर्शनात् श्रीसूर्योदयालोकनात् नभ इव आकाशमिव। यथा सूर्यदर्शनात् नभो मालिन्यं मुञ्चति। जिनैतिह्यावगमान्महाभाग इव करुणरसमवाप करणेषु। अचलापतिः करणेषु इन्द्रियेषु करुणरसं करुणामृतं अवाप प्राप। कस्मात्क इव। जिनैतिह्यावगमात् महाभाग इव। यथा महाभागः पुण्यवान् पुरुषो जिनागमपरिज्ञानात् करुणारसमवाप्नोति। प्रणिधानविशेषान्मुमुक्षुरिव तमस्तिरश्चकारान्तरात्मदिशि। अचलापतिः अन्तरात्मदिशि मनसि तमोऽज्ञानं तिरश्चकार दूरीचकार। कस्मात्क इव। प्रणिधानविशेषान्मुमुक्षुः मोक्तुमिच्छुर्मुनिः प्रणिधानविशेषात् ध्यानभेदात् तमस्तिरस्करोति। **पुनरिति**। पुनः प्रसन्नीभवनानन्तरं सः अचलापतिस्तन्[1]मुनिकुमारकयुगलं उत्तरीयासने उपरितनवस्त्रोपरि पुरस्तादग्रतः उपावीविशत् उपवेशयामास। कथंभूते उत्तरीयासने। प्रदेशिनीनिदेशादिष्टनिकटलालाटिकपरिकल्पने प्रदेशिन्यास्तर्जन्यङ्गुल्या निदेशेन आदिष्ट आज्ञापितो योऽसौ निकटलालाटिकः समीपवर्तिसेवकस्तेन परिकल्पनं रचना यस्य उत्तरीयासनस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्। किं कृत्वा। पूर्वं भ्रूलतोल्लासनसंभ्रमेण भ्रूरेव लता वल्ली। नामोन्नामकरणशीलत्वात्। तस्या उल्लासनमुत्क्षेपस्तस्य संभ्रमेण आदरेण सभाभ्यन्तराध्वनि सभामध्यमार्गे जनसंबाधं सेवकसंघट्टनं अपवार्य उत्सार्य। कथंभूतेन भ्रूलतोल्लासनसंभ्रमेण। कोपप्रसादयोः कोपे प्रसादे च अपरनरपालानां लक्ष्म्याः लाघवेतरो [लघुत्वा]लघुत्वलक्षणो योऽसौ व्यवहारस्तौलनं तस्य परिच्छेदे परिज्ञाने विडम्बितस्तिरस्कृतः तुलादण्डस्य यौतवदण्डस्य विभ्रमः शोभा येन तथोक्तस्तेन भ्रूलतोल्लासनसंभ्रमेण। कोपे सति अपरनरपालानां लक्ष्मीः लाघवं प्राप्नोति, प्रसादेनातिगुरुत्वं गच्छतीति। यथासंख्यालंकारः ॥

---

१. 'तन्मुनिकुमारकयुगलविलोकनोत्तरं स्वगतमेवं चिन्तयति स्म' इत्येवं संबन्धकल्पना योग्या. 'उपावीविशत्' इत्यनेन संबन्धे मध्ये स्वगतचिन्तनक्रियावाचकपदस्यापि स्वगतत्वे अध्याहारक्लेशः स्यात्.

श्रमेणापवार्य सभाभ्यन्तराध्वनि जनसंबाधम्, अतीव च मनसि विस्मयमानः प्रहर्षोत्कर्षवर्षाभिस्यन्दबिन्दुमञ्जरीजटिलपक्ष्मपल्लवः 'कथं नामैतद्दर्शनादाचान्तामृतमिव नृशंसाशयबहलकालुष्यमपि मुहुः प्रशान्तं मे चेतः, चक्षुः पुनः कुलिशकीलितमिव कथं न विषयान्तरमवगाहते, चिरप्रवसितप्रणयिजनावलोकनादिव कथमयमात्मा परमन्तर्मोदते, चित्तमपि चेदं चिरायाचरितपरिचयमिव कथमतीवानन्दथुमन्थरम्, किं नु खलु तदेतन्न स्यान्मम भागिनेययमलम्, आचकर्ण चापरेद्युरेव रेवतकनामप्रसिद्धात्कुलवृद्धादेतस्य बालकाल एवाश्चर्यायं तपश्चर्यापर्यायम्, भवन्ति हीमानीन्द्रियाण्यदृष्टपूर्वेष्वपि प्रियजनेषु प्रायेण प्रातस्तपनतेजांसीव रागोल्बणवयांसि ।

कथंभूतः सः अचलापतिः । अतीव च अतिशयेन मनसि चित्ते विस्मयमानः आश्चर्यं कुर्वाणः । पुनश्च किंविशिष्टो राजा । प्रहर्षोत्कर्षवर्षाभिस्यन्दबिन्दुमञ्जरीजटिलपक्ष्मपल्लवः प्रहर्षेण आनन्देन प्रहर्षस्य आनन्दस्य वा योऽसावुत्कर्षवर्षः अतिशयवदश्रुपातस्तस्य अभिस्यन्दबिन्दूनां स्रवणविप्रुषां मञ्जरीभिर्वल्लरीभिः जटिलाः कर्बुराः पक्ष्मपल्लवा लोचनरोमाग्राणि यस्य राज्ञः स तथोक्तः । राजा स्वगतमेवं चिन्तयति । एवं कथमिति चेत्—एतद्दर्शनात् एतयोः विलोकनात् कथं केन प्रकारेण । नामेति संभावनायाम् । मे मम चेतो मनो मुहुर्वारंवारं प्रशान्तं अक्रूरतां प्राप्तम् । कथंभूतं चेतः । नृशंसाशयबहलकालुष्यमपि नृशंसो हिंसको योऽसावाशयः परिणामस्तेन बहलं प्रचुरतरं कालुष्यं खलता कलुषता यस्मिन् चेतसि तत्तथोक्तम् । कीदृशं प्रशान्तं जातं मे चेतः । आचान्तामृतमिव आचान्तम् आस्वादितं अमृतं पीयूषं येन तथोक्तम् । इव यथा । मम चक्षुर्लोचनयुगलं पुनः कथं केन प्रकारेण विषयान्तरं अपरं प्रदेशं नावगाहते न प्रविशति । किमिव । कुलिशकीलितमिव वज्रेण विद्धमिव । अयं आत्मा अयं जीवः कथं केन प्रकारेण परमुत्कर्षेण अन्तर्मनसि मोदते हर्षं करोति आनन्दं भजते । कस्मादिव । चिरप्रवसितप्रणयिजनावलोकनादिव चिरं दीर्घकालं प्रवसितः परदेशं गतः प्रणयिजनः स्नेहवान्मनुष्यस्तस्य अवलोकनात् निरीक्षणादिव । चित्तमपि च हृदयं इदं प्रत्यक्षीभूतं कथं केन प्रकारेण अतीवातिशयेन आनन्दथुना आनन्देन मन्थरं मन्दगामि वर्तते । किमिव । चिरायाचरितपरिचयमिव चिराय चिरंतनाय । दीर्घकालमिति यावत् । आचरितः कृतः परिचयः संगतिर्येन तत्तथोक्तम् । नु इति वितर्के । किमथवा । खलु निश्चयेन । तज्जगत्प्रसिद्धं एतत् प्रत्यक्षीभूतं मम मे भागिनेययमलं स्वस्त्रीययुगलं न स्यात् न भवेत् । अपरेद्युरेव अपरस्मिन्नहनि एव । किंनामप्रसिद्धात् । रेवतक इति नाम अभिधेयं प्रसिद्धं प्रकटं यस्य स रेवतकनामप्रसिद्धस्तस्मात् कुलवृद्धात् अस्मत्कुले वर्षीयसः एतस्य मम

यतः ।

आनन्दबाष्पजलपूरितनेत्रपात्रैः
प्रत्यङ्गजातपुलकप्रसवार्पितार्घैः ।
चित्तैः प्रमोदमधुपर्ककृतातिथेयै-
राख्यायते प्रियजनो ननु पूर्वमेव ॥ १४७ ॥

तदलमत्र सौ(शौ)द्धोदनेरिव बाह्यग्राह्यविकलेन विकल्पजालेन । सफलयामि तावदेतदालापनदोहदादेव हृदयालवालपरिसरे विहितावरोहमौत्सुक्यानोकहम्[1] ।'

भागिनेयस्य बालकाल एव शिशुकाले एव तपश्चर्यापर्यायं तपश्चरणानुक्रमं आचकर्ण आकर्णितवानहम् । 'श्री(श्रि)द्रुश्रु(स्रु)कमिकारिकान्तेभ्यश्चण् कर्तरि' इति सूत्रेण चणि प्रत्ययेऽद्यतन्यां अपि च सति द्विर्वचने जाते 'आचकर्णम्' इति जायते । कथंभूतं तपश्चर्यापर्यायम् । आश्चर्यायम् आश्चर्यस्य विस्मयस्य आयः उत्पादो यस्य तपश्चर्यापर्यायस्य स आश्चर्यायस्तं आश्चर्यायम् । हि यस्मात् इमानि भूतानि इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि अदृष्टपूर्वेष्वपि अविलोकितेष्वपि प्रियजनेषु बन्धुवर्गेषु प्रायेण बाहुल्येन रागोल्बणवयांसि रागेण उल्बणवयांसि उत्कटतारुण्यानि भवन्ति संजायन्ते । कानीव । प्रातस्तपनतेजांसीव प्रातस्तपन उद्यद्भास्करस्तस्य तेजांसीव । यथा उदयप्राप्तसूर्यस्य तेजांसि उद्द्योतानि रागोल्बणानि भवन्ति रक्तसंयुक्तानि भवन्ति ॥

यतः यस्मात् कारणात् । **आनन्दबाष्पेत्यादि** । ननु अहो प्रियजनः प्रियमानुषः कर्मतापन्नः चित्तैर्मनोभिः कर्तृभूतैः पूर्वमेव संभाषणमन्तरेणापि आख्यायते संसूचयति । कथंभूतैश्चित्तैः । आनन्दबाष्पजलपूरितनेत्रपात्रैः आनन्दसंबन्धि यद्बाष्पजलं अश्रूदकं तेन पूरितं भरितं नेत्रपात्रं लोचनामत्रं यैश्चित्तैस्तानि तथोक्तानि तैः । अपरं कथंभूतैश्चित्तैः । प्रत्यङ्गजातपुलकप्रसवार्पितार्घैः अङ्गमङ्गं प्रति प्रत्यङ्गम् । सर्वाङ्गेष्वित्यर्थः । जाता उत्पन्ना ये पुलका रोमहर्षणानि त एव प्रसवाः पुष्पाणि मनोविकासहेतुत्वात् तैरर्पितो दत्तो अर्घः पूजा यैश्चित्तैस्तानि तैः । भूयोऽपि कथंभूतैश्चित्तैः । प्रमोदमधुपर्ककृतातिथेयैः प्रमोदः आह्लादः स एव मधुपर्को दधिघृतमधुपादार्पणं तेन कृतं आतिथेयं प्राघुणिकक्रिया यैश्चित्तैस्तानि तथोक्तानि तैः । रूपकालंकारः ॥

तत्तस्मात् कारणात् अत्र अस्मिन्नर्थे विकल्पजालेन संकल्पसमूहेन अलं पूर्णम् । कथंभूतेन विकल्पजालेन । बाह्यग्राह्यविकलेन बाह्यं वस्तु ग्राह्यं ग्रहणीयं ज्ञापनीयं तेन विकलं शून्यं तेन । कस्येव । शौद्धोदनेरिव शुद्धोदनस्यापत्यं पुमान् शौद्धोदनिस्तस्य शौ-

---

१. अत्र 'इत्येवं चिन्तयति स्म' इति टीकानुकूलः कश्चित्पाठो गलितो भवेत्.

अत्रावसरे स्वामिनः प्रसन्नरसं मानसमवसायावसरविलासनामकेन वैतालिकेनेदं वृत्तद्वयमागीयते स्म—

'नासन्ना रिपवो न चापि भवतः कश्चिन्निदेशावशः
श्रीरेषा तव देव या प्रणयिनी तस्यै न कोऽपीर्ष्यति ।
गाढं मुष्टिनिपीडनश्रमभरप्रोद्वान्तधाराजलां
मुञ्चत्वाहवकेलिदोःसहचरीं तत्खड्गयष्टिं भवान् ॥ १४८ ॥
दयार्द्रचित्तैर्मुनिभिः समागमान्निसर्गहिंस्रोऽपि जनः प्रशाम्यति ।
आहार्यहिंसामतयः शमोदयं भजन्ति यद्देव तदद्भुतं कुतः ॥ १४९ ॥'

द्धोदनेबौद्धस्य विकल्पजालं ज्ञानस्वरूपं बाह्यग्राह्यविकलं भवति । तथा मम विकल्पेन अलम् । सफलयामि फलसंयुक्तं करोमीति यावत्, तावत् अनुक्रमेण एतदालापनदोहदादेव एतयोरालापनस्य आभाषणस्य दोहदात् मनोरथात् औत्सुक्यानोकहं उत्कण्ठतावृक्षम् । कथंभूतमौत्सुक्यानोकहम् । हृदयालवालपरिसरे हृदयमेव आलवालं जलसेचनस्थानकं तस्य परिसर उपान्तभागः तस्मिन् विहितावरोहं कृताङ्कुरम् ॥

अत्रावसरे नृपतेः स्वगतचित्तेन प्रस्तावे स्वामिनो नरेन्द्रस्य प्रसन्नरसं निर्मलरसं निर्मलरागं मानसं चित्तं अवसाय ज्ञात्वा अवसरविलासनामकेन वैतालिकेन भट्टेन इदं वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितं वृत्तद्वयं श्लोकद्वयं आगीयते स्म पठितमिति । किं तद्वृत्तद्वयमित्याह—**नासन्ना रिपव इत्यादि** । हे देव हे राजाधिराज, भवतस्तव रिपवः शत्रवः आसन्ना निकटतरा न वर्तन्ते । न चापि नैव कश्चित्पुमान् भवतस्तव निदेशावशः आदेशपराङ्मुखो वर्तते । एषा प्रत्यक्षीभूता या तव श्रीः लक्ष्मीः प्रणयिनी स्नेहवती वर्तते, तस्यै श्रियै कोऽपि पुमान् न ईर्ष्यति न कुप्यति । 'यस्मै कुप्यति' इत्यनेन चतुर्थीविधानम् । तत्तस्मात् कारणात् भवान् त्वं खड्गयष्टिं मण्डलाग्रं मुञ्चतु परित्यजतु । कथंभूतां खड्गयष्टिम् । गाढं मुष्टिनिपीडनश्रमभरप्रोद्वान्तधाराजलाम् गाढं दृढं यथा भवत्येवं यन्मुष्टिनिपीडनं मुष्ट्या दृढं ग्रहणं तस्य श्रमभरेण आयासभारेण प्रोद्वान्तं ऊर्ध्वमुच्छलितं धाराजलं यस्याः सा तथोक्ता ताम् । पुनः कथंभूतां खड्गयष्टिम् । आहवकेलिदोःसहचरीम् आहवकेलौ संग्रामक्रीडायां दोष्णो बाहुदण्डस्य सहचरी सखीसदृशी ताम् । रूपकालंकारः ॥

दयार्द्रचित्तैरित्यादि । हे देव हे राजाधिराज, दयार्द्रचित्तैः करुणारससरसमानसैः मुनिभिर्यतिवरैः समागमात् आगमनात् निसर्गहिंस्रोऽपि स्वभावेन शरारुरपि जनः पुमान् प्रशाम्यत्युपशमं भजते । आहार्यहिंसामतयः संसर्गेण हिंसासंयुक्तमनसः पुमांसो यत् शमोदयं उपशमप्रादुर्भावं भजन्ति सेवन्ते, तत् अद्भुतमाश्चर्यम् । कुतः । न कुतोऽपीति । आक्षेपालंकारः ॥

पुनरप्यसौ वैतालिकश्चिरमशिखामणिभूषणमपि कचमरीचिमेचकितमस्तकम्, अनवतंसमपि लोचनरुचिकुवलयितकर्णम्, अनलंकारमपि कपोलकान्तिकुण्डलितमुखमण्डलम्, अनावरणमपि वपुःप्रभापटलदुकूलोत्तरीयम्, अरण्यप्रेम्णा वदनव्याजेन कमलसर इव भुजच्छद्मना लतारामभिवोरुमिषेण कदलीकाण्डकाननमिव चलनलक्षेणाशोकवनमिव च सहानयमानम्, इन्दुमृगेक्षणद्युतिसंपादितमिव कुन्तलेषु, सुरतरुफलकप्रसाधितमिवालिकयोः, कामकोदण्डकोटिघटितमिव भ्रूषु, रत्नकरण्डकोत्कीर्णमिव नेत्रेषु, स्मरशरपुङ्खोल्लिखित-

---

पुनरपि वृत्तद्वयाध्ययनानन्तरं असौ प्रत्यक्षीभूतो वैतालिकः अवसरविलासनामको भट्टश्चिरं दीर्घकालं तन्मुनिकुमारकयुगलं विलोक्य दृष्ट्वा इदं वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितं वृत्तं श्लोकमेकं अपाठीत् पठितवानिति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । अशिखामणिभूषणमपि शिरोरत्नाभरणरहितमपि कचमरीचिमेचकितमस्तकं कचानां कुन्तलानां मरीचिभिः किरणैर्मेचकितो शिरोरत्नाभरणसहितो मस्तको यस्य मुनिकुमारकयुगलस्य तत्तथोक्तम् । अनवतंसमपि कर्णपूररहितमपि लोचनरुचिकुवलयितकर्णम् लोचनानां रुचिभिः प्रभाभिः कुवलयिताः कर्णाः शब्दग्रहा यस्य मुनिकुमारकयुगलस्य तत्तथोक्तम् । अनलंकारमपि कर्णवेष्टनरहितमपि कपोलकान्तिकुण्डलितमुखमण्डलम् कपोलानां गण्डस्थलानां कान्तिभी रुचिभिः कुण्डलिते कनककुण्डलसंयुक्ते कृते मुखमण्डले मुखे यस्य तत्तथोक्तम् । अनावरणमपि संधानवस्त्ररहितमपि वपुःप्रभापटलदुकूलोत्तरीयम् वपुषः प्रभापटलौ रुचिसमूहौ एव दुकूलोत्तरीये पट्टदुकूलसंबन्ध्युपरितनवस्त्रे यस्य तत्तथोक्तम् । मुनिकुमारकयुगलं किं कुर्वाणम् । अरण्यप्रेम्णा वनस्नेहेन वदनव्याजेन मुखमिषेण कमलसरः कमलवनं सह सार्धं आनयमानमिव आनयदिव । भुजच्छद्मना बाहुमिषेण लतारामं वल्लीवनं सहानयनमानमिव । ऊरुमिषेण सक्थ्नोऽपदेशेन कदलीकाण्डकाननं अशुमत्फलस्तम्भवनं सहानयमानमिव । चलनलक्षेण पादानां मिषेण अशोकवनं कंकेलिकाननं सहानयमानमिव । उत्प्रेक्षालंकारः । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । कुन्तलेषु केशेषु इन्दुमृगेक्षणद्युतिसंपादितमिव इन्दोश्चन्द्रमसो योऽसौ मृगो हरिणस्तस्य ईक्षणे लोचने तयोर्द्युत्या दीप्त्या कान्त्या संपादितमिव रचितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । अलिकयोर्ललाटयोर्विषये सुरतरुफलकप्रसाधितमिव कल्पतरुपट्टकनिर्मापितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । भ्रूषु चक्ररोमिकासु कामकोदण्डकोटिघटितमिव कामस्य कन्दर्पस्य यत् कोदण्डं धनुस्तस्य कोटिरग्रं तया घटितं निष्पादितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । नेत्रेषु लोचनेषु रत्नकरण्डकोत्कीर्णमिव रत्नानां करण्डको रत्नकरण्डकः रक्तशुक्लकृष्णसमुदायस्तेन उत्कीर्णमिव घटितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । पक्ष्मसु नेत्राणां रोमसु स्मरशरपुङ्खोल्लिखितमिव स्मरस्य कन्दर्पस्य ये शरा बाणास्तेषां

मिव पक्ष्मसु, रतिक्रीडाकीरास्यलावण्यविहितमिव नासयोः, लक्ष्मीविभ्रमादर्शविनिर्मितमिव कपोलेषु, कीर्तिसरस्वतीविलासदोलाकृतमिव श्रोत्रेषु, संध्यारुणामृतकरखण्डनिर्वर्तितमिवाधरयोस्तन्मुनिकुमारकयुगलं विलोक्येदं वृत्तमपाठीत्—

'बालद्रुमः स्वसृलतोद्गतिकान्तमूर्ति-
र्जातः कथं पथि करालकृशानुवृत्तेः ।
आः पाप पुष्पशर संप्रति कस्तवान्यः
केलीकृते यदनयोस्त्वमुपेक्षितोऽसि ॥ १९० ॥'

एतच्चासावुपनिशम्य प्रवेष्टहाटककटकप्रदानपुरःसरमेतदाननाम्बुरुहमवलोक्य पुनश्च यः समभ्यर्णोत्कीर्णतयावतीर्णस्याकर्णविदीर्णवदनस्य वे-

---

पुङ्खैः प्रान्तपत्रैः उल्लिखितमिव निर्मितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । नासयोर्नासिकयोर्विषये रतिक्रीडाकीरास्यलावण्यविहितमिव रतेः कामभार्यायाः क्रीडाकीरा लीलाशुकास्तेषामास्यं मुखं तस्य लावण्येन कान्त्या विहितमिव रचितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । कपोलेषु गण्डस्थलेषु लक्ष्मीविभ्रमादर्शविनिर्मितमिव लक्ष्म्याः महापुण्डरीकवासिन्याः विभ्रमादर्शः क्रीडादर्पणस्तेन विनिर्मितमिव सृष्टमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । श्रोत्रेषु कर्णेषु कीर्तिसरस्वतीविलासदोलाकृतमिव कीर्तिश्च सरस्वती च जैनभारती तयोर्विलासदोलाः क्रीडाप्रेङ्खास्ताभिः कृतमिव । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । अधरयोर्दन्तच्छदयोर्विषये संध्यारुणामृतकरखण्डनिर्वर्तितमिव संध्यायाः संबन्धी योऽसावरुणामृतकरः अव्यक्तरागश्चन्द्रस्तस्य खण्डाभ्यां नेमाभ्यां निर्वर्तितमिव अनुष्ठितमिव ॥

अवसरविलासनामको भट्टः किमपाठीदित्याह—**बालद्रुम इत्यादि** । बालद्रुमः अभयरुचिनामा शिशुवृक्षः कथं केन प्रकारेण करालकृशानुवृत्तेः रौद्रवैश्वानरानुवर्तनस्य पथि मार्गे जातः समुत्पन्नः । कथंभूतो बालद्रुमः । स्वसृलतोद्गतिकान्तमूर्तिः भगिनीलताप्रादुर्भावेण मनोहरमूर्तिः । आः इति कोपे पीडायां वा । 'आस्तु स्यात् कोपपीडयोः' इति वचनात् । रे पापमूर्ते रे पुष्पशर रे कन्दर्प संप्रति इदानीं वर्तमानकाले तव भवतः केलीकृते क्रीडानिमित्तं अन्यः पुमान् को वर्तते । यत् यस्मात् कारणात् अनयोर्मुनिकुमारयोर्विषये त्वं भवान् उपेक्षितोऽसि अनादरवान् असि वर्तसे ॥

एतच्चेति । एतच्च उक्तलक्षणं वृत्तम् । चकारात् पूर्वोक्तलक्षणं द्वयं च । असौ राजा उपनिशम्य श्रुत्वा प्रवेष्टहाटककटकप्रदानपुरःसरं प्रवेष्टयोः भुजयोर्हाटककटकयोः कनककंकणयोः प्रदानपुरःसरं विश्राणपूर्वं यथा भवत्येवमपि । एतदाननाम्बुरुहं अवसरविलासनामभट्टमुखकमलं अवलोक्य दृष्ट्वा पुनश्च पुनरपि तं पूर्वोक्तं करवालं खङ्गं रुद्राणीपादपी-

तालचक्रस्य प्रतिक्रान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालः स्वधाराजलनिमग्नसपत्नकीकसकराल इव, प्रतिबिम्बिताधरावलिहजिह्वाप्रतानः पराक्रमाकृष्टद्विष्टश्रीविरहविनोदपरिकल्पितकमलकानन इव, प्रतिमासमागताङ्गारनिभनेत्रनिकरः प्रदर्शितशत्रुक्षत्रक्षयकालोल्काजालावतर इव, पुरुदंशोदर्शनप्रकाशकेशप्रतिशरीरदुर्दर्शिककलः प्रचलिताखिलरिपुलोकग्रसनसमर्थजाठरानल इव, प्रतियातनागताङ्गसङ्गताभोगतनुः समाक्षिप्तविपक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्र इव,

---

ठोपकण्ठे करादुत्सृज्य हस्ताद्विमुच्य मुनिकुमारकयुगलं उपावीविशदिति संबन्धः । कं करवालम् । यः करवालः समभ्यर्णोत्कीर्णतया निकटतरपाषाणादिभिर्घटिततया अवतीर्णस्य प्रतिबिम्बितस्य आकर्णविदीर्णवदनस्य आकर्णं कर्णपर्यन्तं विदीर्णानि स्फुरितानि वदनानि मुखानि यस्य तदाकर्णविदीर्णवदनं तस्य आकर्णविदीर्णवदनस्य एवंभूतस्य वेतालचक्रस्य भूताविष्टमृतकशरीरसमूहस्य प्रतिक्रान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालः प्रतिक्रान्तं प्रतिबिम्बितं विकटानां वक्रतराणां दंष्ट्राणां दाढानां चक्रवालं मण्डलं यस्मिन् करवाले स प्रतिक्रान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालः । अपरं[1] कथंभूतः करवालः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वधाराजलनिमग्नसपत्नकीकसकराल इव स्वस्य आत्मनो यद्धाराजलं[2] नेमिस्थितोदकं तत्र निमग्नाः ब्रुडिताः पातालं गता ये सपत्नाः शत्रवस्तेषां कीकसानि हड्डानि तैः करालः रौद्रमूर्तिरिव । पुनरपि कथंभूतः करवालः । प्रतिबिम्बिताधरावलिहजिह्वाप्रतानः प्रतिबिम्बितः प्रतिफलितः प्रतिच्छन्दमागतः अधरावलिहानां जिह्वानां प्रतानः समूहो यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । पुनरपि[1] कथंभूतः करवालः । उत्प्रेक्ष्यते—पराक्रमाकृष्टद्विष्टश्रीविरहविनोदपरिकल्पितकमलकानन इव पराक्रमेण बलात्कारेण आकृष्टा केशेषु धृत्वा समानीता या द्विष्टश्रीः शत्रुलक्ष्मीस्तस्याः विरहविनोदाय विप्रलम्भस्फेटनाय परिकल्पितं रचितं कमलकाननं कमलवनं यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । पुनरपि कथंभूतः करवालः । प्रतिमासमागताङ्गारनिभनेत्रनिकरः प्रतिमा प्रतिच्छाया प्रतिबिम्बं समागता ये अङ्गारनिभनेत्रा अङ्गारसमानलोचना राक्षसविशेषास्तेषां निकरः समूहो यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । अपरं[1] कथंभूतः करवालः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रदर्शितशत्रुक्षत्रक्षयकालोल्काजालावतर इव प्रदर्शितः प्रकटितः शत्रुक्षत्राणां सपत्ननृपाणां क्षयकालार्थं मृत्युसूचनार्थं उल्काजालावतरस्तारापतनसमूहस्यावतारो यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । भूयोऽपि कथंभूतः करवालः । पुरुदंशोदर्शनप्रकाशकेशप्रतिशरीरदुर्दर्शिककलः पुरुदंशसां मार्जाराणां यानि दर्शनानि लोचनानि तद्वत्प्रकाशो द्युतिर्येषां ते पुरुदंशोदर्शनप्रकाशा अग्निज्वालासदृशाः केशाः कुन्तलाः येषां राक्षसानां तेषां प्रतिशरीरैः प्रतिबिम्बैर्दुर्दर्शिका दुरवलोका कला मूर्तिर्यस्य करवालस्य स तथोक्तः । पुनः उत्प्रेक्ष्यते—प्रचलिताखिलरिपु-

---

१. 'क इव' इत्युचितः. २. 'धारैव जलम्' इति व्याख्यानं तु रमणीयम्.

अपि च यः स्वस्य स्वामिनो नृपयज्ञावसरेषु निजभुजप्रतापार्जनजनितसाचिव्य इव, सर्वभुवनप्रचारकुतूहलितकीर्तिकुलदेवतासहचरपराक्रमप्रसूतिप्रथमप्रजापतिरिव, दुर्वारवैरिवक्षःस्थलोद्दलनगलद्धारारुधिरोपहारदुर्ललितवीरलक्ष्मीसमाकर्षणमन्त्र इव, सकलजगद्रक्षणक्षमशौर्यसिद्धौषधसाध्यवसुधावशीकरणोपदेश इव, समुत्सर्पद्दर्पोद्दामद्विषद्विषधरव्याजृम्भस्तम्भावि-

---

लोकग्रसनसमर्थजाठरानल इव प्रचलितः उद्दीपितः संधुक्षितो जाज्वलितः प्रज्वालितो अखिलानां समग्राणां रिपुलोकानां शत्रुसमूहानां ग्रसने भक्षणे भस्मीकरणे समर्थः प्रचण्डतरः जाठरानल उदराग्निर्यस्य करवालस्य स तथा। पुनः कथंभूतः करवालः। प्रतियातनागताङ्गसङ्गताभोगतनुः प्रतियातनां प्रतिच्छायां प्रतिबिम्बं आगतः प्रतिफलितः अङ्गस्य कृष्णशरीरस्य अ(स)ङ्गतः संबन्धी आभोगो विस्तारस्तनौ शरीरे यस्य करवालस्य स तथोक्तः। भूयोऽपि कथंभूतः। उत्प्रेक्ष्यते—समाक्षिप्तविपक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्र इव समाक्षिप्तं संग्रामार्थं गृहीतं विपक्षाणां शत्रूणां क्षयाय मारणाय दक्षं समर्थं राक्षसानां क्षेत्रं भूमिर्येन करवालेन स तथोक्तः। अपि च अस्ति कश्चिद्विशेषः। यः करवालः स्वस्य आत्मनः स्वामिनो नरेन्द्रस्य नृपयज्ञावसरेषु संग्रामस्थानेषु निजभुजप्रतापार्जनजनितसाचिव्य इव निजभुजयोः स्वकीयदोर्दण्डयोः प्रतापोपार्जने। 'यस्य वार्तापि श्रुता भयाय भवति स प्रतापः'। जनितमुत्पादितं साचिव्यं साहाय्यं येन स तथोक्तः। कथंभूतः करवालः। सर्वभुवनप्रचारकुतूहलितकीर्तिकुलदेवतासहचरपराक्रमप्रसूतिप्रथमप्रजापतिरिव सर्वेषां भुवनानां प्रचारे पर्यटने कुतूहलिता दोहदवती विनोदवती या कीर्तिः पुण्यगुणकीर्तनं सैव कुलदेवता अन्वयस्य अधिष्ठायिका तस्याः सहचरः सखा स चासौ पराक्रमः पौरुषं तस्य प्रसूतौ उत्पादने प्रथमप्रजापतिरिव ब्रह्मसदृशः। अपरं कथंभूतः करवालः। दुर्वारवैरिवक्षःस्थलोद्दलनगलद्धारारुधिरोपहारदुर्ललितवीरलक्ष्मीसमाकर्षणमन्त्र इव दुःखेन वारयितुमशक्याः दुर्वारा ये वैरिणः शत्रवस्तेषां वक्षःस्थलस्य उद्दलनं विदारणं तस्मिन् सति गलत् प्रवहत् यद्धारारुधिरं प्रवाहलोहितं तस्य उपहारे पूजायां दुर्ललिता आसक्ता या वीरलक्ष्मीः योधलक्ष्मीस्तस्याः समाकर्षणस्य हठादानीतस्य मन्त्र इव बीजाक्षरन्याससदृशः। अपरं कथंभूतः करवालः। सकलजगद्रक्षणक्षमशौर्यसिद्धौषधसाध्यवसुधावशीकरणोपदेश इव सकलस्य जगतः त्रिभुवनस्य रक्षणे प्रतिपालने क्षमं समर्थं यच्छौर्यं सौभट्यं तदेव सिद्धौषधं रसायनं जगन्मरणनिवारकत्वात् तेन साध्या वशीकर्तव्या या वसुधा भूमिस्तस्याः वशीकरणे स्वायत्ततविधाने उपदेश इव मन्त्रसदृशः। अपरं कथंभूतः करवालः। समुत्सर्पद्दर्पोद्दामद्विषद्विषधरव्याजृम्भस्तम्भाविर्भवन्महासाहस इव समुत्सर्पन् प्रसरन् दर्प औत्कट्यं येषां ते समुत्सर्पद्दर्पास्ते च ते उद्दामा बलवत्तरा

---

१. 'क इव' इत्युचितः. २. 'वारयितुं शक्याः' इति पाठो भवेत्.

र्भवन्महासाहस इव, प्रतिकूलावनिपालविलासिनीविभ्रमभ्रमरोच्चाटनधूपधूमाडम्बर इव, समाह्वयरसभरितारातिमतिमधुकरीमोहनमहौषधिप्रारम्भ इव, संभूयोत्साहदुःसहद्विष्टद्विपघटाविघटनविद्वेषभेषजागम इव, कालेयकलङ्कपङ्किलाचारपरस्परासुताचरितचरमाभिचार इव, तमनेकमहासमानीकसंतोषितरणदेवताविहितबलिविधानं वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामानमपहसितकृतान्तरसनालीलं करवालं प्रतापद्विपालानस्थानाल्लक्ष्मीलताश्रयशिखरिणः

द्विषन्तः शत्रवस्त एव विषधराः सर्पाः कुटिलसविषश्व(मु)खत्वद्विजिह्वत्वादिधर्मधारित्वात् तेषां व्याजृम्भः प्रसरस्तस्य स्तम्भे कीलने आविर्भवन् प्रकटीभवन् महासाहस इव कीलनमन्त्रसदृशः। अपरं कथंभूतः करवालः। प्रतिकूलावनिपालविलासिनीविभ्रमभ्रमरोच्चाटनधूपधूमाडम्बर इव प्रतिकूलाः शत्रुभूता ये अवनिपालाः पृथिवीपतयस्तेषां विलासिन्यः कमनीयकामिन्यः तासां विभ्रमाः भ्रूनर्तनानि त एव भ्रमरा मधुकरा अनवस्थितस्वरूपत्वात् तेषामुच्चाटने विघटने उड्डापने धूपधूमाडम्बर इव धूपधूमस्याटोप इव। अपरं कथंभूतः करवालः। समाह्वयरसभरितारातिमतिमधुकरीमोहनमहौषधीप्रारम्भ इव समाह्वयः संग्रामस्तस्य रसोऽनुरागस्तेन भरिताः परिपूर्णा ये अरातयः शत्रवस्तेषां मतयो बुद्धयस्ता एव मधुकर्यो भ्रमर्यश्चपलस्वरूपत्वात् तासां मोहने विचेतीकरणे महौषधीप्रारम्भ इव मूलिकाविशेषप्रादुर्भाव इव। पुनः कथंभूतः करवालः। संभूयोत्साहदुःसहद्विष्टद्विपघटाविघटनविद्वेषभेषजागम इव संभूयोत्साहे संग्रामे दुःसहा दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्या ये द्विष्टाः शत्रवस्तेषां द्विपा घटाः 'बहूनां घटना घटा' इति वचनात् गजश्रेणयस्तासां विघटने यत्र तत्र पलायने विद्वेषभेषजागम इव विद्वेषो अप्रीतिजननं तस्य भेषजमौषधं तस्य आगम इव मन्त्रशास्त्रसदृशः। पुनः कथंभूतः करवालः। कालेयकलङ्कपङ्किलाचारपरस्परासुताचरितचरमाभिचार इव कलिकाले भवः कालेयः स चासौ कलङ्को लोकापवादस्तेन पङ्किलः सपापः स चासावाचारस्तस्मिन् परास्तत्पराः पापिष्ठाः शत्रवः अथ पङ्किलाचाराश्च ते परे शत्रवस्तेषां परासुताचरिते मृत्युकरणे चरमाभिचार इव उत्कृष्टमारणमन्त्रसदृशः। कथंभूतं तं करवालम्। अनेकमहासमानीकसंतोषितरणदेवताविहितबलिविधानम् अनेके बहवस्ते च ते महासमानीका महासंग्रामास्तेषु संतोषिता आनन्दं प्रापिता या रणदेवताः संग्रामदेवतास्ताभिर्विहितमनुष्ठितं बलिविधानं पूजाविधिर्यस्य करवालस्य स तथा तम्। पुनः कथंभूतं करवालम्। वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामानं वीरश्रियः वीरलक्ष्म्याः विभ्रमा भ्रूक्षेपास्तेषां विलोकने दर्पण आदर्शः वीरश्रीविभ्रमदर्पण इति नाम अभिधानं यस्य करवालस्य स वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामा तं तथोक्तम्। भूयोऽपि कथंभूतं करवालम्। अपहसितकृतान्तरसनालीलम् अपहसिता तिरस्कृता कृतान्तस्य यमस्य

---

१. 'कुटिलगतिदुर्वचनविषसंभृतमुख' इति पाठो भवेत्.

कलिकालघुणजरज्जगत्प्रासादोत्तम्भनस्तम्भादर्थिजनत्रिदिवतरोर्द्विषदचलदारणाशनिदण्डालीलाकमलमिव कुवलयं कलयतः करादुत्सृज्य रुद्राणीपादपीठोपकण्ठे दोलायमानमणिकुण्डलकिरणजालपल्लवितगगनारामसुभगमुत्तरलतरोदस्तहस्तास्तमितसमस्तयात्रायातजनकोलाहलः प्रदेशिनीनिदेशादिष्टनिकटलालाटिकपरिकल्पने पुरस्तादुत्तरीयासने तन्मुनिकुमारकयुगलमुपावीविशत्।

तदपि तत्पार्थिवार्थनया सपरिकरं तत्रोपविश्य 'नावयोः संसारसुखवि-

---

रसनाया जिह्वाया लीला शोभा येन करवालेन स तथोक्तम्। कथंभूतात् करात्। प्रतापद्विपालानस्थानात् यस्य वार्तापि श्रुता भयकारिणी भवति स प्रतापः, प्रताप एव द्विपो हस्ती सैन्यस्य उत्तमाङ्गत्वात् तस्य आलानस्थानात् बन्धनस्तम्भसदृशात्। अपरं कथंभूतात् करात्। लक्ष्मीलताश्रयशिखरिणः लक्ष्मीरेव लता वल्ली सौख्यफलदायित्वात् तस्याः आश्रयस्य आलम्बनस्य आलिङ्गनस्य शिखरिणो वृक्षस्य सदृशात्। पुनश्च कथंभूतात् करात्। कलिकालघुणजरज्जगत्प्रासादोत्तम्भनस्तम्भात् कलिकालघुणैः दुःख(ष)मकालक्षुद्रकीटकैः जरन् शतखण्डीभवन् योऽसौ जगत्प्रासादो भूमण्डलदेवतामन्दिरं तस्य उत्तम्भने जीर्णोद्धारकरणे स्तम्भात् महास्तम्भसदृशात्। पुनश्च कथंभूतात् करात्। अर्थिजनत्रिदिवतरोः याचकजनमनोभीष्टदानकल्पवृक्षसदृशात्। पुनश्च कथंभूतात् करात्। द्विषदचलदारणाशनिदण्डात् द्विषन्तः शत्रवस्त एव अचलाः पर्वता अतिकठिनहृदयत्वात् तेषां दारणे शतखण्डीकरणे अशनिदण्डात् विद्युत्पातसदृशात्। किं कुर्वतः करात्। कुवलयं पृथिवीमण्डलं लीलाकमलमिव क्रीडाकमलमिव कलयतो धारयतः। तन्मुनिकुमारकयुगलं कथमुपावीविशत्। दोलायमानमणिकुण्डलकिरणजालपल्लवितगगनारामसुभगम् दोलायमाने प्रेङ्खन्ती ये मणिकुण्डले पञ्चविधमाणिक्यजटितसुवर्णकर्णवेष्टने तयोः किरणजालैरुस्रसमूहैः पल्लवितो योऽसौ गगनारामो वियद्वनं तेन सुभगं सुन्दरं यथा भवत्येवम्। कथंभूतो राजा। उत्तरलतरोदस्तहस्तास्तमितसमस्तयात्रायातजनकोलाहलः उत्तरलतरेण प्रचलनपरेण उदस्तेन ऊर्ध्वं क्षिप्तेन हस्तेन पाणिना अस्तमितो निराकृतः समस्तानां विश्वेषां यात्रायातानां लोकानां जनानां कोलाहलः कलकलशब्दो येनाचलापतिना स तथोक्तः। संकरालंकारः॥

केनं[1] गम्यते। तदपि पूर्वोक्तं मुनिकुमारकयुगलं तत्तापसार्भकयुगं तस्य जगत्प्रसिद्धस्य तापसस्य श्रीसुदत्ताचार्यस्य भगवतः अर्भकयुगं शिष्ययुगलं पुत्रयुगलं बालकद्वयं कर्तृभूतं नृपं श्रीमारदत्तमहाराजं एवं वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितं स्तुतिवचनं आशीर्वचनं

---

१. अस्यात्र संगतिर्ध्येया.

मुखभावयोरमीषु प्राणेष्वपरेषु केषुचिन्मनीषितेषु कुतश्चित्काचिदपेक्षास्ति, परमन्यत्रैकस्मात्ततो निःश्रेयसात्। किं त्वात्मनि पुरोभागिन्यपि जने प्रायेण श्वःश्रेयसमेव चिन्तयन्ति तच्चरितचेतसः। भवन्ति च तथाविधेऽपि तस्मिंस्ते निसर्गादिहामुत्र चाविरुद्धे वर्त्मनि जनिततत्त्वोपदेशाः।

प्रथितैः सुप्रसिद्धैर्वचोभिः वचनैः कृत्वा ऊचे उवाच उक्तवान्। इति क्रियाकारकसंबन्धः। किं कृत्वा पूर्वं ऊचे। हस्तयुगलं करकमलद्वयं उद्धृत्य ऊर्ध्वीकृत्य। कथमूचे। सौष्ठवसज्जं सुष्ठु एतस्य भावः सौष्ठवं तत् सज्जं गुद्रणं(संभृतं) यस्मिन् वचनकर्मणि तत् सौष्ठवसज्जं यथा भवत्येवं ऊचे। न केवलं सौष्ठवसज्जम् ऊचे, सलज्जं च लज्जासहितं च यथा भवत्येवं ऊचे। कथंभूतं हस्तयुगलम्। **स्वर्गेत्यादि।** स्वर्गापवर्गतरुपल्लवसंनिकाशं स्वर्गश्च सौधर्मादिषोडशसंख्याकः नवग्रैवेयकनवानुदिशपञ्चानुत्तरलक्षणश्च स्वर्ग उच्यते, अपवर्गश्च मोक्षः, स्वर्गश्च अपवर्गश्च स्वर्गापवर्गौ तावेव तरू वृक्षौ परमानन्दसौख्यफलदायित्वात् तयोः पल्लवौ प्रवालौ ताभ्यां संनिकाशं सदृशं तत्तथोक्तम्। पुनः कथंभूतं हस्तयुगलम्। धर्मद्वयावनिविहारपथप्रकाशम् धर्मयोर्यतिश्रावकलक्षणयोर्द्वयं धर्मद्वयं तस्य अवनिः भूमिस्तस्या विहारपथौ विहारमार्गौ तयोः प्रकाशं सदृशम्। रूपकालंकारः॥

किं कृत्वा। पूर्वं इति पूर्वोक्तमर्थं अनुस्मृत्य चिन्तयित्वा। न केवलं इति अनुस्मृत्य, किं तु तथा तेनैव प्रकारेण इति सुभाषितं च अनुस्मृत्य। न केवलं इति अनुस्मृत्य, किं तु तत्पार्थिवार्थनया तस्य श्रीमारदत्तस्य पार्थिवस्य राजाधिराजस्य अर्थनया अभ्यर्थनया प्रार्थनेन तत्र तस्मिन् उत्तरीयासने समुपविश्य स्थित्वा। कथमुपविश्य। सपरिकरं सपर्यङ्कासनं यथा भवत्येवम्। इति किमनुस्मृत्य इति चेदुच्यते—आवयोः अयं च तव मम च यावत्तयोरावयोः अमीषु प्रत्यक्षीभूतेषु प्राणेषु इन्द्रियबलायुरुच्छ्वासलक्षणेषु दशसु प्राणेषु अपरेषु वा स्पर्शादिविषयेषु वा केषु विवक्षितेषु मनीषितेषु वाञ्छितेषु वस्तुषु कुतश्चित् कस्माचित् कारणात् काचित् कापि अपेक्षा नास्ति न वर्तते। कथंभूतयोरावयोः। संसारसुखविमुखभावयोः संसारसुखेषु इष्टविषयस्रग्वनिताचन्दनादिषु विमुखः पराङ्मुखो भावोऽभिप्रायश्चित्तयोगो मनस्कारो ययोस्तौ संसारसुखविमुखभावौ तयोः। परं केवलं एकस्मात् निष्केवलात् ततो मुनिजनप्रसिद्धात् निःश्रेयसात् मोक्षात् ['निःश्रेयस' इति वचनात् नं[1] (?) प्रत्ययः] अन्यस्मिन् अर्थे अपेक्षा नास्ति किं तु निःश्रेयसं वर्जयित्वा कास्मिंश्चित् पदार्थे अपेक्षा न वर्तते निःश्रेयसे तु अपेक्षा वर्तते एवेत्यर्थः। किं तु आत्मनि। पुरोभागिनि अपि शत्रावपि, जने लोके प्रायेण बहुलतया श्वःश्रेयसमेव चिन्तयन्ति वाञ्छयन्ति (किं[2] चिन्तयन्ति किम्)। तथाविधे पुरोभागिनि अपि अ(त)स्मिन् जने ते तच्चरित-

---

१. पाणिनीयव्याकरणे तु समासान्तोऽच्प्रत्ययः. २. पुस्तकत्रयेऽपि समान एव पाठः, परंतु 'के, तच्चरितचेतसः श्वःश्रेयसप्रवर्तनाय चेतो मनो येषाम्' इत्यर्थकपाठो भवेत्; यद्वा कियान्पाठस्त्रुटितो भवेत्.

अज्ञानभावादशुभाशयाद्वा कुर्वीत चेत्कोऽपि जनः खलत्वम्।
तथापि सद्भिः प्रियमेव चिन्त्यं न मथ्यमानेऽप्यमृते विषं हि ॥१९१॥

सदाचारोचितमतिर्भूपतिरप्ययमतीवानवहेलविहितविष्टरप्रदानः कृतबहुमानः संभाषणोत्सुकधिषणः प्रसन्नान्तःकरण इवोपलक्ष्यते, व्यापारयति च प्रकटितप्रणययोरिवावयोरानन्दबाष्पोल्बणे मुहुर्मुहुर्वीक्षणे, तत्पर्याप्तमत्रोपेक्षणीयलोकसंमतया वाचंयमतया

[तथा हि—]

पुरः प्रणयभूमीषु फलं यदि समीहसे।
जगदानन्दनिष्यन्दि वर्ष सूक्तिसुधारसम् ॥ १९२ ॥

चेतसः पुरुषा निसर्गात् स्वभावेन इह अस्मिन् भवे अमुत्र च आगामिनि जन्मनि अविरुद्धे वर्त्मनि अपापमार्गे जनिततत्त्वोपदेशा उत्पादितधर्मोपदेशा भवन्ति च संजायन्ते च॥

अज्ञानेति। हि यस्मात् कारणात् अज्ञानभावात् मूर्खत्वात् निर्विवेकत्वात् अशुभाशयाद्वा द्वेषपरिणामाद्वा चेद्यदि कोऽपि कश्चित् जनो लोकः खलत्वं दुर्जनत्वं कुर्वीत कुर्यात् तथापि तदपि सद्भिः सत्पुरुषैः प्रियमेव चिन्त्यं हितमेव कर्तव्यम्। अमुमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन द्रढयति—अमृते पीयूषे मथ्यमानेऽपि विलोड्यमानेऽपि विषं हालाहलं न भवति न जायते। अर्थान्तरन्यासालंकारः॥

सदाचारेति। अयं प्रत्यक्षीभूतो भूपतिरपि श्रीमारदत्तराजोऽपि अतीवातिशयेन प्रसन्नान्तःकरण इव प्रसादपरमना इव उपलक्ष्यते दृश्यते। कथंभूतो भूपतिः। सदाचारोचितमतिः सदाचारेषु आसनप्रदानविनयादिकरणेषु उचिता योग्या मतिर्यस्य स सदाचारोचितमतिः। अपरं कथंभूतो भूपतिः। अनवहेलविहितविष्टरप्रदानः अनवहेलेन आदरेण विहितमनुष्ठितं विष्टरस्यासनस्य प्रदानं विश्राणनं येन स तथोक्तः। भूयोऽपि कथंभूतो भूपतिः। कृतबहुमानः कृतो विहितो बहुः प्रचुरो मानः संमानं उत्तरीयप्रस्तारणादिलक्षणो येन स तथोक्तः। भूयोऽपि कथंभूतः। संभाषणोत्सुकधिषणः संभाषणः संभाषणे आलापने उत्सुका वेगवत्तरा धिषणा बुद्धिर्यस्येति स संभाषणोत्सुकधिषणः। तथा वीक्षणे लोचने मुहुर्मुहुर्वारंवारं आवयोरुपरि व्यापारयति च प्रेरयति च। कथंभूतयोरावयोः। प्रकटितप्रणययोरिव प्रकटितः प्रादुर्भावितः प्रणयः स्नेहो ययोस्तौ प्रकटितप्रणयौ तयोः प्रकटितप्रणययोः। कथंभूते वीक्षणे। द्वे आनन्दबाष्पोल्बणे आनन्दाश्रुजले[न] उल्बणे उद्रिक्ते। तत्तस्मात् कारणात् अत्र अस्मिन् भूपतौ वाचंयमतया मौनित्वेन पर्याप्तं अलम्। कथंभूतया वाचंयमतया। उपेक्षणीयलोकसंमतया उपेक्षणीयलोके अनादरणीयलोके संमता अभीष्टा उपेक्षणीयलोकसंमता तया॥

किं तत्सुभाषितं यदनुस्मृतम्—**पुर इत्यादि**। प्रणयभूमीषु स्नेहवत्पुरुषेषु यदि

इति च सुभाषितमनुस्मृत्य सौष्ठवसज्जं सलज्जं च

स्वर्गापवर्गतरुपल्लवसंनिकासं(शं)
धर्मद्वयावनिविहारपथप्रकाशम्।
उद्धृत्य हस्तयुगलं नृपमेवमूचे
तत्तापसार्भकयुगं प्रथितैर्वचोभिः ॥ १९३ ॥

तत्र मुनिकुमारः—

वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे जगत्त्रयत्रायिपराक्रमाय।
ददातु देवः स जिनः सदा ते राजन्नशेषाणि मनीषितानि ॥ १९४ ॥

अपि च—

असाविन्द्रः स्वर्गे भवति सुकृती यस्य चरिता-
न्महीभारोद्धारादहिपतिरयं तिष्ठति सुखम्।
जगज्जातं चैतद्विजयसमयान्नन्दति परं
चिरं क्षात्रं तेजस्तदिह जयतादद्भुतविधि ॥ १९५ ॥

चेत् पुरोऽग्रे भविष्यत्काले फलं लाभं समीहसे वाञ्छसि तर्हि सूक्तिसुधारसं सुवचनामृतपानीयं वर्ष हे जीव त्वं क्षर। कथंभूतं सूक्तिसुधारसम्। जगदानन्दनिष्यन्दि जगतः पृथ्वीमण्डलस्य आनन्दं हर्षं निष्यन्दते वर्षति इत्येवंशीलं जगदानन्दनिष्यन्दि॥

तत्रेति। तत्र तयोरभयरुचिरभयमत्योर्मध्ये तावत् मुनिकुमारः श्रीमदभयरुचिः ब्रह्मचारिक्षुल्लकः प्रियतमो ब्रूते। तथाहि—**वर्णाश्रमाणामित्यादि**। हे राजन् श्रीमारदत्तमहाराज, स जगत्प्रसिद्धो जिनः श्रीमद्भगवदर्हत्सर्वज्ञो देवः परमाराध्यः सदा सर्वकालं ते, तुभ्यं अशेषाणि मनीषितानि वाञ्छितानि ददातु प्रयच्छतु। कथंभूताय ते। वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे वर्णाश्च ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः, आश्रमाश्च ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्चेति चत्वारः, तेषां वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे प्रतिपालकाय। पुनः कथंभूताय। जगत्त्रयत्रायिपराक्रमाय जगत्त्रयत्रायी एवंविधः पराक्रमः सामर्थ्यं यस्य स जगत्त्रयत्रायिपराक्रमस्तस्मै। अतिशयालंकारः॥

अपि च तथा च। **असावित्यादि**। तज्जगत्प्रसिद्धं क्षात्रं क्षतात् त्रायते क्षत्रः क्षत्रस्येदं क्षात्रं तेजः प्रतापः इह अस्मिन् संसारे चिरं दीर्घकालं जयतात् सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तताम्। तस्मै अस्माकं नमस्कार इत्यर्थः। कथंभूतं क्षात्रं तेजः। अद्भुतविधि अद्भुतो आश्चर्यभूतो विधिश्चरितं यस्येति तथोक्तम्। तत्किम्। तद्यदोर्नित्यसंबन्धात् यस्य क्षात्रस्य तेजसः चरितात् असौ प्रत्यक्षीभूतः इन्द्रः सौधर्माद्यच्युतश्च स्वर्गे स्वर्गलोके सुष्ठु पुण्येन

कर्पूरद्रुमगर्भधूलिधवलं यत्केतकानां त्विषः
श्वेतिम्ना परिभूय चन्द्रमहसा सार्धं प्रतिस्पर्धते ।
तत्पाकोन्मुखनालिकेरसलिलच्छायावदातं यशः
प्रालेयाचलचूलिकासु भवतो गायन्ति सिद्धाङ्गनाः ॥ १६६ ॥

मातर्गौरि फणीशकामिनि सति त्वं देवि हे रोहिणि
श्रीमत्यभ्रमु वारले च सुतनो मा मुञ्चतात्मप्रियान् ।

कर्मणा अर्ज्यते स्वर्गः तस्मिन् स्वर्गे सुकृती पुण्यवान् कृतार्थश्च भवति संजायते । यस्य क्षात्रस्य तेजसश्चरितात् अयं प्रत्यक्षीभूतभूतो अहिपतिः शेषनागः सुखं निर्बाधं यथा भवत्येवं तिष्ठति जागर्ति । कस्मात् सुखं तिष्ठति जागर्ति । महीभारोद्धारात् मह्याः पृथिव्याः भारो महीभारस्तस्य उद्धार उच्चलनं महीभारोद्धारस्तस्मात् । महीभारस्तावत् क्षात्रेण तेजसा ध्रियते । धरणेन्द्रस्तु पातालस्वर्गलोके सुखेन राज्यं करोतीत्यर्थः । च पुन अन्यत् एतत् प्रत्यक्षीभूतं जगज्जातं पृथिवीमण्डलस्थितो लोकसमूहो विजयसमयात् दिग्विजयकालात् नन्दति वर्धते । कथम् । परम् । निश्चयेनेति शेषः । समुच्चयातिशयालंकारः । शिखरिणीछन्दः ॥

कर्पूरेत्यादि । हे राजन्निति पूर्वोक्तमेव संबोधनपदं ग्राह्यम् । हे राजन्, तत् जगत्प्रसिद्धं भवतः तव यशः पुण्यगुणकीर्तनं सिद्धाङ्गनाः देवविशेषाणां कमनीयकामिन्यः प्रालेयाचलचूलिकासु गायन्ति वीणावंशस्वरमण्डलादिष्ववतारयन्ति । सिद्धाङ्गना उज्वलवर्णाः । प्रालेयाचलचूलिका अपि शुक्लवर्णाः भवतो यशश्च अतीव शुक्लमिति भावः । तत्किम् । यद्भवतो यशः कर्पूरद्रुमगर्भधूलिधवलं कर्पूरद्रुमाणां घनसारवृक्षाणां गर्भेषु मध्येषु या धूलयः कर्पूरास्तद्वद्धवलमुज्ज्वलम् । पुनश्च तत्किम् । यद्भवतो यशः श्वेतिम्ना उज्ज्वलं कृत्वा चन्द्रमहसा सार्धं परिपूर्णचन्द्रतेजसा सह प्रतिस्पर्धते । चन्द्रतेजस्तिरस्करोतीत्यर्थः । किं कृत्वा । पूर्वं केतकानां केतकीपुष्पाणां त्विषो दीप्तीः परिभूय श्वेतिम्ना पराभवं प्रापय्य । कथंभूतं भवतो यशः । पाकोन्मुखनालिकेरसलिलच्छायावदातं पाकोन्मुखं सद्यः पाकमायातं यत् नालिकेरं कूर्चकेसरफलं तस्य सलिलं पानीयं तस्य छाया दीप्तिस्तद्वत् अवदातमुज्ज्वलम् । उपमातिशयालंकारः ॥

मातरित्यादि । कथं यशो गायन्ति सिद्धाङ्गना इत्याह—हे मातर्जननि गौरि पार्वति, हे फणीशकामिनि हे पद्मावति, हे देवि सति साध्वि, हे रोहिणि देवि, चतुर्थतारे हे श्रीमति लक्ष्मीवति, अभ्रमु ऐरावतभार्ये, हे वारले हे हंसि, सुतनो हे शोभनशरीरे, त्वं त्वं त्वम् । यूयमित्यर्थः । आत्मप्रियान् निजवल्लभान् श्रीमहादेवशेषनागचन्द्रैरावतहंसान् मा मुञ्चत मा परित्यज्यत यूयम् । नो चेत् यदि यूयम् मोक्ष्यध्वे तर्हि अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य

नो चेदस्य नृपस्य कीर्तिविसराद्दुर्लक्षशुद्धे जने
युष्माकं पतयोऽद्य दुर्लभतरा मन्ये भविष्यन्त्यमी ॥ १६७ ॥

कुवलयदलनीलः कुन्तलानां कलापो
न भवति यदि गौर्याः शंकरे सान्श्च पिङ्गाः ।
क्षितिप तव यशोभिः संभृतायां त्रिलोक्यां
सरभसरतिकेलिः किं तयोः स्यादिदानीम् ॥ १६८ ॥

इन्दुधवलापि कीर्तिर्धवलितभुवनत्रयापि तव नृपते ।
मलिनयति रिपुवधूनां मुखानि यन्नाथ तच्चित्रम् ॥ १६९ ॥

भुजगसमखड्गजनितः सपत्नकुलकालतां प्रयातोऽपि ।
शुभ्रयति भुवनमखिलं पराक्रमस्ते तदाश्चर्यम् ॥ १६० ॥

नृपस्य श्रीमारदत्तमहाराजस्य कीर्तिविसरात् उज्ज्वलकीर्तिप्रसरात् जने लोके अद्य इदानीं युष्माकं भवतीनां अमी प्रत्यक्षीभूताः पतयो भर्तारः दुर्लभतरा भविष्यन्तीत्येवमहं मन्ये । कथंभूते जने । दुर्लक्षशुद्धे दुःखेन महता कष्टेन लक्षयितुमशक्यो दुर्लक्षः । 'ईषदुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्' इति साधु । दुर्लक्षः शुद्धः शुक्लपदार्थो यस्मिन्निति दुर्लक्षशुद्धस्तस्मिन् । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किं गायन्ति इत्याह—**कुवलयेत्यादि** । हे क्षितिप हे श्रीमारदत्तमहाराज, यदि चेत् गौर्याः पार्वत्याः कुन्तलानां कलापः केशहस्तः कुवलयदलनील उत्पलपत्रवत् नीलः कृष्णवर्णो न भवति । शंकरे श्रीमहादेवे सान्श्च जटाश्च पिङ्गाः गोरोचनवर्णा न भवन्ति । अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामेनात्र बहुवचनम् । तव भवतो यशोभिः कृत्वा संभृतायां परिपूर्णायां त्रिलोक्यां त्रिजगत्यां तयोः गौरीशंकरयोः सरभसरतिकेलिः वेगवत्संभोगक्रीडा इदानीमस्मिन् काले किं स्यात् किं भवेत् । अपि तु न भवेदित्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किमुपश्लोकयन्ति—**इन्दुधवलेत्यादि** । हे नृपते श्रीमारदत्तमहाराज, हे नाथ पृथिवीपते, तव भवतः कीर्तिः पुण्यगुणश्लोकः इन्दुधवलापि परिपूर्णचन्द्रवदवदातापि धवलितभुवनत्रयापि धवलितमुज्वलीकृतं भुवनत्रयं त्रैलोक्यं यया सा धवलितभुवनत्रया । रिपुवधूनां शत्रुस्त्रीणां मुखानि वक्त्राणि यत् मलिनयति मसीवर्णानि करोति तत् चित्रं आश्चर्यम् । उपमालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किं गायन्ति—**भुजगेत्यादि** । हे नृपते इति संबोधनपदं पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम् । ते तव पराक्रमः सामर्थ्यं अखिलं समग्रं भुवनं भूमण्डलं शुभ्रयति शुभ्रं करोति तदाश्चर्यं अद्भुतमिदम् । कथंभूतः पराक्रमः । भुजगसमखड्गजनितः भुजगेन कालसर्पेण समः सदृशः कृष्णवर्णो योऽसौ खड्गस्तेन जनितः उत्पादितो

त्वं चन्द्रस्त्वमसि रविः कुवलयकमलानुरञ्जनात्सत्यम् ।
किं तु यदरातिसद्मसु तमांसि विदधासि तच्चित्रम् ॥ १६१ ॥
कृष्णयति वैरिवर्गं रञ्जयति सतां मनांसि तव देव ।
दुर्वर्णयति खलानपि तथापि शुभ्रं यशश्चरितम् ॥ १६२ ॥

भूप त्वमेव महतां धुरि वर्णनीयः
सिन्धुर्महानपि भवेल्लघुवृत्तिरेव ।
यत्तं श्रिता य इह ते विनिमग्नवंशाः
क्षोणीभृतस्त्वदनुगास्तु समृद्धवंशाः ॥ १६३ ॥

उत्सर्पद्दर्पवैरिव्रजभुजगकुलाभोगसंकोचमन्त्रः
प्रह्वक्षोणीशकल्पद्रुमधरणिसुधासारवर्षाम्बुवाहः ।

भुजगसमखङ्गजनितः । विरुद्धमेतत् परिह्रियते—भुजे बाहौ गच्छति तिष्ठतीति भुजगः समः अवक्रः खङ्गो मण्डलाग्रस्तेन जनित इति स्वच्छम् । सपत्नकुलकालतां प्रयातोऽपि सपत्नानां शत्रूणां कुलेषु अन्वयेषु कालतां कृष्णत्वं प्रयातोऽपि प्राप्तोऽपि भुवनं शुभ्रयति इत्यपि विरुद्धं परिह्रियते—कालतां मृत्युतां प्राप्त इति स्वच्छम् । विरोधालंकारः ॥

त्वमित्यादि । हे नृपते, त्वं चन्द्रः सर्वजगदाह्लादकः । हे नृपते, त्वं भवान् रविः श्रीभास्करोऽसि भवसि । कस्मात् । कुवलयकमलानुरञ्जनात् कुवलयानि उत्पलानि कमलानि पद्मानि तेषामनुरञ्जनात् सत्यमेतत् सत्यमेवैतत् । पक्षे—कुवलयं पृथ्वीमण्डलम्, कमला लक्ष्मीः, तयोः अनुरञ्जनात् आनन्दकरणात् । किं तु तच्चित्रमाश्चर्यं यत् त्वं अरातिसद्मसु अमन्त्रिमन्दिरेषु तमांसि अन्धकाराणि विदधासि करोषि तदद्भुतं आश्चर्यमेतत् । यथासंख्यालंकारः । श्लेषोपमा च ॥

कृष्णयतीत्यादि । हे देव हे राजाधिराज, तव यशश्चरितं तव यशःस्वरूपं वैरिवर्गं शत्रुसमूहं कृष्णयति कृष्णवर्णं करोति सतां सत्पुरुषाणां मनांसि चित्तानि रञ्जयति रक्तानि करोति खलान् दुर्जनान् दुर्वर्णयति मलिनान् करोति । तथापि तदपि शुभ्रमुज्ज्वलं वर्तते । समुच्चयातिशयालंकारः ॥

भूप त्वमित्यादि । हे भूप मारदत्तमहाराज, महतां महानुभावानां धुरि वर्णनीयो अग्रेसरतया मुख्यतया त्वमेव भवानेव वर्णनीयः । तर्हि समुद्रः किं महान् भवति । न भवत्येव । सिन्धुर्महानपि लघुवृत्तिरेव अल्पस्वरूपो भवेत् संजायते । यत् यस्मात् कारणात् तं सिन्धुं श्रिताः आश्रिताः ये क्षोणीभृतः पर्वता इह समुद्रे वर्तन्ते ते क्षोणीभृतो विनिमग्नवंशाः विशेषेण पातालं गताः वेणुवृक्षा············त्वदनुगास्तु भवत्सेवकास्तु क्षोणीभृतो राजानः समृद्धवंशाः वृद्धिं प्राप्तान्वया वर्तन्ते । श्लेषालंकारः ॥

उत्सर्पदित्यादि । एष प्रत्यक्षीभूतः श्रीमारदत्तमहाराजः काममतिशयेन

आसन्नोदन्वदद्रिद्रवदमरसखीगीतकीर्तिप्रवाहः
कामं कल्पायुरेष प्रतपतु सुचिरं धर्मधामावलोकः ॥ १६४ ॥

पुष्पश्रीर्यस्य ताराः फलममृतरुचिः पत्रलक्ष्मीर्द्युनद्याः
कल्लोलाः स्कन्धबन्धो हरगिरिरमराम्भोधिरप्यालवालः ।
कन्दः शेषश्च शाखाः पुनरखिल[दिगा]भोग एवैष स स्ता-
त्त्रैलोक्यप्रीतिहेतुः क्षितिप तव यशःपादपोऽनल्पकल्पम् ॥ १६५ ॥

सुचिरं दीर्घकालं कल्पायुः आकल्पकालजीवी सन् प्रतपतु ऐश्वर्यवान् भवतु । एष कथंभूतः । उत्सर्पद्दर्पवैरिव्रजभुजगकुलाभोगसंकोचमन्त्रः उत्सर्पन् उद्गच्छन् दर्पः उत्कटत्वं येषां ते उत्सर्पद्दर्पास्ते च ते वैरिव्रजाः शत्रुवर्गास्त एव भुजगाः सर्पाः अन्तर्दुष्टहृदयत्वात् दुर्वचनविषसंभृतमुखत्वात् कुटिलगतित्वात् द्विजिह्वत्वात् तेषां कुलानि समूहास्तेषामाभोगो विस्तारः परिपूर्णता तस्य संकोचमन्त्रः कीलनबीजाक्षरसमूहः । अपरं कथंभूतः एष राजा । प्रह्वक्षोणीशकल्पद्रुमधरणिसुधासारवर्षाम्बुवाहः प्रह्वाः पादयोर्नम्रीभूता ये क्षोणीशा महासामन्तास्त एव कल्पद्रुमाः कल्पवृक्षाः अर्थिजनाशापूरकत्वात् तेषां धरणयो भूमयस्तासां सुधायाः अमृतस्य आसारवर्षो वेगवद्वर्षस्तस्य अम्बुवाहो मेघः स तथोक्तः । अपरं कथंभूतः एष राजा । आसन्नोदन्वदद्रिद्रवदमरसखीगीतकीर्तिप्रवाहः आसन्नः अतिनिकटतरं आसमुद्रान्तपृथ्वीपालकत्वात् योऽसावुदन्वान् समुद्रस्तत्संबन्धिनो ये अद्रयः पर्वतास्तत्र द्रवन्तीभिर्गच्छन्तीभिरमरसखीभिर्देवाङ्गनाभिर्गीता वीणावंशस्वरमण्डलादिष्ववतारितः कीर्तिप्रवाहः पुण्यगुणकीर्तनसंततिर्यस्य स तथोक्तः । अपरं कथंभूत एष नृपतिः । धर्मधामावलोकः धर्मस्य जीवदयालक्षणस्य [धामस्य गृहस्य] अवलोकः अवलोकनं रक्षणं प्रतिपालनं यस्य स तथोक्तः । रूपकालंकारः ॥

पुष्पश्रीरित्यादि । हे क्षितिप श्रीमारदत्तमहाराज, स जगत्प्रसिद्धः एष प्रत्यक्षीभूतस्तव भवतो यशःपादपो यश एव पादपो वृक्षः । स्वर्गमोक्षफलप्रदायकत्वात् । अनन्तकल्पं अनन्तकालं यावत् त्रैलोक्यप्रीतिहेतुः त्रिभुवनानन्दकारणत्वात् भवतु । स कः । यस्य यशःपादपस्य तारा दाक्षायण्यः पुष्पश्रीः पुष्पशोभा वर्तते । यस्य यशःपादपस्य अमृतरुचिश्चन्द्रः फलम् । यस्य यशःपादपस्य द्युनद्याः आकाशगङ्गायाः कल्लोलाः महान्तस्तरङ्गाः पत्रलक्ष्मीः छदशोभा वर्तते । यस्य यशःपादपस्य हरगिरिः कैलासपर्वतः स्कन्धबन्धः शाखावधिप्रकाण्डो वर्तते । यस्य यशःपादपस्य आलवालः सेचनस्थानं अमराम्भोधिः क्षीरसागरो वर्तते । यस्य यशःपादपस्य शेषश्च धरणेन्द्रः कन्दो मूली वर्तते । यस्य यशःपादपस्य अखिलदिगाभोग एव समस्तदिग्विस्तार एव शाखा लता वर्तन्ते । अपिशब्दः पुनःशब्दश्च समुच्चयार्थे वर्तते । तेन समुच्चयरूपकालंकारः ॥

मुनिकुमारिका—

अन्यायतिमिरनाशन विधुरितजनशरण सज्जनानन्द ।
नृपवर लक्ष्मीवल्लभ भवतु चिरं धर्मवृद्धिस्ते ॥ १६६ ॥

सुरगिरिरमरसिन्धुरम्भोनिधिरवनिरनूरुसारथिः
फणिपतिरमृतरोचिरमराश्च दिशो दश यावदम्बरम् ।
तावदशेषभुवनचिन्तामणिचरित परं महोत्सवै-
रुत्सवचरितचन्द्र जय जीव विराज चिराय नन्द च ॥१६७॥

उपभुज्य यद्दिशस्ते नपुंसकं वृद्धमपि यशः सर्वाः ।
द्यामुपभोक्तुं यातं तरलिततारां तदाश्चर्यम् ॥ १६८ ॥

मुनिकुमारिका अभयमतिभगिनी ब्रूते—**अन्यायेत्यादि**। हे अन्यायतिमिरनाशन अन्यायः अनीतिः स एव तिमिरमन्धकारं सन्मार्गदर्शनविलोपकत्वात् तन्नाशयतीत्येवंशीलः, इत्येर्थ(वं) साधुः, इत्येवं धर्मः, अन्यायतिमिरनाशनस्तस्य संबोधनं क्रियते—हे अन्यायतिमिरनाशन । हे विधुरितजनशरण हे दुःखितलोकार्तिमथनसमर्थ, हे सज्जनानां विद्वज्जनानां आनन्ददायक, हे नृपवर नृपाणां नरेन्द्राणां मध्ये वर श्रेष्ठ, हे लक्ष्मीवल्लभ लक्ष्म्या वल्लभो अभीष्टः ते तव चिरं दीर्घकालं धर्मवृद्धिर्भवतु । रूपकमिदम् ॥

सुरगिरित्यादि । हे अशेषभुवनचिन्तामणिचरित अशेषस्य समग्रस्य भुवनस्य भूमण्डलस्य चिन्तामणिरिव चरितं चेष्टितं यस्य तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे उत्सवचरितचन्द्र उत्सवचरितेन आनन्दाचरितेन आह्लादकरणेन चन्द्रः शशाङ्कः स तस्य संबोधनं हे तथोक्त । परं निश्चयेन महोत्सवैः पञ्चकल्याणैः कृत्वा तावत्कालं त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व। त्वं जीव दीर्घायुर्भव। त्वं विराज त्वं शोभयस्व। चिराय दीर्घाकालं त्वं नन्द समृद्धो भव। तावत्कियत्कालम् । यावत्कालं सुरगिरिर्मेरुपर्वतो वर्तते, यावत्कालं अमरसिन्धुर्महानदी गङ्गानदी वर्तते, यावत्कालं अम्भोनिधिः समुद्रो वर्तते, यावत्कालं अवनिः पृथ्वी वर्तते, यावत्कालं अनूरुसारथिः श्रीसूर्यो वर्तते, यावत्कालं फणिपतिः शेषनागो वर्तते, यावत्कालं अमृतरोचिश्चन्द्रमा वर्तते, यावत्कालं अमराश्च देवाः वर्तन्ते, यावत्कालं दश दिशो वर्तन्ते, यावत्कालं अम्बरमाकाशं वर्तते। अत्युत्कर्षसमुच्चयालंकारः॥

उपभुज्येत्यादि । यत् यस्मात्कारणात् ते तव यशः पुण्यगुणकीर्तनं कर्तृभूतं द्यां स्वर्गश्रियं उपभोक्तुं गतं तत् आश्चर्यं अद्भुतं वर्तते । कथंभूतां द्याम् । तरलिततारां चपलितकनीनिकाम्। पक्षे तारकाम्। किं कृत्वा।पूर्वं सर्वा दिशः समग्रा ककुभ उपभुज्य भुक्त्वा सेवित्वा । कथंभूतं यशः । नपुंसकम् न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् । अपरं कथंभूतं यशः । वृद्धमपि वृद्धिं प्राप्तमपि, जराजीर्णं च पक्षे । श्लेषालंकारः ॥

रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल जगति तनोषि मङ्गलं
दिवि भुवि विदिशि दिशि च विबुधार्चित धाम दधासि संततम् ।
भुवनाम्भोजसरसि महतां मत दिशसि विबोधनश्रियं
धर्मविनोद भूप तव भानुमतश्च न किंचिदन्तरम् ॥ १६९ ॥

श्रीरमणीरतिचन्द्रः कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः ।
जीयात्क्षितिपतिचन्द्रश्चिराय वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः ॥ १७० ॥

शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रनलिनप्रालेयकालागमः
क्षोणीरक्षणदक्ष दक्षिणनृपक्रीडावतारक्षमः ।

रिपुकुलेत्यादि । रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल रिपुकुलानि शत्रुवृन्दानि तान्येव तिमिराणि अन्धकाराणि सन्मार्गदर्शनविलोपकत्वात् तेषां निकरा समूहास्तद्विनाशने दावानलो वनवह्निस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त। जगति संसारे मङ्गलं कल्याणं तनोषि विस्तारयसि । हे विबुधार्चित हे विदुषां पूज्यतम, दिवि आकाशे, भुवि पृथिव्याम्, विदिशि अग्निकोणादौ, दिशि च पूर्वदिगादौ, संततं निरन्तरं धामोद्द्योतं दधासि धारयसि। हे महतां मत हे महानुभावानामभीष्ट, भुवनाम्भोजसरसि जगतिस्थितसाधुलोककमलवने विबोधनश्रियं संबोधनलक्ष्मीं दिशसि करोषि। हे धर्मविनोद धर्मे जीवदयालक्षणे विनोदः कुतूहलं यस्य स धर्मविनोदस्तस्य संबोधनं हे धर्मविनोद। हे भूप श्रीमारदत्तमहाराज, तव भवतः भानुमतश्च श्रीसूर्यस्य किंचित् किमपि अन्तरं भेदो न वर्तते । यतो भानुमान् अन्धकारं निवारयति, मङ्गलं च करोति, सर्वोद्द्योतकं करोति, कमलवनविकाशं दिशति, तेन कारणेन भवान् भानुमांश्च समान एव । समुच्चयोपमालंकारः ॥

श्रीरमणीत्यादि । क्षितिपतिचन्द्रः क्षितिपतीनां नरेन्द्राणां चन्द्रः कर्पूरो राज्ञां सुगन्धकारकत्वात् चिराय दीर्घकालं जीयात् दीर्घायुर्भवतु सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तताम् । कथंभूतः क्षितिपतिचन्द्रः । श्रीरमणीरतिचन्द्रः श्रीश्च लक्ष्मीः, रमणी च स्त्री, तयोः रतौ संभोगार्थं चन्द्रः काम्यः अभिलषणीयः । पुनः कथंभूतः । कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः कीर्तिरेव वधूर्मनोमोहनसमर्था स्त्री सर्वजनवल्लभत्वात् तस्याः केलौ क्रीडाकरणे कौमुदीचन्द्रः कार्तिकीपूर्णिमाज्योत्स्नाशशाङ्कः । पुनरपि कथंभूतः। वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः वसुधा पृथ्वी सैव अङ्गना स्त्री संभोगसुखदायिकत्वात् तस्याः शरच्चन्द्रो वर्षात्ययकनकप्रायः शरत्काले चन्द्रः कनकं सुवर्णं अतिशोभां करोति यस्मात् । उक्तं च—'मयूरपिच्छे कम्पिल्ले कर्पूरे विधुकाम्ययोः । सुवर्णभस्मं(?) विद्वद्भिश्चन्द्रसंज्ञाभिधीयते ॥' रूपकालंकारः ॥

शत्रुक्षत्रेत्यादि । हे क्षोणीरक्षणदक्ष पृथिवीपालनसमर्थ, हे राजन्, हे धर्म-

राजन्धर्मविलासवास भवतः कीर्त्यङ्गनासंगमः
कामं भाति जगत्त्रये सुरवधूदत्तार्घपात्रक्रमः ॥ १७१ ॥
कमलानन्दनचतुरे चतुरम्भोधिप्रतापगुणविदिते ।
धर्मसखे विजयश्रीर्वसतु करे तव नृपद्युमणे ॥ १७२ ॥
वीरश्रीनलिनीप्रबोधनकरस्त्वं धर्मरत्नाकर-
स्त्वं लक्ष्मीकुचकुम्भमण्डनकरस्त्वं त्यागपुष्पाकरः ।
भूदेवीवनिताविनोदनकरस्त्वं लोकरक्षाकर-
स्त्वं सत्यं जगदेकरामनृपते विद्याविलासाकरः ॥ १७३ ॥

विलासवास धर्मस्य क्रीडामन्दिर, भवतस्तव कीर्त्यङ्गनासंगमः कीर्तिस्त्रीसंभोगः काममतिशयेन जगत्त्रये त्रैलोक्ये भाति शोभते । कथंभूतः कीर्त्यङ्गनासंगमः । शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रनलिनप्रालेयकालागमः शत्रुक्षत्रा वैरिणो राजानस्तेषां कलत्राणि स्त्रियस्तेषां नेत्राणि लोचनानि तान्येव नलिनानि कमलानि दृग्भ्रमरपातहेतुत्वात् तेषां संकोचने दाहकरणे प्रालेयकालागमः । अपरं कथंभूतः कीर्त्यङ्गनासंगमः । दक्षिणनृपक्रीडावतारक्षमः दक्षिणाः सानुकूलाः ये नृपा राजानस्तेषां क्रीडावतारे संभोगागमे क्षमः समर्थः । अपरं कथंभूतः । सुरवधूदत्तार्घपात्रक्रमः सुरवधूभिर्देवाङ्गनाभिर्दत्तं अर्घपात्रं पूजाभाजनं क्रमयोश्चरणयोर्यस्य स तथोक्तः । अयमपि रूपकालंकारः ॥

कमलानन्दनेत्यादि । हे नृपद्युमणे राजभास्कर, तव करे तव हस्ते विजयश्रीर्वसतु दिग्विजयलक्ष्मीस्तिष्ठतु । कथंभूते तव करे । कमलानन्दनचतुरे कमलाया लक्ष्म्या आनन्दनमाह्लादस्तत्र चतुरे विचक्षणे । अथवा कमलानन्दनवत् कन्दर्पवत् चतुरः संभोगक्रीडायां विचक्षणस्तस्मिन् । पुनरपि कथंभूते करे । चतुरम्भोधिप्रतापगुणविदिते चतुर्षु अम्भोधिषु समुद्रेषु प्रतापगुणेन विदितो विख्यातस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते करे । धर्मसखे धर्मः सखा मित्रं यस्य स [1]धर्मसखस्तस्मिन् । रूपकालंकारः ॥

वीरश्रीनलिनीत्यादि । हे जगदेकरामनृपते जगति संसारे एकः अद्वितीयो रामनृपतिः सीतावल्लभो नरेन्द्रो जगदेकरामनृपतिस्तस्य संबोधनम् । स रामः (किं) लक्ष्मणेन संयुक्तो बभूव । त्वं तु असहायराम इत्यर्थः । त्वं भवान् वीरश्रीनलिनीप्रबोधनकरः वीरश्रीः वीरलक्ष्मीः सैव नलिनी लक्ष्मीनिवासहेतुत्वात् तस्याः प्रबोधनकरो विकासविधायकः । श्रीसूर्य इत्यर्थः । त्वं भवान् धर्मरत्नाकरः धर्म एव रत्नं त्रैलोक्योद्द्योतकारकत्वात् तस्याकरः समुद्रः । त्वं भवान् लक्ष्मीकुचकुम्भमण्डनकरः लक्ष्म्याः कुचकुम्भौ स्तनकलशौ तयोः मण्डनकरः चित्रकरः । त्वं भवान् त्यागपुष्पा-

---

१. बहुव्रीहौ समासान्तानुपपत्त्या संबोधनत्वं सम्यक्.

चञ्चत्कुन्तलचामरं कलरणत्काञ्चीलयाडम्बरं
भ्रूभङ्गार्पितभावमूरुचरणन्यासासनानन्दितम् ।
खेलत्पाणिपताकमीक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवं
नृत्यं च प्रमदारतं च नृपतिस्थानं च ते स्तान्मुदे ॥ १७४ ॥

करो वसन्तसमयः । त्वं भवान् भूदेवीवनिताविनोदनकरः भूदेव्येव वनिता मनोहरस्त्री । 'वनिताजनितात्यर्थस्वरागायां च योषिति' इति वचनात् । तस्या विनोदनं संभोगक्रीडां करोति च दधातीति भूदेवीवनिताविनोदनकरः । त्वं भवान् लोकरक्षाकरः लोकानां रक्षां प्रतिपालनं करोतीति लोकरक्षाकरः । सत्यमुक्तमेतत् त्वं भवान् विद्याविलासाकरः विद्याविलासस्य आकरः उत्पत्तिस्थानम् । व्यतिरेकरूपकमिदम् ॥

चञ्चत्कुन्तलेत्यादि । हे राजन्, नृत्यं च नर्तनम्, प्रमदारतं च स्त्रीसंभोगः, नृपतिस्थानं च सभामण्डपस्ते तव मुदे हर्षाय स्तात् भवतु । कथंभूतं नृत्यम् । चञ्चत्कुन्तलचामरं चञ्चतः शोभमाना कुन्तला एव चामराणि प्रकीर्णकानि यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते च तच्चञ्चत्कुन्तलचामरम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । चञ्चत्कुन्तलचामरं चञ्चन्ति शोभमानानि कुन्तलानां कुन्तहस्तपुरुषाणां कुन्तांल्लान्ति गृह्णन्ति ते कुन्तलाः कुन्तहस्तपुरुषाणां कुन्तसंबन्धीनि चामराणि यत्र तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं तत्त्रयम् । कलरणत्काञ्चीलयाडम्बरं कलं मधुरं यथा भवत्येवं रणन्ती शब्दायमाना या काञ्ची कटिमेखला तस्याः लयः क्रीडासाम्यं तस्य आडम्बर आटोपो यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते नृपतिस्थाने च तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्त्रयम् । भ्रूभङ्गार्पितभावम् भ्रूभङ्गेन भ्रूक्षेपेण अर्पितो भाव एकोनपञ्चाशल्लक्षणाः संभोगदानाभिप्रायः कार्यनिवेदनं च यथासंख्यं यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते नृपतिस्थाने च तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्त्रयम् । ऊरुचरणन्यासासनानन्दितम् ऊरो सक्थ्नश्चरणस्य पादस्य न्यासः आरोपणं अष्टाधिकशतप्रमाणं तस्य चरणस्य आसनं क्षेपणं तेन आनन्दो यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । कथंभूतं प्रमदारतम् । ऊर्वोः पुरुषसक्थ्नोश्चरणयोः स्त्रीपादयोर्न्यासस्य पोटनस्य यदासनं आसनविशेषस्तेन आनन्दितं आनन्दो यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । ऊरूणां सक्थ्नां चरणानां पादानां न्यासासनेन गवासनेन आनन्दितमानन्दो यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् । पुनरपि कथंभूतं तत्त्रयम् । खेलत्पाणिपताकम् खेलन्तौ यत्र तत्र पतन्तौ यौ पाणी करौ तावेव पताके ध्वजौ यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । कथंभूतं प्रमदारतम् । खेलन्त्यौ नर्तनं कुर्वन्त्यौ पाणिपताके करपालिध्वजौ यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । खेलन्त्यः प्रेङ्खन्त्यः पाणिषु हस्तेषु पताका महाध्वजा यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्त्रयम् । ईक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवम् ईक्षणपथे लोचनानां मार्गे आनीतः अवतारितः अङ्गहारोत्सवो अङ्गविक्षेपानन्दो यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । ईक्षणयोः पन्था ईक्षणपथस्तस्मिन्नानीतः अङ्गेन स्मरमन्दिरेण हारेण

मुनिकुमारः—'अनर्थिनः खलु जनस्यामृतमपि निषिच्यमानं प्रायेण परिकल्पते संतापाय, जायते चोपदेष्टुः पिशाचकिन इवाकृतार्थव्यासः कथाप्रयासः, पार्थिवश्चायमद्याप्यासेचनकावलोकनयोरावयोः सूक्तसुधारसेषु न तृप्यति, रजस्तमोबहुलेषु च प्राणिषु प्रथमतरमेव धर्मोपदेशः करोति महतीं शिरःशूलव्यथाम्, भवति चावधीरणाय वक्तुः, तदेनमभ्यस्तरसप्रसरैरेव वचोभिरुल्लासयामि, नयवेदिनो हि वनगज इव स्वादुकफलप्रलोभनमविदिततत्त्वे पुंसि छन्दानुवर्तनमपि भवत्यायत्यामभिमतावाप्तये' इत्यवगत्य पुनरपि तमनन्तापतिमुपश्लोकयितुमुपचक्रमे—

च मुक्ताफलमालया उत्सव आनन्दो यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम्। ईक्षणपथेषु लोचनमार्गेषु आनीतोऽवतारितोऽङ्गानां हस्त्यश्वरथपदातीनां हाराभिः समूहैरुत्सवः प्रहर्षो यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम्। यथासंख्यालंकारः॥

मुनिकुमारः इदानीं अभयरुचिर्विचारयति मुनिकुमारस्तं मारदत्तं अनन्तापतिं पृथ्वीपतिं पुनरपि भूयोऽपि उपश्लोकैरुपस्तोतुं उपचक्रमे आरब्धवान्। किं कृत्वा। पूर्वं इति ईदृशमर्थं अवगत्य ज्ञात्वा। इतीति किम्। अनर्थिनः अप्रयोजनस्य पुरुषस्य अमृतमपि पीयूषमपि निषिच्यमानं दीयमानं प्रायेण बहुलतया संतापाय परिकल्पते [किं] संतापाय भवति कथम्। खलु निश्चयेन खलु वाक्यालंकारे वा। न केवलं संतापाय परिकल्पते किं [तु] उपदेष्टुरुपदेशकस्य पुरुषस्य कथाप्रयासः कथनकष्टं अकृतार्थव्यासः निष्फलविस्तारो जायते च उत्पद्यते च। कस्येव पिशाचकिन। इव ग्रहिलस्येव। अयं पार्थिवः मारदत्तमहाराजः आवयोरियं च अहं च आवां तयोरावयोः। 'युगपद्वने परः। पुरुषाणाम्' इति वचनादुत्तमस्य द्विवचनम्। सूक्तसुधारसेषु सुवचनामृतधारासु अद्यापि बहुलस्तुत्याकर्णनकालेषु न तृप्यति न तृप्तिं याति न प्रीयते। कथंभूतयोरावयोः। आसेचनकावलोकनयोः आसेचनकं अतृप्तिजनकं अवलोकनं दर्शनं ययोस्तौ आसेचनकावलोकनौ तयोः। 'तदासेनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शनात्' इति वचनात्। रजस्तमोबहुलेषु राज्यमद अज्ञानप्रचुरेषु प्राणिषु जीवेषु प्रथमतरमेव पूर्वमेव यदि धर्मोपदेशः क्रियते तदा महतीं शिरःशूलव्यथां मस्तकशूलपीडां करोति विदधाति। न केवलं शिरःशूलव्यथाम्। च अन्यत् वक्तुरुपदेशकस्य पुरुषस्य अवधीरणाय अवहेलनाय अनादराय भवति संजायते। तत्तस्मात् कारणात् एनं पार्थिवं अभ्यस्तरसप्रसरैः अनुशीलितशृङ्गाररसवीररसादिप्रसरैः विस्तरैरेव वचोभिर्वचनैरुल्लासयामि पल्लवयामि। हि यस्मात् कारणात् नयवेदिनो नीतिशास्त्रज्ञाः एवं वदन्ति। एवं कथमिति चेत्, अविदिततत्त्वे अविज्ञातधर्मस्वरूपे पुंसि पुरुषे छन्दानुवर्तनमपि तदिच्छानुसारेण वर्तनमपि आयत्यामुत्तरकाले अभिमतावाप्तये वाञ्छितफलप्राप्तये भवति। कस्मिन् किमिव।

'दलितरिपुदैत्यदर्पः प्रतापभरचकितखचरलोकेन्द्रः।
कलिकालजलधिसेतुर्जयतु नृपः समरशौण्डीरः॥ १७५॥

वर्णः॥

सकलमङ्गलधाम जयकाम कमलालय निखिलनय शौर्यनिगद कदनैकदोहद।
आनिगममसमानबल वैरिकाल जय जीव कामद॥ १७६॥

मात्रा॥

वनगजे विन्ध्यवनानीतहस्तिनि स्वादुकफलप्रलोभनं मिष्टफललोभदर्शनमिव। अथवा नयवेदिनः पुरुषस्येति षष्ठ्यन्तं पदं व्याख्येयम्। उपमालंकारः॥

किमुपचक्रमे इत्याह—**दलितेत्यादि**। नृपः श्रीमारदत्तो जयतु सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तताम्। कथंभूतः। दलितरिपुदैत्यदर्पः दलितश्चूर्णीकृतो रिपुदैत्यानां शत्रुसुरारीणां दर्पोऽवलेपो येन स तथोक्तः। पुनः कथंभूतो नृपः। प्रतापभरचकितखचरलोकेन्द्रः प्रतापभरेण प्रतापातिशयेन चकिताः कम्पिता भयं प्राप्ताः खचरलोकेन्द्रा विद्याधरलोकस्वामिनो यस्य स तथोक्तः। पुनः कथंभूतो नृपः। कलिकालजलधिसेतुः कलिकालो दुःख(ष)मकालः स एव जलधिः समुद्रो जडलोकसंभृतत्वात् तस्य सेतुस्तरणोपायः स तथोक्तः। अपरं कथंभूतः। समरशौण्डीरः समरे संग्रामे शौण्डीरस्त्यागविक्रमाभ्यां विश्रुतः। रूपकालंकारः। आर्याछन्दः। ईदृशी स्तुतिर्वर्ण[1] उच्यते॥

सकलेत्यादि। हे सकलमङ्गलधाम सकलानां समग्राणां मङ्गलानां कल्याणानां धाम मन्दिरं सकलमङ्गलधाम। [अत्र पुंलिङ्गम्, तेन नकारस्य लोप एव। 'संज्ञापूर्वो विधिरनित्यः' इति वचनात्, अथवा त्वमित्यस्य विशेषणत्वात्।] 'वा नपुंसके' इत्यनेन नकारलोपः। हे जयकाम सर्वजगद्विजयाभिलाष। हे कमलालय लक्ष्मीनिधान। हे निखिलनय निखिलः समग्रा नया नीतयो यत्र स तस्य संबोधनम्। हे शौर्यनिगद हे सौभट्यनिबन्धन। हे कदनैकदोहद कदनस्य संग्रामस्य एकः अद्वितीयो दोहदो मनोरथो यस्य स तस्य संबोधनम्। हे आनिगममसमानबल आनिगमं ऐतिह्यपर्यन्तं सिद्धान्ते सूचितं असमानं अनुपमं बलं सामर्थ्यं यस्य स तस्य संबोधनम्। हे वैरिकाल हे शत्रुकृतान्त। हे कामद हे वाञ्छितप्रदायक त्वं जय जीव दीर्घायुर्भव। एतच्छन्दो मात्राभिर्गण्यते। उक्तं च—'..' ॥

---

१. 'वर्णनमुच्यते' इति सटीकपुस्तकपाठः. २. पुस्तकत्रयेऽप्युपलभ्यमानोऽयं पाठो न चमत्कारकारी; वस्तुतस्तु 'धाम'शब्दस्याजहल्लिङ्गत्वेन नपुंसकत्वे नलोपविकल्पः.

इति महति भवति किंचिद्वदामि निःशेषतस्तु नो पारयामि ।
वक्तुं त्वदीयगुणगरिमधाम सर्वज्ञवचनविषयं हि नाम ॥ १७७ ॥
चतुष्पदी ॥
जय कमलकलशकुलिशाङ्कचरण सकलोपमानरुचिरचितकरण ।
यमवरुणधनदशक्रावतार कल्याणविजय संसारसार ॥ १७८ ॥
एकातपत्रवसुधोचिताङ्ग संग्रामकेलिदयिताभुजङ्ग ।
विद्याविनोदसहजानुराग कीर्तिप्रबन्धभृतभुवनभाग ॥ १७९ ॥
सत्पुरुषरत्नसंग्रहणनिघ्न गुरुदेवमहामुनिशमितविघ्न ।
निखिलाश्रितजनकल्पद्रुमाभ धरणिप्रतिपालनपद्मनाभ ॥ १८० ॥

इतीति । इति पूर्वोक्तप्रकारेण महति महानुभावे वर्णाश्रमगुरौ वा भवति त्वयि किंचिदल्पमात्रं वदामि स्तुतिं करोमि । निःशेषतस्तु तव सर्वगुणस्तवने नैव पारयामि शक्नोमि । त्वदीयगुणगरिमधाम वक्तुं भवदीयगुणगुरुत्वतेजो वक्तुं वर्णयितुं सर्वज्ञवचनविषयं तीर्थंकरपरमदेववचनगोचरं वर्तते नामेति संभावनायाम् । चतुष्पदी नाम छन्दः । अतिशयालंकारः ॥

जयेत्यादि । जय कमलकलशकुलिशाङ्कचरण कमलं च पद्मम्, कलशश्च घटः, कुलिशं च वज्रम्, ते अङ्का लक्षणानि चरणयोः पादयोर्यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त, त्वं जय सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । हे सकलोपमानानां रुचिरचितकरण सकलानां समग्राणां उपमानानां रुचिभिस्तेजोभी रचितानि निष्पादितानि करणानि मुखाद्यवयवानि यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे यमवरुणधनदशक्रावतार यमश्च दण्डकरणे कृतान्तावतारः, अगम्यतया वरुणावतारः, अर्थिजनानामाशापूरणे धनदावतारः, ऐश्वर्येन शक्रावतारः, तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे कल्याणविजय कल्याणः सर्वमङ्गलभूतो विजयो दिग्विजयो यस्य तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे संसारसार संसारे सारः सारभूतः स तस्य संबोधनम् ॥

हे एकातपत्रवसुधोचिताङ्ग एकातपत्रा या वसुधा पृथ्वी तस्या उचितं योग्यं अङ्गं शरीरं यस्य तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे संग्रामकेलिदयिताभुजङ्ग संग्रामकेलिः समरक्रीडा सैव दयिता वल्लभस्त्री सुरतसुखदायित्वात् तस्याः भोगे भुजङ्गः कामी तस्य संबोधनम् । हे विद्याविनोदसहजानुराग विद्याविनोदे शास्त्रकुतूहले सहजः स्वाभाविकः अनुराग आत्मा (अ)कृत्रिमस्नेहो यस्य तस्य संबोधनम् । हे कीर्तिप्रबन्धभृतभुवनभाग कीर्तिप्रबन्धेन कीर्तिसमूहेन भृतः पूर्णो भुवनभागः पृथ्वीमण्डलं येन स तस्य संबोधनं हे तथोक्त ॥

हे सत्पुरुषरत्नसंग्रहणनिघ्न सत्पुरुषास्त एव रत्नानि माणिक्यानि अनर्घ्यत्वात् तेषां

रणवीरवैरिकरिकृतविनोद शौण्डीरशिखामणिवन्द्यपाद ।
गुणघोषमुखरकोदण्डचण्डशरखण्डितरिपुगलनालखण्ड ॥ १८१ ॥
दोर्दण्डदलितपरबलगजेन्द्र निर्व्याजशौर्यतोषितसुरेन्द्र ।
कृतशत्रुकबन्धानर्ततर्ष जय समरमुक्तसुरकुसुमवर्ष ॥ १८२ ॥
निजभुजबलसाधितजगदसाध्य लक्ष्मीकुचनिबिडितबाहुमध्य ।
दुर्गाकरपीडनविषमनेत्र सर्वावनीनशेखरचरित्र ॥ १८३ ॥

संग्रहणे स्वीकरणे निघ्नस्तत्परः तस्य संबोधनम् । हे गुरुदेवमहामुनिशमितविघ्न गुरूणां मातृपितृउपाध्यायादीनां महामुनीनां दिगम्बराणां शमितो निवारितो विघ्नः अन्तरायो येन तस्य संबोधनम् । हे निखिलाश्रितजनकल्पद्रुमाभ निखिलानां समस्तानां आश्रितजनानां सेवकानां कल्पद्रुमाभः कल्पवृक्षसदृशस्तस्य संबोधनम् । हे धरणिप्रतिपालनपद्मनाभ धरणेः पृथिव्याः प्रतिपालने रक्षणे पद्मनाभः श्रीनारायणः तस्य संबोधनम् ॥

हे रणवीरवैरिकरिकृतविनोद रणवीराः संग्रामशूराः ये वैरिणः शत्रवस्तेषां करिणां हस्तिनां कृतो विनोदो विनाशो येन तस्य संबोधनम् । हे शौण्डीरशिखामणिवन्द्यपाद शौण्डीराणां त्यागविक्रमाभ्यां विश्रुतानां नरेन्द्राणां शिखामणिभिः शिरोरत्नैः वन्द्यौ नमस्करणीयौ पादौ चरणौ यस्य तस्य संबोधनम् । गुणघोषमुखरकोदण्डचण्डशरखण्डितरिपुगलनालखण्ड गुणस्य प्रत्यञ्चायाः घोषेण टङ्कारेण मुखरं वाचालं कोदण्डं धनुस्तस्य संबन्धिनश्चण्डशराः प्रचण्डबाणास्तैः खण्डितानि छेदितानि रिपूणां शत्रूणां गलनालखण्डानि कण्ठनालवनानि येन तस्य संबोधनम् ॥

दोर्दण्डदलितपरबलगजेन्द्र दोर्दण्डेन बाहुदण्डेन दलिताश्चूर्णीकृताः परेषां शत्रूणां बलगजेन्द्राः सैन्यहस्तिनाथा येन तस्य संबोधनम् । निर्व्याजशौर्यतोषितसुरेन्द्र निर्व्याजेन निश्छद्मना शौर्येण सौभट्येन तोषिता आनन्दं प्रापिताः सुरेन्द्राः सौधर्मेन्द्रादयः अच्युतेन्द्रपर्यन्ताः शक्रा येन तस्य संबोधनम् । कृतशत्रुकबन्धानर्ततर्ष कृतो विहितः शत्रूणां अभियातीनां कबन्धानां शिरोरहितकायानां आनर्ते नर्तने तर्षस्तृष्णा अभिलाषो येन तस्य संबोधनम् । जय समरमुक्तसुरकुसुमवर्ष समरे संग्रामे मुक्तं सुरैर्देवैः कुसुमवर्षं पुष्पवृष्टिः यस्मिन् तस्य संबोधनम् हे राजन्, त्वं जय ॥

निजभुजबलसाधितजगदसाध्य निजभुजबलेन आत्मबाहुसामर्थ्येन साधितं निजहस्ते कृतं जगति संसारे असाध्यं दुःसाध्यं च सुखं येन तस्य संबोधनम् । लक्ष्मीकुचनिबिडितबाहुमध्य लक्ष्मीकुचाभ्यां लक्ष्मीस्तनाभ्यां निबिडितं गाढपीडितं बाहुमध्यं वक्षःस्थलं यस्य स तत्संबोधनम् । दुर्गाकरपीडितविषमनेत्र दुर्गाणां जलवनपर्वतादीनाम्, आकराणां रत्नाद्युत्पत्तिस्थानानाम्, पीडने विषमे वक्रे नेत्रे लोचने यस्य तस्य संबोधनम् । पक्षे—दुर्गायाः पार्वत्याः करपीडने विवाहे विषमनेत्रः त्रिलोचनः

चतुरुदधितटीवनगीतवर्ण वर्णस्थितिपालन दानकर्ण ।
कर्णप्रदेशविश्रान्तनयन नयनम्रनृपतिसद्भावसदन ॥ १८४ ॥
सदनश्रितविषमधरोपकण्ठ कण्ठप्रशस्त हतनीतिकुण्ठ ।
लाटीमुखाब्जसंभोगहंस कर्णाटयुवतिसुरतावतंस ॥ १८५ ॥
अन्ध्रीकुचकुड्मलकृतविलास चोलीनयनोत्पलवनविकास ।
यवनीनितम्बनखपदविदग्ध मलयस्त्रीरतिभरकेलिमुग्ध ।

श्रीमहादेवो भवति । सर्वावनीनशेखरचरित्र सर्वावनीनानां सर्वभूमिपतीनां शेखरं मुकुटप्रायं चरित्रमाचारो यस्य तस्य संबोधनम् ॥

चतुरुदधितटीवनगीतवर्ण चतुर्णां उदधीनां समुद्राणां तटीनां वनेषु उद्यानेषु गीतो वर्णितो वर्णो यशो यस्य तस्य संबोधनम् । हे वर्णस्थितिपालन वर्णानां ब्राह्मणादीनां स्थितिपालनं यस्मिन् । स्थितये पालनमिति यावत् । हे दानकर्ण दानेन कनकवर्षणेन कर्णः पूर्वकौन्तेयो यस्य स तस्य संबोधनम् । हे कर्णप्रदेशविश्रान्तनयन कर्णप्रदेशयोः शब्दग्रहसमीपयोर्विश्रान्ते विश्रामं प्राप्ते नयने लोचने यस्य तस्य संबोधनम् । हे दीर्घलोचन इत्यर्थः । नयनम्रनृपतिसद्भावसदन नयेन न्यायमार्गेण नम्राः पादयोः पतिताः ये नृपतयो राजानस्तेषां सद्भावस्य आकुलतायाः सदनं गृहं तस्य संबोधनम् ॥

सदनश्रितविषमधरोपकण्ठ सदनं गृहं श्रितानि आनीतानि विषमाणां असाध्यानां धराणां पृथ्वीनां उपकण्ठानि समीपानि येन तस्य संबोधनम् । अथवा सदने श्रिता निजगृहे स्थिता ये विषमा असाध्याः शत्रवस्तेषां धराणां पर्वतानां उपकण्ठे समीपे यस्य तस्य संबोधनम् । हे कण्ठप्रशस्त कण्ठे गले प्रशस्तो मनोहरस्तस्य संबोधनम् । हे हतनीतिकुण्ठ हता मारिता नीतिकुण्ठा न्यायक्रियासु मन्दाः परधनपरकलत्रलम्पटा राजानो येन तस्य संबोधनम् । लाटीमुखाब्जसंभोगहंस लाटीनां भृगकच्छदेशोद्भवानां स्त्रीणां मुखाब्जानां मुखकमलानां संभोगे क्रीडायां हंसः चक्राङ्गस्तस्य संबोधनम् । कर्णाटयुवतिसुरतावतंस कर्णाटयुवतीनां दक्षिणापथस्त्रीणां सुरते संभोगे क्रीडायां अवतंसः कर्णपूरः तस्य संबोधनम् ॥

अन्ध्रीकुचकुड्मलकृतविलास अन्ध्रीणां तिलङ्गदेशस्त्रीणां कुचकुड्मलैः स्तनमुकुलैः कृतो विहितो विलासः क्रीडा येन तस्य संबोधनम् । चोलीनयनोत्पलवनविकास चोलीनां समङ्गदेशस्त्रीणां नयनोत्पलवनानां नेत्रकुवलयोद्यानानां विकासो विकचता यस्मात् तस्य संबोधनम् । यवनीनितम्बनखपदविदग्ध यवनीनां खुरासानस्त्रीणां नितम्बेषु कटिपश्चाद्भागेषु नखपदेषु पुनर्भवस्थानेषु विदग्धः विचक्षणः तस्य संबोधनम् । मलयस्त्रीरतिभरकेलिमुग्ध मलयस्त्रीणां चन्दनाचलकामिनीनां रतिभरे संभोगातिशये या केलिः क्रीडा तत्र मुग्धः कोमलः । तदभिप्रायपालनपर इत्यर्थः । तस्य

वनवासियोषिदधरामृतार्ह सिंहलमहिलाननतिलकबर्ह ॥ १८६ ॥
पद्धतिका ॥

इति बुधजनकामः क्रीडितरामः सकलभुवनपतिपूजित ।
कृतबुधजनकामः क्षितिपतिरामस्त्वमिह चिरं जय विश्रुत' ॥ १८७ ॥
घत्ता ॥

तथा मुनिकुमारिकापि—
'लक्ष्मीरामानङ्गः सपत्नकुलकालविक्रमोत्तुङ्गः ।
कीर्तिविलासतमङ्गः प्रतापरङ्गश्चिरं जयतु ॥ १८८ ॥

संबोधनम् । वनवासियोषिदधरामृतार्ह वनवासियोषितां गिरिसोपानरत(?)स्त्रीणां[1] सह्यामचस्त्रीणां(?) अधरामृते अधरपीयूषपाने अर्हो योग्यस्तस्य संबोधनम् । सिंहलमहिला[नन]तिलकबर्ह सिंहलमहिलानां लङ्काद्वीपस्त्रीणां [आनने] तिलकबर्हं तिलकपत्रं तस्य संबोधनम् ॥ पद्धतिका षोडशमात्राछन्दः । संकरालंकारः ॥

इतीति । हे सकलभुवनपतिपूजित पृथ्वीमण्डलस्थितनरेन्द्राणां गृहीतदण्ड । हे विश्रुत त्रिभुवनविख्यात । त्वं भवान् इह अस्मिन् संसारे चिरं दीर्घकालं जय सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । दीर्घायुर्भव । चिरं जीया इत्यर्थः । कथंभूतस्त्वम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण बुधजनकामः बुधजनानां विद्वज्जनानां कामः अभीष्टं यस्मादिति बुधजनकामः इत्यङ्कानाम(?)[2] । अपरं कथंभूतस्त्वम् । क्रीडितरामः क्रीडिताः संयु(भु)क्ताः रामाः पूर्वोक्तलक्षणाः स्त्रियो येन स क्रीडितरामः । पुनः कथंभूतस्त्वम् । कृतबुधजनकामः कृतो विहितो बुधजनानां विद्वज्जनगुणानां कामो (रोगो दारिद्र्यलक्षणो)[3] येन स तथोक्तः । अथवा कृतश्छेदितो बुधजनकानां विद्वज्जनगुणानां अमो रोगो दारिद्र्यलक्षणो येन तथोक्तः । 'कृञ् हिंसायाम्' इति धातोः प्रयोगात् । अपरं कथंभूतस्त्वम् । क्षितिपतिरामः क्षितिपतीनां मध्ये रामः श्रीमत्काकुत्स्थसमानः । घत्ता छन्दः । रूपकमिदम् ॥

तथा मुनिकुमारिकापि अभयमतिरपि स्तौति—प्रतापरङ्गः इत्यङ्कनाम । प्रतापप्रवर्तनभूमिप्रायः श्रीमारदत्तश्चिरं दीर्घकालं जयतु जीयात् । कथंभूतः । लक्ष्मीरामानङ्गः लक्ष्मीरेव रामा मनोहरकामिनी तदनुभवने अनङ्गः कामदेवः । अपरं कथंभूतः । सपत्नकुलकालविक्रमोत्तुङ्गः सपत्नानां शत्रूणां कुलं समूहस्तस्य कालस्य मृत्योः संबन्धी योऽसौ विक्रमः सामर्थ्यं तेन उत्तुङ्गः उन्नतः । पुनः कथंभूतः । कीर्तिविलासतमङ्गः कीर्तिविलासस्य संभोगस्य तमङ्गः प्रासादः । आर्या । रूपकमिदम् ॥

---

१. 'गिरिसोपाननगरादिस्त्रीणाम्' इत्यग्रे पाठः. २. 'इत्यङ्कनाम' इत्येव भवेत्. ३. अयं पाठो लेखकप्रमादजो भवेत्.

उत्सारितारिसर्पः शरणागतनृपतिचित्तसंतर्पः ।
लक्ष्मीललामकूर्पस्तपतु चिरं नृपतिकन्दर्पः ॥ १८९ ॥
भुवनाब्जसरस्तरणिर्धर्मामृतहरणिरुदयतरुधरणिः ।
श्रीरमणीरतिसरणिर्मण्डलिकशिखामणिर्जीयात् ॥ १९० ॥
वर्णः ॥
कुवलयोत्सवचन्द्र नृपतीन्द्र लक्ष्मीवर कीर्तिसरदमृतवृष्टिपल्लवितबुधवन ।
आभुवनमभिमानधन धैर्यसदन जय विहितसदवन ॥ १९१ ॥
मात्रा ॥

अपरं कथंभूतः । उत्सारितारिसर्पः उत्सारिताः पलायनं कारिताः अरिसर्पाः शत्रुदीर्घपृष्ठा येन स तथोक्तः । पुनः शरणागतनृपतिचित्तसंतर्पः शरणं गृहमागता ये नृपतयस्तेषां चित्तसंतर्पो मनःप्रीणनं यस्मादिति स तथोक्तः । पुनः लक्ष्मीललामकूर्पः लक्ष्म्याः ललामस्य मस्तकस्य कूर्पः । भ्रुवोरन्तरालकेशः कूर्प उच्यते । मध्यप्रदेशस्तिलक इत्यर्थः । तपतु ऐश्वर्यवान् भवतु चिरं दीर्घकालं नृपतिकन्दर्पः भूपतिषु कन्दर्पः कामदेवः ॥

भुवनेति । पुनः कथंभूतः । भुवनाब्जसरस्तरणिः भुवनं पृथ्वीमण्डलं तदेव अब्जसरः कमलवनं तद्विकासने तरणिः श्रीसूर्यः । पुनः कथंभूतः । धर्मामृतहरणिः धर्म एवामृतं जरामरणनिवारकत्वात् तद्वहने हरणिर्नाकः । पुनः कथंभूतः । उदयतरुधरणिः उदयस्त्रिःप्रकारकश्चयोपचयापचयलक्षणः स एव तरुः वृक्षो वाञ्छितफलप्रदायकत्वात् तस्य धरणिः भूमिः । पुनः कथंभूतः । श्रीरमणीरतिसरणिः श्रीरेव लक्ष्मीरेव रमणी उत्तमनायिका तस्या रतेः संभोगस्य सरणिर्मार्गः । पुनः कथंभूतः । मण्डलिकशिखामणिः मण्डलिकानां नरेन्द्राणां शिखामणिः शिरोरत्नं जीयात् चिरं जीयात् । रूपकम् । वर्णः ॥

हे कुवलयोत्सवचन्द्र पृथ्वीवलयोत्पलविकासनशशाङ्क । हे नृपतीन्द्र राजाधिराज । हे लक्ष्मीवर श्रीनारायणावतार । हे कीर्तिसरदमृतवृष्टिपल्लवितबुधजन कीर्तिः पुण्यगुणकीर्तनं सैव सरन्ती प्रसरन्ती अमृतवृष्टिस्तया पल्लविता उल्लासं प्रापिताः [1]बुधजनाः विद्वांसो यस्य तथोक्तः । हे आभुवनमभिमानधन त्रैलोक्यपर्यन्तं अभिमानो धनं वित्तं यस्य तस्य संबोधनम् । हे धैर्यसदन धीरत्वमन्दिर त्वं जय सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । हे विहितसदवन विहितं कृतं सतां विद्वज्जनानां अवनं रक्षणं येन स तस्य संबोधनम् । मात्राछन्दः इदम् ॥

---

१. 'धर' मूल०. २. 'जन' इति टीका०.

---

१. 'बुधवन' इति मूलोपलब्धप्राचीनपाठे 'पल्लवितमुल्लासं प्रापितं बुधा एव वनम्' इति बोध्यम्.

नृप महति भवति किंचिद्गिरामि वक्तुं गुणमखिलं नोत्तरामि ।
दीप्तिर्द्युमणेरवनीश यत्र का शक्तिः काचमणेर्हि तत्र ॥ १९२ ॥
चतुष्पदी ॥

जय लक्ष्मीकरकमलातपत्र सारस्वतरसनिष्यन्दपात्र ।
धर्मार्थकामसमवृत्तचित्त तीर्थार्थिमनोरथवर्तिवित्त ॥ १९३ ॥
शत्रुस्त्रीनेत्रविधूपलान्तनिश्च्योतचन्द्र रणकेलिकान्त ।
रिपुयुवतिहृदयसूर्याश्मशैलविरहानलजन्मद्युमणिलील ॥ १९४ ॥
विनतक्षितीशवक्षोब्जकोशविहितश्रीरामासंनिवेश ।
शरणागतनृपतिमनोभिलषितचिन्तामणिनिपुणगुणप्रतीत ॥ १९५ ॥

नृपेति । हे नृप राजाधिराज, महति महानुभावे गरीयसि भवति त्वयि विषये किंचिदल्पमात्रं अहं गिरामि वर्णयामि । अखिलं समग्रं गुणं वक्तुं अहं नोत्तरामि न पारं गच्छामि । हि यस्मात् हे अवनीश पृथ्वीपते, यत्र यस्मिन् स्थाने द्युमणेः श्रीसूर्यस्य दीप्तिर्वर्तते तत्र काचमणेः का शक्तिः । न कापि शक्तिरित्यर्थः । चतुष्पदीनाम छन्दः ॥

जयेति । जय लक्ष्मीकरकमलातपत्र लक्ष्म्याः करकमलवत् क्रीडाकमलवत् आतपत्रं छत्रं यस्य तस्य संबोधनम् हे मारदत्त, त्वं जय । सारस्वतरसनिष्यन्दपात्र सरस्वत्याः अयं सारस्वतः स चासौ रसस्तस्य निष्यन्दस्य क्षरणस्य पात्रं आधारभूतं तस्य संबोधनम् हे मारदत्त । धर्मार्थकामसमवृत्तिचित्त धर्मश्च अर्थश्च कामश्च तेषु समवृत्तं समानाचारं चित्तं यस्य तस्य संबोधनम् । एकं विराध्य अन्यं भुङ्क्ते इत्यर्थः । तीर्थार्थिमनोरथवर्तिचित्त तीर्थं धर्मपात्रं अर्थिनो याचकास्तेषां मनोरथपूरणं वित्तं धनं यस्य तस्य संबोधनम् ॥

शत्रुस्त्रीति । शत्रुस्त्रीनेत्रविधूपलान्तनिश्च्योतचन्द्र शत्रूणां स्त्रियस्तासां नेत्राणि तान्येव विधूपलाश्चन्द्रकान्तमणयस्तेषां अन्तानां कर्णप्रदेशपार्श्वे नेत्रप्रान्तानां निश्च्योते अश्रुजलमोचने चन्द्रो मृगलाञ्छनस्तस्य संबोधनम् । हे रणकेलिकान्त रणकेलयः संग्रामक्रीडास्ताः कान्ताः प्रिया यस्य तस्य संबोधनम् । रिपुयुवतिहृदयसूर्याश्मशैलविरहानलजन्मद्युमणिलील रिपूणां शत्रूणां युवतयः स्त्रियस्तासां हृदयानि जीवस्थानानि तान्येव सूर्याश्मशैलाः सूर्यकान्तमणिपर्वतास्तेषां विरहानलजन्मनि विरहवैश्वानरोत्पादने द्युमणेः श्रीसूर्यस्य लीला शोभा यस्य स तस्य संबोधनम् ॥

विनतेति । विनतक्षितीशवक्षोब्जकोशविहितश्रीरामासंनिवेश विनताः पादयोः पतिता ये क्षितीशा राजानस्तेषां वक्षोब्जकोशेषु हृदयकमलकर्णिकासु विहितः कृतः

भुवनत्रयधवलनसौधकुम्भ कीर्तिप्रबन्धभास्वद्विजृम्भ।
संग्रामरङ्गनर्तितकबन्ध वीरश्रीगीतयशःप्रबन्ध ॥ १९६ ॥
यः कोऽपि भवति खलतामुपैति यमवक्त्रयन्त्रवशतां स याति।
शौण्डीर्याश्चर्यितखचरेन्द्र दोर्दण्डदलितरिपुकुलकरीन्द्र ॥ १९७ ॥
यस्तव सेवासु विकारमेति तस्मात्प्रागेव श्रीरपैति।
यस्त्वां हतवृत्तिर्देव नृपतिरायोधनबद्धमतिः प्रयाति ॥ १९८ ॥

श्रीरामायाः लक्ष्मीस्त्रियः संनिवेशः प्रवेशो येन तस्य संबोधनम्। शरणागतनृपतिमनोभिलषितचिन्तामणिनिपुणगुणप्रतीत शरणार्थं आर्तिनिवारणार्थं आगता आयाताः ये नृपतयस्तेषां मनोभिलषिते वाञ्छितप्रदाने चिन्तामणिवत् निपुणगुणः प्रवीणगुणस्तेन प्रतीतो विख्यातः तस्य संबोधनम् ॥

भुवनेति। भुवनत्रयधवलनसौधकुम्भ भुवनत्रयस्य त्रैलोक्यस्य धवलने उज्ज्वलीकरणे सौधकुम्भः श्वेतद्रव्यद्रवघटस्तस्य संबोधनम्। कीर्तिप्रबन्धभास्वद्विजृम्भ कीर्तिप्रबन्धो विद्वज्जनरचितकीर्तिशास्त्रं स एव भास्वान् श्रीसूर्यस्तस्य विजृम्भः प्रवृत्तिर्यस्य स तस्य संबोधनम्। संग्रामरङ्गनर्तितकबन्ध संग्रामरङ्गे संग्रामाङ्गणे नर्तितानि नृत्यं कारितानि कबन्धानि मस्तकरहितशरीराणि येन स तस्य संबोधनम्। वीरश्रीगीतयशःप्रबन्ध वीरश्रिया वीरलक्ष्म्या गीतो वर्णितो यशसः प्रबन्धः सुकविरचितशास्त्रं येन सः यस्य स तस्य संबोधनम् ॥

य इति। यः कोऽपि भवति खलतामुपैति यः कश्चित्पुमान् भवति त्वयि विषये खलतां दुर्जनतां शत्रुतां उपैति गच्छति। यमवक्त्रयन्त्रवशतां स याति यमस्य कृतान्तस्य वक्त्रं मुखं तदेव यन्त्रं तैलपीडनाधिकरणं तस्य वशतां तदायत्तत्वं स पुमान् याति गच्छति। म्रियत इत्यर्थः। शौण्डीर्याश्चर्यितखचरेन्द्र शौण्डीर्येण त्यागविक्रमविश्रुततया आश्चर्यिता विस्मयं प्रापिताः खचरेन्द्रा विद्याधरनरेन्द्रा येन तस्य संबोधनम्। दोर्दण्डदलितरिपुकुलकरीन्द्र दोर्दण्डाभ्यां बाहुदण्डाभ्यां दलिता भूमौ आस्फाल्य चूर्णीकृता रिपुकुलानां शत्रुसमूहानां करीन्द्रा गजपतयो येन स तस्य संबोधनम् ॥

य इति। यस्तव सेवासु विकारमेति यो नृपतिस्तव भवतः सेवासु श्ववृत्तिषु विकारं विकृतिं एति गच्छति। तस्मात्प्रागेव श्रीरपैति तस्मात् नृणां पत्युः प्रागेव पूर्वमेव श्रीर्लक्ष्मीरपैति। यस्त्वां हतवृत्तिर्देव नृपतिरायोधनबद्धमतिः प्रयाति **हे** देव परमाराध्य, यो नृपतिर्नरेन्द्र आयोधनबद्धमतिः आयोधने संग्रामे बद्धा निश्चितीकृता नियन्त्रिता मतिर्बुद्धिर्यस्य स आयोधनबद्धमतिः त्वां भवन्तं प्रति प्रयाति गच्छति अभिषेणयति। स कथंभूतः। हतवृत्तिः हता विनष्टा वृत्तिः जीवनोपायो यस्य सः ॥

स करेणाङ्गाराकर्षणानि विषधरफणमणिभिर्भूषणानि।
हरिकण्ठसटाभिर्वीजितानि दिक्करटिविषाणैः क्रीडितानि।
फालेनाकाशमितानि नाम ननु कर्तुं वाञ्छति धैर्यधाम ॥ १९९ ॥
लक्ष्मीरतिलोल प्रणयिगङ्ग परकीर्तिवधूग्रहणाभिषङ्ग।
यस्तव परनारीरतिनिवृत्तिमाख्याति यथार्थमसौ न वेत्ति ॥ २०० ॥
तव नासीरोद्धतरेणुरागमज्जत्किरणो रविरसितभागः।
आभाति त्रपुदर्पणसमानबिम्बः क्षितिरमणीरतिनिधान ॥ २०१ ॥

स हतवृत्तिः किं करोति। हे धैर्यधाम, करेण हस्तेन ननु अहो अङ्गाराकर्षणानि अग्निखण्डानामाताननानि कर्तुं वाञ्छति। स नृपतिः विषधरफणमणिभिर्भूषणानि विषधरस्य शेषनागस्य फणानां दर्वीणां संबन्धिभिर्मणिभिः रत्नैः कृत्वा भूषणानि आभरणानि कर्तुं वाञ्छति। हरिकण्ठसटाभिर्वीजितानि हरेः सिंहस्य कण्ठस्य ग्रीवायाः सटाभिः केसरैः कृत्वा वीजितानि चामरकर्माणि कर्तुं वाञ्छति। दिक्करटिविषाणैः क्रीडितानि दिक्करटिनां आशागजानां विषाणैर्दन्तमुसलैः क्रीडितानि रमणानि कर्तुं वाञ्छति। नामेति संभावनायाम् ॥

हे लक्ष्मीरतिलोल लक्ष्म्या रतौ भोगे लोलो लम्पटस्तस्य संबोधनम्। हे प्रणयिगङ्ग प्रणयिनी अग्रमहिषी गङ्गानाम्नी यस्य तस्य संबोधनम्। परकीर्तिवधूग्रहणाभिषङ्ग परकीर्तिवध्वाः शत्रुकीर्तिकामिन्याः ग्रहणे स्वीकरणे अभिषङ्गः तस्य संबोधनम्। यस्तव परनारीरतिनिवृत्तिमाख्याति यथार्थमसौ न वेत्ति यो विद्वान् तव भवतः परनारीरतिनिवृत्तिं परनारीसोदरत्वं आख्याति कथयति असौ विद्वान् यथार्थं सम्यगर्थं न वेत्ति न जानाति। यतो लक्ष्मीर्नारायणकलत्रम्, गङ्गा शान्तनोः कलत्रं श्रीमहादेवेन अवधृता च, परकीर्तिवधूः सापि शब्दच्छलेन परस्त्री वर्तते। कथं भवान्। परनारीसोदरः। निन्दास्तुतिरलंकारः ॥

[[1]तव नासीरोद्धतरेणुरागमज्जत्किरणो रविरसितभागः। आभाति त्रपुदर्पणसमानबिम्बः क्षितिरमणीरतिनिधान] हे क्षितिरमणीरतिनिधान पृथ्वीस्त्रीसंभोगमन्दिर, तव भवतो नासीरस्य सेनायाः उद्धत उद्गत उच्छलितो योऽसौ रेणुर्धूलिस्तस्य रागेण मज्जन्तो ब्रुडन्तः किरणाः रश्मयो यस्य तथा एवंगुणविशिष्टो रविः श्रीसूर्यः असितभागो मलिनबिम्बः सन् आभाति विदुषां चेतःसु चमत्करोति। कीदृशश्चमत्करोति। त्रपुदर्पणसमानबिम्बः त्रपुणः पिच्चटस्य योऽसौ दर्पण आदर्शस्तस्य समानं सदृशं बिम्बं मण्डलं यस्य रवेः स तथा ॥

---

१. मूलपाठोऽयम्.

तव सेनाजनसेविततटासु परिशुष्यद्वारिषु निम्नगासु ।
करिधावधरणिसमतोचितानि नूनं भवन्ति नृप विस्तृतानि ॥ २०२ ॥
त्वत्कुञ्जरहयरथभटभरेण चूर्णीकृतदुर्गपरम्परेण ।
रिपुविषयेष्वहितारण्यदाव दुर्गत्वमुमाप्रतिमास्थमेव ॥ २०३ ॥
भवतोऽम्बुधिरोधःकाननेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु ।
सैन्येषु द्विषतां दर्शनानि संमुखमायान्ति न गर्जितानि ॥ २०४ ॥

[[1]तव सेनाजनसेविततटासु परिशुष्यद्वारिषु निम्नगासु । करिधावधरणिसमतोचितानि नूनं भवन्ति नृप, विस्तृतानि] हे नृप, तव भवतः सेनाजनैः कटकलोकैः सेवितानि उषितानि निवासीकृतानि तटानि कूलानि रोधांसि यासां तास्तथा तासु । परिशुष्यद्वारिषु परि समन्तात् शुष्यन्ति विलयं यान्ति वारीणि जलानि यासां ताः परिशुष्यद्वारयस्तासु एवंगुणविशिष्टासु निम्नगासु गङ्गा-यमुना-सरयू-वामिला-रेवा-कावेर्यादिषु विस्तृतानि विस्तारा नूनं निश्चयेन भवन्ति संजायन्ते। कीदृशानि भवन्ति। करिधावधरणिसमतोचितानि करिधावधरणीनां गजदमनभूमीनां समता साम्यं तस्या उचितानि योग्यानि भवन्ति ॥

[[1]त्वत्कुञ्जरहयरथभटभरेण चूर्णीकृतदुर्गपरम्परेण। रिपुविषयेष्वहितारण्यदाव दुर्गत्वमुमाप्रतिमास्थमेव] हे अहितारण्यदाव हे शत्रुवनदावानल, रिपुविषयेषु शत्रुदेशेषु दुर्गत्वं उमाप्रतिमास्थं वर्तते, नान्यत्र दुर्गमस्ति। केन कृत्वा। तद्धेतुगर्भितं कारणमाह— तव भवतः कुञ्जराश्च हस्तिनः, हयाश्च वीतयः, रथाश्च स्यन्दनाः, भटाश्च सहस्रभटलक्षभटकोटीभटाः पत्तयस्तेषां भरेण समूहेन। कथंभूतेन। चूर्णीकृता शतखण्डीकृता दुर्गाणां प्राकाराणां परम्परा श्रेणिर्येन स तथा तेन। हेतुपरिसंख्यालंकारः ॥

[[1]भवतोऽम्बुधिरोधःकाननेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु । सैन्येषु द्विषतां दर्शनानि संमुखमायान्ति न गर्जितानि] हे अहितारण्यदाव, भवतस्तव सैन्येषु कटकेषु अम्बुधिरोधःकाननेषु समुद्रतटवनेषु विषयेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु दिग्विजयव्याजेन मिषेण प्रस्थितेषु प्रयाणं प्राप्तेषु सत्सु द्विषतां शत्रूणां दर्शनानि प्राभृतानि कोऽर्थः रत्नपट्ट[दु]कूलाश्वगजस्त्रीरत्नानि सारवस्तूनि संमुखं अभिमुखं यान्ति, न गर्जितानि न गलवलितानि संमुखमायान्ति। दीपकालंकारः ॥

---

१. मूलपाठोऽयम्.

गृहवाप्यः सलिलधयो नृचन्द्र कुलशैलाः केलिनगा नरेन्द्र ।
लङ्कादिद्वीपविधिसमर्थभूतः प्रतिवेशनिभः कृतार्थ ॥ २०५ ॥
दिक्कुम्भिस्तम्भाः सोच्छ्रयस्य[1] जाताः प्रशस्तिपट्टा जयस्य ।
यस्येत्थं तव महिमा महीन किमसाध्यं तस्य गुणैरहीन ॥ २०६ ॥
गर्जि जहीहि भोजावनीश चेदीश विशाश्मवशं प्रदेशम् ।
अश्मन्तक वेश्म विहाय याहि पल्लव लघु केलीरसमपैहि ॥ २०७ ॥
चोलेश जलधिमुल्लङ्घ्य तिष्ठ पाण्ड्य स्मयमुज्झ हतप्रतिष्ठ ।
वेरम पर्यट मलयोपकण्ठमागच्छत नो चेत्पादपीठम् ॥ २०८ ॥
ईशस्य निषेवितुमाशु सदसि तव दूतैरेवं देव वचसि ।
कथिते सति स क्षितिपः किमस्ति यः सेवाविधिषु न ते चकास्ति ॥२०९॥

[[2]गृहवाप्यः सलिलधयो नृचन्द्र कुलशैलाः केलिनगा नरेन्द्र । लङ्कादिद्वीपविधिसमर्थभूतः प्रतिवेशनिभः कृतार्थ ॥ दिक्कुम्भिस्तम्भाः सोच्छ्रयस्य जाताः प्रशस्तिपट्टा जयस्य । यस्येत्थं तव महिमा महीन किमसाध्यं तस्य गुणैरहीन] हे नृचन्द्र मानवशशाङ्क, हे नरेन्द्र राजाधिराज, हे कृतार्थ कृते पुण्ये अर्थः प्रयोजनं यस्येति स कृतार्थः कृतकृत्यो वा तस्य संबोधनम्। हे महीन पृथ्वीपते, हे गुणैरहीन गुणैरौदार्यशौण्डीर्यगाम्भीर्यवीर्यादिभिर्गुणैरहीनः परिपूर्णस्तस्य संबोधनम् । यस्य तव भवत इत्थममुना प्रकारेण महिमा माहात्म्यं वर्तते तस्य तव असाध्यं अगम्यं [किं] वर्तते, अपि तु न किमप्यसाध्यमस्ति। इत्थं कथमिति चेत्, सलिलधयः समुद्रा गृहवाप्यः सदनसरोवराणि वर्तन्ते। कुलशैलाः कुलपर्वता हिमवत्सह्यविन्ध्यादयः केलिनगाः क्रीडापर्वता वर्तन्ते । लङ्कादिद्वीपविधाने विषमस्थाने समर्थभूतोऽपि बलवत्तरोऽपि प्रतिवेशनिभः प्रतिगृहसमानो वर्तते। दिक्कुम्भिस्तम्भा दिग्गजेन्द्रबन्धनस्तम्भास्तव जयस्य प्रशस्तिपट्टा जाताः प्रसिद्धिपाषाणा बभूवुः। कथंभूतस्य जयस्य। सोच्छ्रयस्य लक्ष्म्युन्नतस्य। आक्षेपालंकारः ॥

[[2]गर्जि जहीहि भोजावनीश चेदीश विशाश्मवशं प्रदेशम्। अश्मन्तक वेश्म विहाय याहि पल्लव लघु केलीरसमपैहि॥ चोलेश जलधिमुल्लङ्घ्य तिष्ठ पाण्ड्य स्मयमुज्झ हतप्रतिष्ठ। वेरम पर्यट मलयोपकण्ठमागच्छत नो चेत्पादपीठम्॥ ईशस्य निषेवितुमाशु सदसि तव दूतैरेवं देव वचसि। कथिते सति स क्षितिपः किमस्ति यः सेवाविधिषु न ते चकास्ति] हे देव हे राजन्, तव दूतैर्भवतो वचोहरैः एवं अमुना प्रकारेण वचसि वचने निर्मृष्टतया कथिते सति सदसि सभायां जल्पिते सति कश्चित् स क्षितिपो राजा किं अस्ति वर्तते,

---

१. 'श्योच्छ्रयस्य' इति सटीकपुस्तके. २. मूलपाठोऽयम्.

केरलमहिलामुखकमलहंस वङ्गीवनिताश्रवणावतंस ।
चोलस्त्रीकुचकुड्मलविनोद पल्लवरमणीकृतविरहखेद ॥ २१० ॥
कुन्तलकान्तालकभङ्गनिरत मलयाङ्गनाङ्गनखदाननिरत ।
वनवासियोषिदीक्षणविमुग्ध कर्णाटयुवतिकैतवविदग्ध ।
कुरुजाङ्गलललनाकुचतनुत्र कम्बोजपुरन्ध्रीतिलकपत्र ॥ २११ ॥
पद्धतिका ॥

अपि तु न वर्तते । स कः । यो राजा ते तव सेवाविधिषु चरणसेवनविधानेषु ते न चकास्ति न जागर्ति, अपि तु सर्वोऽपि नृपवर्गस्तव सेवां करोतीत्यर्थः । एवं कथमिति चेत् हे भोजावनीश धरापते, त्वं गर्जि गर्जनं गलवल्गनं संग्रामसुभटत्वं जहीहि जहाहि मुञ्च । हे चेदीश कुण्डिनपुरपते, अश्मवशं प्रदेशं पर्वतसंबन्धिनीं भूमिं विश प्रवेशं कुरु । हे अश्मन्तक सपादलक्षपर्वतनिवासिन्, त्वं वेश्म गृहं विहाय त्यक्त्वा याहि गच्छ । हे पल्लव पञ्चद्रामिल, केलीरसं क्रीडास्वादं लघु शीघ्रं अपैहि परित्यज । हे चोलेश । चोलदेशो दक्षिणापथे वर्तते । [1]सङ्गापुरपते, जलधिं पूर्वसमुद्रं उल्लङ्घ्य परं तीरं गत्वा तिष्ठ आस्व । हे पाण्ड्य सूक्ष्मवस्त्रोत्पत्तिनगराधीश । दक्षिणा[2]पथाश्रितः पाण्ड्यो देशो वर्तते । पाण्ड्यो देशो द्विविधः—पाण्ड्यः, अन्तरपाण्ड्यश्च । त्वं स्मयं गर्वं उज्झ परित्यज । कथंभूत हे पाण्ड्य । हतप्रतिष्ठ हता शतखण्डीकृता प्रतिष्ठा शोभा यस्येति तस्य तिरस्कारः क्रियते हे हतप्रतिष्ठ । हे वेरम दक्षिणापथपते, त्वं मलयोपकण्ठं चन्दनाचलसमीपं पर्यट पर्यटनं कुरु । एते सर्वेऽपि यूयं चेत् यद्येवं न कुरुत तर्हि आशु शीघ्रं ईशस्य श्रीमारदत्तमहाराजस्य पाठपीठं सिंहासनं सेवितुमाराधितुं सदसि सभायां आगच्छत आयात । काकाक्षिगोलकन्यायेन सदसिशब्दस्य उभयत्र ग्रहणम् । आक्षेपालंकारः ॥

केरलमहिलामुखकमलहंस, अयोध्यानगरात् दक्षिणापथे केरलदेशो वर्तते तस्य संबन्धिन्यो या महिलाः स्त्रियस्तासां मुखकमलानां विकासने हंसः श्रीसूर्यस्तस्य संबोधनम् । अथवा तासां मुखकमलेषु विकासहंसः श्वेतगरुत्पक्षी । वङ्गीवनिताश्रवणावतंस वङ्गीवनितानां विनीतायाः अयोध्यायाः पूर्वदिक्स्त्रीणां रत्नपुरस्त्रीणां श्रवणेषु कर्णेषु अवतंसः कर्णपूरस्तस्य संबोधनम् । चोलस्त्रीकुचकुड्मलविनोद चोलस्त्रीणां विनीताया दक्षिणदिक्स्त्रीणां कुचकुड्मलेषु विनोदः क्रीडा यस्येति तस्य संबोधनम् । पल्लवरमणीकृतविरहखेद पल्लवरमणीनां पञ्चद्रामिलस्त्रीणां कृतो विहितो विरहस्य विप्रलम्भस्य वियोगस्य खेदो दुःखं येन तस्य संबोधनम् ॥

कुन्तलकान्तालकभङ्गनिरत कुन्तलकान्तानां पूर्वदेशस्त्रीणां अलकभङ्गेषु केशानां विरलीकरणेषु निरतस्तत्परस्तस्य संबोधनम् । मलयाङ्गनाङ्गनखदाननिरत मलयाङ्गनाङ्गे नखदाने पुनर्भवभेदकरणे निरतस्तत्परस्तस्य संबोधनम् । वनवासियोषिदीक्षणविमुग्ध

१. 'गङ्गापुर' इति सटीकपुस्तके. २. 'पथमाश्रित्य'.

नृपनृपतीश्वर भूरमणीश्वर यदिदमखिलगुणसंश्रय ।
उक्तं किंचित्त्वत्स्तुतिकृतिचित्तच्चित्रं न महोदय ॥ २१२ ॥
घत्ता ॥

यैरिन्दिरामन्दिर सुन्दरेन्द्र स्त्रीराजकन्दर्प नतैर्नरेन्द्रैः ।
दृष्टोऽसि दृष्टाः क्षितिप क्षितीशाः कामैर्न कैरुत्सवकारिभिस्ते ॥२१३॥

हस्तागतैस्त्रिदिवलोकगतैस्तटीध्र-
रन्ध्रान्तरालनिरतैश्च सपत्नजातैः ।
शौर्ये जगत्त्रयपुरीप्रथिते तवेत्थं
को नाम विक्रमपराक्रमवानिहास्तु ॥ २१४ ॥

वनवासियोषितां गिरिसोपानगरादिस्त्रीणां ईक्षणे अवलोकने विमुग्धः विशेषेण मोहवान् तस्य संबोधनम् । कर्णाटयुवतिकैतवविदग्ध कर्णाटयुवतीनां विदरादिस्त्रीणां कैतवे कपटेनालिङ्गने विदग्धश्चतुरस्तस्य संबोधनम् । कुरुजाङ्गलललनाकुचतनुत्र कुरुजाङ्गलललनानां हस्तिनापुरस्त्रीणां कुचयोस्तनुत्रं कञ्चुकस्तस्य संबोधनम् । कम्बोजपुरन्ध्रीतिलकपत्र कम्बोजपुरन्ध्रीणां काश्मीरादिदेशस्त्रीणां बृहन्मुण्डानां तिलकाभरणस्तस्य संबोधनम् ॥ पद्धतिका । षोडशमात्राछन्दः । रूपकम् ॥

हे नृपनृपतीश्वर राजाधिराज । हे भूरमणीश्वर हे पृथ्वीस्त्रीपते । हे अखिलगुणसंश्रय हे निखिलगुणनिवास । हे महोदय हे अद्भुतोदय । यत्किंचित् इदं पूर्वोक्तलक्षणं त्वयि किंचिदुक्तं प्रतिपादितम् । कथंभूतं उक्तम् । त्वत्स्तुतिकृतिचित् तव स्तुतिकृतौ भवतः स्तुतिकरणे चित् चेतनं आत्मस्वरूपं यत्र उक्ते तत् त्वत्स्तुतिकृतिचित् तत् उक्तं स्तुतिवचनं चित्रं आश्चर्यभूतं न भवति प्रत्युत तव गुणा एतस्मादपि अधिका वर्तन्ते । घत्ता । इदं घत्ताछन्दः । घत्तालक्षणं यथा—षष्टिमात्राभिर्घत्ता भवति । क्वचिद्द्विषष्टिमात्राभिर्भवति । सप्तविंशतिभेदा घत्ता भवति ॥

यैरिन्दिरामन्दिरेत्यादि । हे इन्दिरामन्दिर लक्ष्मीनिवास । हे सुन्दरेन्द्र हे मनोहरशक्र । हे स्त्रीराजकन्दर्प हे स्त्रीणां उत्तमकामदेव । हे क्षितिप हे पृथ्वीपते, यैर्नतैः नम्रीभूतैर्नरेन्द्रैर्नृपैस्त्वं दृष्टोऽसि अवलोकितोऽसि ते क्षितीशास्ते राजानः उत्सवकारिभिरानन्दकारिभिः कामैर्भोगैर्न दृष्टा नावलोकिताः, अपि तु सर्वैरपि कामैस्ते नरेन्द्रा दृष्टाः । आक्षेपालंकारः ॥

हस्तागतैरित्यादि । हे राजन्, इत्थं अमुना प्रकारेण तव भवतः सपत्नजातैः शत्रुसमूहैः शौर्ये सुभटत्वे जगत्त्रयपुरीप्रथिते सति त्रैलोक्यनगरीविख्याते सति कः पुमान् । नामेति संभावनायाम् । इह अस्मिन् संसारे विक्रमपराक्रमवान् सामर्थ्योद्यमवान् अस्तु भवतु । अपि तु न कश्चिद्विक्रमवान् पराक्रमवान् भवेत् । कथंभूतैः सपत्नजातैः । हस्ताग-

सोऽपि राजा तयोरेवमभिनन्दतोर्वाचि वपुषि चानन्यजनसाधारणीं मधुरतां निर्वर्ण्य 'क्वेदं करतलस्पर्शेनापि हार्यसौकुमार्यं वपुः, क्व चायं वयःपरिणामकठोरकरणैरपि महासत्त्वाधिकरणैर्निर्वोढुमशक्यारम्भस्तपःप्रारम्भः, क्वेमानि सकलचक्रवर्तिपदनिवेदनपिशुनानि कङ्केल्लिपल्लवच्छविषु करचरण-

---

तैर्बन्धनबद्धैः। बन्दीगृहे क्षिप्तैरित्यर्थः। पुनः कथंभूतैः शत्रुजातैः । त्रिदिवलोकगतैः स्वर्गलोकं प्राप्तैः। मृतैरित्यर्थः। अपरं कथंभूतैः शत्रुजातैः। तटीध्ररन्ध्रान्तरालनिरतैश्च तटीध्राणां पर्वतानां रन्ध्राणि प्रच्छन्नापादुकानि तेषां अन्तरालेषु मध्येषु प्रदेशेषु निरतैः स्थितैः। दीक्षां गृहीत्वा पर्वतगुहादिषु तपश्चरणप्राप्तैरित्यर्थः । समुच्चयाक्षेपालंकारः ॥

स राजा पृथ्वीपालको भूपोऽपि अमुना प्रकारेण प्रविचिन्त्य सम्यग्विचार्य सप्रश्रयं विनयसहितं यथा भवत्येवं तन्मिथुनं प्रति मुनिकुमारकयुगलं प्रति बभाषे उक्तवान्। किमुक्तवान्। भवतोर्युवयोः प्रसूत्यै जन्मने प्रसूत्यै। नामेति संभावनायाम्। को देशो वर्तते, भवतोः प्रसूत्यै उत्पत्तये किं वा कुलमन्वयो वर्तते, यत्र कुले भवतोर्युवयोः जन्म आत्मलाभो बभूव संजातम्। अज्ञातसंसारसुखं संसारसुखास्वादरहितं भवतश्चेतो मनः प्रव्रजनाय दीक्षाग्रहणाय कुतः कस्मात् कारणात् बाल्ये शिशुत्वे जातमुत्पन्नम्। एतत्पूर्वोक्तस्य प्रश्नत्रयस्य मम प्रार्थनतो मम याचनया उत्तरं अभिधेयं कथनीयम्। ईदृशो नृपो मुनिकुमारकयुगले प्रार्थनं कृतवानिति तमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन द्रढयति—सन्तः सत्पुरुषाः साधुषु रत्नत्रयाराधकेषु मुनिषु अनुकूलवाचो हितवचनाः कोमलालापाः भवन्ति। कथम्। हि। स्फुटमिति शेषः। अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

इतीति किं प्रविचिन्त्य। चकारात् पुनश्च किं कृत्वा बभाषे। तयोरभयरुच्यभयमत्योरेवं पूर्वोक्तप्रकारेणाभिनन्दतोः स्तुतिं कुर्वतोः वाचि भारत्यां वपुषि च शरीरे अनन्यजनसाधारणीं अनुपमां मधुरतां मिष्टतां निर्वर्ण्य अवलोक्य चिन्तयेति(न्तितम्) राज्ञा—क्व इदं प्रत्यक्षीभूतं वपुः शरीरं वर्तते। कथंभूतं वपुः। करतलस्पर्शेनापि हार्यं सौकुमार्यं कोमलत्वं यस्य वपुषस्तत् करतलस्पर्शेनापि हार्यसौकुमार्यम्। क्व च अयं प्रत्यक्षीभूतः तपःप्रारम्भो वर्तते। कथंभूतस्तपःप्रारम्भः। वयःपरिणामकठोरकरणैरपि वयसो यौवनस्य परिणामेन परिपक्वतया कठोराणि कर्कशानि करणानि इन्द्रियाणि येषां ते वयःपरिणामकठोरकरणास्तैः महासत्त्वाधिकरणैः महासत्त्वस्य महासाहसस्य अधिकरणानि आधारभूता येषु पुरुषास्ते महासत्त्वाधिकरणास्तैर्महासत्त्वाधिकरणैः निर्वोढुं निर्वाहं कर्तुं अशक्यारम्भो अशक्यः कर्तुमिदं न शक्य आरम्भो राभस्यं यस्य तपःप्रारम्भस्य स तथोक्तः। क्व इमानि प्रत्यक्षीभूतानि करचरणतलेषु पाणिपादतलेषु लक्षणानि वर्तन्ते। कथंभूतेषु करचरणतलेषु कङ्केल्लिपल्लवच्छविषु अशोकतरुपल्लवसदृशेषु। कथंभूतानि लक्षणानि। सकलचक्रवर्तिपदनिवेदनपिशुनानि षट्खण्डपृथ्वीपतिराज्यकथनसूचकानि। क्व चायं

तलेषु लक्षणानि, क्व चायमादित एवाजन्मभिक्षाकसमक्रमः प्रक्रमः। अहो आश्चर्यम्। कथमाभ्यामसत्यतां नीतोऽयं प्रत्यङ्गफलनिर्देशः।

किं च नीलमणिसस्यानि कुन्तलेषु, शिशिरकरपरार्धतां भालयोः, तरङ्गरेखाश्चिल्लीषु, रत्नसमुच्चयं लोचनयुगलयोः, कौस्तुभोत्पत्तिं कपोलेषु, अमृतधाराप्रवाहं[1] नासयोः, गम्भीरत्वमालापेषु, प्रवालपल्लवोल्लासं रदनच्छदयोः, सुधारसप्रभा स्मितिषु, प्रचेतःपाशाञ्श्रवणविषये, कम्बुकान्तिं कण्ठयोः, वी-

---

प्रत्यक्षीभूतः प्रक्रमः प्रारम्भः। कथंभूतः प्रक्रमः। आदित एव प्रथमत एव आजन्मभिक्षाकसमक्रमः आजन्मतो जन्मत आरभ्य भिक्षां आकन्ति आस्वादयन्ति एते आजन्मभिक्षाकास्तैः समक्रमोऽनुपरिपाटी यस्य प्रक्रमस्य स तथोक्तः। अहो आश्चर्यम् अद्भुतमेतत्। कथं केन प्रकारेण द्वाभ्यां आभ्यां अयं प्रत्यक्षीभूतः प्रत्यङ्गफलनिर्देशः फलकथनं सामुद्रशास्त्रं असत्यतां नीतो व्यर्थतां प्रापितः। विषमालंकारः ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः। नूनं निश्चयेन अनेन प्रत्यक्षीभूतेन प्रजापतिना ब्रह्मणा सपरिवारः समुद्रस्य परिवारसहितः पारावारसहितः पारावार एव समुद्र एव न अन्यः कश्चित्परमुत्कृष्टं निष्केवलं वा दारिद्र्यं दुर्गतत्वं दुर्विधत्वं आनिन्ये आनीतः। प्रजापतिना किं कुर्वता।[1] ....

उक्तं च विद्यानन्देन—'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिमीते च। अनुतिष्ठति विदधाति च रचयति कल्पयति चेति करणार्थे ॥' [प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता।]

[2] .... प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता। अस्य मिथुनस्य चिल्लीषु भ्रूषु तरङ्गरेखाः कल्लोलरेखा लहरीरेखाः सृजता। प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता। अस्य मिथुनस्य लोचनयुगलयोः नेत्रद्वन्द्वयोः रत्नसमुच्चयं श्वेतकृष्णरक्तमाणिक्यसमूहं सृजता। प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता। अस्य मिथुनस्य कपोलेषु गण्डस्थलेषु कौस्तुभोत्पत्तिं कौस्तुभरत्नोत्पत्तिं सृजता। प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता। अस्य मिथुनस्य आलापेषु स्वरेषु अमृतधाराप्रवाहं सृजता।[3] .... नाम(स)योः गम्भीरत्वमन(त)लस्पर्शत्वं सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य रदनच्छदयोरधरयोर्विषये प्रवालपल्लवोल्लासं विद्रुमकुम्पलप्रादुर्भावं सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य स्मितिषु ईषद्धासेषु सुधारसप्रभा अमृतरसतेजांसि सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य श्रवणविषये शब्दग्रहेषु प्रचेतःपाशान् वरुणदिक्पालायुधानि सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य कण्ठयोर्ग्रीवयोः कम्बुकान्तिं दक्षिणावर्तशोभां सृजता। प्रजापतिना पुनः

---

१. 'प्रवाहमालापेषु, गम्भीरत्वं नासयोः' इत्येवं पाठष्टीकानुसारी.

१.–२.–३. पुस्तकत्रयेऽप्यत्र पाठस्त्रुटितः.

चिविलसितानि वाहासु, लक्ष्मीचिह्नानि करतलेषु, रमावेश्मशोभामुरःस्थलयोः, वेत्रवेल्लितानि वलिषु, आवर्तविभ्रमं नाभिदेशयोः, पृथुत्वं नितम्बदेशे[1] वृत्तिगुणनिर्माणमुरुषु, मुक्ताफलप्रसूतिं चरणनखेषु, लावण्यरसनिर्भरत्वं चास्य मिथुनस्य तनौ, अनेन सृजता प्रजापतिना नूनं सपरिवारः पारावार एव परं दारिद्र्यमानिन्ये।

अपि च।

यत्रामृतेन समजन्म विभाति विश्वं
यत्रेन्दुना सह रतिं भजतेऽम्बुजश्रीः।
लावण्यमेव मधुरत्वमुपैति यत्र
तद्वर्ण्यते किमिव रूपमयं जनोऽस्य ॥ २१६ ॥

अस्य वाहासु भुजेषु वीचिविलसितानि लहरीशोभितानि सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य करतलेषु हस्ततलेषु लक्ष्मीचिह्नानि लक्ष्मीलक्षणानि सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य उरःस्थलयोर्हृदयस्थलयोः रमावेश्मशोभां लक्ष्मीमन्दिरशोभां सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य वलिषु उदररेखासु विषये वेत्रवेल्लितानि सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य नाभिदेशयोः आवर्तविभ्रमं सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य नितम्बदिशि कटिपश्चाद्भागप्रदेशे पृथुत्वं विस्तीर्णत्वं सृजता। प्रजापतिना पुनः अस्य उरुषु सक्थिषु वृत्तिगुणनिर्माणं सृजता वर्तुलगुणरचनां कुर्वता। प्रजापतिना पुनः चरणनखेषु पादपुनर्भवेषु मुक्ताफलप्रसूतिं मौक्तिकोत्पत्तिं सृजता। प्रजापतिना पुनरस्य तनौ सर्वस्मिन्नङ्गे लावण्यरसनिर्भरत्वं कान्तिरसगाढत्वं कुर्वता। उत्प्रेक्षालंकारः ॥

अपि च तथा च विशेषमाह—**यत्रामृतेनेत्यादि**। अस्य मुनिकुमारकयुगलस्य तत् रूपं स्वरूपं अयं प्रत्यक्षीभूतो जनो लोकः किमिव वर्ण्यते कीदृशमिव कथयेत्। तत्किं यत्र यस्मिन् रूपे विश्वं शरीरं आपादमस्तकपर्यन्तं शरीरं अमृतेन पीयूषेण समजन्म सहोत्पत्ति विभाति शोभते। यत्र यस्मिन् रूपे अम्बुजश्रीः कमललक्ष्मीः इन्दुना चन्द्रेण सह रतिं भजते संतोषं कुरुते। अम्बुजस्थानीये नेत्रयुगले चन्द्रस्थानीये द्वे मुखे इत्यर्थः। यत्र यस्मिन् रूपे लावण्यमेव लवणिमेव मधुरत्वं मिष्टत्वं उपैति गच्छति। लवणं क्षारगुणं मधुरत्वं अमृतवत् मिष्टगुणं एतत्सर्वं विपरीतं कविजनः कथं वर्णयति। अपि तु न शक्नोतीत्यर्थः। आक्षेपोपमा ॥

---

१. 'दिशि' इति पाठष्टीकानुसारी.

इति क्षणं च प्रविचिन्त्य भूपः सप्रश्रयं तन्मिथुनं बभाषे[1]।
को नाम देशो भवतोः प्रसूत्यै किं वा कुलं यत्र बभूव जन्म ॥ २१६ ॥
अज्ञातसंसारसुखं च बाल्ये जातं कुतः प्रव्रजनाय चेतः।
एतन्मम प्रार्थनतोऽभिधेयं सन्तो हि साधुष्वनुकूलवाचः ॥ २१७ ॥

मुनिकुमारः—

नान्यत्र दीक्षाग्रहणान्मुनीनां संकीर्तनं तत्रितयस्य युक्तम्।
तथापि तत्कर्तुमहं यतिष्ये भवन्ति भव्येषु हि पक्षपाताः ॥ २१८ ॥

ध्यानज्योतिरपास्ततामसचयः स्फारस्फुरत्केवल-
ज्ञानाम्भोधितटैकदेशविलसत्त्रैलोक्यवेलाचलः।
आनम्रेन्द्रशिखण्डमण्डनभवत्पादद्वयाम्भोरुहः
श्रीनाथ प्रथितान्वयस्य भवतो भूयाज्जिनः श्रेयसे ॥ २१९ ॥

मुनिकुमारः अभयरुचिर्ब्रूते—**नान्यत्रेत्यादि**। मुनीनां यतीनां तत्रितयस्य देशकुलदीक्षाग्रहणत्रयस्य संकीर्तनं कथनं युक्तं न भवति। कथम्। अन्यत्र वर्जयित्वा। कस्मादन्यत्र। दीक्षाग्रहणात्। 'दिगितरर्त्तेऽन्यैश्च'। इति सूत्रेण पञ्चमीविधानम्। देशकुलयोः संकीर्तनेनैवोत्पत्तिसद्भावो यस्मात्। यद्यप्येवं तथापि तत्कर्तुं तत्रितयस्य संकीर्तनं विधातुमहं यशस्तिलकनामा यतिः यतिष्ये यत्नं करिष्यामि। भव्येषु मुक्तियोगेषु पुरुषेषु रत्नत्रयोचितेषु पुरुषेषु पक्षपाताः पक्षपरिग्रहा भवन्ति संजायन्ते। कथं हि स्फुटमिति शेषः। अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

ध्यानज्योतिरित्यादि। हे श्रीनाथ हे लक्ष्मीपते, भवतस्तव जिनः श्रीमद्भगवदर्हत्सर्वज्ञो वीतरागदेवः श्रेयसे कल्याणाय भूयाद्भवतु। कथंभूतस्य भवतः। प्रथितान्वयस्य विख्यातहरिवंशसमुत्पन्नस्य। कथंभूतो जिनः। ध्यानज्योतिरपास्ततामसचयः ध्यानज्योतिषा शुक्लध्यानतेजसा अपास्तो विध्वस्तः समूलकायं कम्पितस्तामसचयस्त्रिषष्टिप्रकृतिसमूहान्धकारो येन स तथोक्तः। पुनः कथंभूतो जिनः। स्फारस्फुरत्केवलज्ञानाम्भोधितटैकदेशविलसत्त्रैलोक्यवेलाचलः स्फारं प्रचुरतरं लोकालोकव्यापकं स्फुरत् योगिनां चेतःसु चमत्कुर्वत् यत्केवलज्ञानं पञ्चमं ज्ञानं तदेव अम्भोधिः समुद्रोऽतिगम्भीरत्वात् अपर्यन्तत्वात् च तस्य तटं परस्तस्यैकदेशे एकस्मिन् पार्श्वे विलसन् शोभमानस्त्रैलोक्यवेलाचलस्त्रिभुवनवेलापर्वतो यस्य स तथोक्तः। पुनः कथंभूतो जिनः। आनम्रेन्द्रशिखण्डमण्डनभवत्पादद्वयाम्भोरुहः आनम्राः समन्तात् चरणयोः पतिता ये इन्द्राः सौधर्मेन्द्राद्यच्युतपर्यन्ताः शक्रास्तेषां शिखण्डानां मस्तकानां मण्डनं भूषणं भवत्संजायमानं पादद्वयाम्भोरुहं चरणयुगलकमलं यस्य स तथोक्तः। रूपकातिशयालंकारः ॥

---

१. 'वदानाः' इति पाठः सटीकपुस्तके.

सोऽयमाशार्पितयशा महेन्द्रामरमान्यधीः ।
देयात्ते संततानन्दं वस्त्वभीष्टं जिनाधिपः ॥ २२० ॥

इति सकलतार्किकलोकचूडामणेः श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योऽनवद्यगद्यपद्यविद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवच्चरणकमलेन श्री**सोमदेव**सूरिणा विरचिते **यशोधर**महाराजचरिते **यशस्तिलका**परनाम्नि महाकाव्ये कथावतारो नाम प्रथम आश्वासः॥

अथेदानीं निजनामाङ्कं ददानाः सूरयः श्लोकमाहुः—**सोऽयमित्यादि** । स जगत्प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षीभूतो जिनाधिपो जिनराजस्ते तुभ्यं अभीष्टं वस्तु वाञ्छितं वस्तु देयात् ददातु । कथंभूतं वस्तु । संततानन्दं संततं निरन्तरं आनन्दोऽनन्तसौख्यं यस्मिन् वस्तुनि तत् संततानन्दम् । परमनिर्वाणमित्यर्थः । कथंभूतो जिनाधिपः । आशार्पितयशाः आशासु दिक्षु अर्पितमारोपितं यशः पुण्यगुणकीर्तनं यस्य येन वा स आशार्पितयशाः । अपरं कथंभूतो जिनाधिपः । महेन्द्रामरमान्यधीः महेन्द्रैः सर्वनरेन्द्रैरमरैः सर्वदेवैर्मान्या पूजनीया धीः बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । अस्य श्लोकस्य चतुर्षु चरणेषु पूर्वो वर्णो गृह्यते, तेन 'सोमदेवः' इति नाम भवति । अतिशयालंकारः ॥

इति [[1]सकलतार्किकचूडामणेः श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योऽनवद्यगद्यपद्यविद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवच्चरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते] यशोधरमहाराजचरिते [[1]यशस्तिलकापरनाम्नि] महाकाव्ये कथावतारो नाम प्रथम आश्वासः] परिच्छेदविशेषः । समाप्त इत्यर्थः । कथंभूते यशोधरमहाराजचरिते । श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते वर्णिते । पुनः कथंभूते । यशस्तिलकापरनाम्नि यशस्तिलकमिति अपरं द्वितीयं नामाभिधानं यस्य तत् तस्मिन् तथोक्ते । कथंभूतेन श्रीसोमदेवसूरिणा । श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण श्रीमांश्चासौ नेमिदेवो भगवानाचार्यः श्रीमन्नेमिदेवभगवान् तस्य तथोक्तस्य शिष्येण अन्तेवासिना । कथंभूतस्य नेमिदेवभगवतः । सकलतार्कितलोकचूडामणेः सकलाः समग्राश्च ते तार्किकलोकाः षट्तर्कचक्रवर्तिनस्तेषां चूडामणिः शिरोरत्नं तस्य तथोक्तस्य । कथंभूतेन श्रीसोमदेवसूरिणा सद्यस्तत्कालं अनवद्यगद्यपद्यविद्याधरास्तेषां चक्रवर्तिनः सार्वभौमास्तेषां शिखण्डानां मस्तकानां मण्डनीभवत् भूषणं संजायमानं चरणकमलं पादविशप्रसूनं यस्य स तथा तेन ॥

इति श्रीविद्यानन्दभट्टारकप्रियशिष्येण भट्टारकश्रीमल्लिभूषणगुरुपरमाभीष्टगुरुभ्रात्रा श्रीलक्ष्मीचन्द्रभट्टारकाभिमतेन श्रीसिंहनन्दगुरुप्रार्थनया सिद्धान्तसागरचक्रनयाख्याकृतिनिमित्तं भट्टारकश्रीनीलकण्ठविद्वद्ब्रह्मराक्षसझोटिङ्गभट्टझञ्झामरुद्भट्टादिनवनवतिमहावादिलब्धविजयेन तर्कव्याकरणछन्दोलंकारसिद्धान्तसाहित्यादिशास्त्रनिपुणमतिना प्राकृतव्याकरणाद्यनेकशास्त्ररचनाचुञ्चुना सूरिश्रीश्रुतसागरेण विरचितायां यशस्तिलकचन्द्रिकाभिधानायां यशोधरमहाराजचरितचम्पूमहाकाव्यटीकायां कथावतारप्रथमाश्वासचन्द्रिका परिसमाप्ता ॥

ग्रन्थाग्रन्थसंख्या पञ्चचत्वारिंशच्छती ॥

---

१. लेखकप्रमादपतितो मूलपाठः.

द्वितीय आश्वासः ।

श्रीकान्ताकुचकुम्भविभ्रमधरव्यापारकल्पद्रुमाः
स्वर्गस्त्रीजनलोचनोत्पलवनक्रीडाकृतार्थागमाः ।
जन्मापूर्वविभूतिवीक्षणपथप्रस्थानसिद्धाशिषः
पुष्यासुर्मनसो मतानि जगतः स्याद्वादिवादत्विषः ॥ १ ॥

अथेदानीं द्वितीयस्याश्वासस्य पट्टबन्धनाम्नष्टीका क्रियते । तस्मिन्नाश्वासे आदिमङ्गलार्थं जिनवाक्स्तवनपुरःसरं श्रीसोमदेवाचार्यः नान्दीसूत्रमिदमाह—**श्रीकान्तेत्यादि** । स्याद्वादिवादत्विषः । स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्तिनास्ति, स्यादवाच्यम् । [1]स्यादस्ति वा वक्तव्यम् । स्यान्नास्ति वा वक्तव्यम् । स्यादस्ति नास्ति वा वक्तव्यम् । इत्येवं स्याच्छब्दपूर्वकं प्रतिवस्तु सप्तभङ्गान् वदतीत्येवंशीलः स्याद्वादी श्रीमद्भगवदर्हत्सर्वज्ञवीतरागस्तस्य वादो द्वादशाङ्गशास्त्रं तस्य त्विषो वाण्यो वचनानि जगतस्त्रैलोक्यस्य तत्रस्थितभव्यजनसमूहस्य मनसश्चित्तस्य मतान्यभीष्टानि पुष्यासुः पोषयन्तु । कथंभूताः स्याद्वादिवादत्विषः । श्रियोऽभ्युदयलक्षणलक्ष्म्यस्ता एव कान्ताः स्त्रियस्तासां कुचाः स्तनास्त एव कुम्भाः कलशाः सुखामृताधारभूतत्वात्तेषां विभ्रमः शोभा तां धरन्तीति श्रीकान्ताकुचकुम्भविभ्रमधराः [2]·························कल्पद्रुमाः कल्पवृक्षाः।आविष्टलिङ्गत्वादत्र स्त्रीलिङ्गस्य विशेषणं पुंस्त्वम् । पुन कथंभूताः । स्याद्वादिवादत्विषः स्वर्गस्त्रीजनलोचनोत्पलवनक्रीडाकृतार्थागमाः स्वर्गस्य संबन्धिनो ये स्त्रीजना देवाङ्गनासमूहास्तेषां लोचनानि नेत्राणि तान्येव उत्पलवनानि कुवलयकाननानि । सुखशीतलोत्पादहेतुत्वात् । तेषां तेषु वा या क्रीडा तया कृतार्थः कृतकृत्य आगम आगमनं यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः स्याद्वादिवादत्विषाः । जन्मापूर्वविभूतिवीक्षणपथप्रस्थानसिद्धाशिषः जन्मन आरभ्य आसंसारमारभ्य आगम आगमनं यासां या अपूर्वा विभूतिः परममुक्तिलक्ष्मीत्यर्थस्तस्याः वीक्षणपथे अवलोकनमार्गे यत्प्रस्थानं प्रथमनप्रारम्भस्तस्मिन् सिद्धाशिषः श्रीसिद्धचक्रस्य पुष्पाक्षताशिषः । प्रख्यानसिद्धिहेतुत्वादित्यर्थः । उक्तं च—'सर्वथा [3]भिनयत्यागी यथा दृष्टमपेक्षकः । स्याद्वादस्तावके न्यायेनान्येषु नात्मविद्विषाम् ॥' तथा चोक्तम्—'भारत्यां व्यवसायेन जिगीषायां रुचौ तथा । शोभायां पञ्चसु प्राहुः विड्ध्वातिं पूर्वसूरयः ॥' रूपकालंकारः । अत्र प्रथमचरणे नरेन्द्रलक्ष्मीप्राप्तिर्वर्णिता, द्वितीयचरणे देवेन्द्रलक्ष्मीसमागमो व्याख्यातः, तृतीयचरणे मुक्तिफलं दर्शितम्, एतत्त्रयदर्शनेन सप्त परमस्थानानि कथितानि भवन्ति । तानि कानीत्याह—'सज्जातिः सद्गृहस्थत्वं पारिव्राज्यं सुरेन्द्रता । साम्राज्यं परमार्हत्यं निर्वाणं चेति सप्तधा ॥' एतत्सर्वं जैनभारतीभक्त्या भवतीति भावार्थः ॥

---

१. 'स्यादस्त्यवाच्यम् । स्यान्नास्त्यवाच्यम्' इति सटीकपुस्तकपाठः. २. अत्र पाठः कियान्नष्टो भवेत्. ३. 'नियम' टीकानुसारी पाठः.